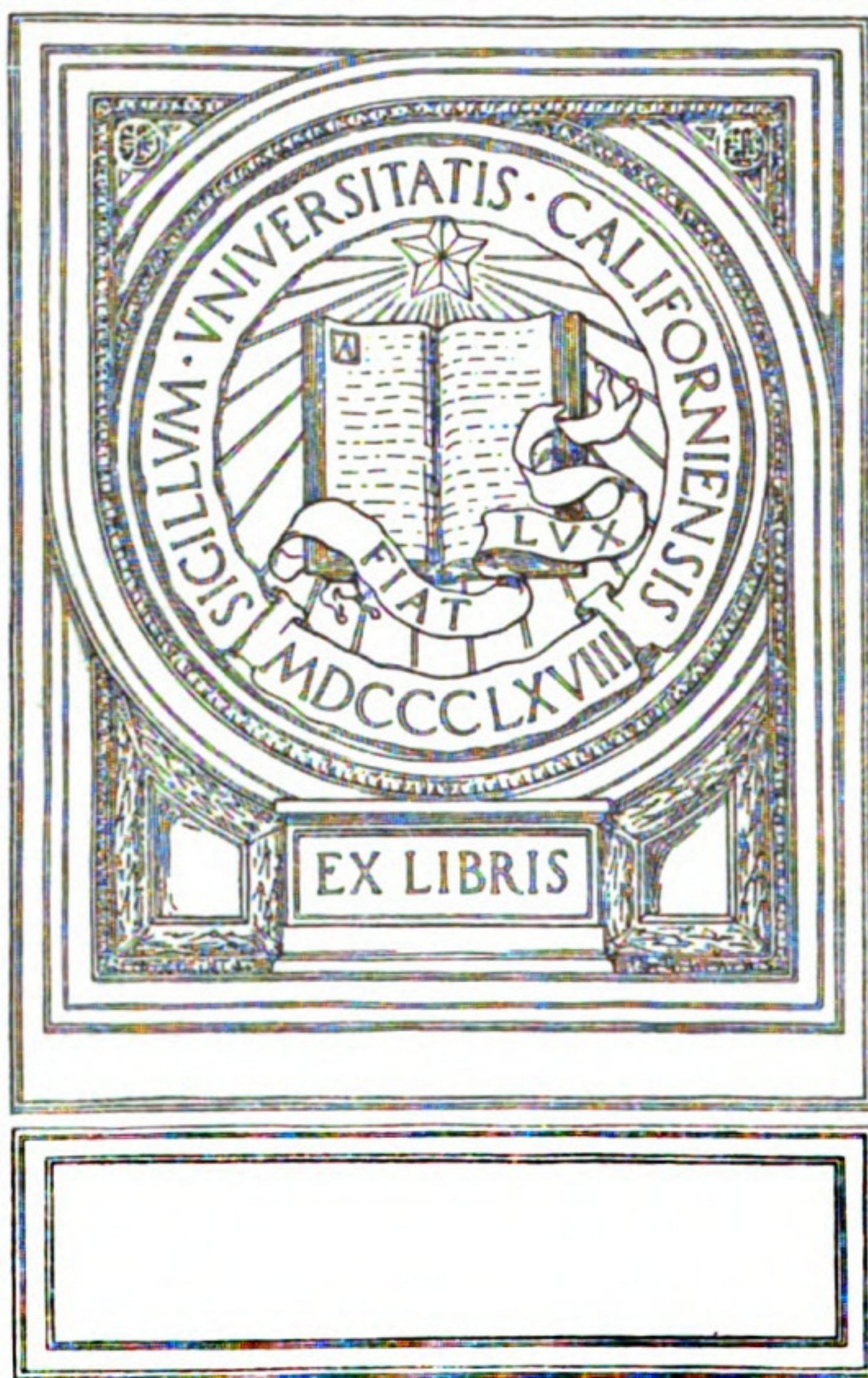

DLI
A11
1915-16

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
AT LOS ANGELES

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1916.

III. RÆKKE. 6. BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af Oldskrift-Selskabets eller med dets Understøttelse u-
givne Skrifter ere følgende i Commission hos den Gyldendals
Boghandel, medens Medlemmer af Selskabet kunne faa dem f
 $\frac{2}{3}$ af Bogladeprisen, naar de derom henvende sig til Selskabs
Prindsens Palais, Kbhvn. B, (hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—191

Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60, 20 Bin

1861—63, 3 Bind; hvert Bind 4 Kr. 1864—65, Register til Aar

1836—63, 1 Bind, 2 Kr.

Antiquarisk Tidsskrift. 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 4. 8 k

Antiquités de l'Orient, par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 k

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—

1850—52. 4. 30 Kr.

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 k

Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionali

[1860. Udsolgt]. Ny Udg. ved Finnur Jónsson, 1. 1913. 4 Kr.; 2. 191
6 Kr.; 3. 1916. 10 Kr.

Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr. 1864. 4 k

Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 5

og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892.

96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog. 1863. 8 Kr.

Islendinga sögur. 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.

— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.

Landnámabók I—III (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr

Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde. 1837. 1 Kr.

Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—3

1840—44, 1845—49, 1850—60, 4 Bind à 4 Kr. 1866—1913, hve

Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bin

Njála. Textudgave. 1875. 3 Kr.

Nordiske Fortidsminder. 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr

2. Binds 1. Hefte. 1911. 6 Kr.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 k

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1916.

III. RÆKKE.

6. BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1916.

	Side
H. V. Clausen: Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse.....	1
Carl Neergaard: Sønderjyllands Jernalder. I.....	227

Til Bindet hører Korttavlerne 1—11.

I Teksten findes indsat følgende Afbildninger:

Fra Sønderjyllands førromerske Jernalder.

S. 230—232: Lerkar; S. 233 flg., 241—243. 245: Naale og Ringe; S. 247—249: Sværd, Skjoldbule, Kniv; S. 249—253: Bøilenaale.

Fra Sønderjyllands romerske Periode.

S. 257 flg.: romerske Bronzekar; S. 260—262: Skjoldbule, Spyd, Spore; S. 263—266: Bøilenaale; S. 268: Kam; S. 271: Røgekniv; S. 273—276. 279 flg., 287—292: Lerkar; S. 282: Billed af Urnegrave og S. 300 af en Boplads; S. 301: Hldbuk, Alter.

STUDIER OVER DANMARKS OLDTIDSBEBYGGELSE

AF

H. V. CLAUSEN.

DER er den smukke fortælling om, hvorledes det gik til, da Northumberland blev omvendt til Kristendommen. Kong Edwin havde sammenkaldt sine thegner for at høre deres råd, nu han vilde lade sig døbe, og en af dem sagde da: »jo konge, kan den nye lærdom give nogen sikker kundskab om evigheden, da er den al ære værd, ti livet her i verden ser ud for mine øjne, ligesom når en spurv flyver ind ad den ene dør og ud ad den anden, gennem hallen, hvor du sidder til højbords med dine stormænd og sidder lunt ved bålet på arnen, medens det regner og sner og stormer derude; spurven har det godt nok, mens den flyver igennem, men det er kun et øjeblik, og lige sådan går det med os, som veed ikke, hvor vi kom fra og hvor vi skal hen«. Her i Grundtvigs genfortælling.

Det billede, den angelsaxiske stormand har anvendt, kan også bruges om vort kendskab til forholdene i Danmark i folkevandringstiden. Der er mørke for og mørke bag, men et øjeblik er vi i en høvdingehal, hvor arneflammen kaster sit skær omkring. Lyset er ganske vist ikke roligt og klart og ensartet dvælende ved alle ting i hallen, mennesker og genstande; det retter sig efter langilden, alsom den flakker op og falder sammen igen. Det oplyser flygtigt et guldsmykke her og et stålsværd der, en udskåren og ma-

let søjle hist, men ud fra de dybe skyggekrege stråler disse ting dobbelt, og en flygtig stund, da der er lagt nyt vedd til bålet, belyses klart de skarpe profiler af fyrsten i højsædet og hans nærmeste omgivelser. Kongen er Skjoldungen Hroddgar Halvdansøn; hans dronning, som går rundt med mjødhornet til mændene, er Valtjov af Helmingernes æt; hans søner er Hredrik og Hroddmund; hans næste frænde, som også står hos, er Hroddulf; sendebud føres frem for ham fra vennefolket Geaternes konge Huggleik Hredelsøn. Bliver der et øjeblik stilhed fra huskarlenes larmen om smykker og våben, om gavmilde eller guldkarrige ringbrydere, om dristige kampe og idrætter eller om uhyggelige æventyr med trolde og havuhyrer, hører vi tale i kongens nærhed om rigets og folkets politiske forhold, der spænder over så vidt et område som fra Sveakongernes sæde i Vendel til den store Frankerfyrste Klodvigs hof på gammel romersk grund. Men snart drukner samtalen igen i svirelagets hujen, indtil de rusede krigere strækker sig på bænke, trælle dækker de sidste æmmer med aske for at bevare dem for morgendagen, mørke og stilhed ruger i hallen. For os forsvinder alt, vi står udenfor i de tykke ris og famler os frem uden vej og sti.

Dette hastige glimt kan vi takke Beowulfskvadet for, som ved siden af det æventyrlige sagnstof har partier, der tydeligt giver sig tilkende som ægte, uomdigtet historie. Beowulfs bidrag til vor historie netop ved 500 øges med et par meddelelser andenstedsfra, og så er der ikke mere.

At dette historiske stof skal blive forøget ved literære opdagelser, er der meget lidt håb om. Derimod har den arkæologiske videnskab fremdraget af jorden og fremforalt af moserne de rigeste fund, der dog hidtil ikke i nogen synderlig grad er blevne indvundet for den almindelige historie, men vel for kulturhistorien. Kanhænde findes der en tredje kilde til oplysning om tiden i de første århundreder efter Kr. i vore stednavne, og det er fra det materiale, som de afgiver, at denne afhandling vil søge at bære vedd til historiens ild.

Muligvis fremkaldes selve kong Hrodgars tid, muligvis lærer man noget at kende om de historiske forudsætninger for, at kong Hrodgar ved 500 sidder som Danekonge i et mægtigt rige.

Litteraturen om vore stednavne (Marius Kristensen, *Nordisk Stednavnegranskning*, Danske Studier 1905) kan ikke siges at være rig. Videnskabelig set indledes den med N. M. Petersen; Emil Madsen og Oluf Nielsen har under deres flittige topografiske syslen givet mange enkeltbidrag til navnenes tydning, og den første af disse har også søgt at se visse navnegrupper fra et mere samlet synspunkt. Koks bog om Stednavnene i Sønderjylland og Falkmans om Ortnamnen i Skåne er ret svage og uselvstændige arbejder. Nordmanden Andr. M. Hansen har også udstrakt sin forskning til Danmark og går altid ud på det store; men hans resultater, der muligvis kan kaldes geniale, er afgjort aldeles upålidelige. Den, der med størst alvor har taget arbejdet op, er Johs. Steenstrup. Han er med grundighed gået tilbunds i det vældige stof, han har lagt dele af det frem i ordnet, metodisk undersøgt form, han har ønsket at interessere almenheden for, hvad der gemmes i navnene, og han har, understøttet af Nygård, i et par banebrydende afhandlinger urokkelig slået tiden for nogle af de vigtigste navnegrupperes dannelse fast.

Steenstrups og Nygårds forskninger er grundlaget for de efterfølgende studier; uden disse arbejder kunde de ikke være blevet til. Gennem dem er hævdet, at navnene med endelsen -lev hører folkevandringstiden til. Sammen med Steenstrup skal nævnes Hellquist, der lader navnene på -inge tilhøre den primære bebyggelse på sletterne og ved vanddragene og gå forud for navnene på -hem, -tuna, -lösa, -hof, -by. De skulde hidrøre fra den tid, da agerbruget endnu ikke var fast, og betegne områder, som af en vis slægt eller klan er bleven brugt til omskifteligt agerbrug og græsgang. Hans undersøgelser omfatter også det gammeldanske land

Skåne, han kaster blikket vest på over Øresund, og hans resultater må også være gældende for Danmark; navnene på -inge kan regnes for de ældste, vi nu kender. Også i Tyskland anses endelsen -inge at tilhøre bebyggelsens ældste tid.

Hvad der kan siges gennemgående at savnes ved forskernes arbejde med stednavnene, er, at de ikke har behandlet disse efter deres indbyrdes beliggenhed. Man kan som Emil Madsen have forfulgt stednavnene på -løse over Sælland og af deres beliggenhed hver for sig i forhold til naturomgivelserne have søgt at danne sig et almindeligt skøn over det ejendommelige ved endelsen; men han har ikke indladt sig på at efterforske, om muligvis -løse i betydning eller beliggenhed kunde have noget slægtskab til andre endelser. Ligesålidt har han løftet sig tilvejs over hele Sælland og fra fugleperspektivet iagttaget, hvorledes den samlede mængde af -løse er fordelt over Sælland, og hvad deraf muligvis kan udledes.

Det er sådan et arbejde, der i aviatikernes tid synes at ligge nær, som jeg har søgt at gøre noget ud af, men efterhånden som man kommer op over Sælland, opdager man, at de fænomener, der iagttages, bør forfølges vidt i øst og vest, til Fyn og Jylland, til Skåne, højt op i Sverige, ja at de rettelig kun forstås, når hele denne store omkres medinddrages i betragtningen.

Arbejdet bliver derfor vidtomspændende. Mod nord går synet til de store svenske søer og til Svearikes hovedbygder, og i syd kunde det godt under eftersporelsen af endelsen -lev, som findes ligeså rigt udviklet i store dele af Nordtyskland som i Danmark, strække sig til Main og Thüringerwald; men praktiske grunde gør det nødvendigt dog at lukke øjet for, hvad der kunde friste en syd for Ejderen og nord for Tiveden-Kolmården. Hvad arbejdet vinder i omfang, taber det i dybde. Men for formålets skyld er det nødvendigt at få de store træk fastslåede, hovedlinjerne dragne; bagefter kan man, hvis synspunkterne viser sig at være rigtige eller ialt-

fald frugtbare, grundigere dukke i dybet, tage enkelte egne eller enkelte navnegrupper op til intimere behandling, besvare de hundrede spørgsmål, der voxer frem efterhånden. Her er det mere et program, der udfoldes; det er skitser, der henkastes, det er undertiden kun spørgsmål, der fremsættes til overvejelse. Partier af det kan kaldes arbejdsanvisninger, hvis betydning skulde ligge i, at de mulig kan bringe over døde punkter, sætte yderligere forskning i gang.

Overfladiskheden forøges ved, at forfatteren er autodidakt og særlig slet ikke sproglig uddannet. Det navn, han ønsker at kaldes med, er topograf; han tiltroer sig en vis ævne til at se i naturen og på kort og stiller i beskedenhed denne ævne til sprogmandenes og historikernes tjeneste; han har lov til at rette sprogforskerne, blot ikke med grunde af sprogvidenskabelig art, undtagen når han ligefrem nødes hertil¹. Under det betydningsfulde arbejde, historikere, sprogmand, mythologer og arkæologer udfører for at udrede vort fædrelands ældste forhold, med fælles formål, men i spredt fægtning, kunde måske også en topograf gøre nytte, eftersom han har så sandfærdigt et materiale at arbejde med, de stednavne, som, når først i de enkelte tilfælde deres ægthed er godtgjort, ligger således urokkelige, at man ikke kan komme uden om dem; de kan ikke omtydes og bortforklares.

De er ikke så brudstykkeagtige som vore historiske kundskaber til disse gamle tider, de er ikke så udflydende og let omdannelige som det sagnstof, ud af hvilket man vil søge den reelle kærne frem for at kunne opbygge Danmarks tid-

¹ Sprogmandenes indbyrdes uenighed giver ham noget mod. Her citeres Gudmund Schütte (Ark. f. nord. fil. XXIV S. 3): Jeg afviser grundsatlig kravet om navnenes lydlovlige samstem, på trods af Karl Helm, der nylig... har taget mig i skole, fordi jeg skulde have villet sætte Alvismåls »Guder« direkte lig med »Goter«. Hvormeget folke-overleveringen giver for lydlovene, ses tilstrækkelig af Beowulf-kvadets Gar-mund, Offa = Værmund, Offa, samt af utallige andre tilfælde.

ligste historie. Ved deres pålidelighed som kilder minder de om oldfundene. Men på den anden side ligger de døde som klodser, skruede sammen mellem hverandre, og for at de kan få mund og mæle, må en fantasi og en logik af topografisk art arbejde med. Midlerne til at komme disse fjærne tider ind på livet er så få og fattige, at alle veje bør forsøges.

Så ligger da stednavnene og slumrer som soldaterne i Kejser Frederiks underjordiske slot; de venter på det rigtige løsen, den smældende trompet, der rusker dem af søvne og får dem til at stille sig i række og geled. Opgaven bliver nogenledes som den, geologerne har haft overfor istidens dannelser; den tilsyneladende kompakte masse, det kaos af sten og ler og sand, der ligger udover Danmarks grund, er der ved deres arbejde kommet samling og orden og mening i; hver sten ligger på sin plads af sin bestemte grund.

For at få begyndt er det nødvendigt at gøre et udvalg indenfor stednavnene. Allerførst må man holde sig til de stednavne, der betegner betydelige lokaliteter, gennemgående af en landsbys størrelse. Det nytter dernæst ikke at tage dem, der kun findes i enkelte egne eller er få i tal. En så ejendommelig endelse som det vestjydske -borg, der fortjænte en monografi, kan derfor ikke bruges, men man må holde sig til endelser, der går over de fleste egne. Udvalget bliver i virkeligheden herved ret indskrænket; det vil vise sig, at de forskellige tider i hovedsagen hver for sig har holdt sig til ganske få navne eller navnefamilier for at betegne deres nyskabninger¹. De navnegrupper, der bliver at bruge, kan igen tiddeles efter ganske enkle forhold. Var de allerede uddøde,

¹ Ældre sprogforskere som Müllenhoff kan for folkevandringstiden bruge alle slags stednavne, men vi har alene lov til at bruge dem, der kun findes fra disse ældgamle tider og ikke dem, der også bruges i senere tider. — Hvor nøje man til en vis given tid holder sig til en bestemt ringe mængde af stednavne, kan ses af den tyske kolonisation i Vagrien og Meklenburg, hvor -dorf og -hagen er alt overvejende, og af bebyggelsen i Danelagen, hvor -by og -torp behersker alt andet.

før vikingtiden lagde sine nybygder i England? Findes de i England, grundlagte af de danske, således at de dog godt kan have været benyttede i hjemlandet før Englandstogene og således, at de også kan være blevet i brug, efter at kolonisationen i Danelagen var sluttet? Eller er de yngre end denne kolonisation? Til første afdeling kommer til at høre navnene på -inge, -lev, -løse, -høj og -sted; til den anden -by og -torp, til den sidste i det væsentlige de navne, der angiver stedets tidligere skovkarakter, holt, rød o. s. v., som ganske vist findes i England, men ikke i den overvældende mængde som i Danmark og derfor må antages først rigtig at være benyttede i en senere tid. Da arbejdet nærmest sysselsætter sig med meget gamle tider, får ingen af de to sidste grupper direkte betydning for det, men en såre væsentlig indirekte. De -torp f. ex., der betegner, at skov blev ryddet eller oredrev inddraget til agerbrug, bliver selv til begrænsning for de gammelt-opdyrkede egne og giver de ældre stednavne relief; de kan ved lejlighed få lov til at træde frem i tjænende roller. Der er adskillige egne, hvor de gamle stednavne ligger så tæt, at der kun i udkanterne, ikke mellem de gamle navne bliver plads til -torp.

Ved optagelsen af navnene er i det væsentlige kun benyttet Generalstabens atlasblade, ikke målebordsbladene, eftersom der næsten udelukkende er brug for de anseligere lokaliteter. Besværligheden ved at samle de ældre navneformer er der kun få, der kan forstå; savnet af et dansk Diplomatarium føles overordentligt, og ingen kan forlange, at forfatteren skal gøre det arbejde, som først en stednavnekommission økonomisk og videnskabelig kan magte. Oluf Nielsens, Falkmans og Steenstrups arbejder har her været til uvurderlig nytte. Det gælder heldigvis for mig ikke om at forfølge et navns udvikling, men kun om at påvise dets ægthed og komme så nær op til dets oprindelige form som muligt. Da det er ganske bestemte navnegrupper, der bliver opereret med, er det kun disse, hvis ældre former anføres på tryk; det gælder

-lev, -løse og i enkelte tilfælde -høj, men også for de andre gamle stednavnes vedkommende har jeg gennempløjet det hele materiale af opbevarede navneformer. Når jeg færdes i Sverige, går jeg knappere frem, eftersom opgaven er at kaste lys over den ældre bebyggelse i Danmark. Jeg håber ikke, at nogen Svensker føler sig stødt af, at jeg også i Skåne og oppe i Sverige bruger de danske former -lev og -løse; at skifte, når man går over Sundet, forekommer mig på een-gang pedantisk og inkonsekvent. Heller ikke må man tage det ilde op, at jeg kun giver ældre navneskrivemåder i oversigterne, hvor disse er væsentlig forskellige fra nutidens, men gennemgående den nu brugelige form. At gøre rede i de enkelte tilfælde, hvorfor et navn er medtaget eller vraget, vilde tage for megen plads og hører hjemme i specielle undersøgelser.

Opgaven næst efter at udvælge navnestoffet har været den at dele de områder, der behandles, i bygder. I det skov- og fjældrige Sverige ligger disse gennemgående endnu naturligt som i hedenold, men for Danmarks vedkommende har det været nødvendigt at mane dem frem igen. I det hele spiller kortet den største rolle for mine undersøgelser, og på kortet kan beviserne aflæses. Den metode at samle navnene i alfabetisk orden og så analysere dem kunde ikke bringe det mindste fremad, heller ikke at benytte nutidens inddeling i amter eller den fra en fjærnere fortid arvede i herreder. Herredsinddelingen falder ofte ikke sammen med de ældste bygders, der har været skilte fremfor alt ved ødeskove. Adskillige herreder er opståede af enkelte dele, der før hørte hver sit sted hen, men senere blev forenede, da skillende skove var fældede. Midlet til at finde de ældste bygder er imidlertid efter min mening trods den summariske fremgangsmåde fuldstændig pålideligt. Man kolorerer, lad os sige med grøn farve, alt det land, der indtages af de nutidsskove, som vi veed er overleverede fra ældre tid, og ligeså alle de flader, der indtages af lokaliteter med skovnavne:

-holt, -rød, -brænde osv., og strax bringes herved resten af landet frem i store samlede masser. Koloreres yderligere f. ex. med gult de områder, der beherskes af navnene på -torp, -ager, -mark, indskrænkes det frie land derved igen betydeligt og underinddeles tildels i mindre bygder; i disse findes så de ældre stednavne. Det billede, der på denne måde bliver givet af oldtidens Danmark, er, skal det indrømmes, noget grovt, men man må først gå frem på denne hårdhændede måde, før dybere gående studier af gamle specialkort, af marknavne osv. kan tage finesserne med. Dette kan ligeså lidt som den udførlige stednavnefortegnelse være enkeltmands sag. Emil Madsen har i Geografisk Selskabs tidsskrift forsøgt en karakteriseren af de enkelte egne i landet efter stednavnene, men da han ikke først har foretaget denne bygdeinddeling, synes det mig, at hans karakteristik bliver uden videnskabelige resultater.

Hvorfor laves nemlig bygdekortene? For overhovedet at kunne grundlægge modsætninger, anstille sammenligninger, hvad der er den første betingelse for at få stednavnene bragt på gлед. Med en ensartet masse er det ikke muligt at arbejde. Har vi fået landet delt i udpræget skovland, udpræget -torp-land, udpræget land med gamle endelser, er meget vundet, så kan adskilligt forstås og forklares. Viser nærliggende bygder forskel med hensyn til stednavnene, er der skabt en modsætning mellem dem, som sætter tanken i bevægelse. Er indenfor den enkelte bygd nogle endelser centralt liggende, andre periferiske, påtrænger sig også spørgsmål om, hvorfor det er således. Jo højere man hæver sig i luften, jo mere af landet man overskuer, des mere ses det med ligheder og forskelligheder; tilsidst kan de enkelte store landskaber sammenlignes og modsættes.

En uregelmæssighed i udførelsen af planen vil læseren opdage. Nogle steder tales (f. ex. i Fyn og Skåne) både om åbne bygder og om skovbygder; andre steder som i Sælland er skovbygderne ikke medtagne som særegne; det skyldes

praktiske grunde og skal tjæne til at øge tydeligheden. I Vestjylland og Sydsverige er gennemgående kun de bygder medtagne og karakteriserede, der har betydning for opgavens specielle formål overfor visse endelser.

Disse opgaver, at leddele landet og at studere stednavnenes beliggenhed i de enkelte bygder og i Danmark-Sydsverige som helhed, går hånd i hånd i de første afsnit af arbejdet. De skal hvile i sig selv; i dem skal alene stednavnene tale, dyrkede i renkultur; alle beviser skal være af topografisk art; vi holder os så vidt muligt fri for indblanding af sproglige, arkæologiske, mythologiske, historiske momenter. I de sidste afsnit er forfatteren nødt til at lade disse træde til, supplerende, støttende eller modsigende, som det nu kan falde sig.

Sælland.

Vi vælger da først til objekt to af det fordums Danmarks hovedlande, af ældgammel berømmelse. De ligger op ad hinanden og ejer i meget ensartede forhold, i jordbund, klima, nærhed af havet, og på den anden side har de for vort øje med den fordel, at de er rige på stednavne med de gamle endelser, der skal undersøges, og særligt med endelserne -lev og -løse. Det er Sælland og Skåne. Viser det sig, at de på stednavneområdet frembyder de samme fænomener, er der måske ikke mere at gøre, men viser de sig særegne hver for sig, er der givet en mulighed for ved samstillen og modsætten at arbejde videre. Overfladisk seet har deres stednavne samme karakter, men muligvis opdages forskelligheder ved nærmere granskning, ikke i navnegivningen selv, men i navnenes ulige måde at være grupperede på. Først bliver en beskrivelse af hvert af landene nødvendig, og ved denne gælder det fremfor alt om at differentiere.

Indgrænser man på et kort de dele af Sælland, som den dag i dag er særlig skovrige, og farver man ikke blot de nuværende skove, men alt det fladerum, der beherskes af skovnavne på -rød og -holt, -tved og -ved, og af navne på ore-

drev og heder, hvis område først nutiden har ladet ploven skære, vil man se landet blive delt i bygd ved bygd gennem storskove, som efter århundreders forløb kommer frem igen. For nemheds skyld er det godt at døbe dem med nutidsnavne, og vi kan kalde dem Øresundskoven, Skjoldnæsskoven (efter Skjoldnæsholm), Skarridsøskoven, Sorøskoven, Faxeskoven. Benævnelser fra gammel tid er Hornsved for skoven nordligst i Horns herred og Stensved for skovene rundt Sælands sydkyst. Øresundskoven går fra Charlottenlund til forbi Helsingør, helt ud til Arresø og helt om til Slangerup. Skjoldnæsskoven har sit nordligste bryn ved roden af Hornsherredhalvøen og går ned til mellem Køge og Ringsted. Skarridsøskoven (jeg tør ikke bruge det næmme navn Skarved alene) er en trekant, der har sin nordlige grundlinje dragen fra Saltbækvig til Vognserup enge, mens de to sidelinjer sydligst mødes i en vinkel omtrent ved Tersløse. Her begynder Sorøskoven ligeledes med en nordlig grundlinje fra Slagelse til Gyrstinge sø og en sydvinkel ved Susåens nedre løb. Faxeskoven endelig går fra Køgeå til Faxebugt og Præstøfjord og sender mod vest tunger ud, der nærmer sig Susåen. Sammen med den hører store mosedrag (Holmegårds mose osv.), ligesom Åmosen ligger inde i og opad Skarridsøskoven. Lægger man derefter farve over de landsbyarealer, som lyder endelserne -torp, -ager og -mark, der efter deres beliggenhed synes samtidige med -torp, bliver tilbage på kortets hvide flade på en meget anskuelig måde de områder, hvor de ærværdige gamle stednavne findes, mens kun få af dem er gemte inde i det farvede. I disse områder, så enkelt afgrænsede, har vi det naturlige grundlag for en beskrivelse, og vi er spændte på, hvad der kan læres ved en sammenligning af de enkelte oldtidsbygder, vi ad denne vej har indhegnet. Det kunde jo være, at bygd efter bygd havde hver sine særmærker. Først sammenstilles hver enkelt bygds gamle navne på -lev og -løse og enkelte andre, så fremdrages, hvad bygden igennem disse navne har at sige os. Af og

til gøres svinkeærinder, og også yngre navneformers forekomst analyseres.

Til en vis grad falder den inddeling i bygder, der gennem dette hjælpemiddel fremkommer, sammen med herredsinddelingen, men der er dog særegenheder, det er værd at lægge mærke til. At herredsinddelingen er yngre end fremkomsten af de gamle bygder, ses af, at flere steder kan den kun være fremkommet, efter at hæmmende skovmure eller storskove, der har bredt sig vidt om, er faldne for ild og øxe. Da først kunde et Faxe og et Bæverskov herred overhovedet opstå, eftersom der i dem ingen gamle stednavne findes eller kun i yderkanterne; da først kunde også Voldborg herred dannes, hvis sydlige halvdel kun har unge navne. Men der er jo en mulighed for at, som vi kender eksempler på fra historisk tid, disse herreder er udskilte fra ældre herreder på et tidspunkt, da der blev trang dertil, medens selve inddelingen i herreder er ældre.

I. Nordsælends Bygd.

Frithisleue — Herlev — Sigerslev — Holløse — Ramløse — Mædeløse — Hathæløse — Gærløse — Vghløse — Vggæløse — Hawgeløse.

Denne bygd er begrænset af Sælends Nordstrand, Roskildefjord og Øresundskoven. Mod syd bliver skellet mod Roskildebygden den arm, storskoven sender mod vest fra Farumsø omkring Bastrupsø og Buresø, fortsat nord og vest om Slangerup i en række -torp og gående ud til Roskildefjord ved Græse (før Græsvid). Selv er den ved Arresø, som mod øst nås af en udløber fra storskoven, delt i to særbygder, hvis forskellige karakter dog ikke kan uddybes. Ejendommeligt for bygden i sin helhed er de mange (8) -løse, som i een lang række strækker sig helt igennem fra nord til syd; kun Havelse ligger udenfor denne række, der syd for Arresø slutter sig ret nær til skoven. Et -inge, Kettinge, ligger fjærnt fra de andre, dybt inde i skoven, ved Sjælsø. Tydeligt er det, at da i senere tid nybyggerne trængte ind i storskoven, ryddede de først egnene ved søerne og ved Øresund. Dér virkede skovomgivelsen ikke så trykkende, dér støttedes kolonien af fiskeriet, og dér lettedes forbindelser og strejftog af vandfladen. Her findes nemlig navnene på -torp ret talrigt fra

Helsingør til Sletten og derfra (ledsaget af navne på -bo og -ager) øst og syd om Esrum sø. Sjælsø, Furesø, Bastrupø og Buresø har hver sine -torp, mens de tykke skovegne udenom senere blev ryddede med -holt og -rød. Tre af Sælunds -um (-rum) ligger nordligst i eller ved storskoven, et fjærde på halsen mellem Arresø og fjorden, men ogsaa ved en gammel anselig skov, der røbes af skovrester og af navne på -rød. Man har ret til at fastslå -holt og -rød som de yngste navneformer, der kom til anvendelse under kampen med skoven, og -torp, -ager-, -bo som de næst yngste; man fristes af topografiske grunde til at påstå, at -um (-rum) før -torptiden har været navnegiver og før det igen -løse. Det vil vise sig under den videre gennemgang, om dette yderligere kan stadfæstes.

Mens vi ikke kender noget samlet navn på Øresundskoven, har vi i Valdemars Jordebog særnævne på større dele af den, og med det grundlag, der ovenfor er givet, påvisningen af de dele af skoven, der er opryddede med -torpnavne, og dem, der er ryddede med -holt og -rød, er det muligt nøjere at angive deres beliggenhed. Navnene må skrive sig fra en tid, da -torp i det væsentlige var dannet, men -holt og -rød-områderne endnu lå i skov. Ørwith er landet mellem Esrum sø og Helsing-Ør med midten omkring Gurre, mellem en række -torp mod nord og syd. Martheme's skov er nord for Mårum til Valby og Søborg; Gripscogh kendes den dag i dag; det er den -torpløse strækning mellem Mårum, Alsønderup og Nøddebo; Selesoræ er landet uden torper mellem Sjælsø og Nærum; Bouæscogh må omtrent svare til Jægersborg Dyrehave nutildags.

II. Københavnsbygden.

Herlev — Oterslef — Serrislev — Wigislef — Estlowæ — Huanlosæ — Witherløse — Galløse — Stenløse — Hærthingeløs — Sengeløse — Vridsløse — Maløghæ.

Københavnsbygden er egentlig kun en del af Sælunds største bygd, der strækker sig uden skillende skove fra Køgebugt og Øresund til hinsides Roskilde, men for overskuelighedens skyld er det rigtigt at dele denne i to. En del gamle navne er tydeligt nok midtsamlede i Københavns nærhed, ligesom en anden del omkring Roskilde. Mellemrummet mel-

lem dem er væsenligt udfyldt med -torp gående fra Eskilsø til vest for Sengeløse. Gennem dem skabes vestgrænsen for Københavnsbygden. Mod sydvest skyder skovnavne sig ret langt frem ud i Heden på denne side Køge i sogne, der nu er blottede for skov (således Skensved, Solrød), og sammen med den fra Grevefejden kendte Ulvemose og Tunehede gør de skel i den retning. Selv deles Københavnsbygden igen i en østlig del med to -inge, 5 smukke -lev, et -løse og to -høj, og en vestligere mere spredt bag -torp (Ballerup, Glostrup osv.) med et -inge og 4 -høj, et -sted og 6 -løse, men ikke eet -lev. Omkring østgruppen ligger ikke mindre end 7 -by og to -tofte, det ene allerede inde i skoven, de tre på Amager; mens den vestlige gruppe gennembrydes af 3 -by og et -tofte. De vestlige -løse danner ligesom en lodret fortsættelse af den lange -løse-linje i Nordøstsæland; i alt med en skov- og sø-afbrydelse 13 -løse på rad. Herude mærkes også gamle navne som Udlejre, Ølstykke, Skenkelse, Gundsø, Vixø, Slagslunde, Jørlunde.

Endelsen -um (-rum) møder os også her, i storskovens udkant (Nærum, Virum, Farum), ved fjorden (Ørum) og på grænsen af Roskildebygden (Søsum, Smørum). Vi ledes allerede nu til den formodning, at -um (og -rum) efter beliggenheden bør regnes blandt de forholdsvis unge endelser. Kun et -um, Husum, er mærkeligt nok anbragt midt inde blandt -lev.

Denne samlede bygd har tidlig været så optaget, at der indenfor, mellem de gamle navne, lige fra Greve sydvestligst til Lyngby nordøstligst ikke er blevet plads til et eneste -torp; kun Glostrup har ret påtrængende skaffet sig plads mellem de fornemme navne.

III. Roskildebygden.

Vedelev — Himmelev — Herslev — Svoverslev — Alverslev — Retherslev — Snoldelev — Serkløse — Asløse (Asendeløs).

Roskildebygden skilles mod nordvest ved Isefjorden fra Horns herred, der i grunden godt kunde optages i den efter fortidsreglen, at vand forbinder, medens skov skiller, men for tydeligheds skyld er det her udsondret. Grænsen mod nord

og øst er allerede givet. Mod syd svinger skovene i en bue fra Solrød ved Køgebugt om til Lejrevig. Syd for Roskilde tættes -torp således, at området igen tvedeles i en gruppe omkring selve Roskilde, rig på -inge og -lev, men uden nogen af de tre andre endelser, derimod med det berømte Lejre og med Tune, og i en sydlig gruppe, allerede indfanget i skoven, uden -inge, med kun et -lev, men med to -løse, to -høj og to -sted. To -um ikke langt sydvest for Roskilde.

IV. Horns Herred.

Enslouc — Ferslev — Venslev — Skuldelev — Thuresløvæ — Gierthælef — Landerslev — Kyndeløse.

Grænserne selvgivne undtagen mod syd, hvor tidligere en egn med skove og torper gik nordpå til en linje Lejrevig-Bramsnæsvig. Den nordlige del af Voldborg herred er altså indbefattet i området. Nordligst Hornsved; den store midtskov fra Onsved til Bilt-ris danner intet navneskille. Karakteristisk de mange og tildels tætsammenstillede -lev, et eneste -inge, eet -løse, eet -høj, ikke eet -sted; endvidere de mange -by og de få -torp, mens vi umiddelbart på sydgrænsen får det vrimlende fuldt med -torp.

V. Køgebygden.

Kimmerslev — Gotherslef (Gøterlef) — Volderslev.

Køgebygden er mere en sammenstilling af fire småbygger med ret store skillende skovstrækninger end en virkelig sammenhængende enhed, liggende mellem den store bygd mod nordøst (Roskilde—København), den store Stævnbyg og den store midtsælandske bygd. -Løsefattes helt; -høj er hyppig. Ud af denne gruppering læses netop forhold på overgangen mellem storbygger. -Lev fortsættes nærmest ind mod Midtsælland, -høj langs kysten mod nord og syd, -inge findes lige op ad eller inde i skovene.

VI. Merløse Herred.

Gamløse — Grandløse — Myetheløsæ (Myærløs) — Holløse — Jarlæs (Yærløsæ) — Quamlosæ — Egillsø (form fra 16. årh.) — Tølløse — Quamløsæ (Tølløse sogn) — Uggerløse — Undløse — Myætheløsæ (Tostrup sogn) — Vanløse — Stenløse (magle og lille) — Niløse — Tersløse — Bromoghæ — Ulvig.

Merløse herred er en af Sælands mærkeligste egne ved sin enkle karakter. I korthed sagt: den indeholder kun -løse og -torp; -løse er alle vegne de store byer, -torp gennemgående de små. Begrænser vi området ved skovene, som fra Lejrevig går mod syd over Ledreborg, ved storskovens udkant fra Kirke-Hvalsø til Gyrstinge sø, derfra ved skoven over til Tuelsø, ved Sorøskovens udkant om til Næsby under Skoven og derefter ved Skarridsøskoven nordpå til Knabstrup og ud til Holbæk fjords inderste vig, findes kun allersydligst de to -inge: Døjringe og Kyringe, det ene -høj: Bromme, det ene -sted: Vilsted, den ene -by: Fulby, men ingensteds et -lev; derimod 15 eller med Gamløse på Ovrø 16 -løse og henved 100 -torp med dem, der gemmes i de omliggende skovstrækninger. Kun når vi regner Ovrø med sit -løse med, forøges -byernes tal til 2, idet Nyby nord for Tølløse gennem sit forled synes middelalderligt¹. Iøvrigt kun et Brandsmark og et Vedde sydligst; ligesom disse er Snævre midti kun et til beboelsesnavn ophøjet marknavn (som sådant f. ex. i Kliplev, Sønderjylland); endelig er der købstaden Holbæk; alt dette ubetydeligt i navnekarakter. Mere er der ikke. En endelse ved siden af alle disse -løse bør dog i særlig grad fremhæves; det er Ulvig i Undløse sogn, som sidenhen vil komme til at spille en vigtig rolle i undersøgelsen. Ser man kortet rigtigt i fugleperspektiv, ses alt det gule som en forbindelse mellem Skarridsøskoven og storskovene om Sorø og Skjoldnæsholm. Området har vel også en gang helt været skov, hvori først -løse ryddedes og engang langt senere -torp; -løse er dog yngre end de allerældste endelser og -torp dog ældre

¹ Efter Roskildebogen anlagde bispen endnu i 14. årh. et Nyby udenfor København.

end skovnavnene. Ensartetheden med de gamle stednavne på -løse giver mistanke om en samlet bebyggelse under eet, en bevidst kolonisation i større stil, og vi erindrer os allerede nu den mærkelige samlede beliggenhed af -løse også i Nordøstsæland, selv om konfigurationen her er en anden.

VII. Nordvest-Sælands Bygd.

Markeslev — Særsløv — Fæløsløf (Fyælænzlef) — Weslef — Raklev — Jurslæwæ — Uggerløse — Jurløs.

Begrænsningen er meget enkel: den går fra Holbæk fjord til Knabstrup langsmed vestgrænsen for Merløse herreds -torp, langs randen af Skarriidsøens storskov, over Tissø ud til Storebælt ned med Hallebyåen og de denne på bægge bredder ledsagende -torp. I indre henseende er bygden karakteriseret ved mængden af store, gamle -inge, ikke mindre end 17, mens de andre gamle stednavne relativt træder tilside. Den er imidlertid tydelig tredelt; Odsherred afsondres ved Lammefjord og Nexeløbugten; en skovtunge, der går ud mod nordvest, mødes med Saltbækvig og skiller Artsherred (noget udvidet) fra Skippinge og Tuse herreder (noget indskrænkede). For Odsherred her i det yderste af Sæland er det ejendommelige 6 -inge, der ligger meget regelmæssigt, hvert beherskende sin del af halvøen, men intet andet gammelt stednavn; af yngre stednavne er -torp alt overvejende. Også Skippinge-Tuse herreder beherskes af -inge (Sørninge dybt inde i skoven må regnes med her), ligeså med regelmæssige afstande; men her er dog tre -lev, et -høj (måske to) og et -sted, derimod i største modsætning til naboegnen mod øst ikke eet -løse. De gamle navne tillader kun -by at komme op ved siden af sig; -torp findes så godt som kun i udkanterne. I Arts herred endelig har -inge nedladt sig til at tage tre -lev og to -løse op i deres kres; der er ligesom i forrige gruppe mange -by og det dermed sideordnede -tofte; der er adskillige -torp, særlig på Røsnæs og ved Saltbækvig, men ind mellem de gamle navne (-by iberegnet) har kun et enkelt dristet sig frem.

VIII. Sydvest-Sælands Bygd.

Gerlev — Hallenslev — Herslev — Rederslev — Gesleue — Øderslef — Skafteløv — Haldelev — Aslef — Fornælef — Wimmærlef — Ormslev — Gerlev — Eggeslev — Otherslef — Vendslev — Harsloof — Bendslev — Sneslev — Førslev — Tyvelse (Thywelshow!) — Slagelse — Wendløse — Arløse.

Begrænsningen er nemt givet i Hallebyå, i Skarridsø- og Sorø storskove; sydligst ad Smålandshavet til i kystskove, der, som -torpnavne angiver, tidligere har bredet sig mere. En stor bygd på jordbund, der hører til Sælands bedste, med mange gamle navne. -Inge nærmest i en lang række, -lev mere i klynger tildels tæt sammensluttede, således at en klynge svarer til Løve herred (udvidet), en anden til Slagelse herred (indskrænket), en tredje til Flakkebjærg herred. Det ene af 4 -løse (Slagelse) nær ind mod storskoven, ligesom de tre af 4 -sted. De fleste -inge ligger nærmere ved stranden end -lev, et ligger helt i skov. -By (med -tofte) ligger i reglen to eller flere sammen; særlig mærkes en samlet bebyggelse på ikke mindre end 9, som udelukker alle andre navne, mellem Skelskør nor og Basnæs nor (Stignæs udvidet), der ser ud som en på en given tid foretaget reguleret bebyggelse i et rum, der er bleven hugget i kystskoven. Kan -by og -tofte også ellers påpeges således at gå mellem hinanden, er beviset givet for deres sammenhæng i tid og oprindelse. Noget mindre tydeligt er det andensteds i denne egn, at -by er en bosættelse på gammel skov- eller kystgrund og altså forholdsvis ung; det gælder dog de tre -by på Halskov, de to østligst i området mellem skovene ved Susåen og en hel række nordøst for Slagelse, der også favnes af skov. En lignende sammenhængende bosættelse på kystskovens tidligere område, men med -torp til efterled i navnene, er den sydlige del af Øster Flakkebjærg herred. Også ellers holder -torp sig som almindeligt til kyst og skov, og kun få findes imellem de gamle byer; særlig hører egnen mellem Slagelse og Korsør nor sammen med Københavnseggen, Tuse-Skippinge og

Artshereder til de reneste i Sælland, dvs. til de tidligst helt opdyrkede. Man lægge dog mærke til en sammenhængende lang række af -torpnavne, som nøjagtig følger skellet mellem Slagelse og Flakkebjerg herreder, og til en anden mere afbrudt, der skiller Slagelse fra Løve herred. Vi kan af disse rækker slutte, at selv om herredsinddelingen efter de vidnesbyrd, navnefordelingen i Sælland iøvrigt giver, ikke er særlig gammel, er den dog ældre end ialtfald en del af torpnavnene; hvor nu disse ligger på grænsen af herrederne, lå sikkert før skove eller oredrev, der fysisk udsondrede hvert af herrederne.

Høj-endelsen har kun een repræsentant, men man fristes til at tro, at den i den nordlige del af området æquivaleres af endelsen - bjærg, der her er efterled i en række navne på store byer, hvoraf fire kirkebyer. Mens vi, fra vi forlod Roskildeegnen, ikke er stødt paa noget -um, møder der os her et i Gudum.

IX. Midtsælands Bygd.

Fialenslev — Ørslev — Velterslev — Sneslev — Førslev (Frøslef) — Øtherslef — Terslev — Haslev (Hathersleff) — Frederislev — Hellælef — Gunnerslev — Rislev — Slauløsæ littæ — Bauløsæ — Thyfløse — Hol-løse — Træløse — Vridsløse — Spragelse (i Spalkløsu) — Skuderløse — Vgløsæ — Farændeløsæ — Årløse — Benløse — Skelwerhøve (Skylf-fuerøghe).

Midtsælands store bygd rækker ikke til havet; det er kendeligt landet mellem Sorøskoven, Skjoldnæsskoven og Faxeskoven. Hvor disse skove omtrent mødes for ret utydeligt at gå over i hinanden, kan grænsen blive lidt forvasket og tvivl opstå om det område, et navn eller en egn rettelig skal henføres til, og der kan her dannes mindre afbygder, der ved skove eller store moser er skilte fra det egentlige sammenhængende Midtsælland. Tidligere er Køgeegnen nævnt som en sådan afbygd; der er et par inde i Faxeskoven, og der kan tvistes om nordvestgrænsen mod Merløsebygden, men især danner egnen ned langs Susåen fra Tjustrup-Bavelse sø,

skilt fra hovedområdet ved de store moser og ved en sammenhængende -torpbygd, ligesom et forkammer til bygden i Sælends hjærte.

Fælles for hele bygden og allermest betegnende for den er fraværelsen af -inge. Kun eet eneste (Gyrstinge) findes og det allerlængst mod nordøst på grænsen af Merløseområdet, med hvis to også så langt til siden som muligt skubbede -inge (Døjringe og Kyringe) det danner en egen lille gruppe for sig, fjærnt fra alle andre, inde i skovland. Det næste ejendommelige er hovedbygdens forskellige karakter mod nord og syd. Nord for det ret naturlige skel, som dannes af Susåen fra Tjustrup sø til Vrangstrup og derefter af en række -torp mod øst, findes foruden det omtalte -inge 2 -lev, 2 -løse, et -høj men ikke mindre end 6 -sted, tildels store og meget bekendte, som Alsted, Sigersted, Ringsted, Haraldsted; de 5 af dem er kirkebyer. Syd for skillelinjen derimod ikke eet sted, men 5 -lev, 3-løse og et -høj. Suså-forbygden indeholder 3 -lev, 5 -løse og et -sted (sydligst); i Sorøskoven ganske afsides er der Topshøj, og 2 -lev og et -løse ligger for sig inde i Faxeskoven, et -løse ude i Holmegårds mose. Den nordlige bygd har den eneste samlede -stedbebyggelse i Sælland. De 4 af de 6 nordlige -sted ligger op ad skov, ligeså det sydlige Holsted. Også de fleste af de 12 -løse ligger nær skov eller som Ulse helt inde i denne. Ved siden af de andre gamle former bør vel også nævnes det fra Vordingborgstenen kendte Ty(bjærg), hvis navn lyder så højtideligt og som har givet navn til et herred.

X. Stævns.

Jurslæwæ — Alaslef — Lyderslev — Hagnælef — Frøslev — Sigerslev — Gjordslev — Varpelev — Hornlef — Jætnæslef (Jatnæslef) — Wallewæ — Hværløse.

Stævns har ved sin beliggenhed med havet på de tre sider og en sammenhængende skovgrænse på den fjærde en meget afsondret beliggenhed. Dog er Faxeskoven ikke så tæt som andre sælandske storskovegne; der er gamle stednavne lidt

inde i den, og der er adskillige -by og mange -torp; nogle af de gamle stednavne er allerede nævnte som sluttende sig til den midtsælandske bygd; til Stævns hører inde i skoven Værløse og dermed også det op til dette stødende Faxe. Selve Stævns deltes ved en skov, hvoraf der endnu er rester, i en sydøstlig og en nordvestlig del, af hvilke den første indeholder tættere sammenliggende gamle navne end den sidste, og ligesom noget ældre, ingen -sted og ingen -løse, kun 3 -by (tofte) mod 5, men 5 -inge mod 2, 4 -høj mod 2; yderbygden har 6 -lev, inderbygden 5. Inderbygden har 4 -torp liggende spredte mellem de gamle byer, yderbygden har endel flere. De få -løse og de mange -høj hører med til landskabets særeje; ved det sidste viser det sig så østsælandsk. Af ejendommelige navne er der slet ingen undtagen Faxe udenfor den egenlige bygd, inde i skoven. Ingen steder træder de gamle bosteder så nær ud til kysten som i Stævns, men de er også her værnede af klinten.

XI. Sydsælands Bygd.

Brandelev — Blangslev — Dyrlev — Ørslev — Alverslev — Grymlosæ (Grunløsæ).

Sydsæland ligger trods sin halvøkarakter lunt begrænset ikke blot på landsiden af Faxeskoven og af indlands-fortsættelsen af Flakkebjærg herreds kystskove, der går frem østpå over Susåen, men også langs kysten hele vejen af strandskove. Ved skovbælter, supplerede med -torp, sønderlægges området i tre partier, et nordligt og et vestligt, som siden bliver til Hammer herred, og et østligt, som bliver til Bårse. Dog er Udby sogn, skønt det ligger vest for inderskoven, kommet til Bårse herred; skoven må have været meget tyndet ud, før dette kunde ske. I det nordlige parti findes bygdens eneste -høj (foruden et i Faxeskoven) og et af dens 5 -lev; i det vestlige et -lev, et tvivlsomt -sted, et -løse og en række af -inge; i det østlige 3 -lev og ellers kun -inge. -Inge træder i det hele kraftigt frem og trykker de andre stednavne

ned til en noget lignende stilling som i en anden yderkant af øen, Nordvestsælland. Der er talrige -by, hvormed der meget tydeligt er gjort indskrænkninger i skoven, men ikke mange -torp undtagen mod nord. Sære navne er Bøgesø, Egesborg (-byr), Hammer, Storbede, Mærn, Ulledige, Bårse, Snesere, Åside, Sverborg.

Vi tager nu æmnet på en anden måde, og istedenfor som i det foregående at undersøge, hvorledes stednavneindholdet er i de enkelte bygder, går vi nu ud fra stednavnefamilierne selv og spørger, hvorledes de hver for sig er grupperede over Sælland og i hvilken grad de er afhængige af hverandre.

Mærkeligt ved -inge er det, at det forholdsvis er en kystdannelse. Af de 70 ligger 29 ikke $1\frac{1}{2}$ mil, 50 ikke en mil fra stranden. Kun 17 ligger mellem een og to mil inde i landet, 3 mer end to mil, og deraf det ene, Døjringe, på det nærmeste 3 mil. Det er i det hele taget en ejendommelig lille gruppe, disse sidste tre danner, klemmt ind mellem Merløse herreds -løsebygd mod nord og Midtsælands -stedbygd mod syd, fjærnt fra alle kammerater af samme endelse. De repræsenterer alene navneformen i de fire store indlandsherreder Merløse, Alsted, Ringsted og Tybjærg, i hvilke det vrimler med bebyggelser med de andre gamle endelser. Undtages de, vil et kort let kunne overbevise en om rigtigheden af, at -inge trækker mod stranden.

Dernæst iagttages det forhold, at i de fleste kystegne ledsages -inge af -lev, som lægger sig op ad dem, kæder sig sammen med dem (mest udpræget i Sydvestsælland), gennemgående dog holdende sig på den indvendige side af dem. Men en meget mærkelig undtagelse gør Nordvestsælland allerede fra Salthækvig, over Odsherred og Sælands nordkyst om til Sundet, hvor der kun vestligt er to -lev, men 18 -inge. Omvendt er Sælands indland, når undtages Merløse herred, fuldt af -lev, mens -inge så godt som ikke findes. Af 79 sælandske

-lev ligger 33 mere end en mil fra kysten, de 9 af disse mere end to mil, og et af dem, Fjeneslev, mere end tre mil, netop i Sælends midtpunkt. Eller mens kun 29 0/0 -inge ligger mere end en mil fra havet, er det tilfældet med 42 0/0 -lev.

Endelsen -løses repræsentanter findes tæt sammen i tre grupper: 1) over Merløse herred, hvor de er næsten de eneste gamle stednavne, 2) i Nordsælland i en lang linje fra Nordstranden til ud i Heden, 3) omkring Susåen. Gruppe I tæller 16 -løse, eller regnes Kyndeløse i Horns herreds bygden, som over vandet er i nær forbindelse med Merløse herred, med, da 17, gruppe II 13, gruppe III 7. Mens gruppe II lang og smal som en slange løber til en vis grad parallelt med og nær vestranden for Øresundskoven, er gruppe I ret kressamlet. Alle øvrige -løse ligger spredte; det meste af Nordvestsjælland har ingen; mod sydøst fra København til Vordingborg er der kun 3. Helt igennem ligger de fjærnt fra kysten. 65 0/0 af dem ligger mere end en mil fra havet, 17 0/0 endog mere end to mil.

Udenfor de store grupper spores hos -løse en afhængighed af -lev, på den måde, at -løse ligger nær op ad -lev, men indenfor disse, nærmere skovene; således i Midtsælends store bygd, hvor alle -løse ligger i udkanterne udenom -lev; og den slutning, der heraf kan drages, er enten, at de må være yngre end -lev, eller at de er udsondrede fra -lev. Mærkeligst af alle er dog Merløse herreds bygd på et område, der mod nord nu næsten ganske er skovløst, men mod syd skovrigt og både mod øst og vest indeklemmt i storskovene. Den overvældende mængde -torp tyder på, at hele herredet tidligere har været klædt i skov. Skoven passer så fortræffeligt til at sammenbinde Skarridsø- og Skjoldnæsskoven. Til en given tid er -løse bleven udhugget i skoven, til en anden langt senere -torp. Her er det ikke muligt at knytte de enkelte -løse og end ikke helheden til -lev, hvorfra de skulde være gået ud, men man får indtrykket af en indvinding af nyt land, en kolonisation, der har fundet sted ensartet og samtidig.

Noget lignende kan formodes om den samlede -løsebygd i Nordøstsæland. Kunde man forklare navnene på -løse, både forled og efterled, vilde meget være vundet til forståelse af dem, men herom senere.

Mens andre egne af Norden kan være vrimlende fulde af navne på -sted, er denne endelse kun sparsomt tilhuse i Sæland. Dog ligger her inderst inde på øen, nordligst i Midtsælandsbygden, omkring Ringsted en tæt samling på 6 og i ikke lang afstand herfra til vest og øst 4 (Vilsted, Osted, Ørsted, Kløvested), alle ind mod storskovene. Det samme er tilfældet med Holsted, de to Harrested og Rosted imod sydvest, selv om hver af dem ligger mere isoleret. Resten af navne på -sted ligger ganske spredt.

For endelsen -høj gælder også særegne forhold. Den er absolut østsælandsk. Drager man en linje fra Feddet ved Præstø til Roskilde fjord og derfra mod nordøst til Furesø, findes øst for denne linje 20. Mellem Vallø og Vigerslev 6 på rad i lige afstand fra Køgebugt, ugenerede af hvilkesomhelst gamle navne. I Nordøstsæland er der endvidere 4, ved Isefjord 2—3, i det indre af landet fra Næstved til Åmosen 5; udenfor linjen Lammefjord, Skarridsø- og Sorøskovene, Karrebæk-Præstø kun et eneste sikkert: Hemmershøj (måske 2 til).

Så ubetinget ens opbyggede samfund som Nordvestsælands -ingebygd, som Merløse herreds og Nordøstsælands -løseområder, som Køgebugt-højene og som Ringstedgruppen af navne på -sted kan ikke påvises for -levs vedkommende, højst det egentlige Horns herred med 6 samliggende; kun det negative kan konstateres, fraværelsen af lev i visse egne: Sælands Nordstrand fra Sundet til Saltbækvig, Merløse herred, den nordlige del af Midtsæland, Køgebugtegnen med hele Smørum og Ølstykke herreder.

Foruden med havet bør de gamle navne ses sammen med en anden naturfremtoning: skoven. Men mens havets og landets grænse i det væsentlige er den samme nu, som

den var i oldtiden, og det enkelte stednavns nærhed eller fjærnhed er let at fastslå, gælder det ikke forholdet til skoven, hvis grænser i halvandet årtusinde er meget forrykket og aldrig har haft den skarpe kontur som havet. Ved hjælp af kortet med skovnavnene har man dog lov til at anstille en vis sandsynlighedsberegning, hvorved man ved hvert stednavn har søgt at bestemme, om det har ligget i åbent terræn, ind mod skov eller inde i skov. Enkelthederne i dette skøn egner sig ikke til offentliggørelse; vi forstår vel, hvormeget det bevæger sig på det løse, men det kan dog med en vis sandsynlighed slås fast, at der viser sig en modsætning i denne henseende mellem -lev og -høj på den ene side og -løse og -sted på den anden, der måske kan udtrykkes således, at mens 60 % af -lev og -høj ligger i åbent land, er det kun tilfældet med 40 % af -løse og -sted, og 15—20 % af disse har ligget indkapslet i skov mod kun o. 10 % af -lev og -høj. -Inge indtager en mellemstilling. Hvad der ligger nær ind ved eller i skove, kan vist gennemgående hævdes at være yngre end hvad der ligger i det åbne land med jævnbjrdige bynavne ved siden.

Fyndigt men grovt kan resultatet fastslås således for de tre hovedendelser: -Inge nærmere strand og forholdsvis nær skov, -lev fjærnere fra strand og fjærnt fra skov, -løse fjærnt fra strand men nær skov.

Når man så vil forklare ganske i almindelighed, hvad der kan være årsag til navnenes forskellige udbredelse i de forskellige egne, kunde der siges, at da den vitterlig ældste endelse, -inge, holder sig nærmest kysten, men -løse og -sted er indlandsendelser, har Sælands bebyggelse regelmæssig fundet sted fra kysten indad. Således bliver Holbæk- og Ringstedegnene de senest bebyggede med henholdsvis -løse og -sted til ledende endelse. Dette ser tilsyneladende meget antageligt ud, men er dog vist ikke den rette forklaring. Sælands frugtbare midtegne skulde da først i en sen tid i eller

noget efter folkevandringen være bleven optaget af mennesker. Langt sandsynligere synes følgende.

-Inge hører tider til, da ætten og endnu ikke enkeltmand var ejeren af jorden, da ordentligt agerbrug på faste dyrkningsarealer endnu ikke var indført; -inge fandtes engang regelmæssigt i de åbne bygder over hele øen. -Lev er opkommet i en tid, da agerbruget blev fastere, og visse dele af jorden altid var dyrkede. Denne ændring stod i forbindelse med, at den enkelte og særlig de anseligere, høvdingerne, krævede agerjord eller område for sig til særeje. Med jordens eje fulgte tillige fastere betrygget magt. Selvfølgelig gennemførtes denne sociale omdannelse først under brydninger, som så blandt andet satte sig spor i navneforandringer, hvorved høvdingerne vilde fremhæve særejet. Mange steder forsvandt -inge, og det nyere navn -lev, præget af selvfølelsen hos de ny ejere, kom i brug. Den bevægelse er begyndt netop i Midsæland og blev der intensivest. -Inge forsvandt fuldstændig under den nye samfundsordning. Kun Kyringe, Døjringe og Gyrstinge blev tilbage, fordi de lå så afsides, inde i egne, der endnu var tyk skov og iøvrigt først blev opdyrkede nordfra, da -løse-endelsen kom i brug, og sydfra, da man begyndte at anvende -sted i navnegivning. Bevægelsen gik fra Midsæland ud i omkresen, men jo mere denne var fjærnet fra de indre egne, og jo senere vel derfor den sociale omordning kom til, des mindre gav den sig udslag i omdøben af navnene. Den tid, da nyordningen begyndte, var ivrigst i også i det ydre at hævde sig; senere gjorde man sig ikke den ulejlighed, anså man det ikke for så nødvendigt at foretage denne tilkendegivelse af nye ejendomsforhold, da de gennemførtes også fjærnt fra udgangspunktet, mens tidligere det nye navn på en måde tjænte til samme brug som i senere tider det skrevne skøde. Idet Steenstrup i sin bekendte afhandling nævner -lev i Stævns, er det, ligesom der foresvæver ham noget i denne retning, men han gennemfører ikke sin tanke og spørger ikke om, hvorfor der nu kom så

mange -lev i Stævns, men ikke i alle sælandske egne. Midtsæland har næsten ingen -inge, de det omgivende bygder, Stævns, Roskilde-Københavnseggen med Hornsherred, Køgeegnen og Sydvestsæland har -lev i ikke ringe overvægt over -inge, men dette gælder ikke Sydsæland, endnu mindre Nordøstsæland og Nordvestsæland og allermindst det fjærnest liggende Odsherred og Møn, som ikke har et eneste -lev.

Om -løses forhold til de to allerede nævnte endelser gælder det, at -løse aldrig forbinder sig direkte med -inge. I Odsherred og i Nordvestsæland i det hele findes ingen -løse uden to i udkanten ved siden af to -lev og således helt igennem; derimod indgår de intim forbindelse med -lev, omend som de underordnede; -løse ligger ganske anderledes end -lev ind mod skoveggen, og hvad der ligger på denne måde, kan vist gennemgående hævdes at være yngre eller mere sekundært, end hvad der ligger længere ude i åbent land. Særlig synes de mange -løse mod nordøst i deres lange række at være det første indhug i storskoven; så kommer byerne på -um (-rum), så de på -torp; tilsidst er der -holt og -rød. Når denne kæde strækker sig ud i Heden, har det vist ligeledes været i oprindelig skovklædt land. Også i Midtsæland ligger -løse karakteristisk ud til siden. Den lange nordøstsælandske kæde af -løse endelig synes ligesom den store så selvstændige Merløse herreds klynge at være afhængig ikke af -lev, men af nogle specielle stednavne af en egen karakter, hvorefter senere. Efterhånden skal vi andensteds i Norden se gruppe på gruppe af -løse i forhold til et enkelt eller nogle enkelte -lev. I Midtsæland derimod har næsten hvert -lev sit -løse til følgesvend.

-Sted er for sparsomt repræsenteret i Sæland, til at man kan sige noget aldeles bestemt om denne endelse, før resultatet bliver godkendt gennem betragtningen af andre landsdele. Men i ublandede -inge-egne findes ingen -sted. Næsten alle de isolerede ligger opad et -lev eller -løse, Ølsted opad Havelse, Hersted op ad Københavns-lev på den ene side og

Vridsløse på den anden, Hellested midt i det -lev-rige Stævns, Hagested nær Markeslev og ved udkanten af den store -løse-bygd, Hyllested midt mellem -lev og -løse. Den midtsælandske samlede gruppe endelig er væsenlig skilt fra -inge ved skov, men klemmt inde til de andre sider af -lev og -løse. At -sted er en forholdsvis ung endelse, der sikkert bruges af Nordboerne længere ned i tiden end -lev og -løse, ses af dens forekomst ikke blot på de skotske øer, men også på Island, der først blev bebygget fra 874. I Vestnorge har den indtil denne tid været i brug, hvad der selvfølgelig ikke udelukker, at de danske -sted kan være en del ældre, at denne navneendelse tidligere er bleven opslidt her end længere nordpå. I Sælland dannedes der i det hele så få -sted; man kan tænke sig, at øens sociale forhold i -sted-perioden ikke frembød gunstige forhold for en optagelse af jord, der skulde kaldes med denne endelse, at muligvis denne ø i den foregående periode, -lev og -løsetiden, var bleven meget optaget til kultur og måske endogså åreladt for folkemateriel, som øen havde leveret andensteds hen. Mulig både til øst og vest, som siden skal ses. Kun den nordligste del af Midtsælland, omkring Ringsted, blev i -sted-perioden indtaget til menneskebrug, der blev her slået et hul i den tykke skov, som sammen med det, -løsetiden havde skabt i Merløse herred, battede så meget, at Sælands forskellige dele ad landvejen havde lettere ved at mødes. Netop her kom Sælandsfarernes fælles tingsted til at ligge.

Det mærkelige ved navnene på -høj er deres ensidige udbredelse. At hovedmassen ligger i ældgamle opdyrkede og meget frugtbare egne, vidner om endelsens ælde; den holder sig mere end nogen af de andre gamle navneformer til de åbne strøg. Men ved siden af -høj af denne art findes der andre enkeltstående, der ligesom svigter deres fæller og topografisk knytter sig til en anden endelse; vi vil kun nævne Bromme i Merløse herreds bygd. Også andensteds skal vi lære at kende endelsens egenskaber, at den ligger dels tæt

og samlet, næsten udelukkende andre endelser, og dels enkeltvis meget spredt og med bestemte forled, og i disse tilfælde i afhængighed af andre endelser.

Skåne.

Skånes geografiske karakter er den, at landet nord for linjen fra Hallandsås til Stenshoved dannes af urbjærg, som kun i egnen om Kristianstad og derfra op i Gøinge herred er dækket af kridtaflejringer; at der også syd for den angivne linje findes andre åse af urbjærg mellem Kullen og Romeleklint og gamle formationer i det hele, mens hoveddelen af landet hernede ligesom Sæland har kridt til underlag og istidsdannelser derover. Efter denne fordeling af sten- og jordarterne retter sig jordens frugtbarhed og derefter atter til en vis grad bebyggelsens art og tiden for jordens inddragelse til kultur. Fjældlandet og åsene er den dag i dag i høj grad skovklædte, og det område, der svarer til de sælandske storskove, falder i det væsentlige sammen med disse formationer. Efter dem deles Skåne i daglig tale i Slettebygd og Skovbygd. Men kun een større slettebygd — den om Kristianstad — kan udsondres for sig, fordi den foruden af havet helt omgives af skov. Ved siden af den er der kun inde i skoven enkelte sammenhængende bygdelag, som bygden om Ringsøen og dens til- og afløb Rønneå, og bygden om Løddeåens øverste løb med Vombsøen. Iøvrigt danner sletten, langt fra altid karakteriseret ved fladt jordsmon men ved skovløshed, een sammenhængende bebyggelse syd- og vestkysten rundt fra Simrishavn til Hallandsås' skråning mod Skeldervig. Når disse egne kaldes skovløse, er de det helt igennem, anderledes end de tilsvarende egne i Sæland, når Heden mellem København-Roskilde-Køge undtages. Idet landet derfor skal sønderdeles, må man tage de unge stednavne i brug, særlig -torp. Det viser sig nemlig, at udenom skovens bryn ligger -torp i bræmme, og sammesteder river de sig løs fra skovkanten og går fra skov til strand. Dette skal ses ved gennem-

gangen af de enkelte bygder, således som det allerede er påpeget flere steder i Sælland, hvor man kan se -torp bylte sig sammen og danne skel mellem herrederne. Med herredsinddelingen passer de forresten langt fra altid. Således får vi Skånes hovedsletteland underinddelt, og hvor vigtigt det er for studiet af de gamle stednavne, vil snart blive tydeligt. Den mindre nordøstlige slettebygd, Helgeåens dalføre, deles ved skovstrækninger, der barrikaderer den tværsover, ligesom egnene om dens sideåer kan behandles som selvstændige bygder.

I. Torekovbygden.

Fareslev — Øthæløf — Færsløf.

Skånes nordvestligste bygd er sydskråningen af Hallandsås, hvor yderst havnen og fiskerlejet Torekov ligger. Allerede her møder vi tre -lev ret nær hinanden og nær kysten.

II. Skeldervigbygden.

Gøtherslef — Svaluf — Syndersløf — Ankerløf — Et Merløv i N. Åsbo herred i Mandtal o. 1600 kan ikke genfindes.

Denne bygd er Rønneåens nedre dal mellem Hallandsås og Sønderåsen; dertil bebyggelsen på Kullen med havnen Halsehavn, mens Skeldervigens indre del er grundet og skilt fra sletten indenfor ved klitdannelser. Ved Halsehavn ligger bygdens to yderste -lev op ad hinanden; to andre ligger oppe i dalen. De kan findes langt længere inde end den foregående bygds -lev, fordi de ikke som dennes støder på den bratte fjældmur. De ligger i en talrig gruppe af -inge, som også fortsættes op mod nordøst ad Hallandsås; også højere op i Rønneådalen og øst for Ringsøen er der mange -inge, men ikke et -lev eller -løse.

III. Hallandsåsbygden og IV. Ringsøbygden

interesserer os for så vidt lidet, som de ikke indeholder -lev og -løse. Den første er en udpræget skovbygd med nogle ældgamle -inge og et tvivlsomt -stad. Den anden er en mere åben bygd op langs Rønneå, som rundt om har -inge aflejret sammen med et

par -stad, og nær selve Ringsøen har et mærkeligt, antageligt på en gang i skov udhugget åbent område med en del -by og -tofte imellem hinanden. Det minder om et lignende som det synes planmæssigt udhugg i Flakkebjærg herred i Sælland. Vi møder dette forhold flere gange.

V. Helsingborgbygden.

Wetløff — Baresleph — Glumslev — Herslev — Svalev — Vesterslev — Rersløff (Rødsløff) — Ramløse — Kastløse — Torløse — Rise-Kastløse.

I den næste bygd har åbenbart tyngdepunktet for -lev været ude ved kysten med havnene Helsingborg og Rå; herude ligger der 4, længere oppe på sydskråningen af Sønderåsen 3; i følge med sig har de 3 -løse, og et fjærde ligger ikke ret langt borte. -Inge findes derimod talrigt og mest samlet nordvestligst, ind mod den gamle storskov nord for Helsingborg, grænsen mod Skeldervigbygden, og ind mod Sønderåsen. Meget påagtelsesværdigt er, som det siden vil vise sig, et Nærlunde midt mellem de to havne op ad de yderste -lev og -løse.

VI. Landskronebygden.

Quædeløf — Anundalevæ — Særslev — Haasteløf — Rethersløff — Ryhtmarløf — Eslev — Øthisløff — Brunleslef — Roslev (Roersløff) — Oterslef — Igeløse — Hardløse — Tyellsze — Skieldhøy (Skelshøy).

Hinsides en række -torp kommer en af Skånes største -levbygder, som med tydeligt udgangspunkt i Landskrones havn ved Saxåens munding først følger op med Saxåen og derefter springer over til Løddeåen. -Lev ligger i en lang kæde, 9 i række, gennemskærende -inge til bægge sider, men langt inde sendende en forpost ud mod nord, en mod øst op i egnen om Vombsøen og en mod syd. Der er allerede næsten lige så mange -lev som -inge. -Løse ligger ud til siden, men kan dog sættes i forbindelse med -lev.

VII. Vombsøbygden.

Brunaszleeff — Walosjo (Waløsa)

To -inge, et -lev, et -løse, omgivet til alle sider af -stad. Også -by og -tofte er godt repræsenterede.

VIII. Malmøbygden.

Fialensleve — Arlev — Burlev — Goterslef — Sereslef — Djurslev — Quærloff — Ønneslev — Ysmerløff — Gøteleue — Æverlev — Hyllerslev — Tydhelse.

Et blik på kortet vil vise, hvorledes enhver af de hidtil gennemgåede bygder har sine -lev delvis endogså meget nært sammensluttede, medens -lev i hver gruppe ligger fjærnt fra dem i den næste. Således er også forholdet mellem -lev i Landskronebygden og -lev i den bygd, der derpå følger og hvor -lev ganske tydeligt udgår fra den havn, som nu er Skånes vigtigste, Malmø. Opad Malmø er -lev trængt sammen så tæt og så mange som ingen andre steder i Skåne, for derefter mere spredt, men dog med udpræget kædekarakter at begive sig ind i landet; kun eet er skudt ned mod syd; -lev er talrigere end -inge. Af -løse er der kun eet, op ad det mest afsidesliggende -lev.

IX. Trelleborgbygden.

Hygslef — Hammerlev — Vemmerlev — Fialensleve — Geslev — Anderslev — Gerdsløv — Sereslef — Øthelef — Hakløse — Sæløsø — Hauffnsløse — Ilesø (Egelse).

Skånes sydvestligste bygd er ret skarpt skilt fra den foregående ved det sydligste storskovland, der gå langt frem mod vest og fortsættes videre i denne retning med -torp; også en samlet række -torp går fra skoven mod sønderstranden og danner østgrænsen. Ved dette skel standser også den sammenhængende -levrække på sydkysten. Havnene er Fodevig og Trelleborg, ud til hvilke -lev synligt går. -Lev danner en smuk og sluttet kæde fra Sundet indad som i de andre vestskånske egne, -løse findes tydeligt nærmere skov. I den vestlige del af bygden, Skånes sydvestlige hjørne, ligger de rigtig gamle stednavne af alle fem former, -inge, -høj, -lev, -løse, -stad, så tæt, at der ikke bliver plads til yngre stednavne; som i kærnen af Københavnsbygden og som i Stævns yderbygd lige overfor hinsides Sundet. Men i hele den udstrakte overordentlig frugtbare tætbebyggede slette mellem Fodevig

og Malmø, hvor kirkerne fra middelalderen har ligget næsten generende tæt op ad hinanden, er der kun et -lev og et -løse, mens der er nok af -inge og fremfor alt af -høj.

X. Ystadbygden.

Gundrathelyf — Valnalosie — Castløse — Wermlose — Ugglose — Tagløse — Broma — in Scialshøge.

Ystadbygden, som derefter følger, har en anden karakter end de tidligere. Mens -inge nærmest kan siges at ligge ind mod skoven eller inde i denne, findes kun eet -lev, men hvor det, kunde man sige, bør træffes, nær Ystad havn og lige ved kysten, fjærnt fra alle navnefæller. Men til den -levrække, som ellers i Skåne går fra havn indefter, svarer her nøjagtig en række af -løse, som går over sletten og fortsættes ind i skoven. Vi møder for første gang noget analogt til de sælandske -løsebygder, dog i mindre målestok.

XI. Simrisbygden.

Gislev — Gnaffløff — Wæmundelef — Frøslev — Gaarløse.

Fra Ystad er Skånes kyst i østlig retning mere og mere utilgængelig og dækket af flyvesand. Først omme på østkysten, ikke langt fra hvor Skandinaviens klippegrund allersydligst i Stenshoved træder ud til Østersøen, møder os den næste havn, den sidste i rækken af landgangssteder på den store skånske kystslette, der sammenhængende begyndte ved Hallandsås. Det er Simris, hvis navn af ældre topografer er bleven sammenflettet med Kimbrernes udvandring. Strax ved denne havn møder os to -lev og i nogen afstand findes to til; det eneste -løse ind mod skovåsen. Frøslev ligger mest afsides af -lev; men skal det have den forbindelse med havn, som det mere og mere går op for en, er særegen for de skånske -lev, kan det ikke være direkte, skønt det ligger nær ved havet, men over Simris, ti havet er udfor Frøslev havneløst på adskillige mil. Nordgrænsen for bygden dannes af Linderødsåsen, som ved sin fattigdom på gamle stednavne viser, at den tidligere har udgjort et vigtigt skel, ude ved ha-

vet omtrent 4 danske mil bredt, hvad der nu i det væsentlige er bleven udslettet ved den ret unge bebyggelse, hvoraf Albo herred er fremvoxet.

XII. Kristianstadbygden.

*Håslev — Arasløf — Rabeløf — Østarsløf — Hercha (Hertha-)lef —
 Skipperslev — Alwarsløph — Rothaløf — Byarløo — Åreslev — With-
 ingsløff (Vikingsløf) — Skouløse.*

XIII. Iføbygden.

Guthælef.

XIV. Linderødsåsen.

Sunnersløf — Stenkeløse — Rimmelse.

XV. Almeås Nedrebygd.

*Wæsterløof — Emislev — Fjærdeløff — Baldingslef — Rættelev —
 Gumløse.*

XVI. Almeås Øvrebygd.

Rødsløff.

XVII. Helgeåbygden.

Anderløf vist sekundært.

Hvor fjældet trækker sig tilbage fra kysten hinsides Linderødsåsen, har vi igen klitterne. De danner landets værn, næsten til Skandinaviens skærgård tager sin begyndelse ved Blekinggrænsen. De følgende bygder i Skåne udgør til en vis grad et samlet område, hinsides den sammenhængende ås, der løber gennem Skåne fra nordvest til sydøst, skilte skarpt fra alle før behandlede. Når man, som det er sket her, lader bygderne i Skåne stå i forhold hver til en bestemt havn, er disse bygder en helhed, alle samlede om Helgeå og dens sideåer og fælles om den eneste havn Åhus (Åos), hvor åen skærer gennem klitrækken. Indenfor ligger et fladt, sandet land med unge navne, så en stor, grund sø med sumpede kyster, og først inde bag den begynder vor hovedbygd, der er aldeles enestående ved den fuldstændige fraværelse af

-inge ved siden af tilstedeværelse af hele 12 tæt sammensluttede -lev. I Færlev sogn alene findes tre: Alverslev, Bjærlev, Roelev. Disse kan dog ikke som på Skånes vestkyst ligge i flugt efter hinanden på een linje, men er på grund af landets naturforhold, den begyndende klippegrund, som kun i dalførerne egner sig til større bebyggelse, nødt til vifteformet at sprede sig op langs Råbelevsøen, langs selve Helgeå og langs dens sideå Vingeå. I nord danner en tæt skovmur grænsen mod Helgeåens øvre bygd, mod øst og syd er sandsletten, mod vest ligeledes en skovmur, der skiller fra sideåen Almeå. De få -stad ligger alle i udkanten udenfor -lev. Linderødsåsen har sat en absolut grænse for -høj. Et enkelt -løse til siden. Til -torp bliver der kun liden plads.

Til denne hovedbygd slutter sig forskellige sidebygder. Mod øst ved Iføsøen er et enkelt -lev plantet midt i et område, som ude på sandsletten i syd kun har -by og -tofte, men oppe i skoven mod nord kun -stad, og som er ligeså rent som Helgeåens hovedbygd for -inge. Et andet -lev ligger syd for hovedbygden på grænsen af sandsletten og Linderødsåsen med 2 -løse langt inde på denne. — Højere oppe ved Helgeå og ved dennes sidevandløb Almeå hinsides skov dannes en ny bygd, snæver i tætte skove. Her optræder -inge meget talrigt, ganske i modsætning til Nedrebygden ved Helgeå, men ved siden af dem findes der 5 -lev og et enkelt -løse. Disse findes dog kun ved det nederste af Helgeås løb indenfor området og ved den nedre Almeå; højere mod nord ind mod Småland forsvinder alle gamle endelser undtagen den ældste: -inge og et enkelt -stad. — Og i vestlig retning er der først øverst oppe ved Almeå et isoleret -lev, sydvest for Helgeåens hovedbygd; også det mellem -inge.

Skånes -inge findes i alle bygder undtagen bemærkelsesværdigt nok omkring Kristianstad og herfra til Blekinggrænsen; forholdsvis få er der, når man tager de andre gamle stednavne med i betragtning, på hele Søndersletten fra Lom-

mebugten og om til Stenshoved; men særlig mange er der i den nordlige og indre del af landet; fra Skeldervigen indad, om Rønne- og Vegeåer, ved Ringsøen, allerflest lige nord for det område ved Kristianstad, hvor der slet ingen -inge er, men tæt med -lev. Selvfølgelig i forhold til de andre stednavnes tal, ikke i forhold til arealet, ti deres talrighed i så henseende retter sig naturligvis meget efter egnens ævne til at lade sig opdyrke og befolke. -Inge i Skåne er en indlandsdannelse ganske i modsætning til Sælunds -inge. Af de 117 ligger kun 18 ikke $1\frac{1}{2}$ dansk mil fjærnet fra stranden, kun 31 ikke en mil fra den; 40 ligger fra en til tre mil fjærnet, 46 mere end tre mil. Og at ligge borte fra kysten vil i Skåne sige at ligge i skovland.

-Lev viser sig i forhold til -inge absolut som en kystdannelse. Selv om kun 11 ligger ikke $1\frac{1}{2}$ mil fra kysten, er der o. 30 af 71 i ikke en mils afstand fra denne, eller ligesåmange som tallet er på de langt talrigere -inge, der ligger indenfor samme begrænsning; 30 ydermere ligger mellem en og 3 mil fra stranden, men kun 10 mere end 3 mil. Mens 22 -inge ligger mere end 5 mil inde i landet, er det kun tilfældet med 2 -lev. Anstiller man en sammenligning med Sælland angående både -inge og -lev, får man et meget mærkeligt resultat. I Sælland er -inge overvejende en kystdannelse, i Skåne en indlandsdannelse; i Sælland findes -lev i masse i landets hjærte, her sendes kun enkeltstående repræsentanter derind. Man kommer til at tænke ved dette.

Dertil kommer andet interessant ved -lev, når man mere indgående gransker beliggenheden. Kortet spiller her en vigtig rolle ved bevisførelsen.

Skånes kyster er ret utilgængelige og ikke rige på naturlige anløbssteder. Lavvandede grunde udenfor, klitter og sidestrækninger indenfor kystlinjen er det almindelige. Mærkeligt er det nu at se, hvorledes netop de steder, der i historisk tid og til vore dage har været landets havne, står i nøjeste forbindelse med de skånske stednavne på -lev. Man er

fristet til at sige: hver havn har sine -lev inde bag sig, og man kan med sikkerhed hævde: hver -levbygd har sin havn. Den gennemgang af Skånes topografi, der lige er foretaget, vil tydelig vise dette, og den vil vise een ting til, hvorledes -lev er ordnet i linjer, der udgår fra disse havne; tættere sammenliggende, undertiden ligefrem i klynger ude ved kysten; længere fra hinanden, men dog på række inde i landet. Med undtagelse af en enkelt bygd, der af naturlige grunde har måttet forgrene sig, udsender disse lange linjer af -lev kun få udposter til siden. De vandrer lige efter næsen indefter. De er som spyd, der er slyngede ind mod landet ude fra havet, det ene ved siden af det andet. Jævnfører man den regelmæssighed, den sluttethed, hvormed de skrider henover sletten, med det kaos, hvori de andre gamle navne ligger mellem hverandre, fristes man til at sige, at de er anlagte planmæssigt, således at den ene række ikke kom til at genere den anden. Det vil være umuligt at ordne de andre i linjer eller om et centrum. -Lev findes næsten uden undtagelse kun i frugtbare egne; men mange frugtbare egne bliver liggende uden at beriges med stednavne af denne endelse, og de egne, de undgår, er dem, der ingen havne har. Man får en mistanke om, at det ikke er topografiske årsager, der ligger bag forekomsten, men historiske.

Og det ikke historisk på den måde, at navnet har dannet skole og af kulturgrunde eller af efterlignelsesdrift — som en mode, som noget praktisk — er bleven anvendt på nye lokaliteter eller til omdåb af gamle, men at -levbygderne er fremkomne ved en indvandring ikke bare af navnet selv, men af nye folk, som bragte det med. En indvandring ikke til et ubeboet land, men til et allerede beboet, hvad de jævnt hen over landet spredte byer med den ældre form -inge viser. Når den ældgamle og ansete endelse -inge, der som påvist af Steenstrup er et navn på store byer, forekommer sjældnere i tæt befolkede egne end i mindre bebyggede, kan denne tilsidesatte rolle forklares således, at de engang har

været der, men med -levindvandringen skiftede de navn. Var -lev fulgt efter -inge ikke som følge af en indvandring, og det vil i disse ældgamle barske tider sige det samme som forårsaget af en erobring, men under en mere fredelig afløsning af det ældre navn med det nye i forbindelse med forandrede social-agrariske forhold, den enkeltes overtagelse af jorden, vilde sikkert endnu færre eller slet ingen -inge have holdt sig i de brede bygder. Gennem antagelsen af en erobring forstås også, at -lev formindskes i tal, efterhånden som man kommer ind i landet, og tilsidst i modsætning til -inge forsvinder. Ude ved kysten lagde erobrerstammen beslag på forholdsvis meget af jorden, men længere ind kom den ikke så talrig og magtede kun at omdøbe enkelte byer. Således kom -inge — de der blev tilbage — til at ligge i gennemgående fattigere og mere afsides egne end -lev, netop fordi de i så udstrakt grad er blevet ombyttet med -lev. Forholdet ved Helgeå vil jeg her særlig fremhæve.

En støtte for hypotesen om en erobring fås gennem et overskue af beliggenheden af de danske stednavne i Danelagen. Et indgående studium af disse har aldrig fundet sted fra dansk side, så rige oplysninger om mangfoldige gamle danske kulturforhold det end vilde bringe; men alene et løseligt skue over de danske stednavne, hvoraf den aldeles overvejende mængde ender på -by og -torp, viser, hvorledes bebyggelsen med dem begynder ude ved havnene på østkysten eller ved et anløbspunkt oppe i en større flod og samles i tætte klynger om disse for derefter mere spredt, men dog delvis i lange rækker at gå ind i landet. Forholdene kan ikke have været så forskellige i folkevandringstiden og i vikingetiden, at man ikke har lov til at slutte fra den yngre foreteelse tilbage til den ældre. I England var det jord, erobrerne vilde have, og det kan også antages om de stammer, der i ældre tid søgte til det frugtbare Skåne. Og et ændret navn på byen var det bedste middel til at slå fast for samtid og eftertid, hvis jorden var. Det var som at få det

skrevet ind i skødeprotokollen. Derfor skifter forledet til den endelse, der var den gængse i Danmark, dengang Danelagen blev taget og pløjet, karakter i England. Det er ikke som herhjemme Dal- og Høj- og Bro- i en fredelig erhvervses tjeneste, der føjes til -by, men det er beslaglæggerens navn. Blot er der den forskel mellem Danelagen i 9.-10. årh. og Skåne i folkevandringstiden, at det i Skåne kun er de store høvdinger, der bliver navngivende, ikke hver fri mand, der slog sig ned i en måske iøvrigt angelsaxisk befolkning; derfor er der ti -by i Danelagen for hvert -lev i Danmark.

Således kan det anses for fastslået, at de to landsdele Sælland og Skåne, skønt de ligger nær op ad hinanden, og skønt deres forhold i fortid som i nutid må have lignet hinanden meget, frembyder ejendommelige modsætninger i beliggenheden af de betydeligste og ældste stednavne. Ensartede navne har ganske forskellig beliggenhed. I Sælland er -inge mere en kystdannelse, i Skåne en indlandsdannelse. I Sælland er -lev mere en indlandsdannelse, i Skåne en kystdannelse. I Sælland ligger -inge og -lev trods forskellen mellem dem mange steder inderlig sammenknyttede. I Sælland kan -lev ikke trækkes på tråd eller formes som klynger med en komethale efter sig, mange steder ikke engang samles i grupper, der skarpt kan udsondres fra hinanden; i Skåne danner de så ejendommelige linjer. I Sælland er -lev næsten allevegne uden forbindelse med en havn, i Skåne har hver eneste -levgruppe sin havn, og der er egentlig ingen havne uden der, hvor der er -lev.

Når man så skal overveje, i hvilket af de to lande -levdannelsen er opstået, taler beliggenheden af -lev for Sælland. Den bevægelse, der i Sælland førte til, at enkelte høvdinger tog jorden i besiddelse for sig, har avlet misnøje og forårsaget udvandring. Og hvor var det behageligere for udvandrerskarerne at slå sig ned end i det Skåne, der lige overfor vinkede med sine grønne marker og græssende kvæg. Hvad der i Sælland var en beslaglæggelse af slægtens jord, blev i Skåne

en erobring på fremmed grund. Ikke at der altid er foregået en samlet, planmæssig udvandring og et dertil svarende landnam, men snarere sådan, at efter de første voldsomme fremstød er der kommen en overskibning fra tid til anden, en landsbys indbyggere etstedsfra og et par mænd med husstand andenstedsfra, aldeles som det må formodes i England og som det andensteds kendes fra kolonisation. Nær kysten holdt man mest af at bo, der havde det tidligere folk dog ryddet og dyrket mest, der var havnene, der både kunde tjæne som handelspladser, som udgangspunkter for en ny ung slægt, der måske andensteds vilde nytte det eksempel, deres fædre havde givet ved at tage land her, og som tilbagetogsstillinger, hvis man var nødt til at opgive indlandet. Ind ad landet til blev -levbebyggelsen tyndere, den ældre befolkning blev ikke i den grad fortrængt; inderst, i skovbygderne, er der kun bleven lagt et enkelt -lev, hvor den nye stammes medlemmer boede tæt og sikkert sammen, beherskende omegnen, således i Vombsøbygden, inderst i Malmøbygden, ved den øvre Almeå, nord for Linderødsåsen og allernordøstligst.

Som i Sælland har vi i Skåne -løse i en vis afhængighed af -lev. -Løse er i Skåne tilstede i et langt mindre tal end på øen, de findes i fortsættelse af lev-kæderne eller ud til siden for disse, undertiden udfyldende større mellemrum mellem de enkelte led i kæden. Men de enkelte -levgrupper frembyder ikke et ensartet skue. Torekov- og Skeldervig-lev fortsættes ikke i et eneste -løse, Helsingborgkæden har ved hver ende henholdsvis 3 og 1, dette sidste opad skoven, Landskrone-lev har tre ud til siden, hvoraf det ene også op ad skoven. Op ad det yderste -lev mod sydvest ved Malmø ligger Tyvelse. To -lev i Trelleborgrækken har givet plads til et -løse mellem sig; et står dem ret nær, to noget fjærnere inde ved skoven. Østkysten og det indre er langt fattigere på -løse. Et ved Simrishavn, 2 (usikre) på nordsiden af Linderødsåsen; to er i Helgeåbygderne optaget mellem de fornemme -lev, og et

findes ved Vombsøen nær et -lev, men ikke et i de egentlige skovegne med de mange -inge. Kun eet sted har vi et tilløb til en lignende samlet -løsedannelse som i Merløse herred og Nordøstsæland, midt på sydkysten. Her har -levbevægelsen kun affødt een repræsentant, Gunnerlev ved Ystad, men fra dette -lev skyder fem -løse sig op i landet til den skov- og sørige egn ved Søvde.

Om -høj, der i Skåne er en meget interessant endelse, skal kun for -lev og -løses skyld siges det, at der intet forhold kan påvises mellem denne endelse og de to andre. Lidt mere om -stad, hvor samhørsforholdet bædre kan skimtes. Lokalteterne med -stad findes knyttede til -lev, idet de supplerer, udfylder huller, går ud til siden eller fortsætter indad i landet. De kommer her til at gå på egen hånd, vover sig længere ind og op i skovbygderne. Meget få ligger derimod nær kysten. -Stad er næst efter -inge den hyppigst forekommende gamle stednavne-endelse, og kun en eneste bygd, af de mindste, er fri for den. Men Østskåne har den forkærlighed for; i alle bygder ved Øresund findes tilsammen kun o. 20, i de andre o. 60. Somme steder behersker de helt området. De er fire gange så talrige som i Sæland. Forbindelsen med -lev er tydeligst, hvor de ligger i kres udenom et enkelt beherskende -lev, således ved Vombsøen, ved Linderødsåen, i Almeåens øvre bygd. Ved Iføen har det enkelte -lev i sin sydlige omkres alene navne på -by, i sin nordlige på -stad. I sammenligning med -løse forekommer -stad at være yngre, fordi dets repræsentanter ligger mere afsides og på ufrugtbarere jord, på sand (ved Vombsøen), på fjældgrund (på Linderødsåsen og nord for Ifø).

Men selvom -levnavnene skyldes en indvandring og -løse rimeligvis også hører erobrerfolket til, må man vel vogte sig for at opfatte -stad på samme måde. Det er rimeligt at tro, at inden længe er de to stammer, den hjemmehørende og den ny tilkommende, der sprogligt og folkeligt sikkert stod hinanden overmåde nær, smæltet sammen, og det er deres

fælles rydningsarbejde, der har lagt -stad udenom de ældre navne, et arbejde, hvis fortsættelse vi igen har i navnene på -um og på -by. Når -stad er så meget talrigere i Skåne end i Sælland, bliver det vel at forstå sådan, at Sælland til den givne tid, da endelsen anvendtes, enten ikke havde folkemateriale tilovers til nyrydning eller ikke så megen jord, der med tidens forudsætninger egnede sig til opdyrkelse¹. Overskues de fem gamle navnegrupper under eet, vises også til en vis grad Sælands prioritet på -lev -løse. I Sælland findes o. 130 af disse to stednavne mod o. 90 af de andre tre, i Skåne er forholdet o. 100 mod 200.

Forholdene ved Helgeå i Nordøstskåne er særlig belærende for opfattelsen af stednavnenes historiske sammenhæng. Sydligst ude mod kysten og mellem de to største søer masser af -by (og det dermed sammenhængende -tofte). En lignende bebyggelse med -by findes noget østligere hinsides Ryssbjærget i Lister, hvis flade dele har en aldeles lignende karakter: sand og sump. Denne Blekings vestligste del hører i disse gamle tider intimt med til Skåne. Ret påagtelsesværdigt er det, at af runestenene fra Bleking med ældre runer findes i -bylandet Lister de tre (Istaby, Stentofte, Sølvesborg), og den fjærde (Bjørketorp) i sognet Listerby, hvor der er en række -by. Indenfor -by (-tofte) kommer ved Helgeå den samlede masse af -lev (med to -løse), ved søerne og op langs hovedåen og dens største vestlige tilløb, sekunderede mod øst, vest og syd af mange -stad og endel -um, hver af disse tre sidste grupper samlede om et midtpunkts-lev. Men mod nord og nordvest, højere oppe ved Helgeå og Almeå, blandes -lev med -inge, og nordligst og nordvestligst har vi ublandet -inge-område. Hele denne udstykning eller sammensætning kan — synes det mig —

¹ Overfor visse navne på -stad bør der næres en mistanke om ægtheden. Det gælder især nogle af navnene af den hyppige form Hagestad, Hagstad, Hejstad. -Stad er nemlig ikke et ord, som går af brug i sproget. I middelalderen er det anvendt i Jylland som stednavn i formerne Husted (Vestjylland), Byggested osv. Hagested er vist sammensat med Hage (Have), altså ikke med et personnavn. De er ubetydelige lokaliteter, findes i afsides skovegne, og intet af dem er optegnet tidligere end 1611—24. Derimod ligger det sælandske Hagested, som allerede kendes fra Valdemars Jordebog, i en ældgammel opdyrket egn og kommer af fortidsnavnet Hake. Også Brendestad kan der være tvivl om. Det har til forled det ord Brende, der er så almindeligt for rene nyrydd.

let forklares. Den ældste og oprindeligste endelse er -inge, som foruden sit nuværende råderum tidligst også indtog den plads, der nu er okkuperet af -lev; tilsammen de frugtbare og let tilgængelige dele mellem storsøerne og op i dalgangene. Derimod var sand- og sumpsletten mellem søerne og havet ubeboet som mindre frugtbar, og ligeledes Linderødsåsen og de andre indre skovegne borte fra åerne. -Lev-folket, der ikke søgte ny jord ved rydning, men gammel ved erobring, tog ikke sandsletten i besiddelse, selv om det er kommet gennem den ude fra havet over Åhus, men det tog land i den sydlige og bedste del af -ingebygden, hvor det bredte sig i den grad, at alle -inge forsvandt. Højere oppe blev ikke alle -inge fortrængte, og øverst oppe kunde -lev slet ikke få fodfæste. Derimod skydes et enkelt -lev mod syd, et mod vest og et mod nord, og om dem samles senere en -stadbebyggelse, der igen blev fortsat med -um; de, der hører til østgruppen, ligger i Bleking, ikke i Skåne. Sidst, da den gode jord var brugt, toges kystsletten ind til bosættelse med -by ved -by og -tofte ved -by.¹

At -lev og -løse ligger på en ejendommelig forskelligartet måde i Sælland og Skåne, tør være fastslået. Nu skal det vise sig, hvad forhold disse stednavne frembyder, når de undersøges i andre egne. Om de ligger som på Sælland eller som i Skåne? Mest interessant vilde det være, om man kunde påvise, hvorledes de to stednavnes udbredelse svarer til den i Skåne. Jo flere eksempler der kan fremføres, som uddyber modsætningen mellem Sælland på den ene side og alle andre egne på den anden, des mere sikker bliver hypotesen om, at en erobring, udgået fra Sælland, den dag i dag sætter sig mærke i stednavnenes fordeling. Den orden, hvori jeg tager landskaberne, er tilsyneladende noget ud og ind, men afhænger i virkeligheden af, hvad min bevisførelse kræver.

Fyn.

Ligesom Sælland og Skåne kan Fyn deles i udprægede skovegne og ligeså udprægede skovløse egne. De første er karakteriserede ikke blot ved store rester af den tidligere

¹ Hos Lindroth (Göinge härads gårdnamn, Fornvännen 1911) har jeg intet fundet til ovenstående skildring.

skovrigdom, men også ved fraværelsen af stednavne af de ældste former og ved hyppigheden, ja tildels overvægten af så unge navne som de, der ender på -holt, -rød og -skov og antyder egnenes tidligere udseende. Fyns største og mest udprægede skovland har faldet sammen med det nordvest-fynske højland, som samler om sig de inderste, mest bakkede og endnu mest skovfyldte dele af Odense, Skovby, Vends og Båg herreder, og som har sin midte i det store Vissenbjærg sogn, der i ældre tid dannede et eget birk eller hørte snart til et, snart til et andet herred, hvad der vidner om lidet fæstnede forhold, som de findes i unge samfund. At såmange herreder støder sammen her, viser også strøgets tidligere afsondrethed og afsides beliggenhed. Her har vel oprindeligt for alle omliggende bygder været en stor fællesalminde uden fastslåede grænser.

Den dag i dag mærkes det, når man med hovedjernbanen kører gennem Fyn fra øst til vest, at man en god mils vej vest for Odense kommer ind i nye landskaber. Istedenfor ganske fladt, helt opdyrket jordsmon med kirke på kirke tæt efter hinanden, har man nu bakker efter bakker og bakker over bakker, små lunde i talrig mængde og større skove, men kun den ene kirke Vissenbjærg i Fyns største landsogn, indtil man efter halvtredje mil kørsel hinsides Gelsted kirkebakke igen glider ud i det jævne land med talrige kirker men ingen skove før ved Lillebælt. På et kort vil man også overraskes ved at se, hvor kirkefattigt landet er, og hvorledes de nærmeste kirker alle ligger ligesom fravendte højlandet, kirkerne mod nord nordligst i deres sogne, de mod vest vestligst osv., så helt ned i 12.-13. århundrede var højlandet ret folketomt, og endelserne -holt, -rød, -skov må skrive sig fra en sen tid. Mod nordvest har skoven gået ud til havet mellem Middelfart og Bogense, mod nordøst har skovgrænsen været omtrent jævnløbende med Odense-Bogense landevej, en halv mil syd for denne, og mod syd har skoven sendt en

tunge, der stadig indsnævredes, helt ned mod de Fynske Bjerge.

Det sydlige Fyn har udgjort en lignende skovegn, omfattende næsten alt det af øen, som ligger syd for hovedlandevejen Nyborg-Bøjden. Kun i en smal stribe langs havet mod syd og øst ligger kirkerne tæt, i det indre er der også her få kirker og store sogne. Navne, der tyder på tidligere skov, er de overvejende, ældre navne savnes næsten fuldstændigt. Forbindelsen mellem de to således udskilte områder udgøres af »Bjærgene« i Sydvestfyn, der ligesom halvøen Horne-land der udfør har været gammelt skov- og hedeland og næsten ingen rigtig gamle stednavne har.

Ved den nordvestlige storskov deles Fyn strax i Vestenskovs og Østenskovs. Fyn Vestenskovs er de vestlige dele af herrederne Vends og Båg, men disse er igen hver for sig selvstændige gamle bygder, idet de skilles ved en stor skovstrækning med dårlig jord og svære bakker, der udgående fra det indre strækker sig til Tybrindvig. Fyn Østenskovs, der er langt større, får igen en rimelig tværdeling ved Odense fjord, og denne fjord fortsættes som skel ind til storskoven i en egn over Odense med -torpnavne på sent indtaget jord. Nordfyn, det land, der den dag i dag i særlig grad kaldes »Sletten« på grund af dets jævnhed og skovløshed, Lunde, Skam og dele af Skovby herred, er således adskilt fra den østfynske hovedbygd. Denne kan så atter deles ved en større skovstrækning (skove og navne på skov), der kan skimtes omtrent fra Nyborg fjords sydende lige i vest over til Odense å. Hovedbygden deles derved i et Nordøstfyn og et Indfyn, det første væsenlig bestående af Bjerge, Åsum, Vinding og den sydøstlige del af Odense herred, det andet af dele af Salling og Gudme herreder. Det tilbageblevne af disse to sidste herreder hører sammen med Sunds herred til den sydlige storskov.

Ialt får Fyn således to skovbygder eller rettere fordums ubygder og fem slettebygder; kun de sidste vedkommer os her.

I. Nordøst-Fyn.

*Agnslev — Ulverslev — Hunslev — Horlev — Marslev — Holløff —
Volderslev — Osterløff — Årslev — Ferreslev — Hielløse — Stenløse
— Lundløsæ — Måle — Nærthou.*

Nordøstfyn har en del af Fyns -inge, dog ikke såmange som Indfyn, men mange flere end Sletten, liggende spredt over området, dog alle i udkanter eller inde mod skov. Det har endvidere 10 -lev, spredte, men som helhed mere centralt liggende end -inge; endelig fjærnt fra kysten 3 -løse og 4 -sted. Af de 3 -høj interesserer os de to, det ene, Måle, yderst ved Store Bælt nærmest Sælland, det andet, S. Nærå, sydpå i området, men hvis næste bygd tages med, da overmåde centralt i den samlede masse af -lev. Både Nyborg fjord, Kertinge nor og Odense fjord ligger nær de yderste -lev mod nord og øst.

II. Indfyn.

Weleleue — Hillerslev — Gesterløve — Gysæl — Lundløse — Sybløsæ.

Indfyn, den store sækning mellem de fynske højlande, gennemstrømmes af Odense ås øvre løb og er uden direkte adgang til havet. Det er den del af de danske øer, der er rigest på -inge. En række af dem findes ned langs Odense å. De skyder sig tværs over øen fra nordøst til sydvest. Derimod er -lev kun få i tal. To -løse er liggende langt mod sydvest ind under de Fynske Bjerge. Et -høj ligger længst mod sydøst; -sted findes kun mod vest. — Så tæt bebygget har allerede i meget gammel tid Indfyn været, at hovedbygden sammen med den sydvestligste del af Nordøstfyn slet ingen plads har fået til -torp, dengang folkeforøgelsen i en senere tid nødvendiggjorde udflytning, mens i andre store dele af Fyn -torp er den ældste og hyppigste navneform og i visse skovegne slet ikke findes, fordi den har været for gammel til at blive brugt. -Torp fattes over en strækning, der er tre mil lang og over to mil bred; kun et ensomt Højrup findes indenfor dette strøg. Derimod ligger -torp i denne bygd til alle sider ind mod skoveggen, og der er mange i den

smalle sidearm, gammelbygden sender ud mod øst med navnene Gislev, Svindinge og Langå, og ligeledes på de Fynske Bjærges nordøstskråning mod Arreskov sø og Odense å.

III. Sletten.

Særslev (ved Næsbyhoved) — Hjorslev — Ørreslev (Otterup) — Frammeleff — Nythesløf — Emerløff — Bedeslev — Rodherslef — Uggerslev — Ørreslev (Søndersø) — Wixløf — Kusterslev — Hemmerslev — Særslev — Harreslev — Hadesleff — Grindløse — Nærdøwæ (Niærthug).

Sletten kan gennem områder med kun -by og -torp deles i to underbygder. De få -inge ligger i udkanten, et er trykket ind i Fyns nordvestlige storskov. -Lev er meget talrige; halvdelen af alle fynske hører hjemme her. Indenfor hver af de to undergrupper, som kortet viser, ligger de hinanden meget nær, så nær, at to sogne besidder hver tre, hvad der omtrent er enestående (jfr. Kristianstad-bygden). Særslev sogn har sine på 4600 tdr. land, Otterup sogn sine på 2400. De vestlige peger mod Bogense havn, østligt danner -lev som en bro, der strækker sig helt fra Klinte strand til Odense fjord. Bægge disse vande kom endnu for 100 år siden hinanden langt nærmere end nutildags, idet store inddæmninger har øget afstanden. Det eneste -løse ligger noget til en side; det eneste -høj ligger nær Klinte strand ved begyndelsen af en -levgruppe. Endelsen -sted er ikke repræsenteret, men der er måske en æquivalent for den i 6 til siden liggende navne med endelsen -vese, (Aalvesæ, Sundruse osv.), hvorpå der imidlertid her ikke nærmere kan gås ind.

De gamle stednavne ligger således i to sammenslutninger. Senere i tiden forenes de to halvbygder, en række -by lægger sig ud mellem dem og om -by ordner sig igen mange -torp. Det må være i meget gammel tid, at skoven er forsvundet på den nordfynske Slette, ti inde i den gamle bygd er ligesom på den sælandske Hede ikke eet skovnavn tilbage. Kun nævnes 1428 Ruttæ i Bedeslev sogn (Kirkeh. Saml. 4. R. V. 757). I sin helhed er Slettens navnegivning så enkel, i det væsentlige indskrænket til de navneformer, som allerede er an-

førte; kun i udkanterne kommer flere til, særlig -næs på den odderige kyst: Bogense, to Egense, Agernæs.

IV. Vissenbjærg Skovbygden

har kun negativ interesse for os som skel mellem bygderne med de gamle navne og skal ikke her analyseres. To -inge er ikke sikre.

V. Vends Herred.

Ingslev — Rodersløff — Balslev — Øthesløff.

Vends herreds gamle bygd har ligget så lunt og indesluttet som få kystegne, med storskovens bakkeland mod øst og syd og med strandskove langs hele yderkysten, hvad ret store rester og mange navne endnu tyder på på hver eneste halvø, Strib-landet, Hingsavl, Fynsnæs, Rudnæs, Iversnæs. Også øerne Fænø og Brandsø har båret skov og Jyllands Lillebæltskyst ligeså. Men samtidig var der indgang til stille vige, der lå i læ for hav og vind og fjende bag Fænø og det lange Fynsnæs, og dog gav nem vej ud til andre farvande og andre kyster. Tidlig er her fremstået en befæstet plads, Gamleborg (Gamborg). Men også i Båring vig kan der landes; det veed vi både fra 1849 og 1864. Med rette svarer herredets indre til det gamle navn: Vendeslet. Set fra højderne langs randen til alle sider, fra Tybrind bakker i syd så godt som fra Båring- eller Røjle-bakker i nord eller fra Gelsted kirkebakke i øst, ligger det som bunden af en kedel. En kedel, som har det frugtbareste dybe muld, ikke stærkere leret, end at oldtidens ufuldkomne redskaber let har kunnet arbejde i den. »Når Gamborg ej har byg, så Gud nåde Danmark«. Fra middelalderen fuldt med tætliggende kirker, mens herredets rande har færre kirker og større sogne. De 4 -lev, alle kirkebyer, ligger i den indre del af herredet. Intet -løse, måske et -sted, kun eet høj, som ikke er helt pålideligt¹.

¹ Ellesø, jfr. Ellishøj i Himmerland og Elso på Mors. Af -sø kan navnet ikke komme.

Vends herred og Vissenbjærg højlandet kan i deres modsætning til hinanden sammenlignes med det franske geologiske ottetal. I Vends herred ligger de ældste navne inderst, og navnene bliver yngre, jo mere man nærmer sig randene. I Vissenbjærg højlandet med omgivelser bliver navnene gennemgående yngre, jo længere man kommer ind til centrum.

VI. Båg Herred.

Bardeløse — Flemløse — Jorløse.

Båg herred danner ligeledes en fortræffelig lun bygd mellem kystskove og storskove, men lader i sin helhed ikke til at være så gammel, forudsat at -løse er en noget yngre udvikling end -lev. Det kan allerede i Fyn være vanskeligt at afgøre, om et -inge er ægte; værre bliver det i Jylland. En by nordvestligst skrives nu Hygen og Hygind, men i ældre tid Hyging og er vist i virkeligheden et navn på -um, at jævnføre med det sønderjydske Hygum og Hygum i Vardesyssel, der bægge i middelalderen ofte staves Hyging. Formen Hygen svarer til det fynske Seden, men også dette er vist ligt vestjydske Sædum. Ligeledes er Mygind her i herredet ikke sikret i denne form. Derfor kun 2 sikre -inge, intet -lev, intet -høj. Derimod de noget yngre endelser -løse og -sted. -Løse noget yderligere end -sted.

Båg herreds strandskove har tidlig udgjort en sluttet strækning fra Hornebugt til Iversnæs, men er ved udhugning bleven delt i et sydligt og et nordligt parti. Denne rydning på Fyns sydvestligste kyst er sket i en tid, da det gængse nybygdnavn var -by; 4 sådanne og to dermed forbundne -tofte findes på dette strøg. Også sydligere er der gjort et mindre betydeligt angreb på skoven med to -by og to -tofte. Senere indhug i bægge kystpartier med -torp. Med disse dele af Båg herred bør Stignæs i Sydvestsæland paralleliseres, hvor man også tydeligt ser det samlede angreb af de forenede -by og -tofte. Den mellemste del af Hinsholmen er vel også et område af samme art med 3 -by og et -tofte.

VII. Sydfyn.

Hele Sydfyn fra Hornebugten og søndenfor en indbuet linje om til Nyborg fjord er næsten blottet for gamle stednavne. Der er to -inge, men intet -lev, -løse, -høj, og intet -sted, der kan anses for ægte. Ialfald har den tid ikke sat nogen mærker her, der som ledeendelse har -lev og -løse, og den endnu ældre tid meget få. De ældste stednavne synes de på -bjærg at være, der i syd-øst optræder som navne på store landsbyer, derefter de på -by (-tofte); de er dog kun få i tal sammenlignet med deres mængde i andre fynske egne, og ialfald er et exemplar fra den kristne tid: Kirkeby. Selv -torper er ikke talrige og nærmest samlede i grupper, tæt omringede af skov- og ødemarksnavne (-brænde, -felde, -holt, -rød, -lung, -dung). Kirkesogne bærer navn efter Tved og Ore uden forled og efter landsbyer med et så uanseligt efterled som -ager (2) og -bølle. Alleryngst er østkysten bleven opdyrket mellem Vejstrup og Frørup. Det hele er underligt, eftersom det meste af området er et særdeles frugtbart og jævnt, om end noget højtliggende land. Det bliver endnu underligere, fordi området langs hele sin nordlige buelinje begrænses af et land, der er overvættets rigt på tætliggende gamle navne, fremfor alt på -inge. Igen i yngre tid er dele af dette land blevet tæt befolket; i kystlandet mellem Fåborg og Svenborg og noget op ad Nyborg til ligger middelalderens kirker ualmindelig tæt, ofte nær sognegrænserne, og udenfor Øresundskysten og det nærliggende Ærø har vi for øjeblikket her den tætteste bebyggelse i Danmark. Der må fra de gamle tider ligge særlige forhold til grund for stednavnedannelsens karakter, andre end de som er givet af naturen.

Endnu langt ned i tiden var Sydfyn meget skovrigt: Valdemars Jordebog deler Gudmeherred i Hæreth utæn scogh og ouæn scogh, så en sammenhængende skovstrækning har skåret herredet igennem fra nord til syd. Biskop Jakob Madsen sidst i 16 årh. siger i sin visitatsbog: Dungskoff begynder i Gudme herred ved Søreislage (?), er 3 mile og ender ved Rysebølle i Jerneskov i Sunds herred.

Af interesse er det først at se, hvorledes de to mest fremtrædende af de gamle endelser, -inge og -lev, forholder sig afstandsvis til kysten; 30 % af -inge, 27 % af -lev ligger ikke $\frac{1}{2}$ mil fra kyst; men 67 % af -lev ligger mindre end en mil fra kyst mod kun 38 % af -inge. Disse er en så afgjort indandsdannelse i sammenligning med hine. Kun 9 % af -lev

men 19 % af -inge ligger mere end 2 mil fra kysten. Det er også tydeligt som helhed, at -inge ligger mere ind mod skov eller i de store bygder tilsidetrængt for -lev; som i Skåne, men modsat forholdet i Sælland. De andre stednavne er repræsenterede i for ringe tal til brug for en statistik, men det er dog tydeligt for -løses og -steds vedkommende, at de ikke er midtpunktsøgende, og det gælder også om den ejendommelige nordfynske endelse -vese. I sammenligning med Sælland og med Skåne er -inge og -lev her rigeligere; derimod har Fyn forholdsvis kun halvt så mange -løse som Sælland og ikke halvt så mange -sted som Skåne. Jydske forhold forberedes man allerede på gennem det ringe antal -løse. Endelsen -høj optræder ikke som i de to andre landskaber i sluttede masser, men af de enkelte, der findes, har måske nogle en fremragende betydning.

Den hyppige forekomst af -lev på Sletten er i særlig grad værd at lægge mærke til. Klyngeformationen, nærheden ved hav og havn skrås overfor Sælland, og det forhold, at -inge trænges ud til siden, alt dette er omstændigheder, der minder om Skåne og får os til at nære håb for hypotesen om erobring ved et folk, som bragte -lev-endelsen med sig. Og det samme er at antage om bebyggelsen med -lev i Nordøstfyn og Indfyn. Den har også forhold til havn, ja der er tre, der kan strides om æren for den første landgang, Odense fjord, Kertinge nor og Nyborg fjord, alle vendte mod Sælland. Klyngeformen er mindre tydelig, men kendelig nok mindskes tallet på -lev indad i landet, samtidig med at afstanden mellem de enkelte -lev forøges, hvad der tyder på, at udgangspunktet for dannelsen er ved kysten, mens meget ejendommeligt -inge ligger indenfor langs randen af -levbebyggelsen. Her har den tidligere stamme fået lov at beholde sin ejendom, eller her er -lev-erobrerne senest komne til, i en tid, da det ikke længer var så magtpåliggende at lade et stednavneskifte foregå, selv om måske en ændring i besiddelsesforholdene fandt sted.

Forskellige havne mellem Nyborg fjord og Bogense kan have været benyttede ved dette fremstød mod den nærmest Sælland liggende del af Fyn. Men hele landsætningen kan også være foregået alene i den dækkede Odense fjord, hvorfra en arm er gået dybt ind i Sletten, en anden sydpå op til munden af Odense å.

Op til denne er vel skibene ikke nået, ti først i 17 årh. skal en hollandsk skipper have fundet sejlleden ind til åens munding, men derimod til Odenses tidligere og nuværende udhavn ved Klintebjærg, hvor fjordens eneste smalle løb nærmer sig fastland og Viggelsø giver læ. Måske har vi et vidnesbyrd om, at flåder samledes her i fjærn tid — jeg siger ikke hvilken — i navnet på denne ø, som i Valdemars Jordebog kaldes Wigælsø og 1533 Viigelssjø (Fynske Saml. IV., Dalum Klosters jordebog). Oluf Nielsen skriver (Un. Bl. I): »Vigelsø, af Vigulv, der forekommer i det isl. kvad *Sólarljóð*; at vi allerede har æ i anden stavelse, hidrører fra at denne er ubetonet, da tonen lå på første eller sidste stavelse«. Langt mere tiltalende end denne forklaring, hvor man fra Island skal hente et eneste gang i literaturen forekommende personnavn, synes det mig at jævnføre øens navn med Vigelsjø, Frötuna sogn, Uppland, der 1367 kaldes Vighlisø, og atter at tyde dette som Viglidsø, Kamphærsøen, flådelejet. Et tilsvarende navn kendes fra Saxo som betegnelsen for det sted i Sælland ikke langt fra Odense fjord, hvor sælandske flåder samledes: *portum, qui danice Hærvig, latine exercituum sinus dicitur*. Og man kommer Wieglesdor ihu, som ved år 1000 var navnet på porten i Danevirke.

Udenfor alle de -lev, der kan midtsamles om Odense fjord, findes kun de fire i Vends herred; men også Vends herred ligger dog med Båringvig ud til Kattegat og ikke så fjærnt fra Sælland. Derimod har Båg herred, som ganske vender bort fra Sælland og ved storskov er skilt fra Fyns hovedbygder, ikke fået et eneste -lev, men kun den fra -lev rimeligvis udgåede endelse -løse og det yngre -sted. Man kan sige, at det er de af Vends herreds -lev krævede -løse, som ligger her. Går vi ud fra Båringvig, er den samlede beliggenhed af de tre navneformers repræsentanter i Vestfyn smukt typisk-skånsk; fire -lev forholdsvis nær hinanden, fortsatte

i tre -løse på rad men med større mellemrum og med nogle -sted ud til siden ind mod storskoven.

Fyns -løse er få i tal sammenlignet med Sælends eller selv med Skånes, men deres beliggenhed er aldeles den, som allerede er klarlagt i skildringen af de andre landsdele. De ligger udenfor -lev, i retning bort fra havet, her altså i retning bort fra nordøst, hvorfra -lev udgår, men er dog absolut knyttede til disse. Nordøstfyn har yderst ved Odense å, som med een undtagelse ikke overskrides af -lev, tre -løse, og Indfyn har et inderst ved foden af de Fynske Bjærg. Slettens eneste -løse ligger nok nær havet, men vest for sin -lev-gruppe, og endelig er der de nysnævnte i Båg herred, der ligeledes med Jorløse trænger frem til de fynske Bjærg, ja planter sig højt oppe i disse. Alle fuldstændig sikre fynske -løse er kirkebyer (tidligere også Hjalløse). Kun det noget tvivlsomme Søløse (Sybløsæ) har ikke været det.

Også de få -sted har en afsides beliggenhed i forhold til -lev. Slettens store bygd har ikke et eneste; det er som Sletten i kort tid helt ud er bleven besat i den egentlige -lev-landnamstid. Nord for vinkellinjen Assens-Odense-Nyborg, hvor hovedmassen af -lev findes, er der ingen pålidelige. Pletvis fremtræder de derimod mod sydøst i udkant, mod sydvest i udkant, dertil et par i det indre.

Resultatet af gennemgangen af de ældre stednavne på Fyn bliver netop det, der anedes ved Skåne, og der er givet yderligere støtte for hypotesen om en bevægelse, der til en vis tid er udgået fra Sælland. Til at styrke troen på en erobring tjæner også, at -levbevægelsen ikke nåede til Sydfyn, skønt det mod øst ligger Sælland ret nær. Det lader til efter stednavnene, at Sydfyn har været et heltigennem øde land, og -levstammerne har hidtil vist sig som folk, der kun fæstede bo i egne, som allerede var under kultur, ikke i nogle, der først møjsommeligt skulde kultiveres. De var erobrere, ikke rydningsmænd, men i Sydfyn fandt de ingen -inge at om-danne. Hvorfor har nu Sydfyn i folkevandringstiden været

folketomt? Man kan derom formode, at netop i disse bevægede tider kan hele Sydfyns befolkning være brudt op og draget andensteds hen, at netop denne udvandring har svækket den ældre befolknings stilling på øen i det hele og givet -lev-erobrerne fristelse, lejlighed, magt til at indtage de endnu befolkede dele af den. Derimod er der ingen grunde til at tro, at der i det store Vissenbjerg højland har været synderlig bebyggelse, før -bjerg- og -torpnavnene og siden skovnavnene kom op her; Vissenbjerglandet er stærkt kuperet og har delvis dårlig jord; Sydfyn (udenfor Bjærgene) er gennemgående meget frugtbart og ikke særlig kuperet. I det øvrige Fyn ramte -lev-røret først nordøstkysten og tilintetgjorde her i det væsentlige -inge. Når der midt i den store nordøstfynske -levbygd dog blev adskillige -inge tilbage i egnen mellem Odense, Kerteminde og Nyborg, vil det af kortet fremgå, at de ligger ind mod en større skovstrækning, og desuden ligger Birkinge, Rønninge, Davinge, Ellinge på jord, der hører til den ringeste i Fyn.

Endelsen -høj, der optræder med så stor myndighed i dele af Sælland og Skåne, har vi ikke behandlet sammen med de andre gamle stednavne i Fyn. Dette har ikke behøvedes, da -højs tal her er meget ringe og de ligger ganske spredt, ikke virker som masse. Men også af den grund er de hidtil blevne udeladte, fordi nogle af dem er så mærkværdige, at de kræver netop at understreges. Ved Måle på Hinsholm fastslår vi foreløbig kun dets beliggenhed yderst ved kysten nærmest Sælland og dets lydlighed med det sælandske Måløv, men omtaler det senere, efterat en række ensartede navne er bleven medinddragne i behandlingen. Mærkeligst både ved beliggenhed og ved navnets oprindelse er de to Nærå: N. Nærå på Sletten nær et muligt udgangspunkt for -levbebyggelsen, Nærå strand, S. Nærå midt i den kombinerede nordøstfynske og indfynske gruppe af gamle stednavne og særlig af -lev. Navnet er forlængst forklaret som guden Njords høj. Ved disse Njordhøje har sikkert hver af Fyns to hovedbygder

haft sit gudehov eller sin gudelund, på en tid, da Fyn endnu ikke udgjorde en enhed. Er gudstjænesten på disse steder allerede foregået i -ingetiden, eller er det -levbebyggelsen, der har bragt guden Njord til ære og værdighed? Hvis det sidste kan påvises, styrkes forestillingen om, at -levfolket er kommet fra Sælland, der af de fleste nyere forskere antages for at være den ø, hvor Nerthusdyrkelsen, som Tacitus skildrer, hører hjemme. Men det er dog nødvendigt først at efterspore flere stednavne med Njords navn i sig og som ligger i forbindelse med -lev og -løse, før spørgsmålet kan afgøres, selv om vi allerede har nævnt det skånske Nærlunde, hvis beliggenhed er aldeles som Nørre Nærås: ved havn, hvorfra en -levrække tager sit udgangspunkt.

Da der findes så få -høj i Fyn, og af dem de to Nærå og, som det siden vil vise sig, også Måle har en særlig værdi, ledes man til at slutte, at også de andre har noget bemærkelsesværdigt ved sig. Foreløbig henledes opmærksomheden på Ellesø i Vends herred, der bærer et navn, som oftere vil komme igen.

Frem gennem tiden forfølger vi æmnet om de fynske midtpunkter for ting og gudsdyrkelse. Det nævnedes før, at mange -ingebyer findes ned langs Odense å. Men nord for Bellinge er der ved åens nederste løb på en strækning af over to mil ingen, og det yderste -lev, Østerlev, er ikke langt nedenfor Bellinge. Også -løse standser med Hjalløse. Fra Østerlev og Hjalløse til den nærmeste gamle endelse på Sletten er der ret langt, og fra Horlev-Marslev derud ligeså. Dette synes meget underligt: at de gamle stednavne, så tæt sammensluttede de ellers kan ligge, fattes netop i det område, hvor øens midtpunkt Odense ligger, som gennem alle historiske tider har været Fyns hovedby, som bærer navn fra hedenold og som Snorre lader være Odins første bosted i Norden. Nærmere byen findes derimod både mod syd og øst byer med den endelse -um, for hvis ælde man ikke kan have særlig respekt. Indenfor Hjalløse ligger Højme, Sanderum, Dalum: indenfor Horlev-Marslev Åsum og Seden (Sædum) og mod sydøst lidt fjærnere Sanderum og Birkum; det er de fleste af de fynske byer med denne endelse. Endnu nærmere ved Odense kommer — med undtagelse af det eneste Ejby — kun -torp og ganske unge navne, hvis betydning har med skov at gøre. Fra det vestlige skovland strækker sig en tunge mod øst ret nær ind på Odense. Torpernes række går fra dette skovland lige til Odensefjord og et stykke langs dennes syd

side tæt og talrigt. Endnu er Odense landsogne fyldt af småskove, hvoraf Fruens Bøge er landskendt, og som på ældre kort er anderledes sammenhængende. Om den tidligere skovrigdom kan man læse hos Engelstoft (Odense S. 12—13). Sammenlign hermed som modsætning den næsten fuldstændige mangel på Sletten af navne, der tyder på tidligere skov. Odenseegnen ser således ud til i en fjærn tid slet ikke at have været den centrale i Fyn, men tværtimod til at have været et udyrket, skovgroet grænsesområde mellem to bygder, Sletten og Nordøstfyn, der hver som tidligere nævnt havde sit midtpunkt indenfor sig selv. Af alt dette tør det sluttes, at Odense selv må være af temmelig sen oprindelse, fremstået på en tid, da landet udenom var bleven optaget til bebyggelse og grænseskellene sprængte mellem de gamle bygder, da Fynboerne i nord og øst var kommet hinanden nærmere, da man trængte til fælles tingsted under beskyttelse af en mægtig gud. Da først kom Odense meget naturligt til at blive midtpunktet for bægge de gamle bebyggelser, liggende på det sted, hvor vejen mellem dem kryssede øens største vandløb, som måske til en vis grad har været sejlbar i retning nedad fra Odense. Odinsdyrkelsen er som bekendt først i en senere tid bleven den væsentlige hos vore forfædre, mens Njord trængtes tilbage. For kort tid siden er det påvist for Lunds vedkommende, at denne by er et ungt anlæg, og hvis det for Viborgs vedkommende kan påvises, at også det først er fremkommet, da flere gamle bygder trængte til et fælles samlingssted, styrkes den antagelse, jeg her har fremsat om Odenses tilblivelse. Allerede Henry Petersen (Nordboernes Gudedyrkelse) har sine tvivl om Odenses særlige ælde. Magnus Olsen (Hedenske Kultminder I s. 271) siger: »Også ellers finder vi eksempler på, at gamle kultsteder ligger i udkanten af et landskab, åbenbart fordi man også i nabobygderne har søgt til disse kultsteder«. Mulig er det til handelsmidtpunkt, vareudvexlingssted, det først er bleven udkåret, mulig til tingsted, mulig til blotsted. Kan være, at det er bleven valgt efter nøje undersøgelse af alle forhold, som da Islændingerne bestemte sig til egnen om Tingvallavatn til Altingets afholdelse. Eller da Odin ikke var nogen særlig folkets gud, men dyrkedes ved kongehoffer, kan det tænkes, at det har været en konge, som først har skabt ham et vi i Fyn og Fynboerne et samlingssted. Kan det klargøres for alle Danmarks midtpunkter, at de er unge, kastes derved et interessant lys over de gamle tider, landets samling, landets lovgivning og landets gudsdyrkelse. Kultus kan, som Magnus Olsen siger, også blive en faktor ved politisk nydannelse, ved sammen slutningen af oprindelig fjærnere beslægtede stammer.

Smålandene.

Falster. *N. Alslev — Æglev — Lommelev (Linnelef) — Ølhænslef (Onis-
lef) — Gundrizlef — Fulcarslef — Særslev — Horbærlef (Horvbor-
ghaleef) — Øslef — S. Alslev — S. Ørslev (Hezislef) — Vluærslef —
Methælosæ — Wikærløsæ. Låland. Fræthælofæ — Herridslev — Ulslev
— Jarandaleff — Ullerslev — Brandæslef — Kobelev — Oothersløff —
Lindelse — Slosse. Langeland. Skreuælef — Hæsløff — Thruggeleue. —
Linløsæ. Tåsinge. Helleb — Strammelse.*

Forholdene på Smålandene har ikke megen værdi for denne undersøgelse: de enkelte øer er for små til, at den ejendommelige måde, hvorpå byerne med de gamle stednavne er beliggende, kan blive rigtig indlysende. Selv om der kan skabes skovland modsat åbent land, kan der ikke blive indlandsbygder i modsætning til kystegnene. At slå fast, hvor mulige landgange har fundet sted, lader sig vanskeligt gøre.

Møn gør dog ubetinget stor nytte, når man knytter det til Sælland. Det kommer da til i sydøst at svare til, hvad Odsherred er i nordvest. Det er de meget afsides liggende områder, og de har som følge deraf slet ingen -lev, -løse, -høj, -sted. De er de rene -inge-landskaber.

Falster har en ganske anden karakter. Gennem en stor skov, som fra Guldborgsund er gået frem i øst, kan øen udmærket sønderlægges i tre bygder, uden at iøvrigt denne inddeling betyder noget for os her. -Inge ligger alle ret nær ved den nordøstlige kyst, mens sydhavnen og landet ind mod Guldborgsund ingen har. -Lev ligger gennemgående syd og vest for -inge, men går dog både på øst- og på nordkysten ud til åbent vand. Det enlige Tingsted ligger i skov inderst på øen. Af -løse er der Medeløse, der vil vise sig at høre til de interessanteste indenfor sin gruppe, og Veggerløse.

På Låland hører -inge absolut til i det indre af øen og i de mest skovrige egne. -Lev findes i to grupper, som slet ikke blander sig med -inge: i en række langs sydkysten, hvis havn Nysted synes at have været, og en anden langs med landets rundede nordvestkyst ved Onsevig og Nakskov fjord. Der er forholdsvis ikke så mange af dem som på Falster. -Sted findes karakteristisk nok i det indre blandt -inge; noget aldeles sikkert -løse findes ikke på Låland. For Lindelse er der ingen gamle former; Slosse kan være lig Søløse i Fyn, men dettes ægthed er heller ikke helt indlysende. Når Tølløse i Sælland 1425 kan hedde Tilitze (Rep. III 356), kunde det lålandske Tillitze også være Tølløse. Korse-litze på Falster hedder 1497 Kotzseløse (Barner, Rosenkrantz).

men i Valdemars Jordebog Kœcæliz. Hvis den sidste gamle form ikke fandtes, kunde man tænke sig, at de tyske herremænd fra slaviske egne, der var særlig talrige på småøerne i det 14. årh., har givet -løse den pseudovendiske form.

Der er lålandske egne, hvor -torp næsten ganske savnes: nordligst på øen; sydligst mellem Nakskov og Rødby fjorde og videre mod nordøst gennem landet til overfor Askø; nordøstligst og østligst. Andre steder ligger -torp meget tæt: mellem Maribo og Saxkøbing; i et bælte mellem Lungholm og Fuglsang. De falsterske -torp ligger mere jævnt fordelt, dog gennemgående ikke ud til kysten og ikke inderst inde fra Karleby til Skøringesø.

Af de fynske øer har Ærø et -inge og et -høj. Tåsinge har to -inge, et -lev og et tvivlsomt -løse. Langeland et par -inge, tre -lev og et -løse, alle i øens Sønderherred. -Lev- og -løse ligger østen for -inge, over mod Lålands nordvestlige -lev. Med disse synes der at være sammenhæng. Mellem Fyns navne på -lev-løse og dem på Smålandene er der en stor afstand; Langelands nordlige halvdel deler den lod med hele Sydøstfyn kun at have unge navne.

Østjylland.

I. Århusbygden.

Årslev — Ormslev — Edslev — Addæsleff — Hathelef — Framlev — Horslev — Skuldeløf — Ætheløff — Forlev — Hialmæslef — Frijtisloff — Ringhloff — Enslev — Ingerslev — Østerlev.

Det har den allerstørste værdi for den opfattelse, dette arbejde vil søge at gennemføre, at den bygd i Jylland, hvor endelsen -lev findes hyppigst og tættest, er den, der ligger lige overfor Sælland, den over hvis havn Århus samfærdslen den dag i dag går til Kalundborg (Hærvig), der også ret talrigt har -lev omkring sig. Det er naturligt både af den ene og den anden grund at bruge denne egn som udgangspunkt for et overblik af halvøen. Det er Jyllands største samlede bygd, d.v.s. den fra hvis midte der er længst ud til grænseskove og grænselvande. Himmelbjærgskovene, Frijsenborgskovene, Rosenholm- og Rathlousdal-skovene danner grænserne, før i tiden langt dybere end nu og med arme udstrakte mod hinanden, hvad skovrester og stednavne angiver. Rosenholmskovene har vi måske et gammelt navn for. 1048 plyndrede Harald

Hårdråde op ad Gudenåen og brændte storhøvdingen Torkel Gøjsas gård. Hans døtre flygtede, som skjalden Grane siger, »ud i tykke Hornskoven«. Man har søgt denne i Hjørnkær i Tvede sogn nord for Randers, men sandsynligere er den at finde i den storskov, som engang har omgivet Hornslet ved Rosenholm (jfr. Mårdslet). Den har været anderledes tyk, end nogen skov har kunnet være nord for Randers. Hvor disse skove slipper, ligger -torp tæt som mellem Rosenholm og Lilleå, eller som fra Mossø sønden om Skanderborgsø østpå. Derimod bliver der ringere plads i det indre til -torp på grund af de tætliggende gamle landsbyer; dog kan tydelig skimtes en sammenhængende række fra Lilleåen sydpå i retning mod Brabrand sø og en anden, støttet til skove, fra øst til vest tværs gennem Ning- og Hjemslev herreder, og disse grænse-torp får betydning ved undersøgelsen. De tre underbygder, der derigennem skabes, vil jeg kalde efter Lisbjerg, Brabrand og Skanderborg. Ved havet er der kun den eneste havn, Århus. Nord for Århus bliver kysten flad og langgrundet, syd på stejl med klinter uden læ for østenvinden. Der står den endnu med skove milelangt som allerede oldtidsfolkene har set det.

Er det derfor lige inde ved Århus, at vi skal søge -lev, idet vi forudsætter, at de er en sælandsk dannelse, som erobrere har bragt herover? Nej, vi skuffes, der er ingen. Imidlertid har kystforholdene her ikke altid været som i nutiden. Hvor nu strøm og vind har skabt den lige kystlinje, åbnede sig tidligere indløbet til en fjord, som gik op langs Århus å og længere inde faldt sammen med Brabrand sø. Geologiske og arkæologiske undersøgelser slår fast, at sådan var tilstanden her endnu efter menneskets indvandring, i den ældre stenalder. Sådan har den vel været endnu i folkevandringstiden, ti her inderst og vestligst ved den tidligere fjord ligger det første -lev, Årslev, og derfra breder -lev sig ud i terrænet, tættest dog om Årslev, udgangspunktet. -Lev ligger her midt i en ældre bygd, ti der er lige så mange -inge som -lev i egnen;

tildels er byerne med de to endelser blandede ind mellem hinanden, men en del -inge findes også i udkanten ind mod skovene. Enten har man ikke haft interesse af eller lyst til at omdøbe disse -inge, eller også har gammel og ny befolkning boet mere eller mindre fredeligt — i tidens løb mere og mere fredeligt — op ad hinanden, som danske i en by i Danelagen ved siden af Angelsaxer i nabobyen. -Løse veed vi på forhånd, vi ikke skal træffe i Jylland, således er da den almindelige antagelse, men hverken -høj eller -sted ses i denne midterste underbygd, den ved Brabrand sø. Om -sted kan man vel sige, der er ikke bleven plads til denne yngre endelse mellem -lev og -inge. Borum ligger til en side. -By ligger som ved Helgeå yderst mod havet.

De to sidebygder frembyder en hel anden karakter. Skanderborgbygden er den mindst interessante; den må have været meget skovrig i gammel tid. Mård-slet må lige så vel som Ved-slet, som det lige nævnte Horn-slet og som den lålandske landsby Bokæslet (Acta Pont. Danica I. 72) engang have været rydd i storskov. -Torp spiller en stor rolle i den trods sin frugtbare jord på gamle endelser så fattige sydlige og østlige del af Ning herred. Der er kun eet eneste -lev (Rindelev) ved siden af flere -inge. Det har ligesom været anlagt, for at herfra en enkelt høvding har kunnet beherske området. Det har ifølge lige op ad sig to -sted, men der er ingen -høj. Langt ejendommeligere er den nordligere afbygd, som hvis midte kan regnes Lisbjærg, der har givet et dobbeltherred navn, eller det eneste -lev, Elev, der også her synes bestemt til at beherske hele egnen. -Inge ligger alle i udkanten, ved skov eller hav; men nærmere ved sig har Elev dels en række af -sted, dels — og det netop langs Brabrand sø og havet — en sluttet række af 7 -høj. Kun et -høj ligger op i landet til den anden side. Det er Jyllands interessanteste -højgruppe, at sammenligne med den i Østsæland og den i Sydvest-Skåne. Også her ligger -um i udkanten. Det synes mig, at der ikke kan være tvivl om, at denne mærkelige fordeling af de gamle

stednavne i den samlede Århusbygd ikke kan være tilfældig, men må skyldes bestemte historiske forhold. Her slås blot kendsgæringen fast.

Hvor tætsluttet bebyggelsen vest og nord for Århus har været allerede i ældgammel tid, kan ses af, at af 40 gamle sogne i de fire herreder her har kun to -torpnavne: Fårup og Hinnerup. Den største modsætning hertil i Jylland danner Haderslev Østeramt.

II. De to Djursbygder.

Gravlev — Fuglslev — Hamæløff — Enslev — Alwærsløf — Veggerslev — Emmerløff.

Hinsides Århusbugten antyder Stødov på Helgenæs tilstedeværelsen af et fordums -høj, men iøvrigt bærer Mols kun unge navne, ikke blot den østlige og største, ufrugtbare del, men også den frugtbare stribe nedenfor Molsbjærgenes vestlige hæld, der tilmed er let tilgængelig fra søsiden. -By og -toft er de ældste og så det enlige -um: Boslum, såre afsides liggende. Endnu i Valdemars Jordebog nævnes Mols ikke som herred. Dets pragtfulde bakker og også det flade og nu så triste landskab nord for disse halvvejs op mod Kolindsund har været skovland, og mod vest har den mægtige storskov også omfattet egnen om Rosenholm. Udenom den til alle sider i tæt mængde -torp, blandet med nogle navne på -ager. Et stort rydd i skoven indenfor Kaløvig har også kun -torp, anbragte om det enestående Torsager. Mod nord har skoven ved den store mose, hvori nu Randers-Grenåbanen går frem, været skilt fra en anden storskov, som har gået lige ud til Djurses nordstrand, i udkanten med rydd på -torp, på -bo, på -ager og et enkelt Nimtofte. Gennemgående står denne skov, hvoraf betydelige rester endnu er tilbage, på meget dårlig jord, og også her gør landet et så trist indtryk.

Mellem Molsskoven og Djursskoven mod syd, vest og nord og Kattegattet mod øst ligger Djursbygden såre godt gemt med stejle klintekyster, så der kun to steder bliver en

art havn, ved munden af Havmølleåen, der danner afløbet for Stubbesø, og ved munden af det løb, som forbandt det udtørrede Kolindsund med havet, og som meget fejlagtig kaldes Grenå. Endnu op i middelalderen var her ankerplads for flåder, som da Sven Grade 1157 forfulgte Valdemar til Jylland. Ved dem bægge findes der -levdannelser. To sådanne, sekunderede af et -sted og med et -inge lidt længere borte, lejrer sig nord for Stubbesø på ret ordentlig sandjord. En større, tæt sammenfiltret med adskillige -høj, således at det ikke er til at sige, hvad der er ældst, med et enkelt -inge som forudgået led og med en krans af -by og -um til ydre begrænsning, ligger her på den særdeles frugtbare jord på bægge sider af Kolindsund. -Sted er her skudt ind i landet til den vestlige del af indvandet. Først meget sent er, da skovene faldt, bægge bygder kommet i forbindelse med det øvrige Jylland. Som skel imellem sig har de også langt op i tiden haft en bred stribe land, der så udelukkende som få egne er bebygget med -torp (-ager).

III. Bygderne ved Randers- og Mariager fjord.

Ingerslev — Tørslev (Rogsø Herred) — Ugeleuf — Ø. Tørslev -- Harrislev — Huedeløf (Wallop) — Gerlev — Enslev — V. Tørslev — Falslev — Bremsslef — Oplev — Vindelev.

Hinsides den ugæstfri kyst langs Djurslands nordstrand åbner sig nær hinanden Randersfjord og Mariagerfjord. Den sidste ender blindt og i fattige egne; fra Randersfjord fører derimod Gudenåen og dens sideåer kransede med rige enge på bægge sider op i Jyllands hjærte. Her har som rime- ligt allerede tidlig folk slået sig ned, hvad talrige -ingenavne viser, og her var også et land, som kunde friste en erobrerstamme. Både ved fjorden og oppe ved Gudenåen findes -levbygder, men ret adskilte og derfor at behandle hver for sig. I Rogsø herred er der to, ledsagede af et -sted. Det mærkelige ved det nordligste -lev, Ingerslev, er det, at det ligger umiddelbart ud til det åbne hav, hvad der i

Jylland med dets mange dækkede vige er næsten enestående. Også Tørslev ligger nærmere havet end fjorden; ind mod denne, hvor dog de store enge er, ligger der -by og andre yngre endelser. Et -inge er tilbage yderst mod Djursskoven. På fjordens venstre side ligger op til Randers -inge og -lev fredeligt mellem hinanden på det høje land, hvorfra engene overskues, idet det første -lev, også et Tørslev, findes, hvor den yderste å fra venstre hånd flyder ud i fjorden. Et eneste -lev er forslået til fjordens anden bred, hvor på en strækning det høje land og ikke enge går ud til vandet, og ligger beherskende således, at man ser hele fjorden ud i nordlig retning. Det er Uglev (nu Uggelhuse). Men ind gennem landet op til Mariager fjord går -lev, som ikke ledsages af -inge. De fleste -sted skyder sig frem fra Randers mod nordvest, følgende de engdrag, gennem hvilke jærnbanen nu går fra Randers til Hobro. Et Ilshøj ligger lige op ad Ø. Tørslev. Længere inde i landet mellem fjordene, hvor skov og hede tager overhånd, ved mindre engdrag og på højt og åbent terræn ligger mange -um og -by; gennem dem når bebyggelsen frem til linjen Glenstrup—Kastbjergenge.

Med Falslev når -lev til Mariager fjord, der ikke har den indbydende karakter som Randers fjord. Yderst et eng- og kærland, den gang vist helt dækket af skove af eg og blødtræ som endnu tildels; længere inde golde sandbakker langs vandet og tørre sandflader oppe i landet, næsten uden friske engdrag. Vi forstår derfor godt, at der fraregnet enkelte -torp langs hele den søndre bred vestenfor Falslev kun findes unge skovnavne; også godt, at der langs hele den nordre bred ikke er et -inge; mindre godt, at derimod en række af -lev har slået sig ned her. På en bebyggelse, der endnu i den ældste kristne tid har været stærk, tyder en række af kirker, som imidlertid, da egnen senere forkom, er blevet nedlagte, Oplev, Kirketerp, Tostrup, Stenstrup, True, Finderup. Også -lev har ikke den anselige position som andensteds. Bramslev er tilbage som en større gård, Oplev var navnet på en ned-

lagt kirke, Vindelev er nu kun navnet på nogle høje. Men to -høj er virkelige landsbyer. Alle -lev ligger nær fjorden; man har ikke interesseret sig for at komme ind i det fattige land. Muligvis har dette været ubeboet, hvorom senere.

IV. Gudenåbygden.

Arslev — Erslev — Vinterslev — Grandeslef — Enslev — Vellep — Hvosløf (Hogesløf) — Gutheløff — Witherslef — Seersløf — Winnæsløff — Askeløff — Huallos — Nærdh (Nærraadztorp).

Op langs Randersfjord og Gudenå er der nær strømmen en meget mærkelig fordeling af de gamle stednavne. På åens venstre bred fra Silkeborg til Randers så godt som kun -inge; på den højre til over for Langå kun -um, derefter så godt som kun -lev. De tre stednavnegrupper er således fordelt, skarpt skilte fra hinanden, at der må være noget væsenligt, som ligger til grund for fordelingen. -Inge er overvæltende talrige, pænt anbragte med jævnstore mellemrum, i herrederne Sønderlyng, Middelsom, Lysgård og Hids. Men ligeså udpræget som disse herreder er -ingebygder, er Hovlbjærg herred en -levbygd og den nordlige del af Galten herred en -umbygd. Syd for -um borte fra åen dukker derimod i Galten herred -lev frem som østlig fortsættelse fra Hovlbjærg herred. Sønderhald herred endelig, hvis nordlige grænse er Gudenå fra Randers nedad til fjorden og som mod syd går til Rosenholmskovene, er atter en udpræget -ingebygd, med god plads mellem de enkelte -inge, som det altid tiltrænges. Kun på Randers fjords venstre bred, fra Randers og udefter, følges, som før er vist, fredeligt -lev og -inge ad.

Imellem -umbygden nordpå i Galten herred og -lev sydpå i samme herred viser de sædvanlige kendetegn, stednavne og ret betydelige skovrester, at en stor skov har dannet skel, og efter den opfattelse af -um's beliggenhed, der kan siges at være slået fast, har de 4 -um også engang været en del af skoven, og denne har gået ud til engene ved Gudenå. Disse enge på den søndre bred har vel tilhørt -ingebyerne på den

nordre. Hvorfor denne store skov har fået lov til at blive bestående så længe på frugtbar grund, kan ikke siges. Nu kom -lev-erobrerne til. Efter reglen, at de ikke rydder ny jord men kun beslaglægger gammel, har de måttet sejle opad åen udenom skoven. -Ingebefolkningen nord for åen må have været kraftig nok til at kunne tilbageslå angreb, men syd for åen hinsides skoven fik de magten og grundlagde deres -lev i Hovlbjærg herred, hvor kun et enkelt -inge, Gerning, fik lov til at hævde sig. Den sædvanlige udgangsklynge ligger umiddelbart, hvor skoven hører op, Enslev, Vellelev og Hvorslev tæt sammen. Her er -lev mægtigst, til bægge sider svækkes de. Mens de skånske -levklynger i reglen kun har een hale, er der her to. Vesterud skød bebyggelsen sig frem med endnu 2 -lev, og hvor åens løb bøjer om mod syd, lykkedes det den endelig at få fast fod på den anden bred og give navn til to besiddelser midt inde i eller rettere bagom mange -inge, Sjørslev og Vinderslev. Er Asklev langt længere sydpå, midt inde i Himmelbjærg-skovegnen, ægte, er det sikkert blevet til gennem folk, der er kommet denne vej op langs åer og søer og ikke som et anlæg skudt ud i vest fra Århusbygden. Øst for udgangsklyngen fortsattes også -levdannelsen, men det måtte blive syd og sydøst for Galtenskov, at man skød sig frem, indtil endepunktet for kolonisationen blev Årslev ved Klavsholm¹. -Inge findes udenfor denne østlige arm, ind mod Galten skov, ud mod Randers fjord og frem mod Rosenholmskovene. Mellem de to yderste -lev, Erslev og Årslev, ligger det eneste i Jylland hidtil påviste -løse, Hvalløse. Men at dette ensomme -løse findes her sådan afstivet til hver side af et -lev, er et talende vidnesbyrd om, at -lev og -løse har med hinanden at gøre.

¹ Uglev (Uggelhuse) er med rette ikke taget med på dette sted som en fortsættelse af østarmen, men regnet med til bygden om Randersfjord. -Levbefolkningen her havde over vandet nær forbindelse indbyrdes, men Uglev var skilt fra Årslev ved en større skov, hvorom rester, hedestykker, skovnavne og adskillige -torp bærer vidne. Heden er den, hvorom Saxo siger, at den ejer Amleds grav og bærer hans navn.

Fra -lev med midtpunkt Hovlbjærg herred er der langt til -lev omkring Århus, men mellemrummet er, hvor da ikke skove danner brede grænseflader, delvis udfyldt med de yngre navne, der så ofte er i -levs følge: -høj og -sted, og med byer, der ender på den endnu yngre endelse: -um. Vinderslev-Sjorslev har ikke været stærke nok til at afføde yngre endelser, men med Asklev synes Vrads (-høg) at måtte stå i forbindelse, og bag dette skyder igen tre -sted sydvest helt ud i hedefladen, hvor der dog somnesteder er lerknuder i sandet. Syd for Hovlbjærg herreds -lev ligger i samme bygd adskillige -høj og -sted, og flere ligger længere borte i små afbygder, der er skabte i Frijsenborg- og Silkeborgskovene (Farrevadsted og Linå-Flensted). Endelig ligger Lyngå i østarmen netop udfyldende en plads, hvor der savnes et -lev, for at der kan blive lige lange afstande mellem de enkelte led i den næsten fem mil lange kæde fra Gullev i vest til Årslev i øst med ialt 8 -lev, 1 -inge, 1 -løse og 1 -høj.

Hinsides Gudenåen i Fireherreds-ingelandet er der derimod kun eet eneste sikkert -høj, Hammershøj, og ikke et eneste -sted. Længe inden man når Viborg, hører de gamle navneformer op og møder os først igen i Fjendsherred og Salling. Et enligt Tisted, der ligeså godt som et -sted kan være et -ved, er som den enkelte svale, der ingen sommer bringer. Viborgbygden synes meget ung.

Dog eet -høj er der foruden Hammershøj på den venstre bred, men dets beliggenhed er således, at det bædre kan regnes til Hovlbjærg-levbygden. Det er Langå, der ligger markeret på det næs, som dannes, hvor Nørreå flyder ud i Gudenå, lige overfor knudepunktet for -lev. Således ligger Langå centralt og kan enten tænkes at være i nøje tilslutning til Hovlbjærgbygdens første grundlæggelse eller til en sammenlutning med fælles ting for Gudenåens og Randers fjords på et givet tidspunkt forenede -lev-områder. Sådan lå Nørre Næra i Nordfyn, på en gang som udgangspunkt og centralpunkt, og vi skal senere træffe andre -høj af lignende art. I

Fyn aner man, at de forskellige -høj må være af udmærket art, eftersom der er så få af dem og to-tre direkte på forhånd kan siges at være navn på noget betydeligt. Også i Fyn er der et Langå, og ved at fremhæve dette hæves også det jyd-ske. End et -høj er det værd at lægge mærke til, Njær (før et eget sogn), fordi det vel er samme navn som de to fynske Næra og viser guden Njords dyrkelse i sammenhæng med -levs udbredelse. Også Nærlunde i Skåne lå ved en -levknude. Og et tredje er det lige nævnte Lyngå.

V. Bygderne ved Kysing Nor, Horsens og Vejle Fjorde.

*Nodeløff — Seersløff — Ørredslev — Urlev — Wenderløf — Bjerlev —
— Ranlog* (ellers altid former på -lev).

Det første mulige landgangssted syd for Århus er Kysing nor, hvor der i middelalderen begunstiget af Århusbisper var ved at opstå en købing ved indløbet Norsminde. Også her er strax et -lev at notere, Nølev, men det er blevet ved dette ene. Og længere sydpå, i Hadsherred, der skal have navn af det gamle folk Haruderne, er -inge de stormægtige. Foran dem ligger Randlev, der en enkelt gang i en god og gammel kilde skrives Ranlog, men senere altid har former på -lev. O. Nielsen har sikkert ikke ret i (Blandinger I 242) at udlede navnet ligesom Hasles ved Århus af -løk, vandløb. Hvor skal dog det vandløb have været i det jævnt bølgende grundmoræneland?

Medens Hadsherreds østlige flade og meget frugtbare del er ældgammel bygd, har den vestlige bakkede og noget mindre frugtbare været skov, hvori først -torptiden har gjort et voldsomt indhug, særlig fra vest. Denne skov har skilt den lille bygd fra den store Horsensbygd, der har bredt sig vidt, i nord og nordvest til Mossø og til Himmelbjærgskovene og vestind til det nuværende hedeland. Syd for Horsensfjord har den ikke haft så stor udstrækning. Om Horsens er Østjyllands anden store -ingebygd, Nim og Tyrsting herreder, den vestlige tredjedel af Vor herred og den nordvestlige del

af Hatting herred. Mer end en snes stolte i passende afstand fra hinanden liggende -inge siger: her har vi ligget fra arilds tid i uforstyrret ro, og ingen fjendtlig magt er det lykkedes at trænge ind imellem os. Indenfor en skæv firkant, hvis sider er henholdsvis 3, 2, $3\frac{1}{2}$ og $3\frac{1}{2}$ mil lange, og i hvis vinkelspidser ligger Løsning, Tåning, Velling og Favsing, er der rent frit for -lev, -høj og -sted. Den østligste tredjedel af Vorherred har bare -torp ind mod Hadsherredsskoven, og kun i den mellemste tredjedel af Vor herred og i den nordøstlige del af Hatting møder os de stednavne, som interesserer så meget. Det er i den inderste krog af Horsens fjord, ved den Nordstrand (Sundet), som skærmes af det fremspringende Horsnæs, at der ligger et Serridslev, og noget længere oppe i landet har det til fælle Ørredslev. Udenom disse ligger 7 -sted, grupperede i en smuk ring. Af -høj er der ingen.

Mærkeligt nok er det rige Bjærge herred med den tilstødende sydlige del af Hatting herred blottet for gamle navne i størstedelen af sit område og viser ved sine store bevarede skove og mange skovnavne sin tidligere karakter. Da frygt og fare ikke har afholdt oldtidsfolk fra at bo nær havet, højst skilt fra det ved en forholdsvis smal skovstrimmel, får man mistanke om historiske forhold, der til en given tid helt har blottet egnen for indbyggere og bragt de ældre stednavne i glemme. Vi har haft et analogt eksempel i det frugtbare Sydfyn. Er det en fuldstændig nedsabling af befolkningen, eller er det en udvandring? -Inge er der slet ingen af, i så stor modsætning til den lige forud beskrevne bygd. Det eneste -lev, Urlev, ligger kendelig isoleret og så langt fra kysten, at det ikke er muligt at angive, om det kommer Horsens eller Vejle fjord ved. Derimod er det på en nydelig måde omgivet af 5 -sted; iagttagelsen er gjort før, i Skåne så godt som i Jylland: et enkelt -lev i en kres af -sted. Østligst i herredet ligger for sig Ringst-holm, der vel er ægte. Yngre er de mange -um og -by.

Det inderste af Vejlefjord har også været vidne til en

landgang, men terrænforholdene har delt bosættelserne i to grene; deres forlængede axer støder sammen inderst i fjorden. Det ene parti har fulgt Grejsdalen i nordvestlig retning og har på højsletten ovenfor denne dals øvre del grundet Vindelev og Bjerlev med tilhørende Alsted. Det andet har fulgt Vejle å mod sydvest og har ovenover denne bosat sig i Jerlev og Borlev med forskellige -sted ud til siden. I buen mellem det yderste af de to -lev-arme har endelig nogle -høj fået plads; ligesom nord for Århus ligger -høj gennemgående udenfor -sted. Med det yderste -sted, Grindsted, er vi ude i den vilde hede. Som grundlag for -lev-bebyggelsen tjænte en ikke ringe mængde -inge.

VI. Randsfjordbygden.

Gårslev — Rerslev (før i Brædstrup Sogn på Stovstfup mark) — *Herslev*.

-Inge har også ligget som baggrund for -levs forekomst ved Randsfjorden, Vejle fjords lune og hyggelige sidearm, og dens fortsættelse helt om til Kolding fjord, Elbodalen; men de er opslugte nærmest fjorden og findes dels ind mod Vejleskovenes sydside, dels op gennem Kolding ådal. Bebyggelsen falder i fire grupper; de tre -lev nær fjorden, en gruppe af -sted ind mellem dem; nogle -høj ud mod Lillebælt, og spredte -sted mellem -inge vest for Kolding. Et -um, Egum, ligger øst på ind mod den skov, hvoraf Trældeskoven er en så anselig rest. Sydvestlig i området talrige sammenhængende -torp, der nu er store byer, tildels navngivere for kirkesogne.

Her brydes foreløbig af i sydlig retning. Ligesom selve Kolding fjord ingen -lev havde, således heller ikke den næste vig, Hejlsminde. Mens så at sige hver mulig anlægsplads i Skåne er bleven udnyttet, har Østjyllands havnerige kyst adskillige til landing bekvemme steder, som ikke blev brugte. Noget skyldes det vist, at angrebet på Jylland ikke har været så planlagt og så stærkt som på Skåne. Tallene på -lev kan

i det hele allerede fra Kysing nor ikke måle sig med dem i de store midt-østjydske bygder. Længere sydpå er -lev igen noget talrigere, men her kommer en ny ejendommelighed til: -Lev fortsættes tværs over landet lige ud til Vesterhavet og sender derfra udløbere nordpå. Derfor udsondres dette område til at behandles for sig.

Nordjylland.

Om Himmerland gælder det først, at en stor del af området helt går ud, hele den sydøstlige fjerdedel fra Roldskovs nordvesthjørne og Hobro til Vildmosen og Alsodde, eller skulde man danne en egen bygd af dette land, blev det en med meget unge stednavne. Undtages må blot de ved skildringen af Mariaøerfjord nævnte få og fattige -lev og -høj nord for inderfjorden på Himmerlands grund. Alt det øvrige har været en uhyre skov, mod vest en Roldskov meget forstørret med bøg til hovedtræ, og mod øst en skov som Lavnkær meget forstørret med birk og el og ask og eg på fugtig bund. Hele egnen er vrimlende fuld med skovnavne, og næsten kun med skovnavne. Af dette skovnavnehav dukker alene enkelte øer op. Der er vestligst Arden og Rold. Hvor der findes et Rold, er det altid i skovegne, således i det fynske Vissenbjærghøjland og ved Odder, og Roldøen kunde måske godt dukke under i skovhavet. Så er der enkelte -torp-holme: Rostrup-Stenstrup, Astrup-Borup-Villestrup-Møldrup-Axel-terp, Glerup-Korup-Klatrup i midten, og endelig i øst ligeledes fordelt på forskellige øer: Visborg; Boddum; Skelum-Veddum; Bælum-LilleBrøndum-Solbjærg. Dertil ude ved Kattegat Hurup. For en del har denne skov stået på meget dårlig jord, men østpå absolut på jord, der hører til Himmerlands bedste, med ler og grus meget omskiftende men med kalk i undergrunden. Det er i disse østlige egne, at -um har lagt sig. Og også lige nord for skoven på lignende jord ligger både Madum og Hellum og Siem og Store Brøndum og vest

for skoven Nysum. Man ser tydelig, at det er et indhug i skoven, disse -um sammen med nogle -torp indtager. Beliggenheden af dem, dybt inde i skoven eller umiddelbart ved den, styrker i højeste grad antagelsen af, at -um er en forholdsvis ung endelse.

En ejendommelighed må yderligere forud nævnes som gældende hele Himmerland og forresten også Vendsyssel. Der er så overvættes få repræsentanter for den ældste navneform: -inge. Støvring og Skørping nær hinanden nord for Roldskov, Skarp-Salling allernordvestligst er de eneste sikre. Nøvling skrives engang Nøvlig, Gerding er vist ikke et -inge, Helming måske ikke. Er Hejring i Rinds herred ægte, er det at betragte som den sidste udløber fra Midtjyllands store -ingebygd. Man spørger, hvor det kan være, og man giver sig selv det svar, man helst vil høre. -Inge kan have været der, men de er der ikke mere. Et almindeligt opbrud af befolkningen kan have bragt dem i glemme, før en ny befolkning kom til. At det blandt andet er Himmerlands bedste egne, som ingen navne har af denne art, taler med for antagelsen. Og spørger man, hvornår opbruddet er sket og af hvem, så — med nogen tilbageholdenhed — svæver det en på læberne: Kimbrerne og 150 år eller så før Kristus.

Adskillige -inge kan forøvrigt være opslugte af -lev, hvis vor formodning om -lev-navnenes historie er rigtig. De har så ligget i forbindelse med Limfjorden, ti på den måde alene forekommer -lev. Kattegatskysten, langgrundet, uden mindste læ, med vildmoser og skov-ufører indenfor, har ikke kunnet bruges til at slå sig ned på. Derimod er -lev i Øst-Limfjorden knyttet til de steder, hvor landing er mulig, fordi ikke side og brede enge og kær begrænser fjorden, men det højere moræneland nærmer sig denne. Dette er tilfældet ved Ålborg, ved Nibe og ved Aggersund (Løgstør), netop hvor nu havne og handelspladser er liggende. Hvert af disse steder har sine -lev nærmere eller fjærnere. Fra Ålborg og fra det inderste af Nibe Bredning går ydermere åer med enge op i landet

som friske og frodige striber i det golde sand og fristende til bosættelse. Desværre er engene så smalle og selv nutildags med de øde heder nær ind på sig til bægge sider. Bygder i sådant land vil få en anden karakter og form end de brede bygder over frugtbar agerjord. Bebyggelsen kommer til at ligne den norske, ved hovedåerne de ældre, aneligere stednavne, op langs sideåerne de mindre anelige, det vil her sige -torp. Som helhed er Himmerland ikke fristende, og tallet på -lev er ikke stort.

I. Ålborgbygden.

Fredeloff — Ferslev — Grafløf (Grawelhøu) — Oplev — Hadhersloff — Høxsle — Kongeslev — Mielse (1516) — Hadelssse.

Fra Ålborg strækker en mærkelig -levrække sig langt ind i Himmerland, nærmende sig Roldskov og videre gående ind i de nu skovløse egne i Vesthimmerland; fra det nederste til det øverste -lev er der 6 mil. Først op langs Østerå, så springende over til Sønderup å, så til Lerkenfeld å og tilsidst til Nørager å. Det nederste -lev, Frejlev, ligger dog ikke lige ved Ålborg men syd for de store kær vest for denne by. Huller i -levrækken er udfyldte med -sted, og tre sådanne ligger umiddelbart ved Ålborg. Ved hjælp af -sted dannes en uafbrudt kæde, hvis sammenhæng også garanteres ved begrænsningen til bægge sider gennem skov og hede, mens hverken træ eller lyng lægger sig hindrende ivejen og spænder ben undervejs indad. Men mere optagende opmærksomheden end de enkelte -lev og -sted er tilstedeværelsen indenfor rækken af tre samliggende lokaliteter med andre navne: Ellishøj, Mjels og Nøtten. Et -høj er jo ikke noget at studse over, men forledet er ret karakteristisk, fordi det bæres af adskillige -høj andensteds og må have haft en speciel betydning. Mjels er meget interessantere og kunde antages for et -løse i jydsk sammentrængt form. At -løse ikke er umuligt i Jylland, viser Hvalløse ved Randers. Da nu de jydske stednavne i skrift og i tale er anderledes omdannede og fjærnede fra det oprindelige

end i Sælland og Skåne, er der nogen rimelighed i at gå dem på klingen, hvor vi i deres slutning finder lydene l og s, for at udfritte deres ophav, og tilliden til netop i Mjels at have fundet en kending øges ved, at dets særlige familie er meget stor. Ikke blot skal vi siden i Jylland finde både Meels og Mjøs og Mejls, men i Sælland har vi svarende til disse plebejiske former de finere Melløse og Merløse og på Falster Meelse, som alle går tilbage til Medeløse. Og når vi kommer til Sverige, skal vi se, at selv hvor de fleste andre -løse med forled, der kendes allerede fra Danmark, svigter, følger Melløse os, til Nærrike, Södermanland, ja til Uppland, også der med stamformen Medeløse. På samme måde kan vi her sige, at selv om i Jylland alle andre -løse forgæves opfordres til at give sig tilkende, svarer Melløse, om end med grov og forvansket røst. Der må have ligget en særlig betydning i dette navn, som har været årsag til dets store udbredelse, fra Åbenrå til Uppsala. Foruden Mjels er Håls i Gunderup sogn overmåde sandsynligt som et -løse. 1471 hedder det Haels (Chr. I's Dipl.), men i Æ. D. A. II Hadelssse, Hadelss, Hoddelsz, Halss, i Æ. D. A. III Haells (1463), Hadells (1450), Hals (1526), i Dipl. Vib. Haiels, Hails (1483; disse sidste formers j er sikkert substitueret for d). Vi peger på: En lille halv mil fra et af de sælandske Medeløse ligger Hadeløse, en god mil fra det jyske Medeløse (Mjels) ligger ligeledes Hadeløse (Hadelse).

Oluf Nielsen har søgt at vise, at adskillige -ten er tun. Jeg har lyst til at forøge hans eksempler med Nøtten, idet jeg samtidig udleder forledet fra guden Njords navn og jævnfører det f. ex. med Nærtuna i Långhundra herred i Uppland, som o. 1300 hedder Nierdhatuna eller Nærdhatuna. Som påvist gennem Nærlunde i Skåne, gennem de to Næra i Fyn, gennem Njær i Hovlbjærg herred, kan her Njords dyrkelse sættes i forbindelse med -levs udbredelse. Er opfattelsen rigtig, har vi her ved Østerå en pragtfuld samling lige op ad hinanden indenfor en udstrækning af en mil af et -inge (Støv-

ring), et -lev (Ferslev), et -løse (Mjels), et -høj (Ellishøj), et -stad (Volsted) og et -tun (Nøtten), de ærværdigste stednavne i Danmark, som findes kan.

Vi skal siden forøge samlingen med et stednavn til, næsten mere ærværdigt endnu. Men man skal være forsigtig ved stednavneforskning, og man skræmmes af fejltrådte spor lige ved det sted, hvor man i øjeblikket befinder sig. Oluf Nielsen (Blandinger 269) glæder sig ved i Hellum herred op ad Roldskov umiddelbart ved byen Hellum at finde et Frægerlund, hvilket kan have været en til Frigg helliget lund i nærheden af tingstedet, der måske har navn efter »hellig« og ikke efter mandsnavnet Helge. I Skåne findes både et Friggestad og et Friggetofte. Ak, ved Roldskovens vestlige og nordlige udkant ligger adskillige -lund med forled taget fra den nærliggende by, som de har tilhørt. Herregården Torstedlund har til ophav byen Torsted, på samme måde er Frægerlund den skovpart, der hørte til kirkebyen Fræer, som i middelalderen hed Fræger. I dette navn kan måske gudinden fjæles — hvad veed jeg — men en lund for hende har her ikke været. Og er min mening om -um rigtig, har Hellum hverken med »hellig« eller med »Helge« at gøre, men i forledet gemmes navnet på en naturting eller en menneskeindretning som overalt i -um og ikke et menneskenavn. Den skønne kombination går itu.

Øst for den smukke samlede kæde af -lev ligger det ensomme Kongerslev østpå ud til Vildmosen, om hvis fysiske forhold i denne periode jeg ikke tør tale. I de efter Himmerlands forhold ret gode egne deromkring ligger et -høj og nogle -sted spredt, men skilte fra -levkæden ved en endnu uopdyrket hede og en stor -torpansamling i fortsættelse af denne. Sydpå gør som nævnt -by, -um og -torp indhug i storskoven. Hvorfor Kongerslev ligger så fjærnt fra sine fæller, kan jeg ikke sige; en forbindelse med dem kan dog skabes over Håls.

Et stykke inde i den fordums storskov op til en -torpholm ligger Tisted. Er dette et ægte -sted, må det være skudt frem fra Kongerslevegnen; er det ikke ægte, kan vi vel underforstaa endelsen -ved som i Tiset. Desværre kender vi kun navnet i ældre tid fra sene registranter, og om også vi havde gamle former i originale breve, vilde disse rimeligvis have lydt -sted,

selv om de er -ved eller -tved, idet den jyske dialekt tidlig har haft et mere fremskredet eller om man vil et mere afslidt standpunkt. Det andet Tisted inden for området skulde være sikret gennem selve Valdemars Jordebog, men man kan dog have sine tvivl. Det være sagt så tidlig som muligt i omtalen af de mange nordjyske -sted, at ikke alle er pålidelige, og at vi i reglen står uden ævne til at kontrolere. Jeg vil dog hellere tage for mange med end for få, og selv om man føler, at adskillige burde fradrages, får man dog et stærkt indtryk af, i hvilken grad -sted heroppe spiller en rolle. Her ved Danmarks ydergrænse i nord og nordvest svulmer denne endelse op som sydvestligst i landet, i Sydslesvig, og som i Skånes grænseegne. Man kunde sige, at i den tid, da man i det væsenlige brugte -sted i navnegivning, var der ikke plads i rigets midteregne til kolonisation, og man søgte til udkanterne. Sådan har måske tilstandene været, indtil spændingen blev for stærk og den overflødige folkeøgelse strømmede udenlands gennem vikingtogene.

II. Nibebygden.

Voxlev — Bislev.

En lille -levgruppe nær et landingssted, fortsat op langs et åløb i -sted og hinsides et andet åløb mest med -høj. To -um bryder hul i heden, som skiller de to ådale, et par andre -um ligger øverst oppe, og et af dem tyder ved sit navn på fordums skov, Morum = Mårdum, jfr. sælandsk Marthème. Et femte og sjette -um ligger inde i den brede hede, som skiller Nibegruppen fra Ålborgbygden; men det ene af dem, Hornum, siger, at heden før har været skov; horn er et ord, som oftest har med skov at gøre.

III. Han og Slet Herreder.

Torslev — Haverslev — Hørslev — Fjerritslev — Osclev — Stjærsløv — Malugh.

Har man lov til at slå disse to herreder sammen til een bygd? I middelalderen føltes vandet mellem dem ikke som

et skille, men som en forbindelse. Ved Aggersund ligger den ideelle bro, ti her er fjorden smallest, og fra bægge sider går det høje land lige ud til vandet. Over det måtte forbindelsen ske og ikke gennem enge og kær. De to herreder forekommer mig at danne en organisk enhed. -Lev ligger alene på fjordens nordre bred; udenom dem — i nordvest nordenfjords og i sydvest søndenfjords — ligger -sted og -høj; derudenom igen -um og yderst -torp.

Man kunde tro, at disse havomslyngede egne har været et forjætted land for et primitivt folk; fiske af forskellig art i vidt forskellige vande, store kær og enge med fuglevildt og græsning, agerjord, der var løs og let at bearbejde. I afstand allerede har bakkerne vinket, dobbelt anselige bag de uhyre flader af hævet havbund. Om der har været skove i ældgamle dage i den inderste bebyggede del, kan ikke afgøres; men den tid, der gav skovrydd navne på -ris og -holt, har allerede set dem skovbare; her er ingen stednavne med disse endelser; derimod er der syd for fjorden skovnavne østpå og vestpå i området, og østligst i Hanherred er den store skov begyndt ved Brovst og Øster Svenstrup, som har skilt herredet fra Vendsyssel. Nu er en stor del af den sandføgen. Dens navn kender vi fra Valdemars jordebog som Ulveskov, og som alle storskove har den været Konunglev¹. Også gammelt bebygget land ligger nu under sandet. Hvor der før lå et Movst(-ed), er der nu Movstsande. Af -inge er der to tilbage i Hanherred, hvoraf det ene ret afsides mellem -sted og ikke opad -lev. Syd og øst på er Slet herred, der har ret god jord, ved brede hedestrækninger skarpt skilt både fra Nibeegnen og fra det sydvestlige Himmerland. Her ligger det anselige Skarp-Salling, men også dette yderst i den gamle bygd. De fleste -lev ligger så nær Limfjorden som muligt, når man skal have fast grund under fødderne, på samme måde som i marsken byerne ligger yderst på geestranden, og som byerne

¹ Mærkeligt nok har O. Nielsen ikke kunnet finde Uluæscogh. Den største af Birkelses skove bærer endnu navnet.

ligger op langs Randers fjord og Gudenå. Af stednavnene syd for fjorden fremhæver vi det eneste -høj, Malle, ret nær den store Bredning; det minder om det sælandske Måløv og ved sin beliggenhed også om det fynske Måle. Vi sætter fingeren på dette navn, hver gang vi siden møder det.

De to enestående Vesløs og Øsløs på Hannæs har Steenstrup med rette sat udenfor -løses selskab. Til Steenstrups grunde kan føjes, at var endelsen -løse, vilde det på jydsk anderledes være gået ud over den: vokalen vilde være gået tilgrunde. Nord for Hannæs i egne, der nu er ganske øde, er måske Amstedbro, Blegsted (en klitgård) og kirkebyen Vust minder om en -stedbygd.

IV. Sydvest-Himmerland.

Denne bygd omfatter den sydvestligste del af Himmerland og går mod syd omtrent til Tjele Langsø, hinsides hvilken den store midtjydske -ingebygd begynder. Denne har fremskudt det eneste Hejring til den næste sø i nordlig retning, Klejtrup sø, men iøvrigt undrer man sig over, at skellet i navnegivningen er så skarpt. Mange navne på -ris og -lund men ikke på -holt som i Øst-Himmerland vidner om, at de store heder før har båret skov; engene om åerne og det blå Limfjordsvand har vel glædet oldtidsfolket, som de glæder os. Bebyggelsesforholdene er såre enkle; to endelser dominerer aldeles blandt landsby- og sognenavnene: -høj og -um, den første mere i nord, den sidste mere i syd, hvor den i talrig mængde fortsættes ind mod Viborg. Dertil kommer to -sted, der næsten kunde tage sig ud som yderste fortsættelse af Ålborgbygdens -lev-sted-række. I forhold til -levdannelserne kan det siges, at Sydvest-Himmerland har ligget på læsiden og derfor er blevet upåagtet; et ret talende vidnesbyrd om, at -lev er kommet ind gennem Limfjorden fra øst. — Af endnu ældre navne er Helming i Ulstrup sogn meget interessant, da det minder om Helmingernes æt, hvortil i Beowulfsdigtet Kong Hrodgars hustru hørte, men 1510 staves det Helmind (Æ. D. A. II).

V. Mors.

*Ethersloff — Seersloff — Eersloff — Frøslev — Fallersle — Wethersloff —
[Lo]dersleff — Sillerslev — Vilse — Assels — Vettels.*

For det skib, der fra Aggersund kommer ud i Limfjordenens store Bredning, melder sig som nærmeste land nordenden af Mors, og der er ingen grund til ikke at begynde rundfarten i Nordvestjyllands forskellige landskaber med denne ø, da her åbenbart tyngdepunktet er for de navne og de forhold, vi søger oplysning om. Strax nordligst på øen i dens smalleste og afsondrede del møder os to -lev, hvorimod der om det sted, hvor Nykøbing i middelalderen blev anlagt, men som vel allerede tidligere har været øens hovedhavn, nærmest ikke ligger -lev, men en mærkelig gruppe af tre -høj. Hvad der end skjuler sig i det ene af dem: El sø, Edelshøj, hvis det er enstydigt med det Ellesø, Ellishøj, der andre steder findes, viser dette navn sig ialfald gennem sin udbredelse at være et af særlig værdi. En halv fjærdingvej fra El sø kirke på grænsen mellem El sø og Frysbrønd ligger Harrehøj, i hvis navn kan ligge et fordums »Harg«¹. Først bagom de tre -høj kommer de sex -lev og tre -sted, Udenom dem igen -um og -by, altså helt mod syd, vest og nord. Kun ligger de to førnævnte -lev yderst ganske for sig, og som forholdene var i gamle dage med vandet til hovedforbindelse, har de måske stået det -lev, der findes i Nordty, nærmere end de andre på Mors. De tre -inge på Mors ligger hver i sin kant af øen. Enten har der aldrig været flere end de tre, og øen har været ligelig delt imellem dem, eller også er det blevet dem, der blev tilbage, fordi de lå længst borte fra hovedangrebspunktet for -levfolket, havnen ved Nykøbing. Endnu skal opmærksomheden henledes på, at midt på øens søndre del ligger som den højeste bakke Malhøj ikke langt fra husgruppen »Gammelting«. På toppen er der to anselige kæmpe-

¹ Til Harrehøj blev 1688 Morsøs fælles ting henlagt (Neergaard: Thinghøje og Thingdysser), sikkert fordi punktet var centraltliggende, men foreløbig blev retten administreret i El sø by.

høje. Har man brugt det punkt, der på en gang hørte til de mest beherskende og lå mest centralt, som tingsted fra oldtidsdage, og er det blevet udtrykt i bakkens navn? Fra Malhøj på Mors vender tanken sig til de Malhøje, vi allerede har iagttaget, og som ikke blot er høje, men beboede lokaliteter, og vi spørger, har også de haft med -ting at gøre? Men afgørelsen overlades til en drøftelse længere fremme. Syd- og østkysten bærer endnu navne på -lund, -ris, -skov. Nordpå hedder en kirkeby Flathwith; hvor kystbræmmen af skov eller lyng er bleven ryddet, er der kommet til at ligge -torp.

Når Vils er opført som et -løse, støttes det til, at en by i Øster Götland med i nutiden aldeles ligelydende navn 1287 hedder Vithløse og 1386 Vitløsa. Hvor nu Nykøbing ligger, lå før landsbyen Vettels, hvis navn minder om Vættløsa (før Væterløsa) i Vester Götland; endelig kunde også Assels sydligst på øen indeholde -løse; Assenløse på Sælland skrives 1298 foruden Asendeløse også Asløse.

VI. Ty.

Hilderslev — Villerslev — Badersleff — Flovlev — Uglev — Huitzselsse — Malgh.

Når Morsøs to nordligste -lev efter min mening har haft nærmere forhold til Ty end til de sydligere -lev på øen selv, er det ikke blot deres afsides beliggenhed, der får mig til denne antagelse, men også tilstedeværelsen af et Malle umiddelbart lige overfor dem på kysten af Ty. Som den sidste by i Slet herred, man ser forsvinde i horisonten, når man sejler vestpå i Limfjorden, hedder Malle, således også den første, man hilses af i Ty. Dette Malhøj har spillet en rolle for -levfolket; vi er slet ikke færdig med at påvise dets afhængighed af, dets tilknytning til navne af endelsen -lev. Og også det eneste -lev, der findes i Nordty, Hillerslev, ligger her, noget oppe i landet, bag et par -torp. Hillerslev-Malle-Sejerslev-Ejerslev danner en sammenhængende række. Vilh. la Cour finder (Hedenske Helligdomme i Danmark; festskrift

til Johs. Steenstrup) i navnet på nabosognet til Hillerslev, Nors (gml. form Norsæ), en Njords sø. — Op til Hanstholmen og ned gennem Ty har vi derimod ret regelmæssig liggende -inge, ikke så få, og mellem dem mange -sted, som det hører Nordjylland til i det hele. Mors er en undtagelse ved det ringe tal, det besidder. Flere af Tys -sted har sandflugten lagt øde. Først hinsides det sydligste -inge, Hassing, kommer vi til det andet -lev i det egentlige Ty, Villerslev, som efter sin beliggenhed hører sammen med den store -lev-gruppe på Mors. Syd for disse sammenliggende Hassing-Villerslev har Ty foruden to -sted også to -høj. Det ene, Refs, der har givet sit herred navn, genfindes i Sønderjylland, det andet, Hilligsø, er af en form, som træffes igen i Skåne og i Øvre Sverige. Endelig møder os på Tyholm tre -lev opad hinanden. Sammen med Mors er Tyholm hovedområdet for -lev i Nordvestjylland. Stiller man Mors og Refsherred sammen, har de af de gamle stednavne kun 12 % -inge og 23 % -sted mod 65 % -lev-høj; Tys tre nordlige herreder derimod 33 % -inge, 56 % -sted, men kun 11 % -lev og -høj. Med de mange -lev følger måske -løse; foruden de formodede på Mors er der Hindsels på Tyholm (1494 Huitzselsse, Dipl. Vib.). Med Tyholm er vi nået til ende med -levbebyggelsen ind gennem Limfjorden. Vandfuld, Skodborg og Hjærm herreder på den søndre bred og Harsyssel i det hele har ingen eller så godt som ingen. Hvis en del af Vestjylland ikke havde været blottet for -lev, vilde vi have manglet det bevismiddel for antagelsen af -levs udbredelse fra Sælland, som ligger i, at -levarme er strakt ud gennem Limfjorden og over Sønderjylland til Vesterhavet, men her har mistet deres kraft som længst borte fra udgangsstedet, så en omklammering af hele Jylland, et møde mellem Limfjords-lev og sønderjydske -lev ikke er tilvejebragt; hænderne har ikke nået hinanden i favnetaget. -Um i Ty findes ikke sammen med de herskende -inge, men først længst i nordøst i de vilde

overgangsegne til Hanherred, og også -um i Sydty ligger betænkeligt nær op ad hede eller mellem -torp.

VII. Salling.

Grinderslev — Roslev — Tangelev — Frammerslev.

Kort og fyndigt kan det siges, at i Salling ligger -lev mod nord, de talrige -inge mod syd; kun Tøndering gør en undtagelse; det ligger endogså nord for alle -lev. Man kan også sige: Sallings -lev ligger tværs over landet og fortsættes mod øst af de to nordligt i Fjends herred, mod vest af dem på Mors. Fra Lørslev og Sillerslev her er der ingen vej at tale om over til Tangelev i Salling. Rimeligvis er også -lev kommet til Salling denne vej, ind gennem Lysen bredning og Harre vig. I selve Harre inderst i vigen har vi et oldtids Hørg liggende omtrent således som Harre-høj indenfor den vig på Mors, hvor de, der medbragte de nye endelser, først kom til land. Harre ligger meget smukt netop midtvejs mellem de tre af Sallings -lev; det fjerde er skudt mere til øst. Det som forlængst ikke har været nødigt at gentage, forekommer også her: -um findes i halvøens udkanter, ud mod de skove, der før har kranset kysten, og ud til de kær, der har dannet grænsen mod Harsyssel, endelig ind mod den større hede- eller skovstrækning, som har ligget i halvøens midte. Allevegne sammen med -torp og af ikke synderlig højere værdi end dette stednavn. Tre af de fire -sted ligger også i udkanten nordpå ved -um. -Høj forekommer ikke i Salling.

VIII. Fjends og Ginding Herreder.

Hoghæslef — Østerløf — Vindelev.

Nu kommer vi til de alleryngste -levnavne i Nordvestjylland, forudsat at bevægelsen er kommet ind gennem Limfjorden. Var bebyggelsen tidligere kommet hertil, havde den vel også afsat sine mærker i Sydvest-Himmerland. Nu er man fra Aggersund stævnet lige mod vest, og først over Mors

og Salling er man kommet om til Fjends herred. Gennem Limfjorden er der sammenhæng mellem -lev. Men fra Vindelev syd for Salling midt mellem Struer og Skive skal vi helt ned til Vardesyssel for at træffe vor yndlingsendelse igen; der er kun een mistænkelig undtagelse. Og fra de to -lev umiddelbart ved fjorden i Fjends herred er der mange mil til de nærmeste ved Gudenåen. Også endelsen -sted, der endnu findes flere gange i Fjends herred og vestligere ned til Storåen og om til Struerkilen, og endelsen -høj, der endnu er afsat ved Hjarbæk vig, går det omtrent på samme måde. Hvor de findes i Harsyssel, holder de sig så langt som muligt borte fra denne egns -ingebygder og må betragtes som anlæg for sig eller, om det skal være, i fortsættelse af -lev-bevægelsen. De ligger alle forholdsvis nær ved Nissum og Stadil fjorde (Råsted, Torsted, Movst og Vedersø [1340 Witherishøgh]). Her skal også Ildsø i Fly sogn nævnes, hvori Oluf Nielsen (Un. Bl. II 24) »vistnok« ser et -høj, og som vi sammenstiller med fynsk Ellesø, himmerlandsk Ellishøj.

I Fjends herred er der flere -um, og med Harsyssel er vi inde i -ums forjættede land, hvor de danner forbindelsen mellem grupper af ældre navne, således ude ved de vestlige fjorde forbindelsen mellem to -inge-grupper; ved Limfjorden mellem -inge i Vandfuld herred og -inge i Hjerm herred; en flok ligger syd for Limfjordens -inge i Hjerm herred; bag om Vindelev findes -um; endelig en flok i Hammerum herred, på siden af eller i fortsættelse af herredets sluttede -inge-gruppe. Bebyggelsen i flere af disse egne er meget tydelig i sin tidsfølge. Hammerum herred har sin kærne i midten og ring udenom ring; inderst -inge, så -um, så -torp, så stednavne på -lund. I Hjerm herred har man, efterhånden som man fjærner sig fra Limfjorden, -inge, -um, -torp; i Skodborg herred ligger -um lejret mellem skovnavne; i Ginding herred fra Limfjorden at regne først -inge og et -lev, så -um, så -torp.

Også over mod Gudenåen var der som lige nævnt et tomt rum uden gamle stednavne, da vi vel er nået så vidt i vor topo-

grafiske bevisførelse med hensyn til -um, at vi kan regne denne endelse blandt de forholdsvis unge. Men netop lige langt fra Gudenåens inderste knæ og fra Limfjordens inderste vig ligger det gamle tingsted, det hellige Viborg. Absolut ikke som midtpunkt i en bygd men så langt fra gamle storbygder som muligt. Egnens fattige karakter har heller ikke indbudt til opdyrkning, så længe der var bædre betingelser andensteds, og mangfoldige skovnavne til de fleste sider om byen vidner også om en sen opdyrkelse; det var i et rydd i dette vidtstrakte skovland, i Finderup, at 1286 en konge blev myrdet. Det nærmeste -inge ligger en mil fra byen, de to næstnærmeste ligger to mil borte, og først derefter bliver de talrigere mod øst og syd. I nordvestlig retning, ad Salling til, er der mere end fire mil til dem. Det nærmeste -lev ligger to mil fra Viborg; i omtrent tre mils afstand er der fire til. Fjends herreds -høj og -sted ligger noget nærmere, men mod nord må man vandre over tre mil for at nå de første af Himmerlands. Som Odense omgives Viborg derimod af -um og -torp, og i lighed med Odense er Viborg blevet til som samlingspunkt for flere bygder, her de store midtjydske bygder ved Gudenå og de gamle bygder i Salling og Nordvestjylland i det hele. De nærmeste sognekirker ligger langt fra byen; flere af dem er i overgangstil og ikke rent romanske; det tyder på, at trods domkirkens nærhed kom disse sogne først sent til folketal og velmagt, så de kunde erstatte tidligere træbygninger med stenhuse. Det er fjærnere fra bispestaden, at man skal søge de smukke rent romanske kirker, der er i familie med domkirken.

Mulig er Viborg yngre end sysselinddelingen, ti Viborg synes valgt til fællesstævne, ikke blot fordi det ligger lige langt fra de to nævnte gamle bygder, men også fordi det ligger omtrent, hvor tre sysler mødes, Ommer, Salling og Løver, og således, at yderligere tre i det vilde finde deres fælles ideelle midte, Himmer, Har og Åbo. Måske har disse sysler dannet en sammenslutning, før det øvrige Jylland og Fyn kom med ind under fælles lov, ti for det senere jydske lovområde under eet ligger Viborg absolut ikke som tyngdepunkt. Nord for det boer nutildags højst 350,000 mennesker, syd for det o. 1,400,000. Meget mærkeligt forekommer det mig, at mens de lige nævnte sex sysler plus de to bagom dem liggende, Ty og Vendsyssel, bærer navn efter gamle folkestammer, har alle de sydligere i Jylland liggende navn efter bestemte lokaliteter: Jelling, Almind, Varde, Barvid, Ellum og Isted, hvad der absolut tyder på en nyere organisation og på en senere tilknytning til den nordjydske gruppe. Til disse egne har også de hørt, hvori Anglerne boede før udvandringen til England. Så folketomme er de mulig derved blevne, at selve de ældre folke-

navne forsvandt fra erindringen på den jydske halvø, mens længere nordpå folkenavnene bevarede; da de sydligere dele af halvøen en eller anden gang optoges i det nye jydske fællesskab, måtte man navngive syslerne på en ny måde. Også Fyn er så senere bleven knyttet til Jylland. Endnu et par tegn tyder på, at Jyllands balancelinje mellem syd og nord før har ligget nordligere end nu. Sønderjylland er først forholdsvis sent blevet rigtigt opdyrket; det vrimler tværs over landet med skovnavne, og -torp spiller en større rolle der end andensteds. Omvendt vil det kunne påvises, hvorledes endnu i den ældste kristne tid Limfjordens omgivelser har været tættere befolkede i forhold til sydligere egne end nu. Kirketallet og kirkernes rumfang er her større, sognenes nuværende indbyggertal mindre end i Danmark i det hele; ingensteder er så mange kirker blevet nedbrudt. Om Limfjorden ligger det tæt med klosteranlæg, som er meget gamle, men som snart kom til at stå i stampe, fordi livet gik fra disse egne lidt op i middelalderen.

Efter det her udviklede synes Viborg at dele skæbne med to andre gamle hovedtingsteder, Odense og Lund; det har ikke en ælde så ærværdig, at den rækker længst tilbage i Danmarks historie.

IX. Vendsyssel.

Brundeslef — Fiersløff (før i Brønderslev sogn) — Jarlslef — Serrislev — Vrekclef — Hyalmescs (Hielmeslef) — Brødslev — Trudslev — Hunelev — Harrislev — Ferritzløff (hvor?) — Udslev — Bindsløv — Lødhersløf — Horslev — Thørsløf (Tersleffue) — Ønsløff (Ørslev).

Vendsyssel fortjæner en særlig omtale.

Her er det først nødvendigt at drage en skillelinje, der deler landet i en østlig og en vestlig halvdel. Landet er nu skovfattigt; kun de østlige bakker bærer ved siden af mange spredte lunde enkelte store bøgeskove på deres sider, og den hævede havbund mod syd ejer en del skove af blødtræ, birk, asp, el. Men til en given tid har den østlige og tildels den sydlige del været meget skovrig, ja en eneste sammenhængende skov. Det er endnu muligt at afgrænse den nøjagtigt. Den har bredt sig over alle de egne, hvor nu stednavne på -tved, -have, -skov, -holt, -krat, -rød, -old, -torn, -lund, -felde, -brøde, -ris, -hoved, -hale er hyppige, vistnok hyppigere end andre steder i Danmark. Det viser sig, at man kan tilveje-

bringe en næsten skarp grænse for denne skov. Fra Frederikshavn på østkysten har den fulgt nordgrænsen for Vendsyssels højland med den sidearm, dette sender frem i nordvest over Bjærgby lige til Asdal. Mod vest har skovens bryn været en bugtet linje fra Asdal over Ugilt, Tårs, Hellum, Hallund, og derefter har den fulgt Vildmosens søndre rand og længst i vest afspærret Hanherred fra Vendsyssel. At den hernede på Valdemarernes tid hed Ulveskov, er nævnt under Hanherred. Et par enklaver i skovlandet kan påvises; den sydvestlige del af Dronninglund sogn ud for engene og egnen mellem Birsted og Sulsted har ingen skovnavne. En nærmere skildring af denne mægtige skov kunde gives, men behøves ikke her. Langs randen bræmmes den af landsbyer med endelsen -torp, og i en enkelt egn, som vi siden kommer til, er de også trængt ind i det indre, men de fleste partier af skovområdet er først faldet for bål og bile, efter at det var gået af brug at anvende -torpendelsen, og særlig findes i den store sydøstlige trekant Sæby-Allerup-Hals slet ingen. Derimod har Vest-Vendsyssel endelsen -torp særdeles udviklet. Så sen har også bebyggelsen været, at den falder efter den store kirkebygningstid. Her er derfor Danmarks største landsogne, mens det vestlige Vendsyssel atter i modsætning dertil har mange kirker og mange små sogne. Det kunde være interessant at sammenligne den fremadskridende rydning med den tilsvarende i Nordøstsæland ved at jævnføre stednavnene. Det ligner også Nordøstsæland, at sognene er så mægtigt store, men har kirkerne liggende i en udkant. Det har således været tilfældet med Danmarks største landsogn, Dronninglund, dengang det ikke brugte Hunslunds klosterkirke, men Gammelkirke midt i sognets -torpegn, fjærnt fra den yngre bebyggelse. — Den specielle endelse -holt ligger samlet i fire store partier inderst inde og øverst oppe i bakkelandet, hvert parti ringformet omgivet af ældre skovnavne som -tved, så skovens rydning kan forfølges i enkeltheder. Stednavnet -lund forekommer sydpå kun vest for bakkerne,

men nordlig trænger det frem over vandskellet. Allerede det, at bebyggelsesmåden i Øst-Vendsyssel: den spredte, er en ganske anden end den vestpå: den samlede, viser, at bebyggelsen i hver halvdel er sket til forskellig tid. Også den mærkelige ældre begrænsning af herrederne i Vendsyssel, som danner lange smalle striber i retning vest-øst, omfattende både åbent land og skovland, siger tydeligt, at de gamle herredsområder findes mod vest, men da den østlige skov faldt for øxen, fik hvert herred sin part udfor sin grænse til den.

Modsat dette skovland har Vest-Vendsyssel, nærmest Vennebjerg, Børlum og den nordlige del af Hvetbo herred i deres nuværende omfang, ligesom Ty slet ingen skovnavne og har altså enten mistet sin skov på et så tidligt tidspunkt, at stednavnene intet vidnesbyrd har kunnet give derom, eller har måske aldrig båret skov.

Det stednavn, som denne afhandling fortrinsvis arbejder med, -lev, findes i aldeles overvejende grad i det vestlige skovbare land og kan her behandles fuldstændig for sig uafhængigt af, hvad vi senere finder inde i skoven. Det gælder ikke således den ældste endelse, -inge. Vendsyssel viser sig lige så fattigt som Himmerland på navne med denne endelse. Der er faktisk kun to sikre i vest, nemlig landets gamle hovedby Hjøring og Skerping i nærheden af dette. Dertil Sæsing i landets hjærte på grænsen af skovlandet ved store enge, og tre i øst, Elling og Mejsling på den smalle frugtbare slette, hvor skoven hører op ud mod det ejendommelige sand- og moseland, der strækker sig op til Råbjerg, og Gydinge (nu Gydeje, men den ældre form findes 1460) midt i skoven ved bakkernes østlige skråning. Hassing (Øster og Vester) i Kærherreds havbundsland er vist ikke ægte; det hedder 1444 Hæsinde. Kun to -inge har givet kirkebyer navn (Hjøring og Elling), og kun to til har givet navn til landsbyer (Mejsling, Sæsing). En del -inge kan selvfølgelig ligge bag nutidens -lev, men vi har dog vel lov til, idet vi noterer, at alle sikre -inge ligger i den nordlige halvdel af landet, og de fire af dem end-

også højt mod nord, i fortsættelsen af, hvad der blev udtalt ved Himmerland, at spørge, om det vel er Kimbrernes udvandring, der har blottet landet for mennesker, så kun de mest afsides egne beholdt en stationær befolkning. Himmerland har oprindelig vist også omfattet Vendsyssel, eftersom Kimbrerne nævnes som det nordligste folk i Jylland, og Vendsyssels nordspids har været Chersonesus Cimbrica. Efter deres bortgang har skoven bredet sig over Øst-Vendsyssel men ikke vest for bakkerne magtet kampen med vinden. Det kan dog også være, at store dele af Syd-Vendsyssel endnu i jernalderen har været ubeboelige sumpe, før landet var nået til sin nuværende højde.

Det skovløse Vest-Vendsyssel deles igen i en nordlig og sydlig del ved en fordum større hedestrækning, der går fra sydvest til nordøst, øst for Børlum. Ud på siderne har denne hede et frugtbart og med kirker velbesat område, men stednavnene ender på -by og -torp. Det endnu uopdyrkede parti af denne strækning er det, der kaldes Skrolleshede. -Lev bliver derved splittet i to grupper. Den nordlige ligger åbenbart om Hjøring som centrum, og nær op ad dette er der et gammelt -høj: Vellingshøj. Hinsides Bjærgby bakker kommer så Bindslev til. De fleste -lev i den sydlige halvbygd kan snarest siges at ligge i en lang række nord for Vildmosen og syd for kærene om Ingstrup sø. Man får indtrykket af, at denne mose og disse kær har spillet en rolle ved bosættelsen. To ligger dernæst noget længere nordpå mellem Skrolleshede og Østskoven. To -høj, Hvilshøj og Tise (kan også være lig Tisved), supplerer manglende led i -levrækken. Skønt de to Brønderslev ligger ret langt fra hinanden, antager jeg dem for een dannelse, hvad jeg ikke tør overfor de to Hjermeslev, der både har en å og brede enge imellem sig og har for anselige stednavne til skille. Har Hjermeslev været eet så godt som Brønderslev, har disse to -levs område tilsammen spændt over udstrakte arealer, omtrent en strækning tre mil lang nord for Vildmosen.

Hvorledes er nu -levnavnene kommet op til Vendsyssel? Ikke gennem Ulveskoven eller over Vildmosen. Ikke fra Limfjordsegnen, fra hvis nordligste punkt det nærmeste -lev ligger over $2\frac{1}{2}$ mil fjærnet i lige linje, og hvis sumpede bredder dengang var langt mere uvejsomme end nu, fordi de har sammenfiltret skov. Ikke fra Kattegatkysten, hvorfra de var skilte ved ufremkommeligt skov- og bakketerræn. Nej vejen må være gået tilsøs udenom Skagen og landgangen sket fra Skagerak. Besejlingsforholdene kan have forandret sig meget siden disse fjærne tider; strøm og vind har skåret bort af lerknuderne og lagt til i bugterne, og sandet er føget ind over landet. Vi kan dog ikke lade være med at fremhæve, hvorledes hver af -levgrupperne svarer til et af de nuværende anløbssteder på vestkysten. Fra Lønstrup er der en lille mil til Hunelev og Harrislev, fra Løkken tre fjærdingvej til Trudslev. Som i Skåne arbejder -levrækkerne, der begynder ret nær ved hinanden ude ved kysten, sig ikke sammen inde i landet, men udvikler sig paralelt. Indenfor hver sit opland ligger de sammen med de naboer, de har i -inge, meget regelmæssigt fordelte, med passende afstande. Videre ned langs Jyllands vestkyst er -levfolket ikke nået; Hanherred og Tykumde gæstes ad andre veje.

Et sted er -lev-erobrerne dog gået i land også på Kattegatkysten. I åminderne kan de været løbet ind af den ene eller den anden grund, og ved Sæbyås eller Vorsås munding har de erfaret, at der gode halvanden mil oppe i landet inde i skoven fandtes en egen lille bygd, som har navnet Gydinge. En bygd, der var lille nok til at kunne overrumples og let at hævde, eftersom den lå fjærnt fra frændebygder med mægtige skove og sammenhængende bakkerækker imellem. Som tænkt, så gjort, og omkring det gamle Gydinge, tæt sammentrængt, ti vi er midt i skoven, kom til at ligge tre -lev: Torslev, Horslev, Ørslev. Mærkeligt nok har denne lille særbygd udviklet sig i følgende tider ganske på egen hånd. Til det ene -inge og de tre -lev sluttede sig efterhånden, måske vidt skilte

i tid, et -høj, to -sted, et -um, et -by og yderst og sidst mere end en halv snes -torp. Byen hedder Hørby, oprindelig måske kun Hørg, og vi har her haft et kultussted. Da kristendommen kom ind, fik bygden to kirker, Hørby på offerstedets plads og Torslev, kun fjærnede 2500 alen fra hinanden, derimod meget langt fra alle nabokirker. Men stadig er Gydingebygden skilt ved miledybe storskove fra de opdyrkede egne i Vest-Vendsyssel, og ud til det østlige hav formår man ikke at skabe en samlet kolonisation, men kun at lægge nogle spredte -torp.

Overordentligt værdifuldt for os er det nu, at her i Torslev sogn er et af mosefundene gjort, et af de tidligste, fra 4. årh. Fundet i Trinnemose, en fjærdingvej fra -levne, hører til de mindre, men der kan heller ikke forudsættes mange folk at råde over, hverken hos forsvarerne af den lille bygd eller hos dens angribere. Angribernes høvdinger har rimeligvis de været, hvis navne skjuler sig i de tre -lev. Det er bytte taget fra forsvarerne, der er ofret, ti de tre -lev siger os, hvem der fik overhånd.

Så intim forbindelse mellem et -lev-samfund og et mosefund som her i Vendsyssel findes ikke andensteds, men næsten alle vegne i Jylland-Fyn må dog bægge parter, -levfolket og sejrsofferbærerne, være ved, at de kender hinanden. De topografiske forhold røber dette. Intimiteten behøver heller ikke at have været så stor. Kampene fandt ikke sted umiddelbart ved de ældre eller senere anlæg, men hvor det var bekvemmest at slås, eller hvor man mere tilfældigt stødte sammen. I kvadene om Helge Hundingsbane nævnes flere gange Sigersvold, Sigersletten. Er det ikke ret mærkeligt, at kun en lille mil fra det nærmeste af de tre ovennævnte -lev og kun en god mil fra Gydinge ligger Siverslet, nær en sideå til Vorså, ad hvilken -levskaren kan være kommet? Har kampen, som mosefundet bærer vidne om, fundet sted her, og er stedet blevet døbt efter sejren? Men det egnede sig måske ikke til at nedlægge gudeofret på, og man valgte dertil Trinnemose.

I ringe tal findes omkring i Østskoven navne på -sted, i større mængde ligger de i Kærherred sydpå mellem Limfjordskærene, bakkerne og Vildmosen, hvorefter man måske kan slutte, at da de er de ældste navne, er landet først i -stedtiden blevet såmeget hævet over havet, at det blev beboeligt. Men over begge områder har de været lejrede i skov, og endelsen -sted er dels af denne grund ikke sikker; -sted kan have udviklet sig af -ved og -tved; dels er vore kilder til disse -steds skrivemåde i ældre tid fattige og upålidelige, mest registranter fra 16.-17. årh. Så jeg tør ikke drage videre slutninger af dem ligeså lidt som af Vestslettens talrige -sted, selv om disse er mere solide. Det tør vi dog nok sige, hvad forresten forud er sagt, at mod det danske riges ydergrænser tager tallet af -sted stærkt til, i Skåne, i det sydlige Sønderjylland, her i Nordjylland.

Om -um er det snart ikke nødvendigt at tale; der ligger en række i skovlandet tværs over bakkerne på højden lidt syd for linjen Hjøring-Frederikshavn, deriblandt tre kirkebyer; først denne endelse går op i rigtig kuperet land; men bakkelandet her er leret, der er læ både mod nordvest og øst, og der er smukke bækløb; derfor blev denne egn det første parti af den østlige storskov, der blev ryddet så tidligt som med -um. En del -um ligger dernæst, hvor skov og slette støder sammen i Vendsyssels midtlinje, fire omslutter Skrolleshede, i kærlandet mod syd ligger nogle. Men næsten ingen har fået lov til at færdes i intimt selskab med de højtidelige -lev.

Sønder- og Vestjylland.

I. Haderslevbygden.

Haderslev — Erlev — Hammelev.

Ligesom Nordjylland (Limfjordsegnene) er blevet behandlet i et eget afsnit, fordi på disse strøg de navneformer, hvis udbredelse vi forfølger, går tværs over halvøen lige til nærheden af Vesterhavet, således udskiller vi det sydligste af

Jylland, idet også her de gamle stednavne går fra hav til hav i ubrudt række, medens midt i Jylland dels landets bredde, dels vanskeligt terræn gennem skove og heder har hindret samkvemmet. Jo længere vi kommer mod syd, des mere nærmer Østlands- og Vestlandsbygderne sig hinanden; de store skillende hedestrækninger uden gamle endelser smalter mere og mere til; allerede i Kongeådalene går -inge tværs over landet, -lev følger senere efter.

En anden ejendommelighed ved de sydjydske egne i almindelighed er deres fordums skovrigdom, der gør, at de er vanskelige at dele i bygder, fordi de enkelte gamle stednavne for det meste hvert for sig ligger i skoven eller med skoven nær ind på sig. På østkysten kan der kun eet sted siges at være en større samlet bygd, der som Århusbygden, som Sletten på Fyn, som Heden i Sælland er fri for skov og skovnavne. I det hele har bebyggelsen med -lev været svag, mens endelser som først -sted, siden -um, -by og fremforalt -torp er så hyppige. Og mærkeligt nok er det de frugtbare egne ud til Lille Bælt og Østersøen, der lader til at have været mindst opdyrkede. Allerede det rige Bjærg herred var meget fattigt på de ældre stednavne, og denne fattigdom tiltager sydpå. Egnene syd for Kolding, egnen mellem Haderslev og Åbenrå, Sundeved, Angel, Svans er alle eksempler herpå. Jo sydligere man kommer, des yngre stednavne dominerer. En så uanselig endelse som -høl giver navn til store kirkebyer, -holt og -rød er hyppigst i Øst-Angel og i Svans ud mod havet og Ekernførde fjord. Mens endnu op i historisk tid landet mellem Sli-Danvirke og Ejderen og egnene dybt ned i Holsten var uopdyrkede, har nogle århundreder tidligere også store dele af landet nord for Slien været det, hvad enten disse egne aldrig før har været bebyggede, eller det er stammevandring og folkeforskydninger, der har affolket dem. Når selv de ældste stednavne i Sønderjylland ligger i tæt skov, er det et vidnesbyrd om, i hvilken grad landet engang er blevet affolket. Endnu gør mange slesvigske egne set på afstand fra

bakketoppene et meget skovrigt indtryk, fordi man ser skovene som samlet masse over hinanden, bag hinanden, og ikke lægger mærke til alle de rydd, der er gjort i dem. Fremfor alt i Haderslev Østeramt. Jeg nævner udsigterne fra Ravnsbjærg vest for Kristiansfeld og fra Moltrup kirkebakke.

Mellem Haderslev og Ribe ligger et antal gennemgående sikre -inge, ret regelmæssigt fordelte men tæt indesluttede i skov, hvorom ikke blot stednavne og nuværende skovrigdom vidner, men også de mere eller mindre pålidelige beretninger om den uhyre Farrisskov. -Lev derimod findes alene ved det inderste af Haderslev fjord, men der ligger tre tæt sammen. Fjorden fortsættes af indsøen Haderslev Dam og denne igen af den friske eng Hindemade, både sø og eng mellem kilderige skovbakker. Et herligt sted at tage i besiddelse for oldtidsfolk. Det yderste af de tre -lev, Haderslev, havde tilmed en sådan beliggenhed, hvor skibsfarten endte, og hvor en østlig hovedvej gennem Jylland nødvendig engang måtte drages, at den er bleven det anseligste af alle nordiske -lev, det eneste der har erhvervet sig ret som købstad. Til bæggesider af de tre -lev, men med mindre god beliggenhed, er der fire -inge. Et -sted ligger lunt mellem de tre -lev, iøvrigt har -sted gjort tilløb til udbredelse mod sydøst og nordøst ude ved det åbne Bælt og afsat en række i nordvestlig retning, suppleret med et -høj. Men tværs over landet nåede på højden af Haderslev disse dannelser ikke. Det var ligesom skoven var for tyk. Iøvrigt er Haderslev egnen en udpræget -torpegn; af det nuværende Østeramts 25 sogne er 14 opnævnte efter byer med denne endelse.

II. Åbenråbygden.

Årslev — Onlev — Alslev (Hjortkær sogn) — Bolderslev — Ørslev — Alslev (Højst sogn) — Tinglev — Klipleve — Undeleve — Mjøl.

Mellem Haderslev og Åbenrå breder sig et bakkeland, der bliver højere og højere ud mod Lille Bælt. Det har slet ingen gamle bynavne, og ganske vist skærer Genner fjord sig

ind i det, meget dyb og i læ bag Barsø, men den har ikke fristet -levstammerne; der var ingen -inge oppe i landet. Først ved Åbenrå fjord finder vi igen -levanlæg, men anderledes liggende end ved Haderslev fjord. Vi kan i det hele ved de østjydske fjorde lægge mærke til to slags -levbebyggelse. Hvor fjordene er smalle render og kysterne bløde enge og blide bakker, der ligger -lev umiddelbart ved fjorden: Randsfjord og Haderslev fjord. Hvor fjordene er mere brede og åbne, og hvor landet går ud til dem med stejle højder, der ligger -lev først et stykke oppe på højfladerne bag fjorden, da får skovene lov til at stå ubrudte, sammenhængende om kysten: Vejle fjord, Åbenrå fjord, Flensborg fjord. Nede ved fjorden var der ingen plads til udfoldelse. Kommer vi op fra Åbenrå fjord den besværlige vej gennem skovklædte kløfter, og blikket møder det flade land i vest, da finder vi den eneste frie og brede bygd i Sønderjylland. Østligst er endnu jorden god, vestpå er det hedeblader, men de talrige åer, der rinder ned fra de østlige højder, frugtbar gør dog store strækninger af dem og omdanner dem til enge. I fladen selv er der ingen skovnavne, mens de mod nord strax møder os på den store Rangstrup herreds bakkeø og mod syd kommer frem fra det omvexlende terræn nordvest for Flensborg fjord med dets blanding af bakkeøer og moser, hvis vand bakkeøerne spær- rer fra afløb. Vestpå dannes bygdens begrænsning også af en blanding af store moser, bakkeøer med skovnavne og en enkelt anselig bevaret skov: Draved.

-Inge ligger som sædvanligt til siden; bygdens tyngdepunkt østpå, så nært som muligt ved Åbenrå fjord, som terrænet tillader, udgøres af 4 tætliggende -lev med to -sted, et -høj og et -Mjøs, hvori der, efter hvad der er udviklet ved Himmerland, kan antages et -løse. Fra et udgangspunkt af samme navn som i Århusbygden, Årslev, skyder -lev ud, Ørslev mod nordvest ind under Rangstrup-højlandet, Alslev lige i vest, Tinglev i syd og Klipleve-Undelev i sydøst. I vestlig retning udvikles også -sted, og to sådanne lægger sig i øst

på Åbenråskovenes sydhæld på lerjord ud mod de moser, søer og endemoræner, der skyder sig langt frem fra Sunderved. I sydlig retning kom der ingen -sted til, måske fordi landet her var mindst indbydende. Endelig omgås den inderste højtliggende del af Rangstrup herred; ved åerne vest og nord for dette lægger sig -sted ved -sted, tilsammen dannende en ring. Måske også et -høj er ægte. Her har kildespringene fra den store bakkeø avlet de gode enge ved foden. Højere oppe på bakkeøen kommer -torp til at ligge, men højest og inderst skovnavnene, hvoriblandt kirkebyen Agerskov. Alt meget regelmæssigt og meget karakteristisk.

Muligt har allerede i denne tid Urnehoved arbejdet sig frem. Næsten som noget selvfølgeligt har dette punkt gennem århundreder været Sønderjyllands fællesting, liggende netop midtvejs mellem Ribe og Hedeby og ved den vigtige vej tværs over landet fra Varnæs (Sundevad, Als, Fyn) til Tønder (Frisland). Men også før den tid, vi kalder den historiske, må stedet have tildraget sig opmærksomheden, højtliggende i de jævne egne og beliggenheden yderligere fremhævet på baggrund af Åbenråskovene, der her med et hoved har skudt sig ud i fladlandet, midt ud i den ældgamle bygd. Et andet bekendt punkt umiddelbart op ad de fire samlede -lev er Søderup (Sudthorp), hvor Sven Estridsøn døde, og som i Valdemars jordebog nævnes blandt kongelev. Ikke skulde denne -torp eller det -lev, den ligger umiddelbart op ad, og fra hvilket den vel er dannet, Alslev, have arvet betydningen som stort høvdingesæde ned igennem tiden, fra den gang -lev blev til?

III. Sundevad og Als.

Sebbelev — Hunslev — Mialles (original 1245).

Hele Sundevad, den nordlige og den sydlige del af Als gør indtrykket af at være meget sent bebyggede. Ikke blot -torp men det sølle -bøl bliver kirkebyendelse, hvad dog Haderslev-egnen forsmår (Holbøl, Asbøl, Dybbøl, Nybøl, Oxbøl, Ulkebøl). Jo længere man fra egnen vest for Åbenrå kommer ud mod Sundevad, des større bliver -bøl. Rebbøl, Ingebøl, Perbøl, Todsbøl, Fagsbøl i vest er enkelte gårde eller små torp ved siden af Asbøl, Nybøl, Dybbøl, Holbøl, Tumbøl,

Tråsbøl mod øst; her mod øst var der ganske fri plads til udvidelse, så de enkelte -bøl i tidens løb kunde blive til endogså meget anselige landsbyer. Formen på Ellum syssel viser ret tydeligt, hvorledes Sundeved kun er et tilhæng på syslet; tyngdepunktet har endnu i de tider, da syslerne blev til, ligget vestude omtrent ved Tønder-Møgeltønder, hvor fire herreder samles. Kun eet af 18 sogne i Sønderborg Amt er nævnet efter en sikker gammel endelse: Ketting. Foruden dette Ketting er vel Stevning og Gølling her på øen sikre -inge, men i Sundeved er der intet sikkert¹. Ægtheden af endelsen i Kiding, en stor herregård, betvivles af Kok på grund af udtalen i folkemunde; 1543 hedder det dog Kydingh, Kydynghe (Falk. & Hude). Vemming, der kun findes med til lægene -tved og -bund, lyder pænt gammelt. De alsiske -inge findes på læsiden af øen, inderst ved rolige vande. Her ligger også de to -lev, Sebbelev² og Hunslev, og det eneste sikre -sted, Almsted. Så lidet mærkes de tidlige folkebevægelser her, og dog er det på Sundeveds grund, at en af de vigtigste kilder til kundskab om livet i folkevandringstiden er draget frem, fra Nydammosen. Men hvorledes disse tilsyneladende modstridende kendsgerninger kan forliges, skal ikke her udredes. Meels nordpå øen kunde være at sammenstille med Mjels ved Ålborg og Mjøs bag Åbenrå, men beliggenheden på en halvø gør, at også -næs kan formodes som efterled.

IV. Flensborgbygden.

Frøslev — Harreslev.

Ved Flensborg fjord som ved Åbenrå. To -lev, Harreslev og Frøslev, ligger nær hinanden i samme sogn inderst ved

¹ Egen på Als staves før ofte Eking men er vel nærmest et -um lig Egum ved Fredericia, og Klinting kunde være Klintum, ti andensteds i navne med dette forled løber endelserne ud i hinanden. Bækken i Rinke-næs hed før Beking, men også Bakenby.

² Navnet Sibbe, vel stammende fra Sigbjørn, er endnu almindeligt på Sundeved. Har det holdt sig i uafbrudt følge fra folkevandringstiden?

fjorden, men ikke umiddelbart ved denne, først bag fjordbakkerne og fjordskovene i det flade land, der har vester-egnens karakter. Vedding findes som eneste -inge noget sydligere. Fire-fem -sted ret langt vesterude er vel afsatte fra de to -lev. Længst ude mødes de med de -um, der følger grænsen mellem geest og marsk helt oppe fra Nørrejylland, men er allerhyppigst mellem Tønder og Husum. Spredt omkring ligger endel -lund, og der er ikke få andre skovnavne. Særlig tillader jeg mig at pege på Jardelund, den nærmeste landsby i vestlig retning fra de to -lev, dog over en mil fra dem og med mellemliggende hede og mose. Ialfald i Norge kan guden Njords navn miste sin forreste medlyd i stednavne, og der er rimelighed i at antage Jardelund for at have været en helighed for ham, når vi samtidig mindes det skånske Nærlunde. I Dipl. Flensb. hedder det 1451 Gherdelund, hvor h kan angive en svækkelse af g, 1477 Jorlund (Æ. D. A. V 506), 1543 skrives det Jardelundt (Falk. & Hude); hos Meier og Danckwardt Jarlundt og Jahrlundt.

V. Angel.

Tolfuesleue.

Ingen, der kaster blot et overfladisk blik på et kort, kan undgå at lægge mærke til de ejendommelige stednavneforhold i Sydslesvig. Endelsen -inge findes der flere af i Ejdersted på de lave sandåse, hvortil den ældste bebyggelse af dette landskab udelukkende har måttet holde sig, indtil marsken blev inddiget, og fortsættes derfra over Ejderen ind i Ditmarsken, suppleret med -sted, men iøvrigt er endelsen såre sjælden. -Lev og -høj er der kun få af, selvfølgelig mod øst. -Sted spiller den dominerende rolle mod vest, blandet ved marskgrænsen med -um og inde i landet med -lum (lund?). I Angel derimod, i Svans ind mod Slien og i egnen lige syd for Flensborg er det -by og -torp, der som i Danelagen absolut giver landet dets karakter, og det mærkelige ved -by, det, hvorved de ligner Danelagens, er at

de særlig mod syd sammensættes med personnavne. Indenfor Norden selv skal vi op til Dalsland for at finde det samme. Men store dele af Angel, særlig mod øst, og alt det af Svans, der ligger ud til Østersøen og Ekernfjord, er forbeholdt -holt og -rød og -tved og hvad dertil hører. Som helhed gør landskaberne mod øst et meget ungt indtryk, yngre end de vestlige egne.

I Svans findes ikke eet -inge, og adskillige i Angel er ret tvivlsomme¹. Som sikre kan vel betragtes de to, Fysing og Vinding, inderst ved Slien, og Hønning vesterude, der har to nordslesvigske navnefæller. Og et af de angelske -inge overtræffer i anselighed de fleste, er til en vis grad at sammenstille med landskabsnavne som Salling og Bleking. Det er Gelting, det store sogn østligst, med kirkebyen af dette navn liggende nær ved Geltingbugten. I de vestligere sogne i Angel har man udtrykket »inde i Gelting«, som erindring om gamle tider, da Gelting betegnede et større distrikt. Efter at i Valdemars jordebog otte navne, hvoraf et par bag Kappel ret langt oppe ad Slien, er nævnede, tilføjes: omnia ista uocamus Geltyng. Det er både på een led og på en anden led mere end to mil i udstrækning. Som kongelev har der vel dels været en gammel kongsgård, dels udstrakte først sent opdyrkede skove. Når vitterlig i historisk tid store strækninger syd for Sli og Danevirke har været øde, kan disse øde strækninger i endnu ældre tid godt have omfattet også Angel.

Dog er der et -lev i Angel. Lidt inden for Geltingbugten ikke så langt fra Gelting og som andet led i en linje med nogle usikre -inge findes Tolslev. Med det samme kan nævnes, at der er en mil over til den fra mosefund berømte Thorsbjærg mose i Sønder Brarup sogn. Her i Nyherred har også det Nortuigh ligget, som allerede i 15. årh. efterlyses som forsvundet. Endelsen er utvivlsom -høj, så vi har ret

¹ Lipping (jfr. Lippinge, Alsike sogn i Uppland, således 1409), hedder 1783 Lippen (Kok), Breking ved Slesvig synes at være lig Breklum ved Bredsted (som Svesing 1463 hedder Svesum).

til at stille det sammen med Tolslev, og forledet kan mulig indeholde navnet på Njord, idet vi dels tager hensyn til uregelmæssigheder i lydovergangene, dels til, at en middelalderlig opskrift af et forsvundet navn ikke kan være så pålidelig, som hvis navnet endnu fandtes i folkemunde, da det blev skrevet ned.

VI. Sydslesvig.

Måslev — Koslev.

Vi kommer til de to sidste -lev på den jyske halvø, der ligger gode $1\frac{1}{2}$ mil fra hinanden på indersiden af Svans, Måslev omtrent $\frac{3}{4}$ mil fra Slien og Koslev noget nærmere ved denne¹. I modsætning til det enlige -lev i Angel har de, det vi veed, ikke haft nogen -inge at støtte sig til; atter i modsætning til det angelske -lev kan de derimod siges at have en fortsættelse i den store -stedgruppe i Sydvestslesvig, som ganske vist har sin østligste repræsentant nord for Slien men dog ikke langt fra Koslev.

Vi må langt nordpå op i Jylland for at finde en lignende mægtig samling af -sted, men de betegner gennemgående anseligere lokaliteter end deroppe: store og middelstore landsbyer, 8 er kirkebyer. Spredt mellem dem ligger der landsbyer på -lund og ude ved marskens rand på -um²;

¹ Oxlev i Krop sogn mellem Danevirke og Eideren er vi danske blevet vant til at anse for et dansk stednavn af denne ældgamle art. 1542 hedder det Ovslacht, Ovschlacht (Falk. & Hude). Hos Meier og Dckw. nævnes det Otschlag; først det danske generalstabskort skriver: Oxlev. Jeg mistænker det for at være et Ochsenläger, som der findes flere af på de gamle studeveje; således har der ligget et nordvest for Jagel. Et Ausschlag ligger nordøst for Hamburg. Snarere end Ouschlag kunde Schülp i Nortorf sogn syd for Ejderen, der 1320 hedder Scullebe (S. H. L. Reg. u. Urk. III 230) være et -lev. De to nu forsvundne Ochsløff og Hærægsløf på geestranden tør jeg intet gøre ved.

² At de sydslesvigske -lund næsten altid er ægte og ikke -um, vises ved l i efterledet. Først med Karlum i retning nordpå går -um bort fra marskens rand og længere ind i landet, men Karlum kan måske være et -lund. Bondelum er efter Kok Bondholm, hvad der passer med beliggenheden; Hjalm kunde jo være et Hjallund som det i Vendsyssel.

særlig -lund er navn på lokaliteter, som er mindre, ligger på ringere jord og mere afsides. Tilsammen danner -sted-gruppen omtrent en vifte, hvis håndtag er østligst ved Torsted, men som bliver bredere og bredere mod vest, så den her indeholder 6—7 -sted i sin omkres. Et af dem, Hollingsted ved Trene, kræver undersøgelse i en særlig afhandling, som måske kan give interessante resultater.

Sydvestslesvig er ligesom en del af Indfyn fattigt på -torp. Vest for linjen Gotrup (-elle), Hyllerup, Havrup, Vanderup, Tarup, Stenderup, Gml. Gottorp, Slistorp findes (udenfor Ejdersted) kun -torp langs Arlå: Sollerup, Bjerndrup, Hoxtrup, Ollerup, Alm-drup, Drelstrup, Ridderup. Nordligere kun Sillerup, Hørup, Agtrup, Brarup, Humtrup. I Angel-Svans er -torp meget ulige fordelt.

VII. Vestjylland.

Emmerlev — Sigherslef — Bierkløf — Vilslev — Alslev — Hyllerslev — Allerslev — Bjørslev? — Meyels — Malii (læs: Malu).

Åbenråbygden er ikke blot den eneste store samlede gamle bygd i Sønderjylland; den har tillige den betydning, at den skyder sig langt vest på, og over den når -lev-endelsen med sit følge Vesterhavet, hvor Emmerlev og Sejerslev kom til at ligge sydligst. Emmerlev ligger nær et af de dyb, som gennem indhavet fører ud i det åbne hav. Der er fra det tre mil ind til det nærmestliggende Alslev i tilbagegående retning, men de forbindes ved mellemliggende -sted. Emmerlev og Sejerslev ligger i Guldhorns-egnen, hvor geesten falder af mod marsken. Fra Haderslevegnens vestligste -lev er der derimod til nærmeste vestkyst-lev over 5 mil; fra Vejleegnens tilsvarende inderst liggende -lev 7 mil til Vilslev ved Ribe og 8 mil til Vardeås -lev.

Op langs vestkysten ligger så -lev med nogenlunde lige-store afstande, hvert som et høvdingesæde, der behersker sin egn. I gode 3 mils afstand fra Emmerlev-Sejerslev kommer Birkelev på en lerø i hedeblade. Derpå i næsten 3 mils afstand Vilslev i rig marsk ved Kongeåens munding. Så møder vi

henved fire mil længere nordpå Alslev og Hyllerslev, hvert på sin side af de brede marsklignende enge om Vardeås nederste løb. Både fra Vilslev og disse to -lev har man kunnet besejle Vesterhavet. Fra Hyllerslev er der mærkeligt nok kun 2 mil til Allerslev øst for Filsø, men så herfra til gengæld $5\frac{1}{2}$ mil til det sidste og nordligste -lev i det egentlige Vestjylland, Bjørslev inde i Harsyssel hinsides Skærnaå. Det ligger på en bakkeø, men borte fra større vande og enge, ved Skærnaåens tilløb Vorgodå. Der er rester af krat ikke langt borte, men det ligger ellers i hede langt fra anden bebyggelse; nu er det to gårde. Det hører naturligst med til de sydlige vestkyst-lev, ikke til Asklev i Himmelbjærglandet, skønt afstanden herfra ikke er så meget længere (6 mil); de to -lev skilles fra hinanden ved øde egne, og Asklev selv ligger meget isoleret, tre mil fra det -lev østpå, hvorfra det kan være udledet. Men er disse to -lev i det hele ægte?

Af -høj i Vestjylland fremhæves vor gamle kending Malle, der interessant nok ligger i det sogn, som har givet det store, nu tredelte herred navn. I Mejls kan mere end formodes en repræsentant for de hyppige Medeløse; et andet -løse er næppe indeholdt i Niels-bygård ved Kongeåen, der 1392 hedder Nyghelsby. -By kan dog være senere tilhæftet.

Mellem -lev op langs vestkysten ligger så -sted. Mens -lev holder sig til de frugtbareste og mest fremtrædende strøg, går -sted noget mere ind i det indre, og det går mere nordpå, eller måske rettere, nordfra går -sted herved, så denne endelse når til at favne Jylland helt. Dog har Harsyssel som før vist kun -sted i meget ringe tal, ganske modsat -steds betydning i Nordvestjylland og sydvestligst nede.

For hele Jyllands vedkommende kan nu et resultat formuleres som følger: mens der endnu kun var de gamle -inge som repræsentanter for ætterne eller småstammerne, kom lev-folket indvandrende. Tidligst og tættest droges det til Midtjyllands østligste egne, hvor der er mange -lev og få

-sted. Senere forlagdes tyngdepunktet for kolonisationen til nord og syd på halvøen; Vendsyssel, Ty, Syd- og Mellem-slesvig kom nu med: få -lev og mange -sted. Nu er det en fredelig nybyggen, ikke længere en erobring. Senest og tyndest ebbede bevægelsen ud i Vestjylland mellem Limfjorden og Vardeå: næsten ingen -lev og kun ganske få -sted. De to arme, der søgte at omklamre Jylland, havde vanskeligt ved at mødes her bagomme. Bevægelsen havde ingen kraft mere, hvad der vel skyldtes brist på folk til udvidelse eller indre kolonisation; da nybygder igen opstod, var stednavnegivningen bleven en anden.

Halland.

I. Sønder Hallands -levbygd.

Hæmmislæf — Scuthmanslef — Hathersløf — Randersleef — Alslev — Enslev — Melløse — Arløse.

Når Halland skal deles i bygder, må man flække det i og for sig så smalle land itu på den lange led. Hele det indre af landskabet er fyldt af fjæld og mose og viser ved sine helt unge stednavne, hvor sent opdyrket og bebygget det er blevet. Den ganske smalle kyststrækning, der derefter bliver tilbage, deles af de fra det indre højland nedkommende stride elve, som tildels danner herredsgrænserne, og af åse, der skyder sig frem undertiden næsten til havet, endelig af side kær og moser og af klitter, der nogle steder er føjet langt ind i landet. En række enkeltbygder kunde på denne måde let dannes, men der er ingen brug for dem i denne sammenhæng. Når man går ud fra stednavnenes karakter, deles Halland i første række i et Sønder Halland og et Nørre Halland, idet alle gamle stednavne ganske fattes fra lidt nord for Falkenberg til lidt syd for Varberg, så der her fremkommer en bred adskillelse mellem de to dele af landskabet¹. Sønder

¹ Det enlige Stranninge, nogle spredte gårde ude ved kysten, opfattes af Hellquist som ægte: sannolikt ytterst af strand. möjligen dock genom förmedling af ett strandinger »strandbo«. Men i Mandtal o. 1600 hedder det foruden Stranning også Strannuig og kunde også godt være Strandenge.

Halland deles atter i et sydligt område, som indeholder vore lede-ender -lev og -løse, og et nordligt, hvor der er nok af -inge, af -høj og af -stad, men ikke een repræsentant for de to førstnævnte navneformer. Grænsen er her også givet af naturen gennem Nyårsåsen, der noget nord for Halmstad næsten rækker kysten; nord for den ophører -lev. -Levbygden falder altså sammen med Lagans og Nissans opland, inge-Bygden med Suseåens og Ætrans. Nørre Halland har -lev hele vejen fra syd til nord, men dog samlet i tre mindre grupper. -Inge er talrige i hele landskabet; det er også den endelse, der går længst ind i landet op med nogle åløb.

Hallands sydligste -lev ligger lige ved foden af Hallandsås, søndenfor Lagan. De tre af fire -lev er kirkebyer. Den havn, de har stået i forbindelse med, må være Båstad; ved Lagaosen ligger Restad. Det eneste -løse med det hyppigste af alle forled Mel- (Mede-) ligger længst inde og højest oppe på åsen. Efter egnen om Laholm med talrige -by, adskillige -inge kommer det enkelte Alslev, kun sekunderet af et -høj. Hinsides dette fem samlede -inge, men nærmere Nissan sættes de tilside af kirkebyen Enslev med Arløse sønden for åen og flere -høj og -stad nord for denne; to — tilbageblevne — -inge ligger højt oppe ved Fylle-åen og ved Nissan. To -um til siden, mod havet og mod åsen.

II. Sønder Hallands -højbygd.

Fra Enslev er der i lige linje 60 km. til næste -lev. I mellemrummet mellem dem råder først -inge, så -stad og omkring Falkenberg en sammensætning af -inge, -høj og -stad. -Inge i sletten nærmest havet, -høj op langs Ætran, -stad som afbygder i fjældmassen nord for Ætran på ringe jord; -um kun østligt ind mod højlandet. Bygden går mindre langt op ved selve Ætran med det stride løb og fossefald end ved dens tilløb Høgvadså. At der ingen -lev findes, er let at forklare; der er med undtagelse af Ætrans munding ved Falkenberg ingen havne, og havn er så ofte påvist at være nødvendig

for -levanlæg. Et Næraby i Okome sogn er det værd at have i erindring; det minder om Njord; det ligger mellem to -høj nær Svartrå.

III. Nørre Halland.

Træslev — Herlev — Alfeslev — Hierløff — Othæslef — Adissleff — Voxlev — Gestløse.

Den store strækning uden gamle navne, som danner grænsen mod Sønder Halland, har før været skovklædt. Her ligger bl. a. Munkaskog som et minde om den Gulumstenschog, der allerede 1177 hørte til Esrum kloster. Når kysten ikke har fristet til landgang og anlæg, er det, fordi den sydfor Varberg er en klitkyst og ingen andre havne har end åminderne. Indenfor Varbergs havn ligger derimod umiddelbart Træslev og i smuk fortsættelse heraf ind i landet det forsvundne Herlev og Aleslev, det sidste med Gæssløse på siden af sig. Vi husker dette -løse til senere. Der er et par -stad, men -inge får finde sig i at ligge bagom og ovenom disse yngre endelser.

I Viskans smukke og frugtbare dalgang, hvis havn er åens udløb ved Ås kloster, findes det enlige Jerlev. — Den nordligste -levbygd i Halland har vi endelig ved det inderste af den lange fjord, Kalvsund, der går op til Kongsbakke og de to åer, der udmunder inderst i denne, Rolfså og Lilleå; der ligger tre hvert på sin side omgivende Kongsbakke og kirkebyen Tølø (Valdemars jordebog: Thølæ). Et par -stad, findes også og nogle ældre -inge. Alt i lune og beskyttede omgivelser, ikke ud mod det åbne hav, i Hallands skønneste og frugtbareste egn, Fjære herred.

Også op i Bohuslen rækker -løse, men her skal kun nævnes det sydligste, Elløs (1658 Elløsa, 1673 og 1687 Elleløøs), fordi det ligger ud til kysten og op ad et Næreby, der, som vi siden skal se, er interessant. Ligeså lidt som med de opsvenske -løse og mulige -lev tør jeg give mig i kast med de norske.

Vester Götland.

Hjelmsled (jfr. Hjelmlev ved Skanderborg og Hjalmeslev i Vendsyssel) — Tarslef — Ramsleff — Ekeleff — Færdsled — Hverled (jfr. de danske Ferslev og Værlev) — Romundælef — Børtessleff — Heggislefh — Återsløf — Gunnilse? — Mjolløse — Rollese — Gæssløse — Kumbløsa — Rockløse — Miolløza — Sparløse — Ørsløse — Skellaløsa — Hassløse — Hagnæløsa — Væterløsa — in Fuldæløsa — Igelsjø (jfr. Igeløse og Igelsø i Skåne, på Öland, i Sælland) — Røløsa — Vægløse — Gæssløse.

Vi er med Halland nået til ende med gennemgangen af de gammeldanske lande, hvori de stednavneformer, der interesserer i denne afhandling, findes. Et eneste står tilbage: Bleking. Dog dette landskab giver kun negative resultater. Det har adskillige ældgamle -inge, det har en række af -stad, men der er hverken -lev eller -løse. Derimod har vi endnu et udstrakt område at gennemsøge, hele det sydlige Sverige. Det erobrerfolk, som indtil denne dag har påtrykt Kattegattets kystlande sine høvdingers navne, de som hver eneste dag udtales tusinder af gange, idet de steder nævnes, som de lagde under sig, holdt sig ikke blot til de egne, der forholdsvis let kunde nås fra Sælland, det har også vovet sig ud på videre færd. Det har rundet Skånes og Blekings odder og sat sig fast på østkysten af Sverige, og det har et-to-tre steder op langs elve og søer ad besværligere vej søgt frem mod det indre af dette land. Det er nået til de store søer i Gøtarike, og om ikke det selv, så er den ene af dets to navneformer først standset nord for Mælaren. Vi skal nu følge det på disse tog. I almindelighed kan vi heroppe i Sverige ikke gå ind på -inge, -stad, -høj og andre endelser, der ligger udenfor det egentlige æmne. Det er -lev og -løse, her vægten alene skal lægges på. Medens i Danmark-Skåne-Halland, når undtages to bygder i Sælland og een i Skåne, -løse absolut er stillet i anden række ved siden af -lev, er bægge endelser oppe i Sverige sidestillede, ja -løse rykker mer og mer ind på -levs plads, jo nordligere vi kommer.

Mest lokkende af alle elvemundinger måtte Gøtaelvens

brede indfart være, en dobbeltport med en fløj på hver side af Hisingens midtpost. Mindre dog af hensyn til dens egne strande, der vel er frugtbare men snart på bægge sider indsnævres af lave fjælde, end fordi man vidste, at højere oppe lå et vældigt indhav og en ældgammel stor og rig bebyggelse, som det kunde blive en lyst at lægge beslag på: søen Vänern og Vester Götlands sletter. Fra Konghelle, hvor de to indgange forenes, er Gøtaelven imidlertid kun sejlbar de 35 km. op til Lilla Edet, og ovenfor det første fald her at bygge sig skibe påny lønner ikke umagen, ti snart standses man igen af den mægtige foss Trollhættan. Vilde man frem til Vester Götland og den store sø, måtte man opgive sejladsen, hvor det var mest belejligt nedenfor Lilla Edet, og bane sig vej frem op langs mindre elve, gennem trange rævner i fjældet. Man kan næsten se, hvor man har gjort et, to, tre forsøg fra forskellige landingssteder ved Gøtaelven, af hvilke kun eet blev til mere end forsøg og nåede målet.

Bægge arme af Gøtaelven er blevet brugte. Og det første anlæg, som lagdes ved den nordlige gren, blev såre betegnende helliget folkets gud, Njord. Næreby lige indenfor mundingen i Harestad sogn tør med største sikkerhed siges at bære gudens navn, ikke fordi gamle former af navnet kendes, men ved en slutning fra Nærby i Øster Götland ved Söderköping, der i middelalderlige kilder viser sig at hedde Njardarvi. -By er allevegne en ret løs endelse, som senere kan være hægtet på; jfr. Njær i Hovlbjærg herred. Til Næreby slutter sig så Ekelev lidt inde i landet, rimeligvis anlagt fra landingsstedet Konghelle, der ligger som Tønsberg med to porte åbne til havet. Også op ad den anden elve-os har man forsøgt sig, således at man snart er bøjet af fra hovedelven og har slået ind på vejen op langs Lerja; bag den lå søen Mjörn; bag søen igen følger dalgangen op langs Sæveå langt frem mod nordøst. Mellem Gøtaelven og Mjörn blev det til flere anlæg; nederst Gunnilse; så Maløga, som i svensk form aldeles svarer til det Malle, vi kender fra Jylland og anden-

steds som et navn, der findes sammen med -lev¹. Hinsides Mjørn to -lev, der synes sikre, Hjeltslev og Tarslev. Man er nået 70 km. frem fra Gøtaelven; fra Mjørn over Hjeltslev til Tarslev falder vejen sammen med den nuværende stambane fra Gøteborg til Stockholm; men videre kom man ikke her i retning af Vester Götlands slettebygd.

Derimod har man gjort en ejendommelig bevægelse bagud mod syd i retning af Halland, eller det er en fra Nørre Halland fremrykkende skare, som i Tarslev er stødt sammen med den, der kom fra Gøtaelv. Stationerne på denne vej udgår fra Jerlev i Halland op langs Viskan. På højderne i vest, beherskende både hoveddalen og den sidedal, der går over mod den store sø Lygnaren, ligger Mjölløse. Nærheden af den fra unionstidens kampe kendte borg Øresten antyder egnens strategiske vigtighed. På den anden side af dalgangen ligger Røllese, som et sikret Røløse inde i Vester Götland skaffer tiltro. 25 km. højere oppe er vi kommet til Ramslev, der ligger ikke ved selve Viskan, skønt i nem forbindelse med den, men ved tilløbet Hæggåen. 17 km. videre og vi er nået til Gæssløse, der ligger umiddelbart ved elven og lige udenfor staden Borås port. Borås blev 1621 anlagt her, fordi stedet lå centralt i forhold til de omliggende herreder, og man der hvert år på Valborgs messedag fra gammel tid plejede at afholde et møde af disse herreders almue. Heraf kan sluttes, at det gamle -løseanlæg er grundet på et vigtigt punkt. Det nærmeste -løse i Halland hedder også Gæssløse; kun et sted til forekommer dette forled og det i fortsættelse af Vester Götlands -løse. Dalen snævres nu ind ved Øresjön, langs hvis vestre bred der ses spor af en ældgammel vej med dybslidte spor i klippen, men breder sig dernæst til en større slette, hvor Komløse ligger i vinkelen mellem Viskan og Munkåen. Atter omtrent 20 km. i nordlig retning Røck-

¹ Et andet -høj, som træffes sammen med -lev-løse, er Ormhøj. Mellem Næreby og Konghelle ligger Ormø, som før hed Ormhaugar; på Oland mellem -løse findes to Ormøga.

løse. Vandskellet er nået, og vandene rinder mod nord; med Tarslev er vi på sletten, ligesom man kom til dette sted fra Gøtaelv. Den dag i dag er her ved stationen Herrljunga et vigtigt knudepunkt for samfærdslen. Her tog Sten Sture den ældre 1471 mod Danskerne, da de var kommet ned fra højderne. Men videre kom man ikke; man stod som Israeliterne og skuede ind i det forjættede land. Sletteboerne har vel været stærke nok til at hindre en yderligere fremtrængen.

Mislykkedes forsøget over Mjörn og Sæveå, søgte man højere op ad Gøtaelven; og hvor man på den østre bred lavede sig til at gentage forsøget, er dette markeret lidt oppe i landet ved Færdslev og Hverlev. Men det gunstige sted ved floden selv, hvor man lagde til land, må efter beliggenheden af de to -lev have været den senere købstad Lødøse. Er dette rigtigt, kan den ældgamle stads aner føres langt længere tilbage i tiden, end man hidtil har vidst.

Et forsøg mislykkedes dog atter. Fra Lødøse har en af Vester Götlands ældste veje gået over Alfhem og gennem Skepplanda og Hålanda (de sogne, hvori Færdslev og Hverlev ligger) forbi søen Anten til Skara. På denne vej er et Mjølsered, i virkeligheden et andet Mjölløse, blevet anlagt, ligesom Tarslev på et strategisk vigtigt punkt, hvor i nutiden jærnbanen Göteborg-Skara kommer ud på sletten fra den trange dal i højlandet. Men også her er man standset, skønt det er en genvej ned til Vester Götland, hvad bynavnet Gænnavegh siger. Sletteboerne har ikke bekymret sig om anlæget oppe i skoven eller har ikke kunnet tilintetgøre det, men ud på sletten har man ikke villet have de indtrængende.

I en tredje retning endelig havde man held med sig. Fra Lødøse er man tillands draget udenom fossen ved Lilla Edet, og ovenfor det har man 6 km. fra elven slået sig ned i Romundalev i en meget gammel bygd. Navnet i forledet er kendt fra folkevandringstiden: Hrodmund hed kong Hrodgars yngste søn. Hromund Gripssøns saga fortæller om de ni Grips sønners kamp med Helgi Haddingjaskati på

Vænern. Navnet har holdt sig i egnen i mindst 1000 år: Gården Rånum lidt højere oppe ved Gøtaelv ejedes o. 1500 af Ramund Basse. Schütte (the Geatas of Beowulf) stanser ved Romundalev, som ved forbogstaverne minder ham om Skjoldungenavne, men han citerer i samme anledning også stednavne ved Vettern og Vænern på -stad og -løse, som efter min mening intet kan have at gøre hermed. Han aner, at Skjoldungerne (jeg vilde foreløbig sige -lev-folket) kan have haft herredømme heroppe. Også altid senere indtil Gøtakanalens anlæg måtte man forbi Romundalev for at komme ind i Vester Götland.

Fra Romundalev har man endnu ingen interesse af at følge elven, da al værdifuld sejlads snart vil standses af Trollhætten¹, men når man langs Lerums å er nået 18 km. frem til Børslev, er det naturligt at danne en lille afbygd ved den store elv, ti her er vi ovenfor faldene og nær Vænern. Herfra kunde tog gøres ud over søen til nære og fjærne bredder, hertil kunde man stævne fra mange kanter til ting og tale. Derfor kom et Maløga (før kirkeby) til at ligge på dette sted; som adskillige andre Malhøje der, hvor en gammel bygd rækker stranden. Dette Maløgas beliggenhed svarer nøjagtigt til det søndenfjeldske Norges hovedtingsted Eidsvolds nedenfor Mjøsen. Alex. Bugge skildrer dettes beliggenhed i Norges historie I 2 S. 51: »Her var tingforbundets naturlige midtpunkt. Her endte vandvejen ved den første fos i Vormen, Sundfossen, så over eidet måtte oplændingerne tage landevejen fat, enten forbi fossen og nedover elven til Øieren eller over Romerike til bunden af Oslofjorden«. Vi sætter blot Vænern istedenfor Mjøsen, Trollhætten istedenfor Sundfossen. Børslev selv ligger i den rige Tunhems sletten ved foden af Hun-

¹ Harald Hardråde, der så åndsnærværende førte sin flåde over det jyske ed, lod sig heller ikke standse af Gøtaelvens vandfald, men trak 1064 sine lette skibe uden om fossen, så de kom helt op i Vænern. Magnus Barfod hindres derimod 1100 af fossen ved Lilla Edet og fortsætter sit tog tillands.

neberg, hvor dette fjæld sammen med skov- og højdedrag, der nærmer sig sydfra, for sidste gang danner et pas, der spærrer indgangen til Vænerlandet, og hvor der senere og måske allerede dengang var en krydsning med den vej, som fra Viken førte østpå efter at have overskredet Gøtaelv ovenfor Trollhættan, d. v. s. ved Maløga.

Fra Sighvat Skjalds to Skarafærder kender vi disse veje fra Gøtaelven frem til Vester Götland gennem Edskogen. På den ene kom han fra Danmark og var ridende: »Hesten slunken traver — i tusmørket lange vej. — Hoven kan slide voldene (vi har kun lidet dagslys). — Nu er det, blakken mig bærer — over bækkene fjærnt fra Danmark. — Hesten stak nu foden — i halvmørket ned i diget.« På den anden foer han fra Sarpsborg over Aremark til Stora Ed, hvor han med nød og næppe kom over elven. Derefter gik vejen gennem skoven: »Ej var det lystigt at fare — fra Eidene, da jeg gik harmfuld — (tunge meen vi mødte) — tretten mil over skoven, — kongsmændene blemmer — bar under såre fødder, — men dog gik vi did raskt — denne dag fremover.« Om aftenen kom han til gården Hof vestlig i Skånings herred. — Edskogen var et sted, hvor man bekvemt anbragte røvere i gamle dage, netop fordi der førte så vigtige veje igennem den. I Hrólfs saga Gautrekssonar træffer helten i Eidaskógr en røver, som han fælder; i en islandsk folkevisе overflytted skoven til Heiðar-skógr i Hålogaland. Hos Saxo gør en høvding fra Telemarken, Gunno, og hans søn den usikker: *nemus Ethascoug, quod et fruticibus prædensum et vallibus quam maxime opacum erat*. Saxos udgivere henfører det til Eidaskog mellem Solør og Raumarike, men det er meget snarere denne anderledes kendte egn og vej, der menes.

Så er da sletten nået, og vi er nær Vænern. Næsten hvert eneste -lev og -løse, vi hidtil har haft at gøre med, har ligget på et for samfærdsel eller krigsførelse vigtigt punkt; intet gør indtryk af noget tilfældigt, meget taler for beregning og planlæggelse ved bosættelsen, således som det kan ventes af erobrere, ikke af fredelige nybyggere, ej heller hvor et navn sporadisk ved efterligning og mode breder sig. Man har villet have ryggen fri til hjembygden, og man har villet have udfaldsporte nordpå. Kan hænde man en lang tid ikke selv har ønsket at fæste bo på sletten, men at beherske den fra høj-

den, der i sin helhed var som en naturlig fæstning, særlig gennem udfaldsportene Børslev og Tarslev, mens Maløga vogtede Vænern og vejen til Viken; bagud har man netop anlagt posterne ned til Viskan for ikke at være henvist til den eneste tilbagetogslinje over Gøtaelven. Ved udespærringen fra havet og herredømmet over passerne var den stamme, der hidtil boede i Vester Götland, undertvunget.

Når vi nu kommer ned i sletten, er flere ting værd at bemærke: -lev afløses næsten helt af -løse; -lev og -løse findes kun nær ved Vænern om Kålandsnæs og Kinnekulle; -løse og det enkelte -lev ligger med nogenlunde regelmæssige afstande fra hverandre i hurtig følge. Fra Børslev er der 25 km. til Sparløse; herfra 6 km. til det yderste af alle -lev, kirkebyen Hæggeslev, der ligesom Børslev igen ligger ved en indsnævring, hvor fjældet træder frem i Kedumsbjærgene; dernæst 12 km. til kirkebyen Ørsløse ved roden af Kålandsnæs; så kun 5 km. til Skælløse nær Lidan, men derfra 12 til kirkebyen Hassløse; dernæst 6 km. til kirkebyen Hangeløse; 11 km. og vi kommer til Vættløse, også en kirkeby; 7 km. herfra ved foden af Kinnekulle kirkebyen Fulløse men 14 km. i en anden retning Igelsjø, som sælandsk Igelsø blandt mange -løse og skånske og ølandske Igeløse berettiger til at anse for oprindeligt Igeløse. Så efter 22 km's vej Røløse hinsides Tidan ved søen Østen. Kæde-karakteren er gennemført. Ret mærkeligt er det også, at 6 af -løserne ligger i lige lang afstand fra Vænerbugten Dellingen og et syvende hinsides en ås netop i samme afstand fra en anden Vænerbugt. Også her ved indsøen får vi samme indtryk som i fjældlandet; det strategiske har spillet en rolle ved anlæggelsen af -løse; af en eller anden grund har det været -løse-folket magtpåliggende at hævde Vænerlinjen men samtidig at være i en vis afstand fra den. Ad Vænern har man måske lettere kunnet bringe hjælp fra et -løse til et andet; fra den kunde også Værmland beherskes, eller hvad det kan have været.

Fra Røløse er der kun en kort afstikker til Ullervad ved

Tidan, som imidlertid er et fordums Ullevi. Således kaldes det 1278, og broen over Tidan hedder i Vestgøtalagen Ullærvisbro. Denne topografiske forbindelse mellem guden Ulls helligdomme og stednavnene på -løse skal også andre steder komme til at slå os. I hele Vester Götland, det gamle Sveriges folkerigeste landskab, findes intet andet stednavn med Ull til forled, således at Ull er gudenavn. Kirkebyen Ullasjö inde i øde fjælde i Kinds herred nævnes 1314 som Wllæsio og 1383 som Ullasyo, og første led fortolkes som gudenavnet, men nabokirkebyen hedder Ræfvesjö (1368 Riviasjö) og fortolkes som sammensat med ref (dyret ræv). Forklaringen af Ullasjøs forled synes givet ved denne modsætning; et andet nabosogn til Ullasjö hedder tilmed Tranemo. Ulv, ræv og trane til forled, sø og mose til efterled passer godt til navne på unge bebyggelser i vilde egne. Ullasjö er også navnet på en gård i Enslev sogn i Halland (Mandtal o. 1600: Wllesioe), men ingen vil sætte denne bebyggelse, såre afsides, langt fra dal og vej, i forbindelse med Ull. Ullene nordvest for Falköping hedder allerede Ullene 1449 og skal være et -vin, som der findes så mange af i landskabet. Men -vin sættes aldrig ellers i Sverige og Danmark i forbindelse med guder. De norske eksempler (Magnus Olsen, hedenske kultminder I S. 10 ff, 73 ff og 87) har alle den fra Ullene ret fjærne form Ullarin; Lundgren nævner ganske vist en gård Ullevi i Ullene sogn, men den findes hverken på topografiska Kårens kort eller i Postförteckningen. Den lokalitet, han nævner, er måske snarere byen Ullered i Otterstad sogn på Kålandsö, så nær vor -lev-løse-række, at den godt kan være i organisk forbindelse med denne; men Ullered er nærmere end med et Ullarin at jävnføre med sognenavnet Ullared i Halland, en ung og meget afsides bygd, og de forskellige lokaliteter Ullered, og er et af de mangfoldige med dyrenavnet ulv sammensatte navne i det på ulve fordum så rige Sverige.

En næsten mærkeligere afstikker end den mod nord til Ullevi kan vi gøre i fortsættelsen af den linje, vi har fulgt

gennem Vester Götland. 7 km. øst for Rølse ligger et Nærlunda, 4 km. herfra tillands og 12 km. i nordøstlig retning over søen Viken, og nok et Nærlunda hilser os fra bredden. Som den lange navnerække ved Gøtaelvens munding begyndte med en helligdom for Njord, Næreby, ender den her med to, mellem dem uafbrudt -lev og -løse. Og her kan i forbigående mindes om Nærebo umiddelbart ved staden Lidköping, et tyngdepunkt i landskabet, nær Ørsløse og Skælløse; i dets første del kan gudens navn også stikke. Udenfor disse fire punkter er der i det vide landskab slet ingen minder om denne guds dyrkelse. Sammenhængen med vore to stednavne-ender synes ganske sikker.

Nu er vi inde under Tivedens bjærgskov, og op i denne var der i de tider ingen trang til at udstrække bebyggelsen. Men kaster vi et blik tilbage over den lange færd lige fra Gøtaelvens munding, forstår vi beliggenheden af et bestemt punkt, det formodede tingsted Maløga. Alle -løserne langs Vænern sendte deres tingsøgende did tilsøs, men ligeså store skarer kom til op langs elven. De første sejlede, de andre red eller vandrede. Da de førstes vej var den bekvemmeste, kunde man kræve af dem, at de sejlede så langt det var muligt, d. v. s. netop til Maløga.

Har vore stednavne udstrakt deres område hinsides den store sø og fæstet fod også i Värmland? Ja! I største korthed skal nævnes: Återslev ved roden af Vænernæsset, Måløga ligeledes ved næssets rod, Nærby, en gård lidt længere oppe i landet, Gæssløse, en gård øst for Karlstad, og Vægløse, en by nord for Tiveden og søen Skagern. Gæssløse har samme forled som et -løse i Vester Götland og et i Halland og vidner vel om, at de folk, der slog sig ned i Värmland, er kommet gennem disse landskaber. Hvis Nærby bærer Njords navn skjult i sig, er det det eneste stednavn i Värmland, som har den ære at være kaldt efter en gud.

I den mærkeligste modsætning til landet nær Vænern har slettebygderne længere inde i Vester Götland slet ingen

repræsentanter for vore navne, hverken den store nu skovløse flade om Lidan, eller Skaras nærmere opland, den centrale egn i Vester Götland, eller den vide Falbygd mellem de ejendommelige enestående slettebjærge, Billingen, Mösseberg, Gerumsberg, og hvad de hedder, eller endelig sletten mellem Billingen og Høksfjældene, som skiller Vester Götlands hovedbygder fra Vættern. I Falbygden fandt allerede i den yngre stenalder en stærk concentration af bebyggelsen sted. Det er områder, der er ligeså frugtbare som Vænerstranden; og som navnene på -inge, -vin og -heim viser, har de været beboede i tider, da de ældste os overleverede stednavne kom i brug¹. Man må som så ofte spørge, hvorfor ikke -lev og -løse har fået indpas her, men der kan kun gives svar, når man slutter sig til hypotesen om en erobring, der i bestemt retning skød sig længere og længere ud, med hovedpunkter eller kolonier, den ene efter den anden, og som lod de egne urørte, den ikke kunde magte, hvad enten en kraftig befolkning forstod at værne om sit eje, eller de nys tilkomne ikke havde tilstrækkeligt menneskeforråd til også at lægge beslag på disse områder, der lå fjærnere fra deres indgangsporte i landskabet, eller de netop ved besiddelsen af elven og Vænerstranden alene kunde beherske det hele landskab. Var bevægelsen istedenfor fra Gøtaelv og Viskan kommet op langs Ætran, vilde -lev og -løse være nået til Falbygden, hvori færdselsvejen ved den sidstnævnte elv udmunder.

Uagtet -lev-løse-navnene kun findes i en begrænset del af det store landskab, kan grundlæggelsen af rækken af kolonier med disse efterled have haft sin betydning for hele Vester Götland ned i historisk tid, ja til vore dage. Når Vester Götland og med det indtil 1658 hele Sverige hævdede besiddelsen af det trange lufthul ud til havet og verden ved Gøtaelvens munding, stærkt indsnævret af det norske Ba-

¹ I de egne af Vester Götland, hvor -lev-løse findes, er -inge trængt helt tilbage, mens der er -vin og -heim. Hvorfor har -lev-løse fortrængt den ene gamle -endelse og ikke de andre to?

huslen og det danske Halland, kan så ikke det være en stil-
ling, der i sin oprindelse går tilbage til den tid, da den tæt-
sluttede kæde af -lev og -løse skabte en ubrydelig sammen-
hæng fra Skagerak til Vænern?

Småland og Øster Götland.

I. Finnveden.

*Anderslev — Kvænslev — Ølthesløf — Trotteslev — Gunnersløff (muligt
Abrahamsgård i Djorarp sogn) — Moslef — Kappeded? — Hyrlæ — Rep-
løse — Bogløsa.*

Elv på elv skynder sig fra Vester Götland og Småland
ned til Kattegattet ud for Halland og til Østersøen ud for
Bleking. Der er nordligst den mægtigste af dem alle, Gøta-
elven, som næres fra kilder oppe i Højskandinavien, og
der er de andre, som udelukkende er hjemmehørende i det
sydsvenske fjældland: Rolfsåen, som er den store sø Lygna-
rens korte afløb, Viskan, Ætran, Nissan, Lagan og hinsides
Skåne Helgeåen, Mørrums å, Ronnebyå osv. Mærkeligt nok
findes vore stednavne kun op langs enkelte af disse floders
dalfører. Det er ganske sikkert at sætte i forbindelse dels med
tilstedeværelsen eller ikke-tilstedeværelsen af ældre bebyg-
gelser i de dalgange, som de nyfremtrængende kunde støtte
sig til, dels med dalgangens større eller mindre længde, idet
man med beråd hu søgte de åløb, der hurtigst kunde bringe
en bort fra de fattige og trange fjældbygder til de gode og
brede egne, man higede efter at vinde. Derfor gik vandringen
ikke op langs Ætran og Nissan, der havde den længere af-
stand fra Vester Götlands sletter, skønt deres dalgange siden
er brugte som hæveje. Både Nissan og Ætran kommer fra
Komosse, hvorfra også Tidån løber nord på ned i Vester Göt-
land. Vejen langs Ætran var Vester Götlands fornemste lande-
vej, omtalt allerede i begyndelsen af 14. årh. Et af de Vest-
gøtaherreder, den strækker sig igennem, hedder Redvægs,
opr. som endnu i daglig tale, Redvæg uden tillæget »hærad« ,

simpelthen betydende Ridevejen. For danske er den bedst kendt fra 1520, da Kristian 2.s hær ad den rykkede frem for at nå den store sø Åsunden. Ætrans dalføre indenfor herredet er fuldt af stenkumler fra den tidligere jernalder, så på folkevandringstiden har det været ret stærkt bebygget, men de karakteristiske folkevandringsendelser er der ingen af. Også »Nissastigen« blev siden en kendt færdselsvej. På den strejfer man en -ingebygd, medens Ætran ingen på denne måde bebygget egn har før hinsides Bogesund. Mens disse senere så befærdede veje lodes ubenyttede, fulgte -levstammen Viskans løb, der frembød en kortere rute, og man valgte den lange vej op med Lagan, fordi man på den undervejs havde en anelig -ingebygd, og fordi denne vej trods sin længde dog var den bekvemmeste, når man til endemål havde egnene om Vættern.

Rækken af de os vedrørende punkter, der er en fortsættelse af den sydligste -lev-løse-gruppe i Halland, begynder med Anderslev i Markaryd sogn, sydvestligst i Småland, hvor det støder sammen både med Halland og med Skåne, hvor vejen fra Sverige i ældre tid delte sig til bægge disse landskaber, og hvor grænsemøder så tit holdtes ved Ulfshæck præstegård. Anderslev ligger netop, hvor Lagan brat ændrer sit løb fra nord-syd til øst-vest, og hvor strømmen og dens dalgang vistnok kan overskues i vid udstrækning både nedad og opad, idethele på et vigtigt strategisk punkt. Vi er i Sunnerbo herred i Finnveden, ikke noget smukt eller tillokkende land. Ljungby sogn, som blev det næste efter Markaryd, hvor man slog sig ned, har dog en sådan beliggenhed for samfærdslen, at kirkebyen er voxet op til en lille stad og er herredets midtpunkt. Det forstås derfor, at her blev næste station. Lige øst for Ljungby, henved 50 km. nord for Anderslev, ligger nemlig Repløse og 5 km. til vest Kvænslev. Dertil slutter sig 5 km. nordligere, umiddelbart ved åen, Øslev og 2 km. længere oppe Trotteslev. 5 km. ovenfor Trotteslev, hvor måske Gunnerslev har ligget, træder Lagan ud af den store sø Vidøstern,

og først efter at have sejlet denne igennem de 25 km. på den lange led, kom man til det sted, hvor den næste koloni Moslev blev lagt. Denne atter på et betydeligt sted, opad Finnvedens hovedpunkt Vernamo med dets gammelkendte markeder. Fra Vernamo tilbage til Anderslev har vi Daniel Rantzaus rute på hjemvejen fra toget til Øster Götland 1568.

Hørle og Kapped, der derefter følger i øde fyrremoer, er ikke sikre, men selv om man ser bort fra dem, er retningen givet ved Bogløse, der ligger 35 km. nordpå og opad, regnet fra Moslev. Vi har nu kortere vej fremad til Vættern end bagud til Moslev. Bogløse er en af de største gårde i den fattige egn. Lagan er her 600 fod over havet, bakken oppe over gården er 850 fod høj. Har folk søgt denne egn for dens egen skyld, eller har der været fjærnere mål, som vinkede dem?

Anderslev sydligst ved Lagan ligger meget ensomt; åen flyder både nedenfor og ovenfor i en trang skovdal; der er ingen gamle navne på -inge i en vid omkres, og egnen savner ganske faste fortidslevninger. Stedet synes anlagt som forterne i Britisk Nordamerika i en ubygd blot for at holde forbindelsen vedlige mellem Hallands strandbygd og hovedlevbygden på højden med Bolmen, på een gang som en befæstning og et herberge. Men hvor Bolmåen løber sammen med Lagan, begynder -inge, og der findes en talrig gruppe af dem mellem Bolmen og Lagan op til Vidøstern, også øst for Lagan og ligeledes nord om Bolmen helt hen til Nissan i vest. Denne -ingebygd indeslutter -levrækkens fleste lokaliteter; men mens -inge breder sig i retning vest-øst, bryder -lev-løse igennem dem i sydlig-nordlig retning, station for station, ingen ud til siden. De er ligesom anlagte af folk, der havde travlt og ikke vilde spille tiden med at se tilhøjre eller venstre. Som en feltherre, der drister sig til at lade fæstninger ligge i flanken for at gå lige løs på sit mål. Dette er den gennemgående forskel på -inge og -lev-løse i mange egne og et væsentligt led i bevisførelsen for, at -lev-løse-lokaliteterne har en anden op-

rindelse end stederne med -inge til efterled. Og tidligere har -inges udbredelse vist været større end nu; i det indre Sverige findes mange -inge, der ikke er selvstændige, men har et tilføjet -hult, -ryd, -måla. Hovedbygderne er forsvundne og kun udbygderne blevne tilbage. Højere oppe ved Lagan er der kun få -inge, det sidste skrås over for Bogløse på den anden side af åen.

II. Værend.

Høgnælof — Grimslev — Skatelev — Widarsläff — Orsled? — Hanasleoberget — Bäckaslev (Sletthög sogn) — Bäckaslof (nær Vexjö) — Geme-løse — Skæggialoso — Rålösa.

Det berømte landskab Værend, »sagornas åldriga bygd, forndiktens steniga högland«, hvis ejendommelige forhold har givet de ældre svenske historikere, sagnforskere og digtere rig lejlighed til at udkaste vilde fantasier, har en anden karakter end de områder, som de hallandske elve afvander. Mens disse floders opland er lange og gennemgående trange dale, som kun i ringe udstrækning modtager tilløb fra egne ud til siden og ligner dalførerne i det norske østland, er Værend blandt norske landskaber nærmest at sammenligne med Telemarken, der består af sænkninger i fjældmassen, som ligger ved siden af hinanden, også har udstrækning i bredden og er fyldte med større søer; forenede bliver de kun ved et fælles kortere afløb. Også med Gøingeherred i Skåne kan Værend sammenlignes, forsåvidt vi ligeledes der har en vifteformet udbredt samling af åløb, der først langt nede munder ud i en hovedå. Som terrænet går derfor også bebyggelsen i Værend noget i bredden, og man har ligesom ikke haft den fristelse at trænge længere og længere op ad hoveddalen, således som de stammer af -levfolket, der fulgte Viskan, indtil Vester Götlands vide slette åbnede sig for dem, eller de, der ved at drage op ad Lagans dal tilsidst også nåede til rigere egne ved Vættern. Værends afsluttede karakter er smukt skildret af Hyllén-Cavallius, men ved siden af at være det afsondrede må Værend karakteriseres som

det forholdsvis rige, særlig for oldtidsfolk på et primitivt standpunkt. Efter Hyltén-Cavallius anføres et citat af *Legenda S. Sigfridi*: »eet land, som hetir Wærend — Thær war ok myket got, swa som godh fiskewatn, bi ok honagh, akir ok wæna ænghia, ok thiokke skogha, — ok margo-handa diwr innan«.

Ejendommeligt ved Værends -levbygd er nu mangelen på en forbindelse med havet, i skikkelse af en række kolonier med de gamle navne. Indvandringssporten er givet; den kan efter landets naturforhold ikke have været nogen anden end fra Blekings kyst op ad Mørrumsåen, den vej, som allerede Saxo skildrer ved omtalen af Runamo som yderst ujævn, snart førende over høje fjælde, snart gennem dybe dale. Noget vest for denne ås udløb findes et par -inge, men opad åen er der slet ingen gamle stednavne. Dalen har måske været for smal og siderne for stejle til anlæg, helt modsat Lagans vide og flade sandmoer. Derimod omgives Værends -lev- og -løsebygd af en krans af -inge, idet disse rimeligvis i den indre bygd er blevne fortrængt af erobrerfolkets stednavne. Til -ingebygden noget vestligere ved søen Møckeln har -levfolket ikke udstrakt sin besiddelsestagen. De nye navne begynder på nordsiden af den store, stærkt udskårne og øfyldte sø Åsnen. Ved den nordvestligste lange vig, Skateløfsfjærden, på edet mellem denne og den nordligere liggende sø Salen, er en samling af tre, Skatelev selv, Grimslev vest for Helgeåen og østen for denne Skægga-løse, alle i Skatelevs sogn. Skatelevs sogn er det rigeste på oldtidslevninger i lenet; her ligger bl. a. den storartede gravplads »Bråvallahed«, som allerede Erik Dahlberg har beskrevet. Kun ved et smalt ed er Åsnens nordøstlige strand skilt fra den lille Lidhemsø, og hinsides denne findes to navne, der interesserer os: Høgnalev, en herregård, hvis ejere kendes tilbage til 1462 (lige ved hovedbygningen en vældig gravhøj) og umiddelbart herved Gemeløse. Et andet ed fører fra Åsnen over til Vedersløfssøen, der har navn af kirkebyen

Vederslev. Ad Helgeåsedet, over den lange sø Salen, et par km. nordpå, og man kommer til det udsigtsrige Hanasløfsberget, ved hvis fod kirkebyen Lekaryd ligger. Som det undertiden kan påvises, har rimeligvis her et yngre navn afløst et ældre, og vi har vel lov til i vor faveur at skrive Hanaslev istedenfor Lekaryd. 10 km. endelig i lige retning mod nord i dalen, som Södra Stambanen følger, og hvis søer er bekendte for deres myremalm, ligger Værends nordligste by af den art, som vedkommer os, Råløse, nær kirken i Moheda sogn. Ikke langt vest for dette Råløse, i samme sogn, må gården Bäckaslöf ligge, som kun postförteckningen og ikke kortet kender.

Det er meget fristende i fortegnelsen at optage Ørsled, der ligger ved en gammel vejkrysning 2 km. vest for Værends hovedstad Vexjö og umiddelbart ved ruinerne af Trolernes berømte midaldersborg Bergkvara, den største ejendom i Kronobergs len, ved sydspidsen af Værends anden store sø Helgasøen. »Ørslev« har en så hjemlig klang; -led kan, som vi så i Vester Götland, udmærket være trådt istedenfor -lev. Og her i nærheden må et andet Bäckaslev søges.

III. Øland, Møre, Tjust og Vikbolandet.

Skærlev — Alfløse — in Kastarløso — Røssløse — Ygharløsa — Wasmerløso — Krankuløssa — Knaplösa (efter Lindroth »troligen« i Hagby sogn, efter min mening i Vaxtorp eller Madesjö) — Alwerlösa — Krafsløse — Førløse — de Gerisløso — Medeløse — Tjuderløssa — Hørløse — Eldsløse — Gårdlössa (Gålløsa) — i Skrumaløso — Kælløse — Korkløse — Rykaløsa — Hageløse — Karløse.

De østlige åløb i Bleking har omkring deres munding og et stykke op gamle stednavne på -inge og forholdsvis ikke lidet yngre på -stad. Landet kan også gennem mængden af oldtidslevninger påvises i disse fjærne tider at have været vel bebygget. Fra den ældre jernalder er der nok af bauta-stene, stensætninger og gravhøje, og indskrifterne med ældre runer fra en senere tid er kendte nok. Men mellemleddene mellem -inge og -stad: navnene på -lev og -løse,

fattes. Når vi nu træffer disse hinsides Bleking på Sveriges østkyst, kan de ikke have udbredt sig jævnt ved efterligning, men er opståede bevidst gennem en besiddelsestagen. Når Bleking ikke har fristet til -lev-løse-anlæg trods frugtbar jord, mildt klima, smilende landskaber og rigdom på havne, er det fordi det intet opland havde; bag det smalle kystland har der i oldtiden været et ganske uopdyrket vildt og ensformigt skovland, hvis rydning for største delen vistnok først skyldes middelalderen, og åerne bragte ikke bud om frugtbare sletter hinsides skovene, så man kunde stå sig ved at drage den lange vej og undervejs styrke sin stilling ved passende anlæg, fordi der var et fristende mål dybt inde. Sådanne var der i den sydlige del af Vester Götland og i det vestlige Småland, men her stod man sig ved at sejle Bleking forbi og se sig for op langs Sveriges østkyst.

Her bredte sig i landskabet Møre på bægge sider af havnen Kalmar en egn med -ingenavne, og den 130 km. lange ø hinsides Kalmarsund havde også en lang række af dem fra sydenden og næsten helt til nordspidsen. Bægge bredder var indbydende og rige, selv om Ølands indre næsten har præg af en ørken, idet den fattes plantevæxt, hvor silurkalken ligger blottet uden mulddække.

Noget ejendommeligt ved beliggenheden af -lev på denne endelses ydergrænse møder os flere gange og træffes også her. Et enkelt -lev sydligst eller rettere nærmest ved de lande, hvorfra -levbebyggelsen er kommet, Sælland-Skåne, og dette -lev fortsat i en række af -løse. Det er forholdet mellem -lev og -løse drevet til yderlighed. Dette -lev ligger på Øland og fortsættes her på øen i tre -løse, men derefter springer -løse over på fastlandet, fortsættes her i 6-7, for så atter videre i nordlig retning at tage fat på øen. Ud for den med -løse besatte kyststrækning i Møre ligger altså en strækning på Øland uden -løse, men kædeformen gøres der ikke brud på.

At Skærlev er kommet til at ligge, hvor det ligger, må

bero på historiske årsager. Jorden er nogenlunde, men der er langt til havn, 12-13 km. i sydlig retning. Det sydligste -løse, Alvløse, er derimod nært ved en nogenlunde god havn, men først ved Kastløse og Røssløse bliver landet kønt og frugtbart. De 6-7 -løse på fastlandet ligger til bægge sider om Kalmar, to af dem umiddelbart ved byen; vi vil særlig lægge mærke til Igeløse. Kalmar må antages allerede i de tider at have været en hovedhavn. Netop på det sted, hvor -løse andengang går over sundet, er dette smallest, idet halvøen Skægganæs skyder langt ud fra vest, og på Ølandssiden er der Ekerumshavnen. Dog ligger det første -løse, Gærds-løse, her på østsiden, men det er et af øens frugtbareste sogne; det næste -løse har den så almindelige form Meløse. Ahlquist (*Ølands historia och beskrifning*) kalder det Mel-løsa, olim Medelløsa.

Ølands -inge findes særlig på vestkysten langt mod syd, hvor de optager de tre sydlige -løse i deres område, og i egnen om Borgholm, hvor tre af de andre -løse ligger. Hør-løse nordligst er anbragt mellem to -inge. Af -høj har øen kun to enslydende Ormøga, som også ved Gøtaelvens munding er truffet i en -løsebygd. På fastlandet er der kun få -inge, få -stad og ingen -høj. Nordenden af øen er fuld af -um, og både her og i Møre ligger de afsides og i skov. I det hele er Øland et prøvekort over alle mulige stednavne-former. Vi lægger mærke til helligdommen Ullevi midt på øen lige overfor Kalmar, lige langt fjærnet fra øens sydlige og nordlige -løse-gruppe og fra fastlandets, et midtpunkt i den samlede -løsebygd. Den ligger, hvor den store søndre allvar har sin nordlige grænse, så det bebyggede land går tværs over øen, og den ligger lige ud for hovedforbindelsen med fastlandet: Færjestaden—Kalmar.

Nordligere end Møre findes der langs kysten i den mellemste del af Kalmar len spredte -inge; dog først i Tjust er der en meget stor -ingebygd, som går langt ind i landet, men er noget spredt. Det er den, som allerede Jordanes nævner,

når han taler om stammen Theustes. Her findes et enkelt -løse, netop hvor man kunde vente at finde det. Landskabets ældre hovedplads, havn og fiskerleje er Gamleby, som før hed Vestervik, indtil Erik af Pommern forlagde købstadrettighederne til den plads længere ude ved Gamlebyviken, hvor det nuværende Vestervik ligger, og den gamle købstad sank ned til at blive en købing. Lige op ad Gamleby ligger Eldsløse, i hjertet af bygden og dog nær havet, aldeles som en erobrerstamme vilde bosætte sig. Ved siden af denne ligger et Ullevi.

Nordligere findes anlæget Gålløse. Mærkeligt nok er der ingen -inge i nærheden, men et ganske moderne handelsmidtpunkt, Valdemarsvik, ligger lige ved; så naturbestemt kan lokaliteter være. Endnu nordligere findes nær ved fjorden Slættbaken og Søderköping, der i middelalderen var Sveriges vigtigste Østersøhavn ved siden af Stockholm og Kalmar, vel ikke noget -løse, men et Nærby, som i 1344 hedder Nierdhawi og tydeligt er et kultussted for Njord. Vi veed fra Skåne, fra Fyn, fra landet ved Gøtaelvens munding og fra Båhuslen, at Njords lunde, høje, vi står i forbindelse med landingsstederne for de skarer, der bragte -lev-løse med sig, og går vi fra dette Nærby henholdsvis 10 og 15 km. mod syd og vest, træffer vi også de -løse, vi søger, og nordvest igen for det ene af disse, Skrumløse, det Ullevi, vi også gør regning på, eftersom vi sidst har fundet det både på Øland og i Tjust ved -løse. Nærmest sammen med dem hører endelig Korkløse indenfor Bråviken oppe i Kolmårdens sten og grus.

Den allernordligste koloni i Gøtalandene, som er kommet ad søvejen henved 300 km. fra Blekinges Udklipper, findes imidlertid på Vikbolandet ved Bråviken, som går op til Norrkøping. Her ligger en del -inge og en stor mængde -stad, men yderst i det opdyrkede land ad havet til, hvor fjældet bliver mere fremtrædende og jorden lettere, støder vi på tre -løse, det ene ved selve kysten. De to er kun navne

på hver sin gård og behøver ikke at være ægte; for dem findes ingen gamle former at fremlægge. -Løse plejer at udgå fra -lev; men der er intet til hinder for, at alle -løse op langs østkysten lige til disse sidste i Vikbolandet kan være afhængige af det ene Skærlev på Øland. Fra dette var det ret nemt at øve et herredømme udover hav og kyster¹.

På Gotland findes i Bjørke sogn øst for kirken proprietærgården Varpløse, sydøstlig i Heide sogn inde i skoven Kræmpløse. Nogle gårde i Stånga sogn hedder Starrlause eller Starleise, en myr uden beboet sted i nærheden i samme sogn er Åkeløsa. Lindroth har fundet nogle flere: Gulloser, Gisslauser (1646 Gissløse), Uggloser, som han regner for usikkert, Vestlaus og allvarområdet Hundlauser. Jeg drister mig ikke til at gøre noget ud af disse navne, hvoraf flere synes mistænkelige, og også Lindroth stiller dem på en plads i sin afhandling, der kunde antyde, at han gennemgående ikke føler dem nær i slægt med -løse i Götalandene; han anbringer dem mellem -løse i Uppland og i Gästrikland-Dalarne.

IV. Vætternbygden.

Aretslev — Adelev — Vrixløse — Agelossa — Roløse — Halløse — in Sterikæloso — i Knifwaloso — Buløsa (ved Sæbysoen eller Svartåen?) — in Øsløso (Eldsløse).

Til den store sø Vættern i Götariques hjærte er -levfolket kun nået ad een vej. Ikke fra Vester Götland, hvor det kun kom til de egne, der er fjærnest fra denne sø; den senere Eriksgata, der satte Skara i forbindelse med Vætterns sydende ved Jönköping, lader til i de ældste tider at have været ganske ukendt. Der findes på dens vej ingen -vin, -inge, -heim. Nissastigen fra Halland er ikke bleven anvendt. Heller ikke østligere veje. Værends -lev og -løse standser udfor Helgasøen, hvor senere landskabets midte var, idet dets fem herreder der stødte sammen; de nåede ikke frem til den

¹ Lindroth opfatter også disse tre -løse som ikke vedkommende de andre østgøtiske, men han mener, de passer bedst i rækken af de uppsvenske -løse. Alle tre navne genfindes i Uppsverige, men intet af dem blandt de mange gøtiske. Jeg kan for Hageløses vedkommende henvise til de sælandske og skånske Hageløse, som Lindroth andensteds viser, at han kender.

ældre bygd længere mod nord hinsides Allgunnen og Rusken, hvor der er -inge, og hvor siden mange -stad udvikledes. Først senere kom en forbindelse istand ved en vej, som netop fra Værends nordligste -løse førte i nordvest over Rusken forbi Nydala kloster til Jönköping. Ad den drog Kristian 2. hjem fra blodbadet i Stockholm. Endelig heller ikke fra Østersøens vestlige strande, hvor en mængde -inge ligger fra kystlandskabet Tjust vester ind forbi søerne Åsunden, Jernlunden og Sommen til Øster Götlands slette og til Vättern.

Kun ad een vej kom forbindelsen i stand fra Kattegattet frem til den store sø: op langs Lagan. Vi har allerede afsat station på station under denne færd. Man får det indtryk, at man har skyndt sig med at komme gennem den endeløs lange dal med dens ensformige fyrremoer og sandflader; »den nötte man ut jernskor på, som i den gamla sägen«; man har udenfor egnen ved Ljungby kun besat de nødvendigste poster for at have ryggen fri. Vi kom til Boglöse, langt oppe og højt tilvejs, kun 35 km. fra søen. Halvvejs længere frem mødtes senere Lagastigen ved Stigamot med Værendvejen; vandskellet er nu nået, søen breder sig blå mellem grønne lier, hurtigt går det ned imod den, mens vejen op til vandskellet havde været så træls. Det kan tænkes, at de nordiske vandrere er komne med lignende råb som de, Xenofons soldater udbrød i, da de efter det besværlige og farefulde indlandstog atter kendte den friske ånde og så søens strålende flade. Det har dog næppe været de herlige omgivelser, som ligefrem har lokket folk hid, men de har nok hørt om den gamle bygd ved søens bredder, hvis frugtbarhed beroer på undergrunden, silur-kalkstenen. Midt i søens sydlige del ligger Visingsø, hvis rigdom og gunstige beliggenhed så at sige midt i Götaland i middelalderen gjorde den til et hyppigt opholdssted for Sveriges konger. Vista herred sydøst for Vättern er Smålands frugtbareste egn — der er forresten ikke mange i dette landskab — og

Nørre Vedbo herred øst for det igen er ikke af de dårligste. I dem bægge er der tæt med -inge, et findes på Visingsø, mens underligt nok den rige »Gullkrok« vest for søen på vestgøtisk grund ingen lokaliteter har med denne endelse.

Man skulde formode et -lev lagt umiddelbart, hvor -levstammen ved Jönköping kom ned til Vätterns strand. På generalstabens kort og i topografierne søger man det imidlertid forgæves. Og dog kan det findes. Den officielle »Post- och telegraf-ortförteckning« har de få, men betydningsfulde ord: Aretslöf, lägenhet, socken Jönköping. Lägenheten må være meget ringe, siden den ellers ikke lader sit lys skinne, men vi kender også andensteds fra reducerede -lev, og det behøver ikke på forhånd at antages for uægte. Netop opkomsten af en stad har gjort, at navnet Jönköping har sat navnet Aretslev i skygge. Serrislev er blevet helt borte i glansen af København.

Fra Jönköping ser man Visingsø over Vättern; de fremdragende skarer har slået sig ned på øen, hvor der kom til at ligge to -løse, Afløse og Vrixløse. Herfra er de nået over til søens vestre bred, hvad et -løse, det eneste på denne side, vidner om, langt borte fra alle andre -løse i Vester Götland.

13 km. nordøst for Jönköping ligger i Vista herred den fiskerige Landsjön i de skønneste og frugtbareste omgivelser. Derfra strækker sig en dejlig dal mellem skovklædte højder videre mod nordøst gennem Skærstad sogn. »Næppe har vi nogensteds mere end her fundet så tydelige tegn til jordens fordums opdyrkning og stenrydning«, siger de nordsmålandske herreders fortræffelige topograf Allwin. Men vi har også en dansk-tysk beskrivelse af egnen, så langt tilbage som fra 1567-68, givet i den dagbog, hvori et øjenvidne levende får os til at følge Daniel Rantzaus vinterfelttog helt ned i Øster Götland: »Ob wol zur rechten handt allezeit von Jenecoping an hohe klippen, zur lincken die Wetter, . . . so war es doch ein fructbarer vnd reicher ortt, also das wir vom vihe gross vnd kleinem, von hünern, gensen, mel vnd brodt

nich allein die notturfft, sondern auch vberfluss hatten. Diesen tag zogen wir durch ein dorff, Schorsted genandt, darin ein schöne kircke«. Igennem dalen går, som det vil ses, vejen op i Holaveden. Ikke mindre end fem landsbyer med endelsen -inge ligger i denne lille dal så tæt op ad hinanden som få steder i Norden, og et sjætte er ikke langt derfra. Egnens midtpunkt er imidlertid herresædet Lyckås, 7^{1/2} mantal stort, der hører til Sveriges ypperste ejendomme. Per Brahe den yngre har ejet det. Men dets oprindelige navn er Halløse, og endnu et -løse findes i Skærstad sogn: Stickleløse.

To andre -løse ligger længere mod øst, idet vejen udenom Holaveden følger Svartåen, hvor den løber gennem Ralången, Sæbysøen og Sommen på sin vej ned til Øster Götland. Det var denne vej, Daniel Rantzau brugte i retning opad på sit tilbagetog, tildels over Sommens is. Nu fører Södra Stambanen her igennem. Også her fandtes en -ingebygd, ti Svartåens dal har gode jorder; der bliver plads til større sammenhængende strækninger af åbent, dyrket land. Ved Ralången findes Knifløse og nær Sæbysøen har, uden at jeg her skal komme med beviserne, et Buløse ligget, på et vigtigt sted, omtrent hvor Svartådalen og bebyggelsen om Sommens vidstrakte strande støder sammen. Nu ligger i nærheden den unge købing Tranås.

Mærkeligst er det imidlertid i denne egn at træffe et -lev. Hæggeslev i Vester Götland, Skærlev på Øland og Adelev her er de længst fremskudte sikre byer af denne navnegruppe; et allersidste træffer vi dog nede i Øster Götland. Adelev er kirkebyen i et stort og ret frugtbart sogn. Der er ingen grund til at antage det for et ældre anlæg end de omgivende -løse, men det er at formode, at det har været sædet for egnens ypperste høvding, den gamle på bjærget, og at han har taget bolig her, fordi han herfra kunde beherske vejen ned til Øster Götland, den østlige adgang over Holaveden. Den vestligere, som Daniel Rantzau fulgte, gik langs

Vætterns strand, men højt hævet over søen. Som Daniel Rantzau har været den sidste danske, der som fjende er trængt så langt frem, har vel den høvding, efter hvem Adelev er opkaldt, været den første, der er kommet hidop med kriger-skarer fra Skåne eller Sælland.

På højden af Visingsø skærmedes eller beherskedes således de søndre adgange til Holaveden af posterne Adelev og Buløse. Men det var også nødvendigt at sikre den nordlige port i Svartådalen, ellers havde man ikke fri adgang til Øster Götland. Hvor åen i fossefald springer ned i fladen, ligger Eldsløse. Nu er sletten nået.

V. Øster Götland.

Frössle — Væsterløse — Rosløse — Vithlōso-byargh — in Jærunzlōso — in Stæflōso — Gutalōso — cum Normalōso — Goffwalōsa — Nidhalōso — Væsterløse — Lincalōso — in Masparlōso — Berlōso — Folalyso — de Myrtluloso — Ginkelōse — Rykalōsa.

Om -løse-bebyggelsen er kommet til Øster Götland over Vættern, over Holaveden eller gennem Svartå-dalen eller ad to af disse veje eller ad dem alle, en ret betydningsløst, men naturligt falder -løse i dette landskabs hoveddel i to grupper. En mindre vestlig mellem Vættern og søen Tåkern og en meget større østlig omkring Svartåen og søen Roxen, som denne å udmunder i.

Den første gruppe kan ligeså godt som ved en tilflytning over Visingsø og Vættern være dannet som en afbygd fra det statelige Adelev oppe i fjældskoven. Er nybyggerne komne til søs, har landingsstedet vel været Borghamn ved Ombergets nordlige skråning, ti umiddelbart ved denne, mellem bjærget og de to søer, ligger Væsterløse, kirkebyen Røgløse og Vidløse i et fladt og aldeles opdyrket sogn; frugtbare jord, skoven bag sletten med dyr og tømmer og vedd, den fiskerige Vættern til den ene side og Tåkern, hvis side strandsumpe den dag i dag vrimler af alskens fuglevildt, til den anden; hvad flere herligheder behøvedes under enkle livsvilkår? Øst for Tåkern sluttede sig to andre -løse til, Gærds-

løse og Stalløse. Vi er i Hofbygden, der regnes for Øster Götlands bedste strøg.

Svartåen har vi lige fulgt fra højlandet, indtil vi ved Eldsløse stod på hældet ned mod sletten. Her begynder en række af -løse, der ligger tættere og talrigere sammen end noget andet sted på gammel svensk grund, på bægge sider af åen, indtil den ved Vreta kloster løber ud i Roxen, der er omgivet af side kær. -Løse-bebyggelsen her går så centralt gennem landskabet, at man mindes bosættelsesforholdene i oldtidens Lakonien med Spartiaterne ned langs Evrotas og Perioikerne ud til siden og op i fjældene. På en strækning af 20 km. er der 8 -løse. I Normløse sogn ligger der tre, i Vesterløse to. Et niende, der nu fejlagtigt skrives Folåsa, ligger mere til siden og har opad sig et Frössle, som jeg resolut erklærer for et -lev. Hvis det er rigtigt, er det det alleryderste i nordøstlig retning fra Sæland-Skåne. Forledet er kendt nok fra andre -lev helt ned til Flensborg; desværre har jeg ingen gammel form kunnet finde for navnet. Hertil slutter sig tre -løse på Roxens sydside øst for Stångåen nær Linköping. Hinsides disse fortsættes den gamle bebyggelse mod øst i mange -stad, indtil den store skov Aspvid, der endnu i middelalderen bredte sig her, satte en grænse for den. De -løse med tilbehør af kultussteder, der findes i Øster Götlands sex herreder »østan Aspvid«, også en gammel, tæt bygd, er omtalte under den kystbebyggelse, der synes udgået fra Øland.

Øster Götland er landet med navne på -stad fremfor noget andet område i Norden; der skal være ikke mindre end 250, udbredte over hele sletten både vest og øst for Aspvid, men uden at trænge ind i denne og uden i væsenlig grad at gå op i skovegnene i nord og syd. At behandle disse navne kan imidlertid kun være en svensk sag. Om stednavnene på -inge er i almindelighed at sige, at de her som allevegne ikke ligger så samlede som -lev-løse-navnene, og mere specielt, at de i de egne af landskabet, hvor -løse optræder, ligger mindre centralt; det gælder bygden om

Tåkern, det gælder beboelsen ned langs Svartå, og det gælder egnen øst for Linköping. Men foruden på sletten findes -inge ret spredte i skovlandet mod nord og syd, op ad Svartådalen til Sommen, om Jernlunden-Åsunden som før nævnt, op langs Stångåens søområde, hinsides Glan. Man får det indtryk, som bliver mere overbevisende for hver provins, der gennemgås, at -inge må have været tilstede også i de centrale dele, men at bosættelserne her har skiftet navn, da nyboerne med efterledene -lev eller -løse blev grundede midt i landskabet. Mærkværdigt, så få kirkebyer der er med denne ærværdige endelse ved siden af de talrige kirkebyer på -løse; også en hentydning til, at -inge er blevet absorberet af -løse. Om et -inge, Skeninge, der i den tidligere middelalder var en anselig handelsplads, hvor rigsmøder afholdtes, kan det antages, at det meget tidligt er blevet fremtrædende, og at det er forblevet i ære og værdighed, også da -løsefolket omdannede de fleste -ingenavne på sletten. Det har ligget således, at de to -løsebygder her lettest kunde skaffe sig et fælles mødested.

Mens jeg iøvrigt ikke kan komme ind på spørgsmål om svenske stednavne, der antyder forhold til gudsdyrkelse, således de på -vi, -harg og -hof, må det dog påpeges, at nær ved Skeninge, opad mod Svartåen, hvor de to -løsebygder mødtes, har der ligget en helligdom for Njord. Til Hagstad sogn hører den større gård Mjerdevid, som 1374 bærer sit rette navn Nærdhavi. Om nok et vi for Njord opfriskes mindet i et andet Mjerdevid i Slaka sogn, ved Stora Kungsvægen, umiddelbart ved hele landskabets hovedstad, Linköping; 1355 og 1372 kaldes det Nyærdhawi. Også dette vi ligger mellem -løse og meget nær ved Øster Götlands eneste -lev: Frössle, på samme måde som nabobyen til det sønderjydske Frøslev er [N]jardelund. Allerede 1330 nævnes Nærdhawi i et gavebrev til Linköpings kirke, men hvilket af de to, der her menes, veed jeg ikke, eller om det er det tidligere omtalte Nierdhawi ved Søderköping. Man har lov

til at markere det forhold, at bægge disse Njords vi er afhængige af -løse, og at antage, at det er -løse-folket, der har bragt Njords dyrkelse herop. I de uppsvenske landskaber findes ingen Njærdavi, men vel Nærdhalunda og Nærtuna. Vi griber tilbage til det skånske og de vestgøtiske Nærlunde, til de fynske Nærå og til de Nærby i Vester Götland, i Båhuslen og ved Slættbakens inderste vig, som i virkeligheden er kultussteder for Njord og alle hører sammen med -lev-løse.

Endnu en gud er bleven dyrket flere steder i Øster Götland. Ved -løse om Tåkern ligger Ullevid; op ad Skeninge med dets Njærdavi har vi også et Ullevi; et tredje Ullevid ligger lige ved Linköping og dets Njærdavi. Gennem lokaliteterne med navnene Frössle, Njærdevi og Ullevi udfyldes så ypperligt tomme pladser i kæden af -løse i Øster Götland. På vejen op gennem Sverige har vi truffet Ullevi i Vester Götland, på Øland, i Tjust og ved Söderköping. Alle götiske Ullevi findes i forbindelse med -løse-bygder. Og at Ulls dyrkelse ligeså godt som Njords kommer -lev-løse-folket ved og er indvandret sydfra, bestyrkes i højeste grad, når vi vender tilbage til Danmark og i dets eneste udelukkende -løsebygd, Merløse herred i Sælland, foruden -løse ikke træffer nogen anden gammel stednavneendelse end Ulvig. Det lader til, at mens Njordsdyrkelsen hører -lev-løse-folket til i almindelighed, er det til -løse-bebyggelsen alene, at dyrkelsen af Ull står i forhold. Vi kommer igen hertil.

Endvidere spørger jeg, om det betyder noget, at ligesom den store sælandske -løsebygd flankeres af et Bromme, og et Bromma ligger op ad Skånes eneste -løsegruppe, således ligger i Øster Götland et Bromma umiddelbart ved landskabets største samling af -løse, og et andet ikke så langt borte fra den ved Vätterns bred nær Motala? Efterledet er -høj, men hvad betyder forledet?

Da -løse oppe i Svearike topografisk og tildels vistnok også etymologisk har en anden karakter end den, vi hidtil har mødt på svensk grund, er det naturligt at standse her og genopfriske de resultater, der synes nåede ved en granskning af stednavnene i Götalandene. Det kan da siges, at -lev og -løse er uadskilleligt knyttede til hinanden. Ingensteds forekommer -lev skilt fra -løse. Rigtignok jo længere mod nord, des færre -lev; men disse ligger dog altid således, at det kan ses, at -løse har til udgangspunkt, til ophav ialtfald et enkelt -lev. Derimod har -lev-løse intet afhængighedsforhold til -inge; de kan skære tværs gennem -ingebygder, men breder sig ikke ud til siden med disse. Hele deres retning og den ejendommelighed, at trykket på -løse-kæderne, der fremkommer ved anbringelsen af -lev, er mod syd-sydvest, viser, at de udstråler fra Sæland-Skåne; indenfor hvert af Gøtarikes landskaber, Vester Götland, det indre Småland, Øland-Møre, Øster Götland, findes -lev-løse mod sydvest. At deres rækker kun følger op med visse elve og ikke med andre, der løber i samme retning, viser, at deres udbredelsesmåde er historisk, på grundlag af begivenheder, ikke kulturel-topografisk. Mellem de enkelte langstrakte kæder er der store mellemrum. Det er op langs Viskan, Lagan og Mörrumså, at -lev-løse trænger, men ikke op langs de parallelt løbende, Ætran, Nissan, Helgeå. Det mærkelige er ikke blot, at -lev-løse i Sverige i almindelighed findes mod sydvest, ned mod Danmark — så kunde de have udbredt sig ad kulturvejen — men at de indenfor hvert enkelt landskab findes mod sydvest, ned mod Danmark, idet der også regnes med, at vejene over havet fører frem fra Danmark. Der er altså åbne strækninger, bare pletter, der tyder på, at erobrerne efter at have afsat en del af deres folk i en landsdel, er dragne mere ilsomt op gennem resten af landskabet for at begynde forfra i det næste, så snart de nåede et nyt attråværdigt område. At -lev findes gennemgående på første plads i hver kæde, kan tolkes således, at

høvdingen — -lev må efter deres navne-karakter være grundede af høvdinger — slog sig ned på det første passende sted i den bygd, man nys var kommen til, medens hans undergivne i -løse-byer skød sig videre frem. Og at -lev forholdsvis tager af, og -løse tager til i retning bort fra Danmark, kan tyde på, at organisationen — forholdet mellem høvdinger og menige — efterhånden blev omordnet, som tiden gik, og som man kom længere bort. Man kan måske deraf slutte, at udvandringen til Jylland-Fyn, hvor -lev spiller hovedrollen, har fundet sted noget tidligere end til Gøtalandene, hvor -løse kommer til at fremherske.

De enkelte Stednavne.

Inge. Denne endelse er for Danmarks vedkommende endnu ikke moden til en videnskabelig behandling; den trænger allerførst og fremfor nogen anden til at efterprøves gennem befolkningens udtale, optegnet med lydskrift; i visse dele af Danmark står man ofte usikker overfor dens ægt-hed; den sammenblandes med andre endelser. Kun i Sælland og Skåne er endelsen bleven bevaret så præcist udtalt, at man heltigennem kan bygge på den¹. I Halland kan endelsen forvexles med -um (Synerung gård og len 1575, Suhm, Nye Saml. 2 I 149, er Søndrum). Allerede i Fyn begynder vanskelighederne at komme; eksempler er Risinge, Tybring (1537 i Mogens Billes testamente Thybrønn), Hverringe (1505 Huerind), Mygind, Bæring, Hygen. Men i Jylland bliver usikkerheden størst. Kilderne til ældre navneformer er for mange egnes vedkommende færre end i Sælland-Skåne, de består hyppigere i forholdsvis unge registranter. Disse er iøvrigt af forskelligt værd. I den store registratur fra 1476, hvor det gjaldt breve fra hele riget, har skriverne, der ikke havde lokal kendskab allevegne, efterlignet skrivemåden i deres for-

¹ Linde i Sydsælland kalder Sønderjyden Klavs Gjordsen Linghæ (Ny D. Mag. VI 307). — I sydsæländsk udtale bortfalder såvel nd som ng, og den foregående vokal nasaleres.

læg ret nøje, højst fordoblet konsonanterne. Men også selve originalerne når ikke så langt tilbage i tid og er skrevne mere sjusket, udannet, om jeg må sige. Tallet på de endelser, hvormed -inge kan forvexles, er endelig større; der er både -um, -e, -ig (høj), -en, -ind (-vin?), -und, -lund. Her er ikke stedet til at gå ind på dette i enkeltheder; eksempler er tilstrækkelige; nutidens skriveform stilles forrest: Labing-Labum; Hygum-Hyging; Risummoor-Risingmoor; Breklum-Breking; Svesing-Svesen-Svesum; Klintum-Klinting-Klintende¹; Ramme-Ramming; Henne-Hennigh-Henning; Telling-Tellygh; Nøvling-Nøvlig; Eken-Eking; Seding-Seden-Sedum; Resen-Resing-Resind; Kating-Katen; Ording-Orden, Blegind-Bleging; Reving-Revind; Spøring-Spørind; Kolind-Kåling; Vinding-Vinnind; Hassing-Hæsende; Gerding-Gerende; Gerning-Gierum; Alling-Allind; Malling-Malend; Glynge-Gløgind; Klakring-Klakrund; Seggelund-Sigeling; Varming-Varmhøgh. Endnu hedder det både Kølsing og Kølsen.

-Inge er dog for mig kun en baggrund, ud fra hvis flade -lev og -løse hæver sig, og der er de fleste steder tilstrækkelig mange, som er aldeles sikre, således at mine slutninger ikke af den grund kan rokkes. Endelsens absolute aldersprioritet synes mig klart påvist af Hellquist. S. 212 siger han: det [är] högst sannolikt, att långt innan den fasta byn uppstod, samma område burit namn efter den släkt eller klan, som där idkade ett mera tillfälligt åkerbruk eller betade sin boskap. Älst har man sålunda i ett namn som Aklunga att snarast tänka sig ett uttryck för land e. dgl. underförstått.

Til det ejendommelige ved -inge hører den regelmæssige

¹ Nygård (Un. Bl. I): I Klinting er foregået en analogi-udvikling fra -um til -ing, idet navnet i Ribe oldemoder skrives Klyntom. Ligeså Svesing . . . omvendt har vi eksempler på, at endelsen -inge kan overføres til andre alm. brugte endelser, saaledes til -um . . . Gudum, der 1480 skrives Guthing og 1403 Gudige (Vib. Dipl.) og Hygum. hvis ældre form ligeledes er Hyging (R. O.).

fordeling i mange egne, hvor de oprindelige forhold ikke er blevet ændrede ved navne-omvæltninger, særlig da -lev-løse trådte frem. De enkelte -inge ligger i passende afstande fra hverandre, hvert holdende på sit, skinsygt bevogtende naboerne. Indenfor den enkelte bygd er afstanden nogenledes den samme, men topografiske forhold, jordens uensartede frugtbarhed kan fra bygd til bygd bevirke forskelligheder. Gennemgående ligger -inge-byerne ikke så nær sammen som -lev-byerne i de egentlige -lev-egne; eksempler Odsherred, Østjylland. Som hver germansk stamme krævede ødemark om sig til skel fra andre stammer, således forlangte også de enkelte ætbyer plads og afstand. Sådanne uforstyrrede forhold har vi i Vestjylland, hvor Herningegnen, egnen om Struer og egnen på bægge sider af Skærnå fra Ringkøbing ned til Vardeå er typiske. Allevegne her ligger -inge på bakkeøerne med forholdsvis god jord, mens fladerne ingen gammel bebyggelse har. I mindre grad typisk er landet fra Vejle tværsover halvøen til Esbjerg-Tønder. I Østjylland er den ro, som oprindelig har hersket, bleven brudt, men dog fremtræder ved siden af blandingsbygder egne, som i udpræget grad er karakteriserede gennem -inge. Egnen vest og nord om Horsens, tilsammen adskillige herreder, er et smukt eksempel på, hvor roligt -ingebyerne kan ligge uden at genere hinanden og uden at generes af andre gamle endelser. Ligeså Middelsom-Sønderlyng-Nørlyng herreder og egnen sydøst for Randers. Området for hvert enkelt -inge har været tilstrækkeligt til at rumme en ret talrig befolkning selv ved extensiv drift. Man kunde fristes til at sige, at i Jylland uægtheden af et -inge, som der hyppigt kan være tale om, kan afgøres ved et skøn, om det ligger for tæt ind på et andet, ægte. Eksempel: Brødinggård i Salling lige op ad Grønning, som er sikkert.

Skarpt står Middelsom-Sønderlyng-Nørlyng herreder over for Hovlbjærg herred med dets -lev; ligeså Galten herreds -lev mod -inge-bygden i Sønder Hald herred; Tyrsting-Vrads

herreders udelukkende -inge- overfor østligere egnens blandingsbygder. Disse skarpe skel mellem -inge- og -lev-egne er værdifulde for studiet; de viser, hvorlidt de nye navne har bredt sig regelmæssigt, og styrker teorien om en kolonisation eller erobring.

På Øerne er forholdene mere ændrede; men det bælte, -inge danner tværsover Fyn umiddelbart nordvest for det store sydlige skovland, siger dog noget lignende som de jyske -inge-grupper. Ligeså det indre af Låland og det nordvestlige Sælland, hvor især Odsherred har den typiske karakter med rummelig plads for de enkelte -inge; også den sydsælandske halvø med Møn kan nævnes. I Skåne kommer landskabets indre og særlig den nordlige del af Gøinge herred i betragtning, men visse dele af Halland, Finnveden, forsåvidt det ikke krysses af -lev-løsekæden, og Tjust giver atter særdeles gode eksempler. Ganske ejendommeligt er det dog, at det i Jylland, Fyn, Låland, Skåne er landskabernes indre, som har bevaret -inge, mens -inge i Sælland mere er henlagt til yderkanterne, uagtet denne ø også i det indre sikkert har ældgammel opdyrkning. Denne forskel mellem Sælland på den ene side og alle andre lande på den anden synes åbenbar og har været det grundlæggende for de studier, der her fremlægges.

I de bygder, hvor -lev-løse er blevet de fremtrædende, findes mange steder -inge, men de ligger mindre centralt. Vi nævner i flæng: den nordfynske Slette, Vends herred, Mors, Århuseggen, egnene om Haderslev og Åbenrå, mange skånske bygder, Værend med dens krans af -inge udenom -lev-løse, og ikke mindst Øster Gøtland. I Halland ligger -inge længere inde end -lev-løse, bagom dem, ovenfor dem. En fortrængen af -inge til fordel for den anden klasse stednavne synes antagelig. Nærmest kun i Sælands enkeltbygder, f. ex. i sydvest, græsser -inge og -lev fredeligt mellem hinanden, uden at den ene endelse ligger mere centralt end den anden, så vi også på denne måde får skabt et mod-

sætningsforhold mellem Sælland og alle andre lande: Ingen erobringsspor i Sælland.

Dernæst nævner vi de egne, som er næsten fri for -inge: Vendsyssel, Himmerland, Sydøstslesvig med Angel og Sundevad, Sydøstfyn. Om to af disse lande veed vi, at de har været beboet af folk med et vidtstrakt ry, Kimbrer og Angler; om Sydøstfyn veed vi gennem rige fund, at landet i den ældre jernalder har haft stor bebyggelse. Man bliver grebet af den fristelse for Himmerlands og Angels vedkommende at sætte de to ting i forbindelse med hinanden: fattigdommen på -inge og udvandringen af Kimbrer og Angler. Da landene blev folketomme, forsvandt også de ældste stednavne, og vi kan da endvidere slutte, at -inge-navnene har været ældre end selv Kimbrernes udvandring o. 150 år før Kristus. Hvis -lev, hvad rimeligt synes, først er kommet til Nordjylland nogle århundreder efter Kr., forstås det, at de gamle navne næsten helt var udslettede i mindet. Og for Sydfyns vedkommende kommer man til den forklaring, at befolkningen her er brudt op samtidig med Anglerne, at røret iblandt dem har suget til sig elementer vidtfra. Således forstår vi det store -inge-område i det indre Fyn; syd for dette over mod Angel er landet blevet øde og klædtes med skov, nord for det er -ingebyerne oftest blevet beslaglagte af -lev-erobrerne og har skiftet navn. Udvandringen gjorde den tilbageblevne del af Fyns befolkning mindre modstandskraftig.

Meget mærkeligt er det ialtfald, at de to egne af Danmark, hvorfra vi hører om store udvandringer, vitterligt er de områder i landet, der er mest blottede for den ældste stednavneendelse: -inge.

Lev er i modsætning til -inge en endelse, der selv i Jylland har holdt sig næsten uforvansket; kun oppe i Sverige er den undertiden mindre let gennemskelig. Hvis -inge er betegnelsen for et større område, tilhørende den stamme, der angives i forleddet, har vel jorddykningsmåden været

den primitive germanske, som Cæsar skildrer, og efter hvilken man indenfor stammens område fra tid til anden ikke blot optog nyt land til agerbrug, men også forlagde sin bolig til de nye marker, idet man let kunde flytte husene. Men sålænge boligerne ikke var faste, kunde der ved siden af -inge-navnene ikke godt opkomme særlige navne på beboede lokaliteter, og også af den grund synes det nødvendigt at forvise de andre gamle stednavne til en noget yngre tid og en ny dyrkningsmåde. Derfor tror jeg heller ikke, at -lev og -løse, som Andreas M. Hansen vil, er så gamle endelser som -inge. Han henfører dem til den yngre stenalder. Gudmund Schütte har allerede protesteret mod denne hævvelse af -levs ælde: Lev-navnene findes ikke i Vestjylland og i mange egne af det sydlige Østjylland; ganske vist strækker de deres forposter helt ned til søndenfor Slien. Lev-bebyggelsen i Jylland er afgjort en kystbeboelse. Deres 'fremskridtudløbere' (!) holder sig altid til øer, halvøer og lange fjordarme. Særlig typiske er forholdene i Limfjorden, hvor -lev (sporadisk med -løse) optræder overordentlig tæt på Mors og Tyholm og dernæst i ringere tal på Hannæs, i Salling og Fjends herred. I Sønderjylland støtter -lev sig til Haderslev fjord, Flensborg fjord og Slien.

Schütte er her rigtigt inde på fordelingen af -lev ganske i almindelighed i Jylland, selv om han ikke nøjere har set efter, hvilken form de enkelte -lev-bygder antager, men han opdager ikke det mest ejendommelige ved denne endelses udbredelse, fordi han ikke udstrækker sin oversigt til Øerne og Skåne. Først når disse landsdele tages med, ligger -levs udbredelse og dermed -levs udbredelsesmåde klart for os. Resultatet af den gennemgang af alle Danmarks bygder, der i denne afhandling er foretaget, giver det tydelige resultat, at det er i Sælland, at -lev først er fremstået, at det derfra har bredt sig i øst og i vest, ikke ved regelmæssig spredning, ad hvad vi kan kalde kulturvejen, heller ikke ad til-

fældighedens vej, men ved bevidst indgriben, ved historiske handlinger, ved erobring.

Herpå tyder, at -lev i Skåne står i forbindelse med hver eneste havn og i de andre landsdele altid med havne, mens det i Sælland i mindre grad end -inge er en kystdannelse og næsten ingensteds kan sættes i forhold til havne. Det eneste, der i så henseende kan nævnes, er, at en række af -lev ligger nær den gamle Hvirvilshavn, hvor der endnu er en ladeplads ved Bisserup, at tre -lev ligger sammen ved det indre af Korsør nor, og at fem samlede -lev ikke ligger så fjærnt fra København. Selv Vendsyssels -lev bagom Skagen kan derimod siges at have deres havne.

Herpå tyder endvidere, at -lev flokkes tættest og flest om de havne i Jylland, Fyn og Skåne, der vender over mod Sælland og hurtigst og tidligst kunde nås fra denne ø. I Fyn er udbredelsen absolut fra nordøst, i Jylland er Århusegnens -lev-bygd den største af alle. I Skåne har vi mest udpræget kædedannelsen, selv om den også har gode repræsentanter andensteds. Den begynder med en klynge ved havn og får længere og længere mellem de enkelte led indad i landet; undertiden er der et togrene-system, et sted går -lev vifteformet ud fra ophavsklyngen. Det er i Skåne altid ved havne, at -lev går ud til havet og ikke ved de havneløse kyster. Modsat Sælland, hvor -lev ligger ved -lev ovenfor den utilgængelige Stævnsclint, men ellers sjældent ved kysten. Den jyske omklamring med -lev, der ikke når hinanden på vestsiden af landet, viser også, hvorfra bevægelsen er kommet; i Jylland i det hele er -lev ikke så talrige som i Skåne, fordi det ligger længere fra Sælland. Mens i Skåne så at sige hver eneste mulig anlægsplads er bleven udnyttet til at anbringe -lev, har Østjyllands havnerige kyst adskillige havne, som ikke blev benyttet hertil. De første fremstød gik vel over til Skåne, og de har været de mest intense.

Også fra Gøtalandene kan eksempler hentes på -levs ejendommelige kædekarakter, således at tyngdepunktet er i syd-

vest ned mod Danmark (Vester Götland, Finnveden), men heroppe bliver det, som det senere skal ses, nærmest -løse, der skal bevise de erobringstog, som i disse fjærne tider udgik fra Danmark.

Endvidere lægger man mærke til, at -lev aldrig grundes på fri hånd, men i gammelt opdyrkede egne, idet vistnok -inge-byer i en væsenlig grad omdøbes med denne endelse; tydeligt kan det således ved Gudenåen ses, hvorledes man har undgået at danne nyrydd. Og da -lev blev enkeltmands-eje, kan de godt ligge tættere sammen end -inge; et -inge kan være bleven delt i flere -lev.

I høj grad styrkes antagelsen om erobringen ved at sammenligne grupperingen af -lev (og -løse) i Norden med den danske stednavne-topografi i Danelagen. Her ligger den ældre endelse -by i klynge ved havne og bekvemme steder i de store floder, for derefter i mere spredt fægtning og optagende -torp i sig at rykke ind i landet. Som de angelsaxiske navne her ofte omdøbes, som f. ex. Northweorthig blev til Derby, Streonehalch til Whitby, har vist hjemme også mange -inge fået nye navne på -lev.

Endelig har vi et negativt bevismiddel. Forsøg af de andre stednavne-endelser, særlig -inge, at danne sådanne mærkelige linjer som de, der ofte fremstår, når man forbinder -lev (-løse)! Det vil vise sig at være umuligt.

Men når Sælands -lev ikke kan ordnes på den måde som i de andre landsdele, og en erobring ikke kan antages, må en anden forklaring søges på tilblivelsen af denne navne-endelse her, hvorfra den dog har sit udspring. Vi må da sætte det i forbindelse med den udvikling, at enkeltmand tilegnede sig, hvad der før var slægtens ejendom. Således ser vi i lex Salica jordfællesejet afløst af privat eje, hvad der svarer til, at -inge afløses af -lev. Det er rimeligt, at mange ved denne fremfærd sattes tilside, og at det er de forurettede, de misfornøjede, der har sat kåsen mod andre strande, for på fremmed grund, borte fra deres egen odel,

i skrappere form at gå frem på samme måde: ikke tilegne sig til udelukkende eje, hvad man dog før havde medejendomsret til, men rane jord uden mindste retslig begrundelse. Men en sådan udvandring — af de sælandske stormænds yngre sønner og slægtninge — kan jo også fortræffeligt være sket efter overenskomst med dem, der vilde eller skulde blive tilbage. Atter her kunde der skaffes slående paralleler fra vikingtiden.

Ved siden af indre omdannelser i Sælland kan også ydre forhold have været medvirkende, da Sælandsfarerne overskred deres øs grænser. Som en tektonisk rystelse af jorden forplanter sig vidt omkring og volder forskydninger i fjærne egne, således er det også gået under så vældige folkeskælv som de, den store vandringstid foranledigede. Goternes opbrud fra Østersøen, senere Anglernes, ja vel allerede Markomannernes fremtræden kan have virket her op i Norden. Folk var i de tider ikke på langt nær så meget som senere bundne til staven. Hele egnes befolkning kan være brudt op og have taget med Goterne; disse områders modstandskraft svækkedes mod angreb; fristelsen lå nær til at drage ud for stammer, der plagedes med overbefolkning eller socialt-politiske ulæmper.

Men også tog fra tid til anden, tog foretagne af små flokke kan tænkes. Allerede Cæsar siger, at det at gøre indfald og plyndringer hos en nabostamme er Germanerne en æressag; i så tilfælde rejser en stormand sig på tinget og meddeler, at han vil stille sig i spidsen for et foretagende; og hvem der har lyst rejser sig da også og følger ham. Det er en sammenslutning for tilfældet og for tid; hos Tacitus er, som Fustel de Coulanges bemærker (*Les origines du syst. feodal* s. 19), forholdet mellem ophavsmanden og hans følge blevet fastere og varigere og hævder sig også i fredens dage. I hver stamme er der flere sådanne høvdinger, som har deres frivillige følge, og hver opererer på egen hånd. Når Tacitus taler om den løn, følget kan få,

nævner kan kun de to ting, stridsheste og våben, og nævner ikke erhvervelsen af land. Men kommer vi ned til Beowulfs tid som et andet yderpunkt for betragtningen, da spiller jorderhvervelsen en stor rolle, og vi får kanhænde siden at vide, hvorledes følget i så henseende er blevet tilfredsstillet her i de nordiske lande.

Måske har bevægelsen taget lange tider, således som Fustel de Coulanges skildrer den germanske indvandring i Romerriget (Inv. Germ. S. 224): »Dersom man studerer den i enkeltheder, vil man se, at den ikke er sket på eengang, men gennem flere århundreder, ikke heller på een bestemt måde, men på flere fra hinanden helt afvigende måder, ikke ved een stor indvandring, men ved langsom, jævn indvandring af skarer af enkeltpersoner eller af små grupper«. Alt at overføre på nordiske forhold af ringere mægtighed.

Jeg er forresten ikke blind for den opfattelse, at de sælandske -lev kunde være yngre end -lev udenfor Sælland. Den opløsning af respekten for besiddelsen, der måtte fremkomme, hvor ny erobrere slog sig ned borte fra deres oprindelige arv og eje, kunde få tilbagevirkende kraft. Fustel de Coulanges udtrykker sig således (l'Alleeu s. 136): La constitution de la famille et son ancienne unité furent peu à peu brisées par les migrations, par l'état de guerre, par l'entrée en un pays nouveau la conception de la propriété familiare n'existe plus dans les esprits. Men dette forandrer intet i hovedsagen: expansionen fra Sælland.

At Sælland i folkevandringstiden har indtaget en fremragende plads i de sydlige dele af Skandinavien, lærer arkæologien. I Vor Oldtid siger Sophus Müller om denne tid: »Naar de sjælandske Fund hæve sig stærkt frem ved deres talrige, smukt bevarede og værdifulde Sager, da kan dette dels hidrøre fra, at Gravgodset her ikke blev tilintetgjort paa Ligbaalet, dels fra, at denne Landsdel indtog en høj og blomstrende Stilling. En større Magt og Velstand maatte begunstige Industriens Udvikling og fremme Forbindelsen

med Udlandet«. Men ved denne større magt og velstand og ved denne forbindelse med udlandet kan også være fremkommet en svulmen af følelsen, der har givet sig udslag i erobringstrang.

»Hertes Hiem — du gamle Siølund — hyggeligt udsøgt — iblandt Nordens bedste Egne — tag min Sang«. Således er det Sælland bleven hyldet, som af Gefions ørne blev draget ud fra Skandinavien. Ingen nyere digter har besunget de sælandske helte, der knyttede fastlandene på bægge sider til øen og derved indledede den sammenlutning, som blev til det danske rige.

At gå ind på de navne, der som forled er knyttede til -lev, kan først føre til en samlet fremstilling, når en sprogmand har gennemgået materialet. Siden Nygårds epokegørende artikel er der kun fremkommet bidrag i ny og næ (Axel Olrik, *Dania* V 235). Jeg vil blot gøre opmærksom på nogle få ting. — For det første, at hvis -lev er fremkommet ved erobring og usurpation i stor stil, under ledelse af mægtige høvdinger, er det ikke kreti og pleti, vi træffer i disse forled, men det er højbårne mænd, om hvem -lev-navnene giver os kundskab; måske er der adskillige kongefrænder iblandt dem, måske er der konger selv og kongesønner gemte i dem, en Alevih, en Sigar, en Halvdan, en Hrodgar, en Hrodmund, en Hrodulf, de ældste i vor historie. Helt anderledes er det med de -torp, som senere opstod i tusindtal; deres navnegivere har ofte været småfolk, undertiden trælle, ja fredløse folk, som ryddede sig plads dybest inde i storskovene. — For det andet, at det rimeligvis ikke har været taknemmelige arvinger, der har opkaldt deres eje efter arveladeren, men at det er selve den høvding, der havde taget jorden i besiddelse, som opkaldte den efter sig og ved endelsen -lev vilde antyde, at den skulde gå over til hans slægt, således at den til evig tid gennem navnet vilde komme til at bevare mindet om stamfaderen. Det høvdingen ønskede var, hvad Beowulf kalder en »yr-

faveard«, en arvevæрге, også af navnet. — For det tredje, at man for tilfulde at udbytte navnestoffet må kalde til hjælp det samlede germanske opbud af personer fra folkevandringstiden, ialtfald det fra stammerne nær Østersøen. Nærmest Klip i Kliplev ligger det longobardiske Klæph, ved Markeslev mindes man det østgotiske navn Markja, ved Skipperslev det ligeledes østgotiske Skipuar, ved Falkerslev Heruleren Phulkari.

Tilsidst kan man med hensyn til -lev spørge, om denne opkaldelsesmåde er original eller stammer fra Gallien, hvor efter romersk skik de fleste store besiddelser var opkaldte med mandsnavne, med den første ejers navn (Fustel de Coulanges, *L'Alleu* 31), og hvor de germanske indvandrere optog denne navnegivning. »Il est curieux que les Germains aient si bien imité l'usage Romain de donner aux domaines des noms de propriétaires les noms restèrent comme les symboles du droit de propriété individuelle«. (*L'Alleu* 225).

Løse. Forekomsten af -løse har aldrig noget at gøre med -inge. I danske udelukkende -inge-egne (Odsherred med omgivelser, Harsyssel, tidligere nævnte dele af Østjylland, det indre Skåne) findes denne endelse ikke; i Sverige krysser -løse højst sammen med -lev -inge-områderne, men breder sig ikke ud til siden med disse; i Vester Götland holder de sig til de egne, der er mest fattige på -inge; i Øster Götland ligger -løse gennemgående anderledes centralt end -inge. — At Andreas M. Hansen ikke har ret, når han vil lade -løse ligesom -lev tilhøre den yngre stenalder, kan bevises geologisk. Adskillige af de uppsvenske ligger på en grund, som først sent er hævet af havet; kun meget få findes op til den gamle stenalders bygd (Lindroth). Af den omstændighed, at der i Skærstad sogn i Småland ingen stenaldersfund er, men to -løse, får Lindroth ligeledes ud, at -løse også kan være frembringelse af senere perioder.

På den anden side forekommer -løse meget sjældent

alene, men er nøje knyttet til -lev i Danmark og de dele af Sverige, hvor -lev findes. I Sælland findes der ingen -lev-egn, uden at der tillige er -løse i den. Se, hvor i Skåne -løse er ængsteligt for at vove sig langt bort fra -lev, mens -stad anderledes går på egen hånd. I den enkleste form er forholdet mellem de to endelser det, at der i udkanten af -lev-bygderne eller ud til siden for -lev, i reglen nærmere skov, findes -løse (Fyn, Midtsælland, hvor ved Susåen ligesom hvert -lev afsætter sit -løse), eller således, at -løse udfylder led i en -lev-kæde eller fortsætter en sådan. Således er det tilfældet med Skånes mærkelige -levkæder; men de allerbedste eksempler giver måske Jylland, hvor de få -løse, der kan anses for sikre, næsten alle findes på denne måde (Miels, Hvalløse, Mjøs). På vejene op til Vester Götland går -lev og -løse imellem hinanden i kæderne, således at -løse bliver talrigere nordud. Men en yderligere udvikling er den, at et enkelt -lev afføder en række af -løse. En sådan række findes allerede i Skåne afsat af det enlige Gunnerlev, men særligt er det almindeligt oppe i Sverige. Accenten indenfor den enkelte kæde gives af et -lev, som ligger i retning mod Skåne-Sælland. Fra det sidste -lev i Vester Götland går den lange række af Væner-løse mod nordøst; fra Skærlev sydligst nede stammer -løse på Øland, i Møre og Tjust, alle i nordgående retning. Til Aretslev ved Vätterns søndre ende støtter sig -løse på Visingsø og op langs søens østside, også i nordøstgående. Fra Adelev endelig ved Holaveden går -løse ned langs Svartåen og ind i Øster Götland med samme retning holdt, kun lægges der engang til nede i sletten gennem et -lev et nyt tryk på. Det er tydeligt i disse tilfælde, at -løse ikke blot er knyttet til -lev, men afhængigt deraf. I Svearike er der ingen -lev, og ialtfald i Uppland synes -løse at have tabt deres oprindelige karakter; det er ikke længere muligt at ordne dem i grupper eller kæder.

Selv når -løse står uden -lev, kan man ved nøjere granskning finde et afhængighedsforhold. De to store

sammenhængende -løsegrupper på Sælland har også et sådant, men derom senere.

Da -løse hidtil ikke er bleven påagtet i de tyske -levs område op med Elbe — de findes der dog vistnok —, kun kan påvises i få tilfælde i Jylland og allerede i Fyn ikke betyder meget i de ældre stednavnes liste, og da på den anden side -løse på den skandinaviske halvø går langt højere op end -lev og findes i langt større tal, kunde man være fristet til den antagelse, at -lev og -løse er udgåede fra forskellige midtpunkter, hvoraf -levs skulde ligge et godt stykke længere mod sydvest end -løses. Kun tilfældigt skulde indholdet af de to krese, indenfor hvilke hvert af stednavnene findes, delvis være kommet til at dække hinanden. En nøjere granskning af den art, som her er foretaget, viser imidlertid deres fulde samhör, og at bægge har deres hjem på Sælland. Dette synes også at fremgå af, at bægge endelser her rent talmæssigt er de stærkeste. Af o. 400 nordiske -lev hører 79 hjemme her, af o. 200 -løse 55. Når de ikke har bredt sig ligeligt ud til bægge sider, hvad man skulde tro, hvis navnene spredtes blot ved efterligning, men -lev i en væsenlig grad er gået mod vest, og -løse i højere grad har følt sig tiltrukket fra øst og nord, må det bero på, at historiske grunde har været medvirkende eller enevirkende, eller på, at -lev gik mod vest på en tid, da den organisationsform, som affødte -løse, ikke endnu var færdigdannet, eller efter at den var ophørt.

Men er -løse således i nøje tilknytning til -lev, kan fortolkningen af endelsen ikke gøres afhængig af naturforhold; den må ligesom endelsen -lev forklares ud fra historiske eller sociale forudsætninger, ud fra noget af mennesker indrettet. Allerede gennem denne slutning rokkes der ved Emil Madsens tydning af -løse, som endnu 1909 er tiltrådt af Steenstrup¹. -Løse skulde ifølge Madsen have at gøre med

¹ Madsen: Ann. N. O. 1863 s. 225. Steenstrup: Danske Stednavne s. 24 og Indledende Studier. Også antaget af Lidén (Göteborgs högsk.

angelsaxisk læs, engelsk [dialekt] lease, græsgang. Men hans påstand, at »altid findes -løse i det storformede terræn ved ofte vidtstrakte moser, enge og lavtliggende flade strøg«, holder heller ikke stik, når man syner åstederne.

Lad os tage en enkelt landsdel. I Fyn ligger Sandholt-Lyndelse lavt i england ved foden af de Fynske Bjerge, men fra de samme bjerge skuer Jorløse i en egn, der næsten fattes eng, vidt omkring, som en af de højest liggende landsbyer på Øerne, 250 fod over det nærliggende hav. Også Flemløse på den anden side af Hårby å ligger herskende, og Barløse ejer et meget vexlende jordsmon. Grindløse ligger vel på den jævne nordfynske slette, men er den by på Sletten, der har det mest kuperede terræn med meget stærkt og uroligt fald mod øst. Skulde denne by have været opkaldt efter nogen naturfremtoning, vilde det være blevet efter den skarpt fremtrædende Grindløse Ås (ås i geologisk forstand), på samme måde som Højby syd for Odense skylder sit navn til en lignende stærkt udpræget fortids flodseng. Noget bedre passer Madsens regel på Nørre Lyndelse, Stenløse og Hjalløse; jeg skal ialtfald ikke her spille papiret med indvendinger. Men når rigtigheden brister blot for nogle få af hans eksempler, er det ude med hele teorien.

Jeg troer at kunne forklare, hvorledes Madsen er kommet til sit resultat. Han er gået ud fra det gennemgående ret jævne bundmoræneland i det sælandske Merløse herred med Åmosen, der har tiltrukket sig hans opmærksomhed, fordi det er Danmarks mest udprægede -løse-egn. Men lad os nærmere analysere Merløse-bygden og se, om vi ikke kommer til et fra Madsens anskuelse forskelligt resultat.¹

tidskr. X 25): »säkerligen med rätta«, topografisk dog kun på Madsens autoritet.

¹ Se omstående skema. Ved bedømmelsen af de enkelte -løse i herredet er der kun taget hensyn til selve landsbyens nuværende område, men spørgsmålet er, om man ikke ved hvert -løse skulde tage de torpers jord med, som senere er blevet udlagte fra det. Gør man det, vil resultatet kun yderligere blive til gunst for min antagelse.

Til den Madsenske opfattelse af -løses betydning svarer i det hele Åmose-byerne Undløse, Uggerløse, Vanløse, Stenmagle og Niløse; Tølløse og Tersløse vil jeg også udlevere, men Tveje-Merløse, Grandløse, Holløse og Kvarmløse savner næsten ganske eng; Kvandløse og Igelsø gør det ligeså og har tilmed et for et dansk landskab overordentlig bakket jordsmon. Og man spørger yderligere, hvor det kan være, at så mange -løse-byer ligger på udpræget tør jord, medens man umiddelbart op ad dem i vest ikke træffer et eneste -løse i et af Sælunds mest ejendommelige englandskaber. Løvenborg enge, Vognserup enge kender alle. Det er meget fladere og sidere end -løse-landet og ligger mindre højt over havet end dette. Kalve å og Rejstrup å kommer oppe fra -løse-landet og frembringer først hernede de store enge. Ude i dem findes fire store -inge-lokaliteter: Ellinge (nu Løvenborg), Trønninge, Gislinge og Svinninge. Også andre steder i Holbæk amt findes store eng- og moseflader uden at fremkalde noget -løse, men hørende til -inge-byer. I Odsherred ligger således et andet Ellinge, et andet Svinninge og Hønsinge udenom det samlede store drag af enge og fællede, i hvilket man på Trundholmen fandt bronzealders-solvognen¹. Men dette fremføres ikke for at påstå, at -inge har at gøre med eng og flade, ti andre -inge her ligger meget højt og i kuperet land, således Veddinge og Snertinge.

Hvorfor og om hvilket punkt de mange -løse er samlede i Merløse herred, skal siden påvises, men her går vi videre i polemiken mod opfattelsen af -løse som naturbestemt. Prøver man den gængse forklaring på andre sælandske -løse, passer formlen stadig ikke. I en anden del af det samme Holbæk amt ligger Uggerløse i Arts herred absolut ikke i storformet terræn, men i småbakket og spids-

¹ Bør man påpege, at dette omtrent mærkeligste fund fra vor oldtid er gjort næsten i midtpunktet af den trekant, hvis sider dannes af linjerne mellem de nuværende bopladser, som svarer til disse tre ældgamle stednavne?

By	Jordemon	Forhold til Åmosen	Enge og moser	Vandløb
Grandløse	ret jævnt	—	vestlig den lille Kalvemose	nordvestlig Kalveåen
Tveje-Merløse	jævnt	—	ingen	sydlig Kalveåen
Holløse	jævnt, dog mere bølget end f.ex. Merløses	—	nogle ganske små pletter	intet
Nørre Jerløse	jævnt; begynder mod vest at bakes	—	ingen	Rejstrup å
Sønder Jerløse	mere bølget end N. Jerløse	—	lidet	Rejstrup å
Kvandløse	jævnt mod nord; mod syd meget bakket	—	så godt som ingen eng	intet
Igelsø	mægtige bakker, der falder meget stejlt af mod smalle, dybe dale	—	nogle mosepletter i de stejle bakkeklofter; slet ingen enge eller flader	Maglesø dybt nedsenket mellem meget høje bakker; en opstemmet mølledam

Kategori	brat fald - mod Elverdams å	—	i Ådalen	v-formet proni indvi nær sit udløb
Uggerløse	mod nord og øst ret kuperet	flader ved Åmosen mod syd	udenfor Åmose- fladerne lidet	Halleby å gennem Åmosen
Undløse	ret kuperet; hæver sig mod vest til stejle bakker	store flader mod syd	ingen uden i Åmosen	Halleby å gennem Åmosen
Store Merløse	i syd endogså meget kuperet	—	nogen eng mod øst og vest fjærnt fra byen	det allerøverste af Halleby å
Vanløse	jævnt	det øverste af Åmosen	megen eng	Halleby å
Stenmagle	fladt	store flader om Åmosen	nogen eng i Åmosen	Halleby å
Stenlille	jævnt, men med en ka- rakteristisk ås og med enkeltstående bakker	—	lidt ved Sandlyng å	Sandlyng å
Niløse	fladt mod nord; iøvrigt mange udprægede kuller	det største område af Åmosen	udenfor Åmosen intet	Halleby å; Brovad grøft
Tersløse	jævnt, storformet	—	kun i syd en større engmose ved åen	Tudeå

toppet med huller imellem bakkerne, som ganske vist til dels er vandfyldte, men ikke har spor af lighed med rindende vande eller søer, der er omgivne af brede engflader. Ellers er netop hele egnen deromkring, kun ikke Uggerløses grund, storformet og havde været passende for -løse. Endelig ligger Slagelse, som alle veed, højt og så tørt, som tænkes kan. Madsen må i sin søgen efter vandløb tage de mindste med, som Lejre å og Elverdams å, der har en v-formet dal uden eng af betydning. Tager man hver vandpyt og vandrede med, kan der være plads til -løse allevegne; der er dog omtrent åer i hvert sogn og bække ved hver by. Men det kommer an på, om man kan bevise, at disse naturfænomener er af den beskaffenhed, at de har været egnede til at give stedet navn.

Ingen bygd i hele Norden har så tørt et klima og er så fattig på rindende vand som Øland, og øen er rig på -løse. Men hvor der er nogle små søer her på øen, er der ingen -løse, f. ex. ved Marsjø i Føra sogn, der forøvrigt om sommeren ligger tør; og de sex sogne, hvori øens syv -løse ligger, har alle med undtagelse af eet mindre naturlig eng end øen i gennemsnit. Alfløse ligger i Smedby sogn, hvori engene udgør 0,3 % af arealet. Skulde virkelig den samme endelse, idet vi nu skuer over -løses hele område, være brugt som betegnende naturforhold i landskaber, der fra naturens side har en så vidt forskellig karakter som Øland med dets allvar, Lagans fyrremoer og sandflader, Holavedens trange dalgang i fjæld og Øster Götlands frugtbare silurdannelser. Hvorfor i al verden kan så i disse egne denne endelse aldrig gå ud til siden, men vandrer stadig kun ligeud; der må dog i afdale, ved sidesøer, have været græsgange, som kunde berettige brugen af endelsen, hvis den skal forstås, som Madsen vil?

Lindroth (Studier över ortnamnen på -lösa, Fornvännen 1915) viser da også, at Hundlauser på Gotland netop er navnet på et ufrugtbart allvar-område og ikke kan have

at gøre med noget sidt eller fugtigt. Han må så for at kunne opretholde den Madsenske teori både mere i almindelighed og særligt for de andre gotlandske -løses vedkommende antage to, ja tre forskellige slags -løse: foruden »bristnavnet« det store her behandlede dansk-gøtiske -løse og et nordsvensk-norsk laus. Jeg har hverken topografisk eller sproglig kundskab nok til at gennemgå den tredje gruppe og holder mig udelukkende til den første. Men det forekommer mig dog underligt, at på Gotland skulde de netop mødes.

I »Danske Stednavne« vil Steenstrup hævde, at Bornholm ingen -løse har, fordi det ikke ejer et sådant fladt, storformet jordsmon, som -løse skal angive. Sådant terræn har Bornholm netop i udstrakt grad; hele landet mellem Højlyngen i det indre og det stejle kystaffald kan bedst betegnes med disse ord. I det hele finder Steenstrups appel til, at »enhver, der har kendskab til en eller anden egn, vil kunne bevidne, at dette [Madsens tydning] slår til«, hos mig ingen genklang. Da endelsen -løse dog vitterlig forekommer i Jylland, hvorfor har den da ikke der fundet en ganske anderledes udbredelse, i et land, hvor Madsens definition passer på meget anselige strækninger? Hvorfor er indenfor -løses hovedland, Sælland, udbredelsen så uensartet, hvorfor er der f. ex. kun eet — meget højtliggende — -løse på den sydsælandske halvø, der dog mod vest rummer nogle af øens eng- og moserigeste egne?

Nej man må bort fra en sammenhæng med fysiske forhold og se at forklare ordet ud fra sociale eller kulturelle. I eet har Madsen absolut ret: »det synes ubestrideligt, at bestemmelsesordet næsten aldrig kan antages at være et mandsnavn«. »Næsten aldrig«, det er rigtigt¹. Kun meget

¹ Lindroth i den førnævnte afhandling finder i det østgøtiske Gærds-løse fuldtud sikkert et personnavn på grund af den ældste form in Jær-runsløsø, in Jærunzløso, og har ligeledes et upplandsk eksempel herpå, men må ellers indrømme, at forledet i de langt overvejende tilfælde er et naturord (!).

få -løses bestemmelsesord falder ialtfald i nutidens stednavneformer sammen med -levs, som jo vitterligt er personnavne. Jeg nævner Geresløse-Gerslev, Hagneløse-Havnelev, Tersløse-Terslev, Ugløse-Uglev, Varpløse-Varpelev, Vemmeløse-Vemmelev, Ørsløse-Ørslev. Var forledet til -løse ligesom til -lev et personnavn, vilde et lignende procentantal af -løse som af -lev ved et genitivs-s være forbundne med efterleddet, men dette er meget langt fra at være tilfældet. Af Nordens 200 -løse kan måske højst 15 påvises, som i ældre eller nyere skriveform har s sidst i forleddet, skønt den stærke bøjning med s er den langt overvejende i mandsnavne, og flere af disse har kun i en enkelt kilde dette mærke. Af Sælands 55 -løse har kun 3 et s på den plads, det i så tilfælde skulde findes på, de to Vridsløse og Tersløse¹. Trods det at -løse absolut er i forbindelse med -lev, må både dets forled og dets efterled tydes på en anden måde end dette stednavns. Foreløbig veed vi, at forleddet ikke kan indeholde navnet på nogen enkelt person, der ejer -løset, men på anden måde må det betegne en ejendommelighed ved dette.

Jeg tillader mig da at henlede opmærksomheden på, at der i visse forled kan være skjult dyrenavne, således:

Rossløse	hross	}		Valløse	valr	falk
Folaløse	foli		hest	Gamløse	gammr	grib
Jurløse	jór			Ughløse	ugla	ugle
Arløse	ari		ørn	Ramløse	hrafn	ravn ²

¹ Dyrlands vredne fortolkningsmåder (Danske Studier 1911) når sit højdepunkt i forklaringen af Spragelse (Spalkløse). Han bruger hertil mandsnavnet Sparki, »oprindelig bestemt form af et tillægsord . . . nemlig af det sparkr, som engang, med noget overført betydning, forekommer i et eddaisk digt . . . fra første færd . . . øgenavn for en person, der under gangen kastede benene på en egen flot og frejdig (»stoltserende«) måde«. Mens de personnavne-forled, der findes til endelsen -lev, helt igennem er naturlige, kendte, hjemmehørende i folkevandringstiden, er Dyrlands personnavne-forled til -løse søgte, hentede så fjærnt fra som tænkeligt.

² Selmer allerede har i Årb. 1884 ved Gamløse og Ramløse tænkt på grib og ravn.

Endvidere findes en række -løse, som kan indeholde navne på våben eller personligt udstyr:

Knifwaløse	knífr	kniv	Hielløse	hjalmr	} hjälm
Skæggialøse	skeggja	} øxe	Grimløse	gríma	
Bardeløse	barða		} spyd	Kumbløse	kumbl, ags. cum-
Gærløse	geirr	bal, hjälmtegn,			
Skutherløse	skutill	felttegn, oldn.			
Lindløse	lind	herkuml, malet			
Sparløse	spjorr	bue	Særkløse	kendetegn på	
Bugløse	bogi			hjælm el. skjold	
Stenløse	stein-	sten-	serkr	brynje	
	(ørvar)	(pile)			
Lindløse	lind	skjold			

. Skulde sprogmandene kunne godkende denne tolkning, synes den at være frugtbar og at burde uddybes af mere kyndige. Der er i disse 200 nordiske -løse gemt en stor skat af urnordiske ord, bevarede, stivnede i en ældre form, end de andenstedsfra kendes.

Også kulturhistorisk har de en overordentlig værdi. På forhånd må jeg derfor give en antydning af, hvilket fælles ophav denne navnegivning efter dyr og efter våben og lignende kan have. Jeg fremsætter da den tanke, at vedkommende -løse har fået navn efter det totem, som kolonisten eller kolonisterne, høvdingen, hans æt eller vist rettere hans følge følte sig værnede af, nedstammede fra, eller de amuletter i form af våben eller kostbarheder, som ligeledes en enkelt mand eller en æt, et følge, tillagde mystisk værd. Sådanne totem er i de fleste tilfælde hos Indianerne en dyreart, men kan også — dog sjældnere — være en plante eller en anden genstand. Også semitiske nomadestammer har sådanne dyrenavne: Levis børn er Vildko-sønnerne, Simeons Hyæne-sønnerne, og selv bosiddende folk nævnes derefter: I Sichem boede Æsel-sønnerne. Jeg skal imidlertid ikke komme yderligere ind på, hvad der kan siges om

denne antagelse hentet fra forestillinger hos fjærntliggende folk, hos hvem disse forhold særlig er blevet studerede, men blot drage med ind i betragtningen nogle steder hos Tacitus og andre gamle forfattere, der har skrevet om germanske forhold.

Allerede Cæsar nævner (Bell. Gall. IV 15) Germanernes *signa militaria*. I Germania kap. 7 hedder det om Germanerne: Derfor bringer de da også i slag billeder og felttegn med sig, som hentes frem fra lundene. Og i Historiæ IV 22 nævnes ligeledes de dyrebilleder, de tager frem fra skovene og lundene, når krig står på. Sætningerne er således formede, at man kommer til at tro ikke på et enkelt hærmærke for en stor afdeling, men på mange hærmærker for mindre flokke, de »pagi«, som et foregående kapitel i Germania nævner som hver bestående af hundrede¹. Allerede Kimbrerne aflagde ed på et tyrehoved af bronze (Plutark Marius 23). På Trajanssøjlen findes en slange som germansk felttegn, og Longobarderne skal ligefrem have dyrket deres højeste gud i en gylden slanges lignelse. At ulven var Odins dyr og galten Freys, veed vi alle. Dette om dyr.

Efter Ammian (17, 12) stadfæstede Quaderne en fred med Romerne ved at sværge ved deres dragne sværd, *eductis mucronibus*, dem de dyrker som guder, *quos pro numinibus colunt*. Også Venantius Fortunatus taler om *jurare per arma* (Carmina VI 6). Efter Bayrernes, Alemannernes og Longobardernes love svor man på de viede våben (*juret ad arma sacrata*). Endnu ærkebisp Hincmar siger til kong Karl: *coram deo et angelis eius, in fide et dextera vestra per spatam vestram jurantes*. 811 bekræftede Danerne freden med kejseren ved at sværge »per arma«. Vi er komne til Norden.

¹ Romerne selv har haft sådanne felttegn eller hjælmprydelser. En romersk-gallisk legion hed Lærke-legionen (*alauda*). Dette som andet efter Fustel de Coulanges.

Brugen af sådanne felttegn stadfæstes af Beowulfskvadet. Helten får her til gave af kong Hrodgar blandt andet »hilt-cumbor«, der vel skal forstås som et signum militare (jfr. Kumbløse ovenfor). Beowulf skænker det siden til sin egen konge, Huggleik. På dette sted kaldes det »eaforheafodsegn«, hvorom Grein siger: »felttegn (på hjelmen) i skikkelse af et vildsvinehoved, hvis ikke måske heafodsegn er apposition til eafor, i hvilket tilfælde eafor betegner et helt vildsvinebillede«. Det er Germanias dyrebilleder. Også her kan vi gå tilbage til Kimbrerne, om hvem Plutark fortæller, at de havde hjelme med grufulde billeder på. — Hildisvín og Hildigøltr er ikke blot Freyas ridedyr (Hyndluljóð), men navne på hjelme med en galt til mærke, som vi kender dem fra fundene ved Vendel. To hjelme med vildsvin er afbildede på kedlen fra Gundestrup, to andre lignende på en bronceplade fra Øland. På syv nordiske hjelme ældre end vikingtiden findes galte foruden på den fra Vendel¹. — Et dyrebillede selvstændigt og ikke som våbenprydelse, en ørn var det, som Saxerne efter kampen med Thūringerne ved Scheidungen 531 stillede op, da de skulde takke deres gud for sejren, fortæller Widukind; den har vel lignet de på stænger bårne felttegn, som galliske mindesmærker udviser.

Hentydning til en art fylgje i dyreham har vi sikkert i Paulus Diaconus' fortælling om hans egen oldefader, hvem en ulv førte tilbage til hjemmet fra trældommen i Pannonien. Fra Nordens oldtid er fylgjer så almindelig kendte fremtoninger, at det ikke behøver at belægges med citater. Vi mindes endvidere de med gudebilleder udskårne højsædesstøtter, som landnamsmændene tog med på Islandsfærden og brugte til at finde det sted, hvor det nye hjem skulde dannes. En dattersøn af jarlen Torv-Einar bar sig således ad, da han tog land på Island: »de satte en øxe i

¹ Se Falk, Altnordische Waffenkunde.

Reistargnúp og kaldte det derfor Øxefjord; de satte en ørn op vestenfor og kaldte det Ørnetuve; det tredje sted satte de et kors og kaldte det Krossås«. Altså netop opnævnelser efter våben, dyr og mærker. Endelig husker vi de landvætter, som skærmede Island mod Harald Blåtand: Tusser og øgler, fugle, tyre og andre dyr; dertil en bjærgrise.

At navnegivning kan finde sted efter våben, har vi berømte eksempler på både fra Rom, hvis Quiriter er spydmænd, og netop fra disse krigerske folkevandringstider, der var som bestemte til at bringe sådanne navne på mode. Saxer, Franker og Barder har kaldt sig op efter deres våben. Også Danernes navn har vistnok dermed at gøre. Hatvarerne var hjelmbærere, Kamaverne havde navn efter deres klædning, den nordiske ham. I anledning af dem siger Müllenhoff (D. A. IV 429): »Es ist nach der art der germanischen namen natürlich das kriegerische gewand gemeint, sie sind also die mit dem kriegsgewand gerüsteten«. Fordi de store stammesammenslutninger brugte slig opnævningsmåde, har det ikke været forbudt de mindre samfund, ætten, kammeratskabet, at gøre det samme. I 3-4 årh. hedder en afdeling af Alemannerne Armalausi, Armalausini efter deres ærmeløse dragt (Müllenhoff D. A. IV 300; dette lausi kan selvfølgelig ikke sammenstilles med vort -løse). Endnu Harald Hårdråde havde en udvalgt skare i sin hird, som hed Ulvhedner, og allerede Askarierne, den romerske kejsers hustrupper, var vel Germaner, som kaldtes efter deres spyd af asketræ. — Medens krigerne opnævnedes efter deres våben, blev hjelmsvinet, ags. eofor, oldn. jǫfurr, overført navnet på fyrsten. — Alemanniske glosser giver os for ordet tribus netop ordet chumbirra, som er beslægtet med oht. cumbul, ags. cumbor, felttegn, og egentlig betyder den felttegnet følgende hærafdeling.

Sådan en pagus, et hundrede, i Tacitus' forstand kan passende anslås til at have beboet en større landsby, særlig når dens underhold ikke bestredes blot af udbyttet af

-løses egen jord, men også af afgifter fra de undergivne, indenfor hvis områder erobnings-løse blev lagt. Efter Steenstrups undersøgelser er -løse i visse landsdele netop endelse til de allerstørste landsbyers navne, de landsbyer, der måske var for store til at være enkeltmands eje, men egnede sig til at behøves af flere ligeberettigede. -Løse, som i beliggenhed er underordnet -lev, overgår ofte -lev i udstrækning. Netop dette på engang afhængige og overlegne ved -løse giver mod til ikke blot at fremsætte tanken om, at -løse har været fælleseje eller fællesbrug for flere, måske mange, men endvidere til for adskillige tilfældes vedkommende at formode, at i -lev har høvdingen boet, i de til -levet sig sluttende -løse hans svorne mænd, hans hird. Og når det gælder en erobring, at da høvdingen har taget sit først, og at resten af det beslaglagte gods er bleven fordelt mellem hirdens enkelte følger, hvad enten det er sket ved lodtrækning¹ eller anden art af udskiften eller ved erlæggelsen af en løsningssum. Efterhånden som vi kommer op i Sverige, indskrænkes tallet af -lev og stiger mængden af -løse,

¹ Mod en ligefrem lodtrækning taler vidnesbyrdene fra Gallien, da det blev erobret af Germanerne, det nærmeste land ved Danmark, hvis forhold er os nogenlunde bekendte i disse tider. Fustel de Coulanges siger med største bestemthed: Quand on a lu tous les textes de l'époque mérovingienne . . . on ne trouve pas, parmi tant de documents de ces siècles là, une seule allusion à un tirage au sort (L'Alleu 149). Det latinske ord sors, som bruges i Gallien ved siden af alod for at betegne besiddelse, er anvendt allerede for den germanske indvandring; det bruges vedrørende samarvinger, som deler en arv (sors), om naboer, hvis ejendomme (sortes) ligger op ad hinanden, om folk, som af en eller anden grund delte deres grundejendom (sors). — At militær organisation har spillet en rolle ved bosættelserne i folkevandringstiden, mener Inama Sternegg (Deutsche Wirtschaftsgeschichte I 35): Das allerdings scheint allen deutschen völkern gemeinsam zu sein, dass auch diese letzten ansiedelungen von grösseren haufen gemeinsam ausgingen, deren zusammenhang durch den heeresverband ausser zweifel ist. At høvdingen har foretaget fordelingen, udtrykker han således: Die vertheilung des gaues geschah sicherlich durch die stammeshäupter, kraft ihrer autorität und ihres militärischen befehls.

hvilket er udlagt, storhøvdingens magt bliver større, han hersker over flere og flere -løse. Og -lev ligger ved begyndelsen af -løserækken i retning af Danmark, hvilket betyder, høvdingen har taget først og ladet sine folk gå ud i terrænet.

De, der var vandret ud, kan jo have dannet et »ver sacrum«, en måde at udvandre på, som også Germanerne kendte. Lamprecht (*Deutsche Geschichte* I 2auflage 56) henviser til, hvorledes de folk, der fulgte Ariovistus, bosatte sig vest for Rhinen; fra sikrede midtpunkter, fra sumpomgivne standkvarterer eller »zwingburge« beherskede de landet. De umiddelbart underlagte stammer måtte yde dem en del af deres årlige afgrøde, de fjærnere betalte tribut. Han henviser også til den form, hvori vikingetogene fandt sted, og som mindre klart kan ses af de angelsaxiske farter til Flandern og England. »Man plyndrer en kyst fra skibet; man bygger faste pladser ved strand og klit for bædre at kunne brandskatte; til dem og til de omliggende egne drager ny tilvæxt fra hjemmet; erobrernes tal stiger; de føler sig hjemme: et nyt folkeområde er vundet til det gamle.«

Den rent sproglige udredelse af ordet -løse må overlades sprogmandene; vi hævder her kun endelsens afhængighed af forled af den art, som her er foreslået, og siger endvidere: Hvis -løse var bleven ejet af en enkelt, kunde han have givet sit navn til brug som bestemmelsesord på samme måde som -levs forled dannedes, men er det en flerhed, der har overtaget den nye ejendom, kunde ikke denne flerheds samlede navne rummes i stedsnavnet, og en af flokken fik ikke lov til alene at give sit hen, men følgets navn eller dets hærmærkes kunde blive anvendt. Disse hærmærker er blevet valgte indenfor området af de genstande, primitive folk satte pris på, eller af de væsener, som imponerede dem. Sådanne genstande opregner Tacitus (kap. 15): Udvalgte heste, store våben, brystplader

(men) og hals- eller armringe (baugr). Og i det foregående kapitel lader han følget som løn fra høvdingen attrå stridsheste og sejrbringende framjer eller, som Bjarkemålet udtrykker det samme: saxsværd, hjelme, ringe, side jærnbrynjer. Ogsaa klæder hører med til verdens herligheder. Ven skal glæde ven med våben og klæder, siger Håvamål, fordi enhver bærer dem på sig til skue! Af Romerne selv havde man lært brugen af slige felttegn; på Varus' tog faldt legionernes ørne i Germanernes hænder. Og til de levende fremtoninger, der vakte beundring eller indjog skræk, hørte i første række de vilde dyr, hvis hoveder eller vinger prydede hjælmene: bjørne, ulve og vildsvin, ørne, falke og ravne.

I Indianernes forbund af stammer fandtes indenfor hver stamme de samme klaner, og medlemmerne af disse regnede sig for brødre af medlemmerne af klanerne med samme navn i de andre stammer. Samme klan kunde findes i stammer langt fjærnede fra hinanden. Naar ikke så få -løse med samme forled er liggende i vidt adskilte egne, kan dette måske forklares ud fra lignende oldtidsforhold.

Frössle i Øster Götland ligger herskende midt i sin række af -løse, Skærlev på Øland ved begyndelsen af sin; fra Hæggeslev går kun -løse ud på Vestgøtasletten. Det ser ud som en samlet kolonisation foretagen af en storhøvding, der tog bolig i den by, som fik navneendelsen -lev. Når vi derimod i Skåne og Jylland og andensteds har -lev ved -lev med et mindre antal -løse, tager denne kolonisation sig mindre planmæssig og storladen ud. Har vi ikke en analogi fra vikingetiden at bruge til oplysning af dette forhold? Først er togene — til de Sæland nærmest liggende egne — foretaget mere af hver høvding på egen hånd, og der er bleven dannet -lev ved -lev; siden hen er de bleven mere organiserede og deltagerne mere disciplinerede; de menige parthavere i foretagendet bo-

sættes samlede i -løse, men ved siden af er der endnu mange -lev. Tilsidst er nedsættelsesformen — i de Sælland fjærnest liggende og senest besatte egne — den, at de mange -løse er blevet underordnede et enkelt -lev. Som så tit: Erobringstider skaber mere organisation og større forskel indenfor samfundet mellem ham øverst oppe og de jævne krigere. Det er vikingtidens udvikling fra det lidet planmæssige, indtil Danekongen i spidsen for rigets leding tager det hele England. Det er udviklingen i folkevandringstiden, fra Frankerne i små flokke skubber sig vestpå over Rhinen, til Klodvig skaber sin stormagt. Er der noget i denne slutning, forstås den omtrentlige fraværelse af -løse i Jylland og den ikke hyppige tilstedeværelse i Fyn og Skåne gennem den antagelse, at disse anlæg er ældre end dem oppe i Sverige.

Forbilledet for den gøtiske organisationsform har vist været den, som allerede var skabt paa det ikke erobrede Sælland i de to ejendommelige store -løse-bygder. Disse kan bedst opfattes som anlæg af herskeren på Sælland, der har ønsket gennem en grundlæggelse af denne art at have sin hird, den del af den, som ikke hver dag gjorde tjeneste om ham, nærmere samlet, lettere at mønstre og opbyde. At de ikke skyldes erobring, viser beliggenheden. Mens -løse i Småland, Vester og Øster Götland ligger midt i landskaberne eller de større landskabsdele, ligger disse to sælandske grupper noget til en side, ind i eller opad storskov; det er nye grundlæggelser i eget land. Men de enkelte -løse får alligevel krigerske forled; deres beboere skulde jo andensteds i kampen tjæne høvdingen. Og høvdingen selv i Sælland får et krigersk navn, forudsat at det er folkevandringstidens Skjoldunger, der har været høvdinger. Hvor naturligt, at hans følger nævnedes paa samme vis. Ja kongeborgens krigere indbefattes i Beowulf selv under Skjoldungnavnet; kongen er her Skyldingernes herre og konge, deres værn og thegn, deres ven. Til det -lev,

hvorpå de svenske -løse i de enkelte egne støtter sig, svarer i Sæland vel gamle høvdingesæder, som det skal være vort formål senere at finde. Chadwick siger (s. 168): »Det ventedes, at kongen vilde forsørge sine følgesvende med en stiftelse bestaaende af jord, når de nåede en vis alder,« og belægger dette med steder fra Beowulf og de nordiske kilder. En sådan jordejendom går (Beowulf v. 2607: *wic-sted Wægmunðinga*) over til efterkommere, dog ikke ved arv, men ved kongens nåde. —

For at forklare begrebet, ikke ordet -løse har jeg til sidst lyst til at tage endnu en institution i brug. Der er det germanske ord *Læter*, der optages i latin og bruges om en organisation af nogle af Roms germanske lejetropper. De omtales i slutningen af det 3. årh. (*Panegyricus* [V] *Constantio Cæsari dictus*, 9). Man kender dem i 4. årh. fra *Ammian* (XX, 8, 13): *Adolescentes lætos quosdam cis Rhenum editam barbarorum progeniem*, og XXI, 13, 16 omtaler han et korps *læti*, som tjænte i Trakien. Den theodosianske *Codex* siger VII 20, 12: *Quisquis lætus Alamannus, Sarmata, vagus vel filius veterani aut cujuslibet corporis dilectui obnoxius, tirocinii castrensibus inbuatur* [i manuskripterne står der dog *luctus*] og XIII, 11, 9: *Quoniam ex multis gentibus aequentis, romanam felicitatem se ad nostrum imperium contulerunt, quibus terræ læticæ administrandæ sunt*. Et korps af *Læter* var kasereret i Sens; der var sveviske *Læter* i le Mans, Bayeux, Coutances og Auvergne, frankiske *Læter* i Rennes, bataviske *Læter* i Arras, andre germanske *Læter* i Reims og Senlis. Flere af disse tropper af *föderati* eller *Læter* har grundlagt varige kolonisationer i Gallien. Taifalerne findes gennem 150 år i omegnen af Poitiers og har givet navn til Tiffauges-sur-Sèvre. Et saxisk korps var stationeret nær Bayeux og gav længe det omliggende land navn. Flere Sarmatkolonier bærer endnu navnet *Sarmaise*. Også i de østligere lande fandtes sådanne kolonier, hvis navn »kohorter« viser militær oprindelse. Fustel de Coulanges (*l'Invasion germanique* s. 388), fra hvem jeg har min kundskab, mener, at det germanske ord har betegnet folk af ringere stilling (»de condition inférieure«). *Lætens* søn kunde ikke få *Læter*-jord til brug, hvis han ikke selv havde været *Læt*, dvs. soldat, når hans tid kom. Ethvert af disse korps var varigt bosat i et landskab og dannede på engang en *bataillon* og en landsbybefolkning.

Jeg må overlade til sprogmandene at fastslå betydningen af lætus og -løse; bægge er de germanske ord. Men jeg peger på, at denne ejendommelige kolonisationsform af krigerskarer i Romerriget er samtidig med den periode i Nordens historie, da -løse-navnets udbredelse foregår, og jeg formener, at når folk fra Danernes nabostamme Saxerne har været med til at danne sådanne kolonier, og når vitterligt Nordboer som Herulerne har taget del i folkebevægelserne i den romerske kejsertids senere århundreder og været tit og ofte i romersk sold, så kan kundskaben om en sådan militær-agrarisk organisation let have forplantet sig herop, og denne fra et kongedømmes side, der var ved at skaffe sig fast form, være bleven prøvet og have vist sig formålstjænlig. Og som -løse har holdt sig som stednavne til vore dage, er der, som vi så, byer i Frankrig, der endnu bærer navn af de Læti, som engang var deres første beboere.

Et andet romersk sammenslutningsbegreb er contubernium; dette ord kendes også fra de frankiske love i anvendelse på germanske forhold. På germansk hedder dette autoriserede fællesskab hariraida eller herireita.

Jeg føler ingen trang til her at kritisere en af de sidste behandlinger af æmnet, som den ærværdige dr. Dyrlund har foretaget. Jeg har efter at have læst hans afhandling intet at tilføje eller ændre i min egen opfattelse. Jeg synes, man altid bør foretrække det enkle og klare for det besværlige og indviklede, og det forekommer mig rigtignok, at Dyrlunds tydninger er i høj grad søgte og tvungne. Se f. ex. hans fortolkning af Sengeløse. De personnavne, som han vil have frem i -løses forled, har næsten slet ingen lighed med personnavnene, der findes foran -lev, og -levs og -løses samtidighed synes mig dog af topografiske grunde slået fast. I det hele taget vil jeg hævde, at man ikke har lov til at fortolke stednavne uden hensyn til deres topografiske beliggenhed og udbredelse; de er ikke materiale for sprogmand alene. På den anden side skal jeg indrømme, at adskilligt i dette arbejde mere skal forstås som spørgsmål, der udkastes for at hente et svar, eller som antydninger af æmner, der kunde tages op til behandling, end som sikre påstande. Dog troer jeg absolut

at have fastslået -løses afhængighed af -lev og gennem behandlingen af -løse at have uddybet forestillingen om den expansion, der i -lev-tiden er udgået fra Sælland. Og det kan være, at et senere afsnit yderligere vil styrke den her fremsatte opfattelse af -løse.

Under forsøgene på at trænge dybere ind i -løses hemmeligheder kan man sammenstille og analysere de mange -løse, som findes samlede i en enkelt egn (Nordøstsælland f. ex.; Merløse herred; Øster Götland), eller man kan følge et enkelt bestemmelsesord gennem hele det område, det har udbredt sig over og som ofte strækker sig vidt. Senere skal de sælandske storbygder med -løse gennemgås på den første måde, måske med nye resultater; på dette sted skal et enkelt forled nævnes. Adskillige sådanne findes i flere eksemplarer i tildels meget spredte egne. Således Bogløse i Småland og Uppland; Hageløse i Sælland, Skåne, Øster Götland og Uppland; Holløse to gange i Sælland og endvidere i Småland; Kastløse tre steder i Skåne og dertil på Øland; Stenløse i Sælland, Fyn og Uppland, Tyvløse i Sælland og Skåne, Vridsløse to steder i Sælland og i Småland; Ugløse, Ugerløse, Uggeløse flere steder i Sælland og Skåne, Valløse i Jylland og i Skåne. Men mest udbredt og mærkeligst er dog Medeløse (Melløse, Merløse), blandt andet fordi dette -løse er et af de få, som kan spores i Jylland (Miels, Mejls, Mjøls, Meels), og desuden findes det på Falster, tre gange i Sælland, i Halland, på Øland, to gange i Vester Götland, to Gange i Södermanland, i Nærike og i Uppland. Medeløse er både i Danmark og i Sverige navnet på så store byer, at det er umuligt at tro, at de er kaldet med deres forstavelse som med et øgenavn (»blottede for mel«), således som afsides torper i fattige norske egne (Mels i Skeberg i Smålenene kunde dog måske være ægte)¹. Forstavelsen har tiltrukket sig forskernes opmærksomhed. Der er forskel-

¹ Med hånordet Melløse kan jävnføres Mangelmehl, en gård ved Nibøl i Tønder amt.

lige ord, der kan foreslås som givende navn i dette tilfælde. Der er mæti, værdi, vurdering, der er mjøðr, mjød, som Dyrland har henledet opmærksomheden på. Der er for det tredje meðel, der på angelsaxisk siger det samme som forsamling, forhandling. Men der er fremfor alt det angelsaxiske ord með, biform meord (tysk miethe), løn, belønning; ved at operere med det opnås en stadfæstelse af tanken om, at -løse er det gods, der er uddelt til høvdingens mænd, til løn eller til belønning, når de havde udtjænt og ialfald ikke til daglig skulde færdes i hans hal, eller når de havde vovet en bedrift. Sådanne belønninger med gods nævnes i Beowulf. Men endnu en opfattelse af forledet kan gøres gældende, der imidlertid først kan fremsættes i en anden sammenhæng. Da vil der blive gjort forsøg på at forklare endnu flere forled i -løse, idet det villigt skal indrømmes, at hidtil har kun et forholdsvis ringe tal været optaget til tydning.

Høj¹. Denne endelse er meget vanskelig at behandle, fordi den i tidens løb ofte er bleven så omdannet, at den er ret besværlig at finde frem igen² — netop de -høj, hvori endelsen er mindst afsleben, er de mest mistænkelige —, fordi den omfatter alle slags lokaliteter fra de største kirkebyer til beboelser, som en kæmpehøj i en sen tid har givet navn, og endelig fordi dens udbredelse er meget ujævn og indviklet at bringe i system. I nogle egne findes den som efterled ved de anseligste og derfor vist gennemgående

¹ Oluf Nielsen i Univ. Blandinger I 235. Marius Kristensen i Fortid og Nutid 4de hæfte. Når Noreen (Spridda Studier II, Våra ortnamn) siger: »den gamla pluralen af ö ha vi i de skånska namnen på ie, t. ex. Markie (för Marköje), där Sidenbladh m. fl. velat finna hög sasom sednare led«, så synes denne tolkning hasarderet og modsiges allerede af de topografiske forhold.

² Det samme er tilfældet i Norge: Rygh, norske Gårdnavne, Indl. s. 53.

ældste bebyggelser, i andre egne findes den enkeltvis, men da undertiden således, at den ses knyttet til stednavne med andre gamle endelser, der har særlig interesse for os. De ægte -høj er næsten alle store landsbyer, ofte kirkebyer.

Måske kommer vi endelsen bedst ind på livet ved at tage de enkeltvis liggende -høj for, som øjensynligt står i forbindelse med -lev-løse.

Hos nogle af dem kan jeg kun slå dette forhold fast uden at kunne give nogen forklaring på tiltrækningskraften. Til Merløse herreds -løsegruppe slutter sig Bromme, til Ystadegnens -løse ligeledes Bromme; i Øster Götland findes to Bromma i -løse-egnene. Udenfor disse er der intet -høj med dette forled i Danmark og Gøtalandene; kommer man derimod til Øvre Sverige, findes der fire i Södermanland (Floda, V. Vingåker, Sånga og Bromma sogne), uden at jeg nøjere har studeret deres forhold. Navnet lader til sammen med -løse at være trængt herop. — To Ormøga på Øland og et Ormø ved Gøtaelvens munding ligger i -lev-løse-kæder; det er store landsbyer, de danske Ormehøj derimod alle kun naturlige bakker eller kæmpehøje. — De ikke få Ildsø i Jylland vilde jeg gerne gøre noget ud af, men drister mig ikke dertil. Det ved Skive staves også Iglsø, hvad der minder om det sælandske Igelsø, de skånske og smålandske Igeløse, men jeg stiller det kun til observation, om det skulde være et -løse. Ils-høj ved Randers er en landsby, som er sammenbygget med Øster Tørslev: Ellishøj i Himmersyssel er et led i den smukke lange -levkæde i dette land, Elsø (før Ædels-høg) er en kirkeby på -lev-øen Mors, Ellesø i Fyn er en landsby umiddelbart ved Balslev og Ørslev.

Langt mere kan man få ud af Malle, hvoraf følgende findes: Måløv i Sælland mellem -lev, Måle på Fyn ved muligt landingssted for -lev-erobrerne, Malle i Slet-Hanherreds -levbygd ved landingssted, Malle i Ty, hvor man

fra stranden vandrer op til Hillerslev efter at være kommen fra -lev ligeoverfor på Nørre-Mors, Malle i Vardesyssel ikke langt fra Allerslev; to Maløga i Vester Götland og et i Värmland, alle tre ved -lev-løse. — Jeg nævner endelig Malhøj, den højeste bakke på -lev-øen Mors midt på landet.

Mal i de svenske Maløga og de danske Malle er altid før tolket som sammensat med »mal«, sand, grus, mel. Det forekommer betænkeligt, da dette gamle ord aldrig eller så godt som aldrig bruges til at vedføjes andre endelser. Vi har aldrig Malnæs, Maløre, Malodde, Malvig, Malholt, Malrød, Malby, Maltoft osv., hvad der dog kunde synes at måtte fremkomme naturligt, hvor jorden var grus eller sand¹. Det eneste eksempel som anføres foruden Mal-høj, er sognenavnet Malgesanda (nu Malexander) i Ydre herred på grænsen af Småland og Øster Götland, og også om det er jeg stærkt i tvivl; det kommer jo af søen Malgen lige nord for kirken, hvor g synes at høre med til stammen. Passer mal også sprogligt i dansk; skulde det ikke hedde mel eller møl eller mjøl? Desuden synes -høj i ægte gamle navne aldrig ellers forbundet med bestemmelsesord af fysisk karakter. Enten gør så Malle på dobbelt måde en undtagelse, eller det har intet at gøre med sand, grus og mel. Der må søges en anden forklaring.

Da møder os det oldnordiske ord mál, der betyder ting, stævne, forhandlingsmøde, ags. mæðel, got. maþl, concio, forum. Ved beliggenheden synes de allerfleste Malle at kunne give denne opfattelse ret, at de har været samlings-

¹ I Yngvar Nielsens store norske rejsehåndbog med netop utallige navne på naturfænomener findes intet med mal- i det sydlige Norge, og nordenfjælds kun Malvik, kirke øst for Trondhjem, Malangen, fjord ved Tromsø, Malnes ved Nordkap; Malde bro ved Stenkær hører vist ikke hid. I Danmark har jeg fundet gården Malager ved Nakskov, gården Maldehave ved Nysted; huset Malør på den fynske Slette er vist fransk af oprindelse. Malmose er Malmlose eller Maglemose; i visse andre tilfælde som Maltved er Mal- vist også Magle-.

steder, tingsteder. Ordet må være gammelt, da det siden gennemgående i nordisk er afløst af ting, og stednavnene Malhøj må altså også være gamle. Siden føjes et andet ord til mál, når det skal bruges på denne måde: Sælends kirkelov f. ex. blev givet på málstævne i Ringsted. I sydgermansk genfindes bægge led af Malhøj nøjagtigt i mallobergus i den saliske lov, og ordet findes endnu i mahlstätt osv., medens dets betydning i nordisk er indskrænket til udtrykket Þjóðarmál, som Fritzner (Ark. f. nord. Fil. I. 23) forklarer som ting, åbent for alle, hvor man jævnlig færdes. Til sidste led i mallobergus svarer det islandske lögberg, hvor altinget holdtes, og vi kan yderligere sammenligne med forholdet det islandske Þingbrekka og Logbergh i Värmland. De forskellige Malle ligger som tingsteder for de herredsområder, vi kender, så lidet centralt, at de synes ældre end denne inddeling; de synes derimod anlagte, hvor -lev-løse-folket havde sine udgangspunkter. Dog ligger Malle i Vardesyssel centralt i det store, nu tredelte Horneherred og i selve Horne sogn, som — senere vel — har givet herredet navn. Men dette herred er også så naturligt begrænset, at det tidligt har dannet en enhed. Malhøj på Mors ligger midt på øen, nær »Gammelting«, som siden kan have afløst det som mødested. Her er undtagelsesvis ingen bebyggelse knyttet til stedet. Det er der heller ikke ved Maalebiergs Skifft, en ager på Nørre Næra mark i Fyn, som jeg af den grund drister mig til at jævnføre med selve mallobergus, fordi den findes på den gamle Njord-helligdoms grund. Den ligger desuden ved et angrebspunkt for -lev-bebyggelsen i Fyn, ved Nærastrand, og kan således sammenstilles med landsbyen Måle ved Store Bælt, i den anden store fynske -lev-gruppe, hvor imidlertid det tilsvarende vi for Njord ikke ligger ved havet, men oppe i landet. I det nuværende Danmark er der vistnok ingen andre Malhøje; i Skåne

ligger et i Barsebæk sogn ved kysten mellem Landskrone og Malmø.

Endnu flere bestemmelsesord til -høj synes at angive tingsteder. Hvor -lev-løse-stammerne kom til land, markeredes dette ved et gudevi, hvad der siden skal oplyses, eller som i Malle ved et tingsted. Nu ligger Grindhøgh (Grenå) i Djurs ved begyndelsen til en -levbygd og Hasløgh (Hasle) ved Århus ligeså. Tinget havde en grind om sig eller var haslet; 1638 holdtes Malt herreds ting i »Hulvad skov, som hedder Hessel«. Kommer disse to stednavne heraf? I Norfolk bærer et herred navnet Grenehou hundrede, vel efter tingstedet; det synes at svare til vort Grindhøgh. Et tingsted findes måske også i det skånske Markie, der betegner den afgrænsede, indhegnede høj, og i de sælandske og østjydske Mørkhøj. Muspilli siger: veret er ze deru mahalsteh deni darr gimarchôt ist.

Men haslen er et helligt træ, og Hasløgh kan også være betegnelsen for et helligt sted. De norske hedninger i Dublin havde en Thorslund, der bestod af hasler (Steenstrup, Norm. II. 359—62). Når en islandsk skjald lader Knud den store være nærmere Gud end nogen fyrste »und jarðar hqslu«, forklarer Gislason dette som »under verdens-træets, Yggdrasels krone«. På Røkstenen forekommer en lignende betegnelse (Bugge, Nordiske Gude- og Heltesagn I 500). Også andre -høj kan være hellige steder. Ketilsaga veed at fortælle om en árhaug, en grøde-høj, hvor Svenskerne særlig juleaften ofrede for at få et frugtbart år. Det skånske Arrie er samme ord og har vel samme betydning. Tydeligst fremtræder stednavnets karakter, når bestemmelsesordet er selve gudens navn. De to fynske Njordshøje (Nærå) er de sikreste eksempler herpå; i Sælland har Olrik villet finde Gefjon i Gevnø, Thor i Torøje.

Drister man sig således end til at sætte enkelte -højbosteder i forbindelse med -lev-løse, er det vist ikke muligt nu at opklare tid og andre forhold for den store mængde

af -høj, hverken for de spredte eller for de mærkelige samlede grupper, som findes i nogle af det gamle Danmarks tættest bebyggede og mest skovløse egne, således på både den sælandske og den skånske kyst af det sydlige Øresund, i egnen nord for Århus og om Kolindsunds udløb. I store dele af landet savnes de til gengæld næsten helt, således i Østskåne, på de sydlige øer, i det meste af Fyn og i Østjylland i kystegnene syd på fra Århus til Randsfjord, hvad der står i skarp modsætning til, at de træffes så samlede umiddelbart nord for Århus. Endelsen optræder i Øst-Danmark, hvor -lev og -inge findes samlede, som i Stævns og Sydvestskåne, men aldrig sammen med -inge alene, hvad man kan slutte af forholdene i Skåne nordøst for Linderødsåsen, på den sydsælandske halvø, i Ods herred med omgivelser, i Bleking, hvor der ingen -lev er, men ikke få -inge. I Halland findes -høj mest sammen med -sted. I Jylland forekommer -høj ganske undtagelsesvis i de rene -ingebygder som i Middelsom med flere herreder; på Mors og i Djurs forekommer det sammen med -lev og synes jævnaldrende med denne endelse; men i egnen nord for Århus, omkring Gudenå, i Rindsherred (udvidet), nordvest for Vejle og ved Kolding fjord synes det absolut en noget senere udvikling end -lev og findes sammen med -sted, ja endogså udenfor -sted.

Sted er et ord, der aldrig indtil denne dag har været ude af sproget. Om dette ord gælder det da, at det til en given tid kan dukke op som stednavneendelse, forsvinde som sådan og igen komme i brug. Det er dog ikke vanskeligt, når de uægte elementer (forvanskninger af -tved og -ved) først er skilt ud, at afgøre, hvilke -sted der er gamle og hvilke unge. I de fleste kirkebyer og landsbyer kan det betragtes som gammelt. Nogle købstæder på -sted kan være ældgamle, som Ringsted og Tisted, andre er meget unge, som Nysted og Mariested (Sæby). I

disse sidste er det kommet ind gennem tysk indflydelse (Karlsson). På en lignende måde går det med -borg, som i Vestjylland er navn på ældgamle bebyggelser, medens det er ungt i middelalderens købstæder (Vordingborg, Kalundborg) for ikke at tale om endnu senere anvendelse ved navnegivning af herregårde.

Uægte er foruden mange specielle gårdnavne alle Hussted, hvad der blandt andet kan ses af, at de i Harsyssels Diplomatarium — de findes kun i Vestjylland — aldrig står alene, men har en tilføjelse foran: Ovsens Hussted, Skyttes Husted, Barfreds H., Hylletz H., Hedegårds H., Vendelbo H. Fra Sønderj. Årb. 1909 s. 47 citeres: »Lidt nord for gården [Mandbjærg i Branderup sogn] er der nemlig en plet, der hedder Hussted, og her har temmelig sikkert ligget en bygning.« Hussted kan opstå den dag i dag. Ligeså er på samme måde og af samme grund Gårdsted (Rotz Gordsteth, Hedbol G.) og Byggested (Salehave B.) uægte. Endvidere mange Mølsted (Mylne-stad), Tøsted og Damsted; nogle Bosted (Bodested, Bådested; jfr. Valdemars Jordebog s. 39 ved Skåne: Bothæstath). Hagested, Havsted imponerer kun lidet undtagen som navn på det fra Valdemars Jordebog kendte sælandske og på de sønderjydske Havsted, Sønder og Nørre Haksted, der alle tre er gamle store landsbyer. De skånske ligger gennemgående meget afsides; i Sydslesvig bliver Hagested et marknavn (ved Ramsted, Bist. Schl.). Til nogle af ovennævnte navne, som ikke er gamle, svarer i Norge stednavne som Bólstaðr, Bústaðr, Bjárstaðr (af bær = by i Bysted), Búðarstaðr, Hofstaðr, Kaupstaðr, som ender ikke på -staðir men på staðr og også ved forledets beskaffenhed antyder noget særegent.

-Sted har intet at gøre med -inge. I Sælends udprægede -inge-områder findes -sted ikke, tværtimod allerlængst inde på øen, hvad der vil sige længst borte fra -inge; heller ikke i Jylland: Horsens' -inge, -inge vest for Randers, -inge sydøst for Randers, -inge i Hammerum herred, i Lemvig-egnen, i landet på bægge sider af Skærn å optager intet -sted indenfor deres kres. Derimod er der mange steder en ligefrem afhængighed af -lev, således at -sted altid ligger mere til siden og nærmere skov. Midtsælends -sted-bygd danner en fortsættelse af den store -lev-

bygd; næsten alle isolerede -sted i Sælland ligger opad et -lev eller -løse. I Skåne er det heller ikke vanskeligt at påvise denne forbindelse, -sted er allevegne ud til siden ligesom i Fyn; i det indre og nordøstlige findes de smukkeste eksempler på, hvorledes en ring af -sted er lagt udenom -lev (-løse): Sønnerslev, Røslev, Vålsjø. I Jylland synes det også let at slå fællesskabet med -lev fast. Som eksempler kan nævnes Himmerland, Århuseggen, landet på bæggesider af Horsens fjord, Haderslev- og Åbenrå-bygderne. Fra de to -lev i Svans synes den store gruppe af -sted at udgå, som fortsættes i vestlig retning fra Sliens indre del.

Som -sted indenfor de enkelte bygder kommer til at ligge til siden, således også i Danmark som helhed. Mens -lev og -løse holder sig til landets indre, dets kærne, Sælland-Vestskåne-Nordøstfyn-Østjylland, så er -sted den herskende blandt de gamle endelser i Sydvestslesvig (allerede i Nordslesvig er der temmelig mange), i Ty, Vendssyssel, i det nordlige og østlige Skåne og i Bleking. I disse egne var der flest udviklingsmuligheder tilbage, mens der i sted-perioden ikke var meget at gøre på Øerne. I Vestjylland rækker -sted ud over -lev fra bæggesider som hånden ud af ærmet og når videre i favntaget, men dog er dette slapt og løst. Som helhed tyder disse forhold på, at -sted er yngre end -lev-løse, og der er ingen grund til at henhøre dem til et erobrende folk, men til nyrydning. Men fra erobringstiden vedbliver den skik at bruge personnavne som forled, og adskillige ældre navne kan også være forsvundne for at gennemføre dette. Oprindeligt har -sted således betegnet enkeltmands eje, hvad allerede Madsen indrømmer. De nordjydske -sted synes i mindre grad at indeholde personnavne og er måske noget yngre.

-Stad på Skandinaviens fastland kan her ikke gøres til genstand for en betragtning; opgaven vilde være for kæmpe-mæssig for en dansk. De holder sig især til Østgøtasetten, Mælarlandskaberne og Norrland; i Søndre Sverige er de

langt mere sjældne; i Småland findes de hist og her, forholdsvis talrige er de i Tjust, Kind og på Øland, men man mærker dog ofte, at de savnes i egne, som meget tidligt må have været bebyggede, og hvor der ellers findes mange gammeldags navne. Når Karlsson vil gøre dem til rent sporadiske i Vester Götland og Dalsland, passer dette dog ikke. Aldrig er de sammensatte med navne fra kristen tid, men hører vist dog til de yngste tider før kristendommens indførelse; der er kun få i Finland, men de er meget almindelige på Island, hvad der efter min mening viser, at hvis man antager en samtidig skandinavisk bebyggelse af Finlands kyst og Island — i vikingtiden —, er på det tidspunkt endelsen ved at sygne hen i Sverige, mens den endnu er ved fuldt mæle i Norge. I Norge sættes de ældste af de mange navne på -staðir til slutningen af mellemjernalderen og navnene i det hele med et rundt tal til 700—1000. Endelsen er sikkert kommen til Skandinavien sydfra. Heraf kan muligvis sluttes til tiden for endelsens almindelige brug og dens ophør også i Danmark; bægge dele noget tidligere end i Sverige. For Norges vedkommende mener Olaf Rygh, at navnene på -heim er fra den ældre jernalder og begyndt at gå af brug i den yngre, medens navnene på -staðir og -setr kom i brug mod slutningen af den ældre jernalder, og at de holdt sig noget ind i den kristne tid. Omtrent ved den tid, da disse navne ophørte at bruges, begyndte navne på ruð at blive almindelige. I en egen afhandling vil jeg søge ad en speciel vej at vise, at denne endelse i Danmark ved år 500 stod i sit fuldeste flor.

Som -inge tidligt bredte sig over hele den germanske verden, således har også -stad været udbredt, helt til Irland, Island og Finland. På denne måde forplanter navne sig ad den regelmæssige efterlignelses vej; på samme måde kunde også -lev og -løse være kommet f. ex. til Norge, hvis der ikke havde været noget exceptionelt ved disse

endelser. Nu tyder -levs og -løses på engang uregelmæssige og dog planmæssige anlæg på, at de er førte om lande gennem en bevægelse af en hel anden art end den rolige indflytning: ad erobringens. De ligner i udbredelse hverken -inge, der går forud, eller -stad, der kommer bagefter.

Der er endnu et par navneendelser, der bør behandles, -by og -um, nærmest for at vise deres yngre karakter og få dem udskilt særlig fra -lev og -løse. Før det sker, bør imidlertid i kort oversigt gives de sandsynlige resultater af den topografiske behandling af de fem gamle navnegrupper: -inge, -lev, -løse, -høj og -sted.

-Inge er, hvad også de fleste er enige i, den ældste af disse. Når netop de egne af Danmark er -inge-fattige, fra hvilke Kimbrer og Angler må være vandret ud (Nordjylland, Sønderjylland, Sydfyn), kan det måske heraf sluttes, at -inge er ældre end tiden for det første af disse folks udvandring, altså o. 150 år før Kr.

-Lev er knyttet til en mægtig expansion fra Sælland og må regnes med blandt udslagene af den bevægelse, som resulterede i skabelsen af det danske folk og det danske rige. -Lev må derfor gå forud for den tid, o. 500, da mægtige Danekonger sad i Lejre i Sælland.

-Løse er absolut afhængigt af -lev, men da det i den ene retning, hvori det sammen med -lev udbreder sig, op gennem Gøtalandene, bliver talrigere i forhold til den anden endelse, jo længere man fjærner sig fra udgangspunktet, Sælland, er det kun en yngre broder af -lev. At det ikke kan gå tilbage til stenaldersdage, kan som nævnt også påvises geologisk. Det samme må så gælde om -lev.

-Høj kan efter sin udbredelsesmåde være både ældre og yngre end -lev-løse; at det også kan være samtidigt med disse, vises af den forbindelse, visse -høj indgår med dem, Maløga, Ormøga osv.

Om -sted er lige talt.

Um. Ud fra topografiske synspunkter kan der ikke være tvivl om, at denne endelse er forholdsvis ung, yngre ialfald end både -lev, -løse, -høj og -sted. Overalt hvor vi har vandret rundt i Danmark, har den vist sig i udkanterne af bygderne, ind mod skov eller i skov. Det er aldeles tydeligt i Nordøstsæland, rundt om i Skåne, nord for Randers, i Ty, Mors og Salling, i Halland. Sydøst-Himmerlands stor-skovområde giver måske det mest slående eksempel, men Galten herreds -um, som kendeligt er udhuggede i skov, taler også et fyndigt sprog. I det skovrige Bjærg herred i Jylland er der ingen gamle endelser, men fuldt op af -um. Ligger -um ikke i eller ved skov, ligger det dog på grænsen af fordums adskilte bygder sammen med -torp, således mellem Københavns- og Roskilde-egnene. I det -um-rige Vestjylland findes -um som indramning af eller som forbindelse mellem -inge-bygderne. I Vestslesvig ligger -um på grænsen mellem geest og marsk. I Viborgs og Odenses nærmere opland, der som påvist har en bebyggelse af ret sen oprindelse, er -um hyppigt. Det vil være vanskeligt eller umuligt at finde undtagelser herfra. I det hele findes -um ikke inde blandt de store gamle landsbynavne; det kan ses, at det her ligesom forsummer, ikke udvikler sig til synderligt mere end et marknavn, mens det i bygdernes yderkanter får højere rang. Også i det sydlige Sverige vil det samme være tilfældet. Dette forhold gælder helt op i Øster Götland, hvor f. ex. på Vikbolandet de tre -løse ligger yderst; sammen med -stad forsvinder også -by; -um bliver tilbage som den sidste endelse før -torp.

Mod antagelsen af -heim som ophav til -um taler topografisk også det forhold, at der ingen sammenhæng vilde blive mellem -heim hernede og de nordskandinaviske. Først i Vester Götland kommer nemlig de ældgamle -heimnavne til. Der findes måske 50, i Mælaregnene en snes, men i Øster Götland og Småland vist ikke et eneste.

Det er absolut nødvendigt at gå så strængt som muligt

i rette med -um; ti er -um ikke en dativ, må det være det -heim, som f. ex. Rygh for Norges vedkommende »utvivlsomt« lader høre til de ældste sammensatte gårdnavne. Er -um lig -heim, er det ældgammelt; er det en dativ, kan det være ungt. Man ser, hvilken usikkerhed der vil være i forestillingerne om vor fortids bebyggelse, når ikke dette spørgsmål bliver klaret, så vidt det er muligt. Jeg håber ved den foregående topografiske påvisning at kunne støtte Steenstrups kamp for at hævde endelsen som en dativ flertal og henviser iøvrigt til hans ret udtømmende afsnit herom i »Indledende Studier«. Men jeg vil gerne gå videre endnu, ti afgørelsen af spørgsmålet om -um er særlig vigtig for mig. Er det kun en dativ flertalsform, behøver jeg under min syslen med de ældgamle navne -lev og -løse intet hensyn at tage til denne nyere endelse. Som betegnelse for et naturforhold kan den være meget ældre, men de tider, der gav deres bøliger ætnavne på -inge, høvdingenavne på -lev, mærkenavne på -løse, bondenavne på -sted og gudenavne på -høj og -vi, vilde ikke bruge en naturlokalitet til navn på dem.

Hvilke inkonsekvenser man kan indvikle sig i ved dette farlige spørgsmål -heim-um, giver følgende et vidnesbyrd om. På Skivum-runestenen fra Himmerland står der: Moderen Tyre og sønnerne Odinkar og Gudmund, de tre rejste dette mindesmærke efter Gisl hin ho(ð)ska [den kloge]. Han var den bedste og første blandt landmænd i Danmark. Wimmer siger hertil: »Da jeg . . . på min vandring i Års herred fra et højtliggende punkt kastede blikket ud over egnen, slog navnet på det til Års herred grænsende Gislum herred pludselig ned i mig og forbandt sig med Skivum-stenens Gisl. Havde vi ikke netop her den store jorddrot, hvis herredømme i fordums tid havde strakt sig ud over hele den egn, som endnu i vore dage bærer hans navn i uforvansket skikkelse? Gislum er da uden tvivl GislshæimR«. Heimr sammensættes ellers aldrig med et personnavn, og allerede derfor er Wimmers opdagelse umulig. Men hvis nu virkelig et personnavn kan knyttes til -heim, skulde dette være sket i vikingtiden, hvori stenen uimodsigeligt hører hjemme; men da er -heim selv i Norge allerede gået af brug; man spørger i så tilfælde også, hvorfor denne stednavneform, som skulde være i levende brug i Nordjylland, hvis befolkning ikke mindst deltog i landnamsfærderne

vesterud, aldrig er anvendt til navnefæste af de danske i Dane-lagen. Man kommer ingen vegne. Men er endelsen dativ -um, kan denne umulig være forbundet med et personnavn. Altså kan runestenens Gisle intet have haft at gøre med Gislum by og Gislum herred, hvor berømt en mand han end har været.

Hvis -um er lig -heim, hvorfor er denne endelse, som man skulde vente rundtom ved anselige bebyggelser, da så uensartet udbredt over Danmark; i Skåne kun få og af dem kun Vesum i den sydvestlige halvdel af landet, som dog er den fornemste del af Skåne, den, hvor tyngdepunktet er; i Sælland meget få og næsten alle ensidig i nordøst; nogle af dem er ovenikøbet -rum; udenfor Nordøstsælland kun Gudum, Høm, Glim og Øm; de få i Fyn mest samlede ind mod Odense, hvor, som tidligere er vist, opdyrkningen er ung.

Et vigtigt vidnesbyrd for mig giver endelsen -ums hyppighed som marknavn. Allerede Kok har givet adskillige mark- og skovnavne på -um fra Sønderjylland (Bjollum i Nolde, jfr. Bjålum i Vestjylland; Mjollum sammesteds; Gjøl-lum i Rens; Kadumskov ved Lyksborg; Bellumris-skov i Halk, jfr. Belle i skovlandet ved Vejlefjord); ingen vil om dem påstå, at de er afledede af -heim, mens de udmærket godt kan have tjænt til at give nye eller udflyttede bebyggelser navn. Jeg har liggende for mig marknavnene fra hele Nordslesvig (retskrivningen folkets egen) og kunde forøge tallet med langt over 100, men skal indskrænke mig til at fremhæve dem, der vitterligt også er navne på landsbyer Danmark over.

Sogn	By	Marknavn	Landsbynavn andensteds
Hoptrup	Kestrup	Ballum	Ballum
Starup	Vandling		
Nustrup	Nustrup		
Døstrup	Vollum		

Sogn	By	Marknavn	Landsbynavn andensteds
Arrild Døstrup Bjolderup	Rost Lovrup Vollerup	Bjellum, Bøllum, Byllum ¹	Billum
Døstrup Ø. Lygum	Vollum Ø. Lygum	Bjerrum	Bjerrum, Bargum
Sommersted Oxenvad Broager	Lert Ørsted Skelle	Bojom Bojum	Bodum
Ø. Lygum Nybøl	Hovslund Stenderup	Bræm Bremager	Brem, Breum
Bov	Kollund	Bøglum	Bøglum, Bøgel-hus
Roager	Ø. Åbølling	Egumkær	Egum, Igum
Hammelev	Hammelev	Engum	Engum
Rødding	Rødding	Havrum	Havrum
Starup Arrild Spandet	Lunding Høbjærg Spandet	Hellem Helm	Hellum
Hoptrup Bjolderup Bjolderup Hjortkær Højst Broager	Kestrup Mellerup Smedager Alslev Søvang Dynt	Højem, Højum	Hygum, Højme
Vonsbæk Broager	Ørby Gammelgab	Kjerem, Kærum	Kærum
Brøns	Havervad	Nørrumgård	Nørum
Åstrup Nustrup Broager Ulkebøl	Åstrup Kolsnap Skelle Sundsmark	Røjem, Røjom, Røjum	Røjum, Ryum
Nustrup	Nustrup	Siljumshave ²	3 byer af navnet Sälje i Sverige

¹ Billum også marknavn i Loft by i Grindsted sogn i Nørrejylland.² Jfr. også marknavnet Pilemhave (Åstrup sogn og by).

Sogn	By	Marknavn	Landsbynavn andensteds
N. Lygum	Løjtved	Skilum	Skelum (Skelund)
Bjolderup	Bjolderup	Skelund	
Daler	Gerup	Spolum	Spolum
Ballum	Rejsby	Stenum	Stenum
Ballum	Nørhus		
Øsby	Flovt	Tanm	Tånum
Roager	Roager	Toftum	Toftum
Brøns	Normsted		
Ø. Lygum	Hovslund	Ved Tornen	Tornum
Ø. Lindet	Møjbøl	Trym	Try i Vendsyssel
Hoptrup	Djernæs	Ullemgad	Ullum (Uldum)
Stepping	Stepping	Vojum Voym Voy	Vadum
Sommersted	Refsø		
Skast	Skast		
Broager	Skelle		
Ballum	Rejsby	Verum	Værum
Bjolderup	Bjolderup	Ålum, Olum	Ålum
Egen	Elstrup		
Egen	Guderup		

Dette blot fra Nordslesvig. Havde man marknavnene på -um fra hele Danmark, vilde det vise sig langt mere slående, hvis dette da er muligt. Man får grumme lidt respekt for -um. Ja man kan sige: er -um ikke -heim men en dativ, er det sprængt i luften som endelse; formen er i og for sig slet ikke nogen stednavne-endelse.

Formoder en forsker, at der i nogle -um endda skjuler sig -heim, tilfalder den positive bevisførelse ham.

På dette sted kan måske også siges: Jeg kan ikke godkende Steenstrups teori om, at forledet til -torp næsten altid er et personnavn. Det var så sin sag, når et torp anlagdes af flere udflyttere fra adelbyen. da at give det navn efter en enkelt af de nye ejere, og at der ofte var flere nybyggere, lærer f. ex. Jydske lov I 47, hvor der er tale om tvist mellem dem i adelbyen og dem i torpet.

Hvor tør Steenstrup rette Ælnoth med hensyn til Suddathorp (Søderup), Ælnoth, der levede på en tid, da -torp-dannelsen var almindelig, så han måtte vide, med hvilke forled -torp kunde sammensættes? Steenstrup synes mig også andre steder at ville tvinge sin antagelse igennem, hvor en naturligere løsning frembyder sig. Således er det rimeligere i -torp-navne som Bønnerup, Tillerup, Villerup, Skallerup, Vollerup, Spjøllerup, Sillerup, Bjolderup at genfinde ikke personnavne, men i enkelttal de marknavne, man i dativ flertals form finder i Nordslesvig: Bønnum (Nørhus i Ballum sogn), Tillum (Løvrup i Døstrup), Villum (Søvang i Højst), Skalm (Ø. Åbølling i Roager), Vollum (Ottersbøl i Mjolden; også bynavn), Spjøllum (Abild i Abild sogn), Siglum (Bylderup i Bylderup), Bjollum (Nolde i Burkal, nabosogn til Bjolderup). Med de mange Stenderup kan jævnføres Stenum i Vendsyssel, 1522 Stenne; med Stubberup Stubbe og Stubbum; med Billerup Billum; med nogle af de mange Ullerup Ullum. Hvad var mere lige til end at opkalde et nygrundet torp efter den mark eller det terræn, hvori det lagdes. Jeg troer i det hele, at man ikke kan få fyldestgørende forklaring på vore yngre landsbynavne, uden et sammenlignende studium af vore marknavne og uden en undersøgelse af folkets udtale. Det gælder allerede dem fra vikingtiden på -by og -toft og på -um.

By. At hovedmassen af stednavne med denne endelse hører vikingtiden til, viser forholdene i Danelagen, hvor -by har været den endelse, de danske nybyggere ved siden af -torp i alt overvejende grad har knyttet til deres bosættelser. På den ene side går imidlertid anlæget af lokaliteter på -by også ned i tiden, ja »by« har egentlig kunnet anlægges til en hvilkensomhelst tid, eftersom ordet er bevaret i sproget til den dag i dag. Kirkeby, Munkeby, Jørgensby, Spitalsby hører den kristne tid til; i Roskildebispens jordebog fra 1370 regnes Nyby ved København for et ungt anlæg. På den anden side kan stederne på -by have en endogså meget høj ælde, eftersom endelsen først i senere tid er føjet til det oprindelige stednavn, der godt kan stå alene. -By er nemlig en meget løs endelse, der kan hæftes på og tages af og først efterhånden i de fleste tilfælde er groet fast ved sin stamme. Ved en given lejlighed kan man også

i vor tid af stilistiske grunde komme til at sige f. ex. Odense by istedenfor Odense alene; den fra 1864 bekendte landsby på Als: Kær, hedder den Kær eller Kærby? Man vil ofte høre den kaldet Kær-by, når den i slagskildringer modsættes udflyttergårdene Kær-Vestermærk. Næs og Næsby går vist mellem hinanden ved en landsby på Falster, Bærs og Bærsby ved en lokalitet i Estvad sogn i Ginding herred. Det hedder Navr sogn med Navrby præstegård. Marke i Kundby sogn hed S. R. D. IV 392 Markeby. Skee i Haraldsted sogn i Sælland kalder Estrup (Tygestrup) Skeebye. Sophus Bugge viser, at Aik:a (Æika) på en runesten fra Ekeby i Uppland går på dette Ekeby, og Søderberg, at Karþum er dat. plur. af Garthar, ældre navn på Gårdby. Til Gårde i Embsbøl og i Læk svarer Gårdeby i Tinglev sogn, alle tre i Tønder amt.

Undertiden har gangen været den, at et enten oprindeligt eller engang i tiden tilføjet -by i tidens løb er faldet bort: Sal i Ginding herred hedder 1462 Salbye (ÆDA II), Næs og Reng ved Vordingborg 1577 Næsby og Ringby (Fynske Aktst. II 29), Bækken i Rinkenæs før Bakenby, Nørre Snede 1572 Sneby (men Sn sogn; Heise, Rosenkrantz II 27), Burg på Femern i Femerns landsret fra o. 1320 Burghæby. Omvendt hedder Vejleby på Låland 1444 foruden Veylebye også Veyle alene (ÆDA V 862). Hals i Valdemars Jordebog hedder nu Halseby, Salbys skov på Hinsholmen kaldes sammesteds Salris, hvad der forudsætter, at landsbyens oprindelige navn er Sal alene som de jydsk tilsvarende byers¹, Lavnsby på Als i det bekendte skifte 1245 kun Langesio. Det hedder i nutidens topografi Veggerby i Himmerland men Veggergårde (jfr. Giver, Sebber i samme egn); til Geel i Angel svarer Geelbyholt; på Øland er landsbyen Frø, men den har udflytter-

¹ Er denne forklaring på forholdet mellem de to navne Salris og Salby ikke meget enklere og naturligere end Sigurd Nygårds (Un. Bl. II): »vilde det være dristigt at antage, at den usædvanlige endelse -ris har gjort, at man har ombyttet den med den velkendte -by?«

stederne Frøbygårde. I Nosaby sogn i Skåne ligger Nosa Mølle. Til Skamby svarer Skamherred, der vel forudsætter, at byen tidligere har heddet Skamme alene¹. I Angel forenes Skåleby og Skålderup, når man forudsætter et Skåle² og denne bys udflyttertorp. Ved Barsmark på Løjt ligger højen Barby Kroghyg; det faste i navnet er altså Bar, som vi også har i Barsø.

Også når der er to lokaliteter, hvoraf den enes navn er sammensat med -by, mens den andens er usammensat, tager vi ikke fejl af sammenhængen. Hår i Jylland, Håre i Fyn er samme navn som Hårby i Fyn, Rynke i Skåne (ved Herridsvad) og de to Rynkeby på Fyn gælder det samme om, ligeså for gårdene Rørs vedkommende i Sverige og i det overvættes stenrige Gerum sogn i Vendsyssel sammenlignet med Rørby på Sælland i en på stenkamre særlig tidligere meget rig egn. I Sverige Kumla og Kumlaby. Til det sønderjydske Visteby (nu Visby) svarer sikkert Vist, to sogne og en gård i Vester Götland, Visteby, en by i Uppland, og selve herredet Vista ved Vättern, alt kommende af »vist«, opholdssted, bolig. Til de interessanteste steder af denne art forekommer mig at høre sælandsk og falstersk Skelby, sønderjydske Skelle, hvis grundord synes at være det samme som i svenske stednavne: Skialfby, Skielff, Skiælf. Låffler (Arkiv för nord. Fil. X 166) vil heri finde det gamle ord for højsæde, som kendes fra Lidskjäl³. Skælby op ad Kalmar er landshövdingens residens den dag i dag og har vel fra ældgammel tid været i kronens eje. Det sælandske Skellerød

¹ Hellquist (Ark. f. nord. Fil. XXIV s. 84): »Liksom . . . Skammeby af skamber (kort) står i motsättning til Langaby«. Vort Skamby har ikke noget Langby eller Møgelby til modsætning. En by i Øster Götland hedder Skamby, men nabobyen Øster Skam.

² Alexander Bugge (Vik. II 282): På Scalebi [tre gårde i Lincolnshire] må have stået en stor Skåle.

³ Også et andet ord for højsæde bliver til stednavn, Ånvæga i Skeda sogn i Øster Götland.

hedder i middelalderen Skelwerhøwe og Skylffuerøghe og kan på dette sted føjes til de førømtalte navne på -høj, som antyder tilstedeværelsen af tingsted eller måske særligt, at kongen der har »siddet på høj«, dvs. givet foretræde (jfr. Axel Olrik i Danske Studier 1909). I Torneherred i Skåne findes det ligelydende landsbynavn Skielhøy, Skelshøy (Mandtal o. 1620). Sophus Bugge vil endog udlede navnet på den ældgamle svenske kongeslægt, Skilfingerne, af denne kongernes opgave, at sidde i skjalf. Skelby er således måske navnet på en by, hvis bestemmelsesord betegner en af mennesker skabt indfredning, høj, stillads, bygning; Skaleby og Salby betegner ganske sikkert noget sådant. Men den slags forled er i det hele hyppige ved -by. Gårdeby, Stokkeby, Skidby, Tømmerby sigter alle til indhegning eller plankebygning; Borgby, Husby og Ladeby på anden måde til bolig og drift. Morsomt er Dyngby, om hvis sammenhæng med dyngje der vel ingen tvivl kan herske, den afsondrede bygning nær skålen, hvor kvinderne syslede. Dyngjerne kendes allerede fra Tacitus som de varme halvt i jorden indgravede, med gødning dækkede tilflugtssteder for vinteren. Endnu i vikingtiden var dyngjen det varmeste hus på gården. I Haraldskvæde (hårfagre) hedder det: »Ung blev alt af ilden han ked og af inde at sidde, af den varme dyngje og af dunforede vanter.« Dyngjen var altså også børnenes opholdssted. Dommerby (Dungerby) i Fjends herred kan vel have samme forled.

Hovedleddet i Harreby (Hørby, Hårby, Hør, Hår, Håre, Harre) omtales flere gange i den ripuariske lov som det sted, hvor ed skal aflægges: jurare in haraho. Medens Fustel de Coulanges ikke kender ordets betydning, veed Müllenhoff godt, at harahus er det nordiske hørgr. På den anden side identificerer Müllenhoff det urigtigt med domsstedet, hvorimod Fustel de Coulanges rigtigt ser, at det er et andet sted end tinget, end mallus eller judicium.

Harahus er somme steder bleven stående i lovens text fra den hedenske tid, men andre steder er det afløst som edssted, så man nu skal sværge »in ecclesia« ligesom i de bayerske, burgundiske og alemanniske love. Fra hørgen og dens ring er man kommet til kirkens alter. Om hørgen se især Magnus Olsen, Hedenske Kultminder I 285 ff. og Thümmel, der germanische Tempel. Men som hørgen i dette tilfælde har fået vige for kirken, er formodentlig adskillige nordiske »Harreby« i kristen tid blevet til »Kirkeby«, og disse Kirkeby kan altså være langt ældre end kristendommens indførelse. At »Kirkeby« kan fortrænge et ældre navn, har Förstemann (Die deutschen Ortsnamen s. 300) et tysk eksempel på: En westphalsk by kaldes i 10. årh. kun Ihtari, men 1030 omtales første gang, at den også hedder Suthkirike, og senere bærer den kun dette navn: Südkirchen.

Mellem -by og -um er der et vist forhold. Bestemmelsesordene til bægge kan være ens, men bestemmelsesordene er så af den slags, at de også kan stå alene uden dativendelsen.

Exempler er:

Voldum	Vold	Voldby
Bjergum	Bjærg(-e)	Bjærgby
Ørum	Øre	Ørby
Lundum	Lund(-e)	Lundby
Dalum	Dal	Dalby
Rørum (Skåne)	Rør (Vendsyssel)	Rørby (Sælland)
Vindum	Vind(-e)	Vindeby
Vesum (Skåne)	Ves (Angel)	Væsby (Skåne), Vesby (Sønderjylland).

Forholdet mellem dem er vistnok dette. -Um og -e er den ældre endelse. Betegnelsen med -by kommer op henimod vikingtiden og bliver hæftet til det tidligere anvendte stednavn, der som afledt af naturting havde noget ret flydende, der ikke tilstrækkelig tydeligt angav stednavnets

karakter at betegne et beboet sted — netop for at fremhæve bebyggelsen. At man behøvede denne vedhæften af -by siger, at man endnu ikke var vant til, eller at man følte det ulogisk at kalde en bebyggelse alene med benævnelsen på en naturlokalitet, og der kunde måske deraf drages den videre slutning, at man først på den tid, da man begyndte at bruge en endelse som -by, har vovet sig til at navngive menneskelige indretninger med naturnavne.

Af beviser for tid og omstændighed ved denne omdannelse er der dog kun eet at føre. o. 870 nævner Ottar og Ulfsten handelspladsen i Sønderjylland: æt Hæðum, to Hæðum, of Hæðum. At den i Njáls saga ved omtalen af en begivenhed o. 950 kaldes Hedeby betyder intet; det er kun stedets navn, som det kendtes på Island i den tid, sagaen nedskreves, men gennem »Hedeby«-stenen og »Danevirke«-stenen er navnet Hedeby's brug aldeles sikret for tiden ved år 1000. I tiden mellem 870 og 1000 må altså ændringen i navnet være foregået; man kan være begyndt med at sige »by at Hæthum« istedenfor blot »at Hæthum«, for noget senere at sætte -by bagved bestemmelsesstedet. Andre steder er denne omdannelse ikke sket, men man er bleven stående ved den gamle dativ, blot at præpositionen bortfaldt; den dag i dag har vi Hedum bevaret, bare med den afslibning, tiden har ført med sig, i navnet på fire-fem jyske landsbyer: Hem (udtal Heem). — At Ottar og Ulfstens navneform skulde være den norske eller angelsaxiske alene, har man ingen ret til at antage, snarere grund til at tro, at det var den danske. Mangt et Dalby kan før have heddet »at Dalum«, mangt et Højby oprindeligt »at Høghum« og Ørby før »at Ørum«; »at Hedum« er så dansk som noget af disse. Vi har endelig også præpositionen »at« i et dansk stednavn med netop vort bestemmelsesord. 1352 hedder en gård i Hjortlund sogn ved Ribe: Garthathheet (Kinch, Ribe I 221); dette kan umuligt opløses anderledes end som »garth ath heet«, gården ved

heden. Garth at Heth = By at Hethum. Den fynske kirkeby Heden, der ligeså godt kan være »at Hedum« som Seden i Fyn Sædum, nævnes tidligere også Hedby.

Noget væsentligt for os i dette arbejde er så nogenlunde at få fastslået den rette rækkefølge i visse gamle stednavne og, hvor det er muligt, deres alder. -Um viser sig nu at kunne være ældre end -by. Men da arbejdet også i almindelighed tilsigter at skaffe topografiske bestemmelser bragt med ind i drøftelsen af stednavnene, må det være tilladt at sige et par ord yderligere om Hedeby. Forfatteren slutter sig til den sidst af Müller og Neergaard forsvarede antagelse af et Hedeby syd for Slien indenfor Halvkresvolden, der ikke må sammenblandes med et oprindeligt Slesvig hinsides fjorden. Den anselige bebyggelse indenfor Halvkresvolden må dog have haft et selvstændigt navn, og hvad kan det have været andet end Hedeby. Selve Hedebynavnet synes mig at levere et bevis til dem, som allerede tidligere har været fremførte. Hedeby har ligget ved hederne, men disse kan kun antages i gammel tid at være gåede frem mod Halvkresvolden og ikke mod Slesvig nordenfjords. Den flade, sandede hedeslette strækker sig endnu umiddelbart til nærheden af volden, men nordpå hinsides Slien hæver sig lerbakker, der tildels endnu er skovklædte og i oldtiden sikkert allevegne har været det, hvor opdyrkning ikke allerede havde ryddet skoven. Tydeligst ses de store modsætninger i egnens fysiognomi fra den bakke, man nuomstunder på dansk er vant til at kalde Kongshøj. Oppe i det nordlige grundmoræneterræn ligger da også vest for Slesvig by Skovby, hvis navn ser ud til at være dannet netop i analogi med Hedeby og for at indskærpe modsætningen til denne. Har vi intet Skoghum eller Skovum, der svarer til dette Skovby, at modsætte Hedum, har vi ialtfald i Salling landsbyen Skove.

Et bevis mere for, at Hedeby ikke oprindelig har været lig Slesvig, kan gives. I Slesvigs plattyske Stadsret fra o. 1400 stilles op mod hinanden »alle arch dat dar schut an der stadvelde, dat dār geheten is wickbelde« og »alle arch, dat dar schuet twisschen . . . Hethebysand onde Haddebothsunde«. Hedeby sand ligger udenfor byen Slesvigs område, og den ligger op til Haddebodsund, dvs. Haddebynor. Heri er tydelig givet, at Hedeby sand er egnen om Halvkresvolden og derfra i vest. Og der ligger i betegnelsen -sand angivet på en ny måde det samme som i den gamle forstavelse »hede«, at efter jordbeskaffenheden kan Hedeby ikke have ligget nord for Slien. Da

Hedeby var ødelagt, flyttedes dens navn over på byen hinsides Slien, men det gamle navn blev hæftende ved dens område som Hedebysand. — Endnu et bevis for, at Halvkresvolden har indesluttet Hedeby, giver det kvad, Harald Hårdrådes krigere digtede, da de 1050 havde indtaget byen. I dette hedder det med Finnur Jónssons omsætten af ordene: vask i nótt fyr óttu á borgar armi, og i hans oversættelse: var jeg inat før otte oppe på borgens (ene) arm. Det billedlige udtryk arm er taget fra menneskelegemet; således forstår også Finnur Jónsson det, idet han i klammer tilføjer »ene«. Men Hedebyvolden har netop to arme, tilsammen dannende en halvkres; ved en kresrund vold vilde man ikke være kommet i tanke om en arm; skjalden havde brugt et andet billede.

At navnene på -by i det hele ikke kan være kommet frem før efter tiden ved 700, kan måske bevises. Ingen del af Danmark er så rig på navne af denne art som Angel, men ved denne tid omtales det af Beda at ligge øde. At ligge øde er selvfølgelig at forstå med forbehold; enkelte ældgamle navne har overlevet Anglernes store udvandring, og -lev-erobrerne har bragt nogle få navne ind i landet; men at kalde landet øde, efter at først mængden af -by i landskabet var dannede, vilde være umuligt. Også -torp, der ligeledes er talrigt repræsenteret i Angel, må være yngre end Bedas tid, men inden 800 har det været i brug, eftersom ved denne tid de frankiske årbøger omtaler Slistorp. At Slistorp senere kaldes Slesvig (første gang i Ansgars levned) siger, at endelsen -torp ved den tid endnu har været ganske ung og ikke anderledes groet sammen med bestemmelsesordet, end at den kunde ombyttes med en anden endelse.

En tilknytning af en anden art end til -um har -by til -tofte. Mens -by i tidens løb kan afløse -um, er -by og -tofte samtidige. Det bevises dels ved deres samtidige brug i England, dels ved ensartetheden af deres forled, Saltofte ved siden af Salby, Gamtofte ved Gamby, Vedtofte ved Vedby, Villestoft ved Vilsby, Voldtofte ved Voldby, Skårtoft ved Skårby, Østoft ved Øsby, Grumtoft ved Grumby, Klovtofte ved Klovby; i Sverige f. ex. Kumla-

tofta ved Kumlaby. Men fremfor alt ved ensartet beliggenhed, særlig karakteristisk, hvor -by og -tofte er gået i kompagni om store fælles oprydninger, således som det i de enkelte tilfælde er påvist: ved Ringsøen, i Villands, Flakkebjærg og Båg herreder.

Guder, Konger og Stednavne.

Njord. Da vi færdedes i Skåne, standsede vi ved Nærlunde, som allerede Oluf Nielsen har dømt til en helligdom for Njord at være. Et andet Nærlunde er efter Postförteckningen en landsby ikke langt herfra i Bjuf sogn, men det er mig umuligt at finde denne lokalitet på kortet. Nærdala i Genarp sogn, som Falkman udleder af præpositionen ,nær', vil Oluf Nielsen også »uden tvivl« bringe i forbindelse med Njord, men imod dette må der indvendes, at aldrig ellers navnet på en gud forbindes med efterledet -dal.

Nærlunde ligger lige ved landingsstedet Helsingborg og er udgangspunktet for en -lev-kæde. Dette samvær kan imidlertid være tilsyneladende og bero på et tilfælde. Men kan samme forhold påvises andre steder, bør det vække opmærksomhed, og er det hyppigt således, kan det fastslås, at -levfolket på sin udfærd medbragte Njord som sin gud. Da vi kom til Fyn, iagttog vi et Nærrå, om hvis betydning der ingen tvivl hersker. Det er Niartharhøghæ (Oluf Nielsen, Un. Bl. I 262), Njords høje. Det ligger nær havn og til en vis grad centralt i Slettens -lev-område, og et andet Nærrå ligger centralt i den samlede store nordøst- og indfynske -lev-bygd. Disse steder, helligede Njord, kan imidlertid være overtagne af -lev-erobrerne fra den ældre befolkning, selv om det taler til gunst for den ønskede opfattelse, at de ligger centralt netop for -lev. Vi trænger til flere eksempler og bliver derfor glade ved i Gudenå-lev-bygden at finde Njær, hvis betydning Oluf Nielsen ikke har fastslået, skønt de ældre former af dette bynavn siger,

at Njord også har ret til at beslaglægge det. Særlig formen Nærraadz-torp fra 1478 ligner slående de fynske Næra med genitiv tilføjet.

Knap så sikre men meget antagelige synes følgende. Nøtten i Himmerland er led i en -lev-kæde og sikres mig af sprogmænd godt at kunne være lig Nærtuna i Mælareggen og at aflede af Njord. Jardelund i det sønderjydske Kærherred har til nabobyer i øst de to flensborgske -lev Frøslev og Harreslev. Forledet kan være korrumperet af Njarde eller Njærde. Lydsammensætningen nj har ikke allevegne været behagelig for tungen, de østgøtiske Njærdavi er blevne til Mjærdevi, Njardarløg i Hørdafylke først til Jardarlag, derefter til Jarlø.

Flere eksempler fra Danmark vil jeg ikke fremkomme med for ikke at lokkes ud på gyngende grund, men andre skal hentes fra Sverige, idet jeg tager mig ret til at bruge -løse istedenfor -lev; -løse har udviklet sig af -lev. Vi træffer da i Øster Götland tre fordums Njærdavi (to Mjærdevid, et Næreby), hvoraf de to i snæver tilslutning til -løse, det tredje i en noget friere, men dog utvivlsom forbindelse¹. Som det sønderjydske Jardelund ligger op ad et Frøslev, ligger det ene Njærdavi i Øster Götland op til et Frössle. Går vi til Vester Götland, begynder den lange række af -lev og -løse ude ved Gøtaelvns munding med et Næreby, som vi jævnfører med det østgøtiske Næreby, der er sikkert som Njærdavi, og derfor godskriver Njord; den fortsætter undervejs med et Nære-bo (-bo kan ligeså godt senere være tilhæftet, som tilfældet ofte er med -by) og ender med to Nærlunda. Og endelig ligger nok et Næreby opad et Ellös og ved munden af den fjord i Båhuslen, ved hvis inderste ende et Færlev er liggende.

Om de mange -løse langs Vänern i forbindelse med

¹ Noreen, Spridda Studier II 89: »Möjligen kan man ock af Niärdhavi (numera Mjærdevid) sluta til Njords existens.« Iøvrigt »förtjänar det påpekas, att man tills dato icke i svenska ortnamn funnit säkra spår af andra gudar än Oden, Tor, Frö, Ull och gudinnan Frigg.«

Njords helligdomme kan yderligere mærkes: Sønnavnet Vænir står i aflyd til Vanir, og Njord har tilnavnet Vanr. Golther bemærker: Frey og Njord »wären als seegötter wol zu verstehen« i deres egenskab af Vaner. Jeg siger derimod: Njord har sit navn Vanr ikke som havgud, men som Vænergud.

Denne lange eksempelrække skulde synes at være bevis nok, men man har dog lov til at kræve en modprøve. Findes der ikke i stednavnene antydning af Njords dyrkelse udenfor -lev-løse-egne? Fra Danmarks fordums område har jeg da alene to stednavne at fremføre. Det ene er Nærild i Lyne sogn i Vestjylland. Navnet forsvandt i 16 årh. (findes 1533, Jydske Saml. VIII 296, jfr. Oluf Nielsen Un. Bl. II 262), og byen hedder nu Østergårde. Den ligger nærmest blandt -inge, dog kun to mil fra Allerslev og een mil fra et af de Malle, som jeg også bringer i forbindelse med -lev. Den kan tilnøds regnes med til denne gruppe af stednavne og altså bekræfte min formodning, men det usædvanlige efterled -ild sætter forledet under mistanke. Njord, der aldrig forsvinder i den hedenske tid, kan dog her i senere tid, da også Odin dyrkedes, hvis navn vi genkender i Onsild, Vonsild, have fået en helligdom med den yngre endelse -ild. — Det andet er Næraby i Halland i en bygd med -høj og -stad, der også kan være opstået i noget senere tid. Men to enestående tilfælde beviser ikke meget imod såmange, der peger rigtigt. I Gøtalandenes store område holder stednavnene med Njord sig udelukkende til -lev-løse, således at ikke een undtagelse kan påvises. Det kan slås fast, at -lev-løsefolket er draget ud under Njords beskyttelse og er vedblevet at ære ham, hvor det slog sig ned. Det er altså fra Sælland, at hans dyrkelse har bredt sig, og dette forhold kan optages blandt beviserne for, at Nerthusøen er Sælland.

Men hvorfor nævnes ikke her det stednavn, sammensat med Njord, der synes blandt de sikreste og er det, der tidligst er blevet hævdet som et sådant? Det er kendt af alle forskere; Chadwick f. ex. citerer det efter Axel Kock: Nærum

i Nordøstsæland hedder 1186 Niartherum, 1193, 1198 Niartharum, o. 1370 Nærerum og Nyerum. Endelsen skulde være -heim og Niarthar regelret genitiv af gudens navn (Oluf Nielsen Un. Bl. 262). Jeg troer imidlertid, at denne forklaring af stednavnet er ganske urigtig. Forudsat at endelsen er -heim, hvorfor findes da ikke i Danmark noget tilsvarende -heim med andre guders navn foran; der er intet Odinsheim, Frøsheim, Thorsheim, Tyrnheim, og Ullum har intet med guden Ull at gøre, da det findes endog som marknavn og derfor er en dativform. I hele Sverige med de talrige minder om guderne i stednavnene er der ikke eet -heim med et gudenavn foran, ialtfald er der intet Njardar-heim, Nærum. For Norges vedkommende slutter Magnus Olsen (Hedenske Kultminder I 50) ud fra det danske Nærum, som han antager for sikret som et Njarðar-heim, at det er »rimeligt« at antage samme oprindelse for Nærum, Nalum, Njæreim, Nerim, Nereim og Nærem. De skal »sandsynligvis« ses i sammenhæng med det danske stednavn. For et Nerdrum antager han derimod et oprindeligt Njarðarvin, hvorom der vel ikke kan være tale i Danmark. Han kalder spørgsmålet om Njord i de ovennævnte norske stednavne for »vanskeligere« at afgøre end de norske sammensætninger af gudens navn med andre efterled. Ingen af de andre hovedguder, Odin, Thor, Ull og Frøy har heller i Norge deres helligdom sammensat med -heim. Kun den sene gud Balder har sit Baldrsheimr i Hørdafylke, hvis da ikke forledet her betyder noget andet. Nogle danske forskere har omvendt sluttet fra de norske Njarðar-heim til det danske. Vi har en svikmølle. Det går absolut ikke an at lade det nordsælandske Nærum være det eneste sted i hele Norden, i hvilket en guds navn indgår forbindelse med -heim. Steenstrup (De danske stednavne S. 34) vil i det hele hævde, at »hjem« altid i første led indeholder et naturforhold; »dette gælder også de norske navne«. Endelsen -heim findes imidlertid som tidligere påvist vistnok slet ikke i

Danmark, og Nærum har ovenikøbet ikke engang -um til efterled, men -rum. Blandt -rum anbringer Steenstrup det i »Indledende Studier«. Hvorfor skulde Nærum nemlig gøre en undtagelse fra de -um i den store skov i Nordøstsæland, som er -rum: Esrum, Farum, Virum. Det er en gruppe af -rum af samme art, som der findes i Skåne og videre op i Småland, og i de gammeldanske landskaber ligger -rum som Nærum i afsides og sent opdyrkede egne¹. Den, der sidst har behandlet spørgsmålet, Lindroth i »de nordiska ortnamnen på -rum«, tør da heller ikke opretholde påstanden om et Njarðar-heim, men erklærer det resolut for et -rum. Derimod hævder han forleddet som gudenavn. Jeg tvivler om, at et gudenavn kan sættes foran denne stednavnsendelse, men lad det være således. Det er da at sammenstille med Nærild, og hvad der er sagt om dette, gælder også her: det er forholdsvist ungt.

Vi. I mange af -lev-løse-kæderne findes Njords helligdom lige ved begyndelsen. Det gælder ved Helsingborg, i Nordfyn, i Himmerland, i Vester Götland, i Båhuslen. Strax foden sattes på landjorden, påkaldte man sin gud og helligede ham et vi. Fra en senere tid veed vi om Nordboerne, at sådan gjorde de. 921 traf Araberen Ibn Fadhlān Nordboerne ved nedre Volga, og han fortæller om dem, at når deres skibe var nåede til landingssted, tog de offergaver af brød, kød, løg, mælk og øl med i land og rejste der en bjælke, der skulde ligne en menneskelig skikkelse, kastede sig på knæ for den og sagde: »Til dig har jeg bragt denne gave med osv.«. Det var købmænd, der ønskede god afsætning af deres varer, men erobrere har jo også haft grund til at få guden med, når de var landede et sted, og deres gud skulde ikke have så temporært et offersted som handelsfolks.

¹ I Tønning sogn, Tyrsting hrd. i Nørrejylland findes Nærumgård, vel oprindelig et marknavn. — Jeg har i denne afh. af praktiske grunde ikke holdt -um og -rum ude fra hinanden; hvilke danske -um, der er -rum, kan næppe trods Steenstrups og Lindroths behandling af æmnet siges at være afgjort.

Jeg mener at kunne vise, at flere stednavne herhjemme tyder på en lignende dyrkelse ved ankerplads. Endelsen -by er noget ret løst, der nemt kan skæres ud fra sit forled, sådan at dette ikke tager væsenlig skade, men står på egne ben. Næreby er vist ikke ligefrem en forvanskning af Nærdevi, men er fremkommet af Nærdevi-by. Mon vi derfor ikke har lov til at stryge -by i de nordiske Viby? Tilbage bliver Vi alene. Et Vi ganske nøgent findes ved Hørløse nordligst på Øland. Nu ligger de fleste af disse gammeldanske vi — til de svenske har min undersøgelse ikke strakt sig — på samme måde som de med Njords navn sammensatte vi og lunde. Det jyske Viby ligger ved udløbet af Århus fjord, hvorfra Jyllands største -levbygd skabtes; det ene fynske Viby ligger op ad det Malhøj (Måle), hvormed også udgangspunkter betegnes; forresten også op ad et Salby, som før hed Sal og må have været et høvdingebo; det andet Viby findes umiddelbart ved Kertinge nor, hvor ligeledes erobrerne kan være steget i land; det tredje ligger i Vends herred ved Gamborg fjord; det har fjorden i vest, Rorslev mod nord, Ingslev i øst, Balslev i syd, de tre af fire -lev i den ende af Fyn. Det skånske Viby endelig ligger umiddelbart ved det Håslev, der er det sydligste og derfor vel sammen med Gualev det ældste af alle -lev i den store bygd ved Helgeå. Kun det sælandske Viby gør en undtagelse, der stadfæster reglen. Det har lov til at ligge midt inde i landet, fordi Sælland ikke var noget erobret land og intet vi der skulde fremhæve en landgang; det ligger iøvrigt i en egn, der er rig på -lev, -løse, -sted og -høj.

Hvorfor har disse vi ikke noget gudenavn foran? Jeg kunde tænke mig, fordi guddommen endnu opfattedes som en enhed, lad os kalde den Njord, og derfor ikke særlig behøvede at navngives. Senere, da Ull, som vi snart skal i lag med, var emaneret fra Njord, måtte man skelne de to guders helligdomme fra hinanden ved tilføjelsen af de særlige gudenavne. Muligvis kunde deraf til en vis grad udledes, at

erobningsbygderne med de nøgne -vi er ældre end de bygder, som blandt deres stednavne tæller Njardevi og Ullevi.

Viby ved Århus hedder i Valdemars Jordebog Withby, men Saxo har formen Viby. Allerede N. M. Petersen (Saml. afhandl. I 164) spørger om, hvilken form der er den rette. Vi lægger fingeren på jordebogens urigtige nedskrivning i dette tilfælde, også for i det hele at pege på, at den ikke med hensyn til opfattelse af stednavneformer er ufejlbar. Kongens skrivere har ikke været ligelig kendte over det hele land og har ikke haft lige godt øre for at gengive folkemålet. Endnu var stednavnene ikke ret hyppigt fæstede til pergamentet. Et gammelt dansk Withby skulde på Århusegnens mål give nutids Vejby. I Fyn kan Viby ikke være lig Vedby. Det fynske Vedby, der ligger, hvor storskoven grænser til Sletten, udtales med accent på sidste stavelse: Vebÿ, ligesom Lundby udtales Lumbÿ og Ladby Labÿ, mens de tre Viby simpelthen hedder Viby, og Skamby, hvor -by ligeledes er løst tilknyttet (jfr. Skam herred), Skåmby. De to fynske Gamby udtales derimod Gambÿ og kommer i et modsætningsforhold til Skåmby.

Også med -torp kan vort vi rimeligvis i en senere tid blive sammensat, og i denne form findes vi i andre -lev-løse-forbindelser. Hvor -lev-kæden begynder ved Simris i Skåne, ligger Viarp; nord for Landskrone, hvor -levkæden begynder med Herslev, ligger Viarp og Vigård, ved Førslev i Torekovgruppen Viarp. Mærkeligt er, at i Norge ender ingen helligdoms navn på -vi, efter Magnus Olsen (Kultminder I 176) snarere på grund af natur- og bebyggelsesforholdene i en bestemt forhistorisk periode end på grund af afvigende kultusforhold.

III. Ved den store sælandske -løsebygd i Merløse herhed var der den mærkelighed, at foruden de mange -løse og de mange så meget yngre -torp var der ikke eet gammelt stednavn af anden karakter. Kun een undtagelse er værd at nævne: byen Ulvig i Undløse sogn. 1361 hedder stedet Wlszuigh (Rep.), i Æ. D. A. IV Wlfege (1400) og Wllfeege (14 årh.). Men alle tre kilder er danske oversættelser (Anne Krabbes Kopibog) eller registranter på dansk, ingen er originaler. Fra Ulvig flyder en bæk sydpå til Åmosen, og dens navn kendes gennem Sorøbogen fra 1205 som Wluebec. Som bebygget sted er det vist det nuværende Ulkestrup (Ul-

vigs-torp), dannet på en tid, da -torp-endelsen endnu ikke var fast tilknyttet (jfr. Slistorp og Slesvig). At navnets endelse ikke kan have at gøre med vig, havbugt, siger beligheden langt fra havet og højt til vejrs; at det skulde være samme endelse som i de -vig, der træffes i Vestjylland, næsten altid som navn på uanselige lokaliteter, vilde være enestående på Øerne og er overmåde usandsynligt. Navnet vilde dog være gået os ud af øret, hvis vi ikke i Sverige gang på gang traf et stednavn, der kun i nutidens skrivemåde er forskelligt fra det, så det i virkeligheden er det samme. Midt på Øland i en -løse-bygd træffes Ullevi, som forskerne ikke tvivler om har været en helligdom for guden Ull. Højere oppe på Sveriges østkyst, i Tjust, møder os stednavnet igen og i hvilken forbindelse? Umiddelbart op ad egnens eneste -løse. Følger vi på den anden side af Sverige den -løsekæde, der skyder sig frem i Vester Götland, har vi også ved den et Ullevi, og Øster Götlands fire Ullevi findes ligeledes i -løse-egne. Fra disse mange vi for Ull, alle i forhold til -løse, rettes skarpe strejflys tilbage mod det sælandske Ulvig, der ligger i den mest udprægede -løse-bygd, og der kan ikke være mindste tvivl om dette navns oprindelse. Nutidsendelsen -vig er ikke til hinder. Også svenske vi skrives nu vik, f. ex. hed Frøsvik i Øster Götland 1311 Frøsvi.

Hvis det dernæst kan påvises, at Ullevi i Danmark og Götalandene kun findes, hvor også -løse optræder, er det givet, at guden Ull intimt har med -løse at gøre, og således er det. I Danmark og i Sverige op til Tiveden og Kolmården findes intet stednavn med Ull, uden det ligger op ad -løse, undtagen det ene Ullene i Vilske herred i Vester Götland. Det er gennem et andet efterled — vin — ikke så tydeligt karakteriseret som en helligdom for Ull, men kun som en ejendom, tilhørende Ull, og selvom det er ægte, har det vel lov til at gøre en undtagelse og kræve at forklares ud fra en overførelse af Ulls dyrkelse fra hans oprindelige tilbedere til en anden kres. Således er det gået Ull i

øvre Sverige, hvor hans dyrkelse er blevet almindelig, men hvor jeg ingen regler kan give for hans helligdommes udbredelse lige så lidt som for -løse. Også i Norge forekommer hans navn hyppigt som forled i stednavne.

Men er Ull knyttet inderligt til -løse og hans dyrkelse udbredt med de folk, som anlagde -løse, er det fra syd, fra Danmark, at han er gået op i Skandinavien, og det sælandske Ullevi har førsterang i tid og ære fremfor de svenske. Så er der ligesom noget i Saxos meddelelser om, hvorledes Ull for den hjemvendende Odin flygter til Sverige, men der bliver han rigtignok dræbt af Danerne. I Skåne, overganglandet til Götalandene, kan intet Ullevi påvises; derimod nok et Ulsager, den slette Uldager, hvor Regner Lodbrog ifølge Saxo sloges med Skåningerne. Dette sted er hidtil blevet søgt forgæves, men i Kviinge sogn i Østre Gøinge herred ligger gården Ålsåkra, som i mandtal o. 1600 hedder Vlffxager og Aalsagere. Den ligger i hjærtet af den store nordøst-skånske -lev-bygd, lige ved Vesterslev og med Gumløse ikke tre fjerdingvej til vest. Endelsen -ager gør det imidlertid tvivlsomt, om navnet tilhører den tid, hvori -lev dannedes.

Oldtidens folk havde syn for, at deres hellige steder skulde ligge imponerende; allerede beliggenheden af stenalderens dysser taler om æstetisk sans og interesse for det virkningsfulde. Også Ulvigs beliggenhed er et vidnesbyrd herom. Det troner højt, hvor den meget kuperede midtdel af Holbæk amt falder af mod nordøst til de store enge om Vognserup og det jævne bundmoræneland ind mod Holbæk med de mange -løse, og mod syd skuer det vidt ud over Åmosen til andre -løse. Som baggrund mod vest har det haft ubrudt skovland. Jorden er lagdelt ler, en af de største samlinger af dette i Holbæk amt, og særdeles frugtbar. Nord for gården er den store Kildeeng; egnen er i det hele rig på kilder. Umiddelbart ved gården er jordsmonnet 74 m. højt, i en afstand af 1000 m. er bakken 86 m.

eller så høj som noget punkt i bakkedraget mellem Undløsesænkningen og Skarridsø; kun Knøsen i Skamstrup sogn er højere. På Ulvig mark er der en herlig lund af gamle ege, der frit får lov at brede deres kroner over tjørn. Uagtet man meget godt skønner, at disse træer højst er et par hundred år gamle, kan man ikke modstå den stemning, der ånder ud fra dem, og man troer sig henflyttet til et gudevi i fjærne hedenold. Dansk natur med den skønne modsætning af vide sletter og kraftigt formede bakker går her sammen med dansk historie. Vi er også her i det klassiske land for den kunstner, i hvis sind disse strømninger forenedes: I. Th. Lundbye.

Skulde man nærmere bestemme stedet for Ulls helligdom, kunde man gå ud at finde Aalleaas, som i de gamle matrikler er navnet på en ås i Kirkevangen, hvis ål kan stå i forbindelse med det gammelt-germanske ord for et gudehus: al. Mærkeligt er det også, at der blandt Ulvigs marker, hvor der aldrig i kristen tid har stået et gudshus, findes en Kirkevang. Er ved kristendommens indførelse det gamle gudeland bleven givet til den nye sognekirke, den i Undløse? Mulig er også på anden måde en forbindelse mellem dette gamle gudested og middelalderen. I Valdemars Jordebog forekommer blandt konunglev mellem Hagested og Stigs-Bjærgby det ukendte Røthæstænsore, om hvilket O. Nielsen uden videre slår fast, at det må have været i Tuseherred. I nærmeste omegn af Torbenfeld og Ulvig — i eller umiddelbart opad Tuseherred — ligger hele fire steder med -ore: gården Orelund, bakken Orebjærg, skovene Orekrog og Gamleore. Herredet iøvrigt har på målebordsbladene intet stednavn med -ore i. Det er da rimeligt at søge Røthæstænsore her. Konunglev er i Valdemarernes tid især to arter af jordejendom: de store udyrkede skove og de gamle midtpunkter for ting, for gudsdyrkelse og samkvem, således Hjøring, Viborg, Jelling, Varde, Hedeby, Odense, Ringsted, Slangerup, Roskilde, Slagelse, Skanør, Lund, Helsing-

borg. Røthæstænsore hører nærmest til den første afdeling, men kan samtidig være navnet på den egn, der indsluttede Ulls vi. Ved siden af Ulls helligdom kan allerede den hedenske fyrste have haft sin gård, og egnen kan have tilhørt ham.

Der er i »Rødesten« en ret uhyggelig klang, der fører fantasien hen til de blotstene, som traditionen på Island har gemt mindet om. Og til de Goðahóll, Goðaborg, Goðaborgarfjall, Goðafjall, som så hyppigt nævnes ved de islandske hov, kunde her svare Godbjærghælde, en meget stejl bakkeskråning nord for Kildeengen. Den kilde endelig, som også hørte med til nordiske offersteder, er endnu til. Ved foden af Ulvigbakken, ned mod Åmosen, på Ulkestrup mark, i en eng, stemningsfuldt indrammet af brede bøge, vælder en kilde frem, stensat, plankehegnet, der tidligere søgtes som lægedomskilde, og om hvilken endnu i mandsminde Midsælends almue samledes til marked. Der er en fortælling om Christian 4s besøg ved den. Gennem ikke få afladsbreve veed vi, at Undløse St. Laurentius' kirke i middelalderen var en valfartskirke. Kan man nu ikke tænke sig den middelalderlige kildedyrkelse ført tilbage til en hedensk? Distingsmarkedet i Uppsala, der allerede omtales af Snorre, har afgjort hedensk oprindelse. Jeg citerer angående dette kildespørgsmål Bernhard Sahlin: »Underbart är, huru denna dyrkan utan afbrott kunnat fortleva genom så betydliga tidsrymder ända fram till våra dagar, huru en och samma källa kunnat fortfara at vara helig, fastän religionerna växlat liksom folken, hvilka bragt henne sin dyrkan . . . Blotkällan vid Uppsala tempel omtalas af samtida [Adam af Bremen]. Den omständigheten, att så många offerkällor ofta ligga i närheten af kyrkor, antyder, att de äfven hos våra hedniska förfäder stått i samband med deras kult, då kyrkorna ju så ofta uppbyggts på gamla kultplatser.«

Ull er vinter-idrætsmand. Som sådan kaldes han Ondurás: sneskoguden, skøjteguden. Det var naturligt, at hans skøjter

blev et mærke for et eller andet fællesskab, der dyrkede ham. Nu ligger det sælandske Ulvig i Undløse sogn, og det kunde jo være, at folkene i Undløse har gjort deres guds attribut til navnegiver for deres by, at und således er det gamle ord »øndurr«. Ordet lever endnu i dansk; på Samsø — i samme amt som Undløse — og i Jylland betyder »at andre« at sætte nye slidestykker under vugger og slæder, og »en andre« slæbestykke, når mederne er forslidte (Feilberg, Jydsk Ordbog og N. M. Petersen, Nord. Myth. 2 udgave S. 329). Ingensteds i Sælland var der heller mere grund til at dyrke Ull som vinter-idrættens gud. Undløse ligger ud til den to mil lange Åmose, der om vinteren står under vand og dækket med is er den herligste idrætsbane.

Dernæst kunde ordet meiðr komme på tale (Bugge, Nord. Gude- og Heltesagn I 166). Det nævnes to gange i Håvamål som det træ, hvorpå Odin hang; Grimnesmål bruger det om Yggdrasels ask, altså om et levende træ, ligeså Fjølsvinsmål om et træ, der væsenlig er det samme som dette. Men efter Vigfusson er meiðr i prosa en lige, horisontalt anbragt stang af træ: galge, væverbom, mistelten, forvandlet til et spyd. I nordiske dialekter er det slædemeder, og herigennem kommer man til skier, der også er et horisontalt brugt træ. Vi er nær ved Undløse og Ull, vi er ved Medeløse (nu Merløse), der to gange findes indenfor det af Ulvig beherskede Merløse herred med de mange -løse.

Ull hedder også Bogaáss, fordi han er den ypperlige bueskytte. Navnet på hans attribut som bueskytte kan indeholdes i de to Bogløse i Finnveden og i Uppland, således at her forledet står i forhold ikke til bue i almindelighed, men til Ulls særlige våben. Vi får efterhånden forledene til -løse, som de er udviklede S. 152-53, udvidede i betydning: ånd, mede, bue. Enkelte har ment at finde Ulls hellige mærke endnu på vikingmønter fra Northumberland, der på den ene side fremstiller en spændt bue med en pil igennem og på den anden side Thorshammeren.

Et af de nærmest ved Undløse liggende -løse er Igelsø (Igeløse). Også dets forled forklares bedst på dette sted. I Gylfaginning hedder det, at Ull færdes, hvor der er taxtræer. Hvorfor? Fordi taxen fremfor noget træ er det, hvoraf man laver buer; allerede Cæsar nævner den som råemne for Gallernes buer på grund af dens hårde og seje vedd. Men taxen hedder på oldnedertysk *ich*, angelsaxisk *éow*, *iw*, oldhøjtysk *îwa* og endnu på svensk *ide-gran*. Fra at betyde tax er *ig* kommet til også at betyde bue: oldnordisk *ýr* og oldhøjtysk *îwa*. *Ýbogi* nævnes ofte i de gamle kvad. Igelsø har som de to Igeløse i Skåne, det i Vester Götland, det syd for Kalmar og Idheløse i Södermanland haft Ulls bue som navneskabende. På engelsk blev navnet på en bueskytte, *yeoman*, hædersnavnet for den frie mand. — I Tølløse også under Ulvigs herredømme formoder N. M. Petersen og E. Madsen trænavnet *Þøll*; det betyder fyrr men vel oprindelig nåletræ og er således brugeligt om taxen. Vi er ialtfald i nærheden af våben; det er ikke ualmindeligt, at navn på materiale bliver navn på den forarbejdede genstand.

Nu da vi veed, hvilken rolle buen, *ig*, *iv*, har spillet for guden Ull, og da vi genkender hans attribut i adskillige -løsenavne, har vi måske også lov til at begive os til øen Ifø (Valdemars Jordebog Ifiø) i Iføsøen i det nordøstligste Skåne, her hvor Andreas Sunesøn endte sit liv. Navnet kan komme af øens rigdom på tax, og når der på den ligger Hofgården, der i sit navn mulig bærer vidnesbyrd om et hedensk hov, kommer vi endnu nærmere til bueskytteguden og ledes til at henhøre hovet til ham. Når vi så tit har fundet en -lev-løse-række indledet med et *vi* eller en hellig lund, så glæder vi os ved at slå fast, at ved Iføsøen ligger Gualev, og dette Gualev kun 5 km. fra søens udløb i havet ved den korte Skraboås munding. Antager vi en indvandring af en -lev-stamme i Gøinge-Villands herreder, har den fæstet sin første nybygd enten her i Gualev med Ifø eller i Håslev ved Helgeåsøen eller samtidig bægge steder. Jeg har den op-

fattelse, at der i -levs forled i enkelte tilfælde ikke indeholdes et personnavn, men et høvdingenavn mere i almindelighed, i det hyppige Frøslev f. ex. det urnordiske *fraujaR, angelsaxisk frea, »herren«. Gualev her og Gullev nær Nøddelund (Njardarlund?) i Hovlbjærg herred hed bægge før Guthelev. Vi mindes »goderne«, som vitterlig fandtes i Danmark ved år 800, og som allerede på folkevandringens tid var navn på Goternes præster: gudja. Har goden for tax-lunden på Ifø boet i Gualev?

Det andensteds i Norden så ofte påviste samhör mellem helligdomme for to eller tre guder nær op ad hinanden findes muligvis også i Fyn. Guderne Njord og Ull hører nøje sammen. Som vang på Sønder Nærå (Njords-høj) mark træffer vi Ibiergswang, og Ibjærg er navnet på den 62 m. høje, i det jævne land stærkt fremtrædende bakke n. ø. for S. Nærå (den østligste afslutning af Årslev-»åsen«); man fristes til at sætte dette navn i forbindelse med det fordums navn på taxen og bagved dette træ igen at træffe Njords fælle blandt guderne. Den enkelte vokal i foran -bjærg fører en til, når man kender fynsk målføre, at tilføje d eller her mere passende g¹.

Da Linné på sin ölandska Resa 1741 kom til Resmo, noterede han: »Några träd märktes så långt ifrån oss på allvaren i öster att man med möda dem se kunde de kallades af folket gran [Dansken] Wendt kom igen med en kvist af taxus fæmina eller id, berättades att där voro tre dylika träd, hvardera vid pass tre famnar högt, allt ifrån roten upp till toppen . . .« Fra Mysingehøjen ved Resmo kan ganske sikkert over allvaren øjnes det ølandske Ullevi, og det er antageligt, at de træer, Linné taler om, er

¹ I denne sammenhæng alene tør jeg nævne, at der i S. Nærå er en »Vandløsegyde« (Selmer, Årb. 1884), men om Vandløse er mere end et bristnavn, kan jeg ikke afgøre. Er det virkeligt et -løse, der er os overleveret i navnet, er det overordentlig vigtigt: også Njord i intimeste forbindelse med et -løse.

resterne af en større lund, der har strakt sig lige til gudens helligdom. Ingen andre steder nævner Linné tax på Øland. Egnen har måske allerede i oldtiden været særegen ved sin bevoxning, ti taxen er en yesteuropæisk plante, der ligesom sin mythologiske frænde, misteltenen, nu kun har få voxesteder i Sverige. — I Danmark findes taxen alene vild ved Vejle; men når man på vandringen i Merløse herred fra det ene -løse til det andet kommende over Ulvig havner i Bromølle ved Åmoseåen og der i haven hilser på Danmarks største tax, sætter man den uvilkårligt i forhold til vor nysvundne ven blandt guderne. Og med større ret bringes man i stemning end i egelunden ved Ulvig. Talrige oldsager af tax fra alle Danmarks egne viser, at dette træ tidligere har været almindeligt her; netop menneskets omfattende brug af det menes at have bidraget til dets udryddelse. Taxen kan blive meget gammel; 1500 år er sikrede for den, og mange træer i England anses for at være endnu ældre. Den bliver sjælden højere end 10 m., og træet ved Bromølle er 33 fod højt. For den sags skyld kan det være ældgammelt, og i så fald ikke indplantet i en have, men oprindelig voxende i den fri natur, en relikv af fordums større bestand, et lævn ikke blot fra tider, da man snittede sine buer af dette træs vedd, men fra tider, da bueguden Ull ikke langt herfra holdtes højt i ære. Kendt fra Adam af Bremen er det hellige, eviggrønne træ, som stod udenfor templet i Uppsala, og som Löffler har villet vise, var en ældgammel, mægtig tax. Bromølle hed 1199 Nævitzbromølle, Nævitzdampmølle; vi kan ikke andet end sammenstille navnet med Næfvitshøg i Skåne, der ligger lige opad den tætteste klynge af -lev, og med Nejede (1178 Næueth) ved Arresø, nabo til Medeløse, men drister os ikke til at tyde det.

Efter hvad der tildels allerede fremgår af ovenstående, har Nævitsbro (Bromølle) ligget på et meget vigtigt punkt. Her måtte vejen fra hele Sydvestsæland gå til Nordvestsæland, efter-

som ikke blot Åmosen i østlig retning satte et milelangt, afgjort skel, men også tre fjærdingvej nordvest for Bromølle fra Øresømølle nye mosedrag begynder, som sammen med Tissø igen på en lang strækning hindrede samkvemmet. Kun mellem Bromølle og Øresømølle nærmer det høje land sig på begge sider åen, og åen selv er ikke dyndet og sivgroet, men stenet og ren med stridt løb. Her kunde man vade over, og bro kunde slås. Ved Bromølle og det nærliggende Holmstrup måtte naturligt blive et markedssted, idet yderligere gæsterne hidlokkedes ved en lægedomskilde. Så taknemlige var de besøgende, at Holmstrup kirke blev ved deres gaver Sælunds største, treskibede landsbykirke. Kilden var heligt St. Søren, men kan han formodes at have afløst en hedensk gud, som vi antog det om St. Laurentius i Undløse? Taxen i krohaven kan ikke komme ud af vore tanker: »Arbor maxima late ramos extendens semper viridis in hieme et æstate,« som Uppsalatræet skildres i skoliet til Adam af Bremen.

Merløse herred — med de tidligere dertil hørende sogne Stenmagle, Munke-Bjærgby og Bromme — er et af Sælunds største. Det indtager $\frac{1}{16}$ af øens jord, skønt det, hvis Sælunds herreder i middelalderen havde været lige store, kun skulde haft $\frac{1}{27}$, og det havde også efter Valdemars Jordebog $\frac{1}{16}$ af plovtalet. Kun Flakkebjærg herred og de ligeledes med -løse rigt begavede herreder Strø og Lyngø er lidt større. Det havde den usædvanlige udstrækning på den længste led af $4\frac{1}{2}$ mil i luftlinje, så det nåede fra Isefjorden til en halv mil nær Sorø. Det bestod tidligere af to fra hinanden skarpt skilte dele, idet der over Åmosen fra Bromølle til Uggerløse på mere end to mil ikke var bro, før i 19. årh. Undløse bro og Skellingsted bro blev anlagte; på den anden side er der i nordvest ingen naturlig grænse mod Tuse herred. Hvorfor er herredet blevet så stort, hvorfor har det fået den mærkelige længderetning, og hvorfor har det dannet et ting-fællesskab trods den udprægede adskillelse i det indre? Mon ikke, fordi det, allerede før herrederne blev skabte, udgjorde en enhed, som omfattede alle -løse med det fjærnt i syd liggende Bromme, som også andre steder har tilknytning til -løse, det hele i hov-afhængighed af Ulvig. Da så herredsinddelingen blev til, godkendte man

den enhed, som allerede tidligere fandtes. Kun Gamløse på Ovrø og Kyndeløse hinsides fjorden kom ikke med.

At Ull til en given tid har været en langt betydeligere gud, end den senere nordiske overlevering lader ane, er forlængst erkendt af forskerne. Allerede betydningen af hans navn: den strålende, den herlige, den majestætiske, viser dette. Magnus Olsen (Kultminder I 186) siger, at tydeligere kan Ull ikke betegnes som den engang fornemste blandt guderne, end ved at Odin i Grimnesmål, da han i kong Geirrøds hal sættes mellem to ilde, lover »Ulls og alle guders huldskab« til den, der befrier ham. Axel Olrik (De nordiske Folk s. 272) antager Ull for at være den gamle gudehøvding i Sverige og især i Norge, hvis dyrkelse dog allerede var blegnet ved Odins fremtræden. I Danmark skulde derimod hans stedfortræder have været Tyr. Det er her påvist, at Ull også har været dyrket i Østdanmark, ja at han er udgået herfra. At hans dyrkelse har været meget gammel, og at han i folkevandringstiden har været særlig æret, det giver hans tilknytning til -løse bevis for. Men i Norge og Nord-Sverige er hans dyrkelse i senere tid blevet meget mere omsiggribende end i Danmark, efterat den først var kommet sydfra. Heroppe træffer vi også andre sammensætninger med gudens navn end vi: Ultuna, Ullerål osv.

I Øst-Danmark har man æret Ull. Derimod er rigtignok vest for Store Bælt sporene efter ham i stednavne meget svage, ja indskrænker sig til Ulv, navnet på et sogn ved Odder, hvis kirke nedbrødes i reformationstiden. Ulv synes en meget smuk jydsk form for Ullevi. Til nærmeste -lev, Nølev, er der fra Ulv en mil, hvis man skal bringe navnet i forbindelse med -lev. Ullum bør ikke nævnes, da det kan bruges blot som marknavn og som før bemærket må være en dativ. Helt godt er det at kunne begrunde, at Ull iøvrigt ikke kan påvises i Jylland, med at -løse her er så lidet repræsenteret.

Njord og Ull hører sammen med -lev-løse. Der er dog den forskel mellem dem, at Njord findes sammen med både -lev og -løse, mens Ull væsenlig har tiltrækningskraft til -løse. Vi har allerede bemærket, at netop derfor måske findes der så lidt til oplysning om ham fra Jylland-Fyn, hvor -løse er sjældne. Men er -løse at opfatte som små krigersamfund, har Ull i særlig grad været krigskarlenes gud, som han var idrætsmændenes.

Lundgren mener, at det er uvist, om Ulls navn indgår i personnavne. Jeg henleder dog opmærksomheden på Thorsbjærg-dupskoens Wolpupewar og på disse byer, i hvis forled personnavne skjuler sig: Ulslev, Ullerslev, Ulsted, Vollerslev, Vullerslev, Volsted. Disse forled kan være sammentrukne af et navn, hvori Ull indeholdes.

Ullejre, Jørlunde, Hjorthøj. Når nu Njords (Nerthus) dyrkelse med sikkerhed kan henføres til Sælland, mod hvilken ø alle spor peger ind, ligger det nær at spørge, om det da ikke er muligt at påvise stedet for den uberørte helligdom, den »castum nemus«, hvori Nerthus' indviede vogn fandtes, hvorfra guddommen drog ud over landet, og hvortil hun, mæt af tilbedelse, atter vendte hjem. Når vi kender så mange Njords lunde og vi og høje over hele Norden, er det så utænkeligt, at det tidligst omtalte og berømteste vi skulde kunne genfindes? Forsøget har jo været gjort med Nærum, men må efter min mening opgives. — Foruden Nerthus' lund er der fra meget tidlig tid to berømte steder på Sælland: Lejre og Hjorte; om disse to veed vi ialtfald, at de har ligget ret nær sammen; efter nordiske kilder hører Hroddgar og Hrodulf hjemme på Lejre, efter Beowulf i Hjorte. Også dem var det værd at gå på opdagelse efter. Går man ud for at finde det ene, finder man måske tillige det andet og det tredje med. Hvo intet vover, intet vinder.

Gennem Nordøstsælland drager sig vest for storskoven

en lang uafbrudt kæde af -løse. Midtvejs ved Buresø og Bastrupsø er dog skovlandet gået vestpå og har kløvet -løse-rækken i en nordlig og en sydlig del; skellet er draget mellem Uggeløse og Ganløse. Men på en ejendommelig måde er der vestlig udenom denne skovtunge tegnet en forbindelsesbue, indeholdende de sex interessante led: Jorhøj, Slangerup, Jørlunde, Slagslunde, Udlejre og Værebros. De følger med undtagelse af Slagslunde den gamle hovedvej i riget, som fra Helsingborg ikke gik lige over Sundet, men langs Sælends nordkyst omtrent til Søborg (egnens kirker af skånske sandsten), og derfra videre over Æbelholt til Roskilde. Mellem Æbelholt og Roskilde ligger de fem navne på rad langs vejen; fra Jorhøj til Udlejre er der nøjagtig en mil. Til Værebros er sagnet om kong Frodes højlægning knyttet. Udlejre minder i sit efterled om det mere berømte Lejre vest for Roskilde. Jørlunde og Slagslunde har den endelse, der så hyppigt anvendes på hedenske gudevi; Jørlunde har tilmed været et anseligt sted, der har givet et herred navn. Slangerup har en ung og ubetydelig endelse, men var i den tidlige middelalder et vigtigt sted med kloster og fællesting for tre herreder. Jorhøj har den altid betydningsfulde endelse -høj. Alt dette er kendte ting, men ved nøjere undersøgelse kan man måske få mere ud af disse navne.

Frode (I og III, der igrunden er samme person) gøres til en vis grad til et med Frey; Freysfreden er lig Frodefreden, og faderen til den første Frode er Hadding, i hvis levned der er episoder, som ligner Njords. Frode den første er stamfader til kongeslægten på Lejre. Når kong Frode køres landet over, minder det adskilligt om Nerthus, som i sin vogn drages om lande. Er det ikke rimeligt, at sagnet om Frode netop er opstået i en egn, hvor Nerthus særlig dyrkedes, måske ud fra det forhold, at kongerne selv som ypperstepræster fulgte guddommens vogn. Saxo siger: »Deportabatur itaque ab eis exanimus corpus, ut

jam non funebri lecto, sed regali vehiculo gestari videretur, tanquam invalido sani nec satis virium compoti id muneris a milite deberetur . . . [men siden] secus Weram, Sialandiæ pontem, regio funere tumulavere corpus, affirmantes, Frothonem eo loci mortis ac busti copiam exoptasse, ubi regni ejus præstantissima haberetur provincia.« Han skulde jordes i rigets fornemste provins; mon han ikke også skulde jordes på det fornemste sted i denne provins, nærmest kongesædet, Lejre. Nu ligger den høj, hvortil på Saxos tid hans gravsted er henført, nær ved Udlejre, men langt fra den anden landsby, hvortil man ellers med Sven Aggesøns kongehistorie er vant til at henlægge oldtidskongesædet. Man får en mistanke om, at traditionen i 12. årh. har været vaklende, eller rettere om, at den literære og nationale renæssance, som dengang udgik fra Roskilde — en lignende som den Vedel-Wormske i 16.—17. årh. — såvidt muligt har bøjet traditionen over i retning af det Lejre, som lå Roskilde nærmest, men dog ikke har kunnet komme udenom den kendsgerning, at sagnet om een af de mægtige Lejrekonger, Frode, allerede da var stedefæstet til højen ved Værebro. Det vilde have medført for stærk modsigelse, om man også vilde have taget hans sagnskikkelse op af graven igen for at sætte den i høj andensteds. Det ene sted som det andet havde fuldt af fortidsminder, som man kunde bruge til at gemme fortidsheltene hen i, selv om højene er fra sten- eller bronzealderen.

På selve Frodebjærg eller Værebro er det ikke, vægten skal lægges; Frodes gravsted flyttedes kun hertil, fordi her fandtes vældige kæmpehøje, som fantasien kunde næres af; blot det slås fast, at Frodes ånd svæver over egnen. Derimod gælder det om at fremdrage det Udlejre, som den lykkeligere navnefælle ved Roskilde hidtil har magtet at holde så temmelig uden for betragtningen, når det gjaldt afgørelsen af, hvor oldtidens kongesæde har ligget. Sidst søger Axel Olrik med stor myndighed at hævde Lejre ved

Roskilde som det rette. Det er mer end rimeligt, at dette Lejre har været indehaver af en helligdom; det ligger i det blotte navn. På den anden side har Henry Petersen vist, at dette Lejres beliggenhed har været altfor afsides, i en afkrog af dets eget herred. Med hensyn til central beliggenhed overgås det langt af Udlejre, som ligger højt og frit, ret langt fra storskov, beherskende den arm af Isefjorden, der går op mod Roskilde, med udsigt over Horns herreds søndre del, der er så rig på -levnavne, og på dets egen fjordside ligeledes med nok af gamle stednavne i uafbrudt række fra Arresø til udfor Eskilsø.

Midt i det samlede åbne Nordsælland, der afskæres ved skovene fra Køge bugt til Bramsnæs vig, kan man i videre forstand sige; de bygder, som jeg har kaldt Nordøstsælland, Københavnsbygden, Roskildebygden og Hornsherred, vilde kunne enes om Udlejre til brug ved fælles stævner. En egenskab er fælles for bægge Lejre; de opfylder den betingelse, der er sat i Beowulf vedrørende det danske kongesæde; det må ikke ligge altfor nær havet — ellers vilde ikke kongens strandvogter, der ikke kan forudsættes at færdes nær kongeborgen, først have modtaget Beowulf og hans skare — men altfor fjærnt må det heller ikke ligge, og Udlejre passer da bedst. Man mindes de ubefæstede kongesæder på Kreta, der også lå et stykke oppe i landet. Selv om Beowulfdigtets naturskildringer er nordengelske, kunde dog en forestilling om Hjortes (Lejres) beliggenhed gennem et-to århundreder have været bevaret i England med det danske sagn.

Fremfor alt har Udlejre en central beliggenhed i forhold til den mærkelige lange række af -løse, således som det allerede er påpeget. For -løse er det karakteristisk, at de kræver en helligdom for Ull; en sådan var forholdsvis let at finde i Sælands anden sammenhængende -løsebygd, i Ulvig. Men i denne? Vi kan på forhånd sige, at den må være der; en så stor -løsebygd må fordre den.

Den er der også, den er snublende nær, det er selve Ud-lejre.

Navnet Udlejre synes at forudsætte et Oppe-Lejre længere inde i landet, som det nærliggende Oppe-Sundby har til modsætning Ude-Sundby. Et sådant kan imidlertid ikke påvises. Möhl og Knudsen søger det (Ann. f. Nord. Oldk. 1838) i deres forlegenhed i Vixø sogn ved søen Løje-sø: Løje skulde være en fordrejelse af Ledre. Selvfølgelig er løj oprindeligt lög, der som så mange andre steder betyder sø ganske i almindelighed. I en senere tid, da ordet lög var gået af brug og ordets betydning glemt, dannede man tautologien Lög-sø, som den også kendes fra Ruderskov. Nej Udlejre må forklares ud fra sig selv, uden modsætningsforhold til et Oppe-Lejre. Vi må finde de ældre former i middelalderens breve: 1356 hedder det Vtlerthæ, 1378 Vtlerdda, 1388 Wthlærdhe. Vi er lige vidt. En gunstig skæbne, en ren tilfældighed har imidlertid bevaret os den ældste form i et originalbrev fra 1335 som Vllerthæ (Rep. I 381). Den omstændighed, at ingen er blevet opmærksom på Ulls ejendommelige forekomst i Danmark og Sverige sammen med -løse, har også sløret øjet, så det ikke er blevet opladt for den værdi, denne ældste form har. Efter alt hvad tidligere er fremsat, må det stå aldeles klart, at vi i Udlejre har en helligdom for Ull. Det er kun forbindelsen Ude og Oppe ved Sundby, der allerede i middelalderen har ført til den fejlagtige slutning, at i Udlejre havde vi samme forled som i Ude-Sundby, og fremkaldt en urigtig skrivemåde. Kan ikke netop på Sælland, hvor d udtales så tykt, forvexlingen let være sket og Ull blevet til Ud?

Formen Ul-lejre beviser så tydeligt som noget, at også det usammensatte Lejre er navn på et sted af religiøs art, på en gudebolig, et tabernakel. Fra at være navn på tabernaklet alene er det blevet navn på hele det religiøse område. Olriks opfattelse (Dansk Helt. I 198) af Lejre som »hytterne« og formening om, at bebyggelsen der »er voxet

op fra en ringe begyndelse, holder ikke stik. Der er heller ingen grund til at se Lejre (hverken det ene eller det andet) fra en strategisk side, som Olrik gør. Stedet har kun afledet haft sin betydning ved at være Skjoldungernes sæde, men i første række, fra første færd ved at have været et religiøst midtpunkt.

Ulls navn findes ganske vist kun et sted til sammen med navnet -lethra, som ikke er helt sjældent. Jeg nævner Lædra (Harg sogn) i Stockholms len og Lere i Svenstrup sogn ved Ålborg som vistnok af samme oprindelse, mens jeg forbigår andre, hvor grundordet snarere er ler (jordarten). Lere ved Ålborg ligger i forhold til Himmerlands store -lev-kæde netop som de vi i forhold til andre -lev-grupper, der side 192 var tale om¹. Vi har nu indfriet det løfte, vi aflagde, da vi var i Himmerland, at nævne et endnu ærværdigere stednavn end dem, vi dengang omtalte. At imidlertid en guds navn godt kan være knyttet til ordret -lethra, at det ikke blot er en almindelig hytte men en helligdom, viser Ulfila, der oversætter det latinske tabernaculum, pagtens ark, med lethra. Vi skal heller ikke ved Lejre tænke på noget tømret hus, men snarere på en gudevogn med teltagtigt omhæng eller i ly af et telt, sådan som pagtens ark selv var, eller som Tacitus skildrer Nerthus' vogn: *vehiculum veste contectum*. Men da kun den ældgamle Ulls navn og ikke nogen anden guds er føjet til Lejre, kan vistnok navnet anses for meget gammelt, det ældste, vi kender til brug for gudevi, og ældre end de vi og lunde, der dog så tidligt som i -lev-løse-tiden er betegnelser for gudeboliger. Da Ulfila o. 350 arbejdede på sit bibelværk i Møsien, har vel allerede Ullethræ i det

¹ For sent har jeg opdaget, at i Ø. Gøtl. har to Ullevi til nabo hvert et Lera, og at i V. Gøtl. et Lerum ligger nær Ullevi, et andet nær Sparløse, et tredje i linjen Romundalev-Børslev, et fjerde noget syd for Maløga (Vættle hrd.). Foruden disse findes i hele Sverige et Lera på Gøtl. og et Lerum i Værml. Jævnfør de danske tvillingled: Lere-Nøtten og de på følgende sider nævnte Ullejre-Lejre og Ullejre-Jørlunde.

fjerne Norden existeret. Jeg kan meget godt gå med Olrik, når han viser, at Lejres herlighed er forbi med Rolf Krakes drab, men jeg troer ikke på, at det har været et ubetydeligt sted, som kun gennem de kendte to-tre slægtled af Lejrekonger hævedes til evigt ry; det har gennem lange tider været et sted, hvor en af de daværende hovedguder blev dyrket.

Når jeg har tilladt mig at sætte Lejre ved Roskilde tilside for Lejre ved Slingerup, er det på grund af det førstes afsides beliggenhed og fremfor alt, fordi det sidste ledsages intimt af en så imponerende række af -løse, at det hele anlæg, forudsat at -løse er hirdmandskolonier, kun kan være skabt af den mægtigste høvding i Sælland, af kongen selv, og ved hans bolig. Det er ikke min mening at nægte, at egnen om Lejre ved Roskilde har haft religiøs betydning, ja jeg vil netop gøre mit til at vise, hvilken gud der dyrkedes her. Det har — måske ved siden af en anden — også været Ull. Det er tidligere bleven nævnet, at formen Udlejre kun kan være opstået ved en løs slutning fra ledene Ude- og Oppe-Sundby. En sådan modsætning mellem Ude og Oppe findes ingen andre steder i Danmark¹; i det hele er Ude ikke nogensteds brugt til at særtægne en landsbys navn. Er det så ikke mærkeligt, at Ud — to gange — føjes til det så sjældne stednavn Lejre. Ved siden af Lejre ved Roskilde har der virkelig ligget et Udlejre, som nu er gået ind under Ledreborg. Det kan følges tilbage til 15. årh., stadig dog med forledet Ud-. Imidlertid findes i den nærliggende Hvalsø kirke et epitafium over præsten Peder Laurssøn Wolleire, som døde 1659. Han stammer sikkert fra nabobyen og ikke fra den fjernere by af samme navn, og hans tilnavn viser, at sælandsk udtale af landsbyens navn endnu i 17. årh. kunde nedskrives med l. Men selv uanset denne ene

¹ I Vestjylland findes Op-Sneum i modsætning til Sneum, ikke til Ude-Sneum.

skrivemåde med l, er det umuligt at tro, at Ude- sådan to gange kan hægte sig på et Lejre. Udlejre også her må være et Ullejre. Rimeligvis har, som ved Slangerup-Ullejre og som det kan påvises mange steder i Norden, to guder haft deres vi nær hinanden. Vi kan formode, at den anden gud også her har været Njord. Jeg kunde tænke mig, at dette Lejre har været en station på Nerthus' vej, hvor der holdtes fest, når hun viste stedet den ære på sin rundrejse at slå sig ned der: *Festa loca, quæcunque aduentu hospitioque dignatur.*

Men når jeg hælder til at give Ullejre prisen og æren, har jeg en pligt til at forklare, hvorledes det er gået til, at navnet på kongesædet i sagn og historie er blevet til Lejre alene, mens det sted, jeg foretrækker, kun kendes som Ullejre. Jeg tænker, at navnet Ullejre er blevet bevaret hos egnens folk, til det første gang op i middelalderen blev nedskrevet i stedlige breve og jordebøger, som vi tidligst kender det 1335, men at på et eller andet tidspunkt, da guden Ull var bleven stødt fra højsædet, sagnfortællere og digtere fjærnt fra stedet selv har kastet Ull bort og ad poetisk vej har bragt Lejre alene ned gennem tiden, indtil Islændinger og Danske i 12. årh. først skrev navnet ned i bøger. Da så det 12. århundredes renæssance ledte efter en by at stedfæste det fra sagn og sange kendte Lejrenavn til, gik man udenom Ullejre, hvis forstavelse lød fremmed, og blev stående ved den anden ringe landsby, som lød alene Lejre, som lå nærmest ved Sælunds åndelige og kirkelige hovedstad, og hvis gravhøje kunde nære fantasien om oldtidsforhold. Det, Olrik kalder »den stedlige overlevering«, forekommer mig altfor løst et grundlag at bygge på. Ligeså godt som i vore dage har i det 12. og i det 17. årh. lærde folk kunnet suggestionere almuen det ind, de selv ønskede.

At Uppsalakongernes myndighed har været af religiøs natur, er almindelig kendt; at Lejrekongernes også har

været det, har man tidligere anet. Men når det her er påvist, at Ullejres oprindelige betydning er opstået gennem forholdet til en gud, ligger heri, at når de danske konger netop hædres som »Lejrekonger« og kongedømmet i Danmark benævnes »Lejrestol«, så har også i vort fædreland kongedømmet oprindelig stået på et religiøst grundlag og kongen været den fornemste præst. Derfor kan godt fra meget tidlig tid, »fra begyndelsen«, som Chadwick siger, den politiske magt have hørt med til præstehvervet. I sin afhandling: At sidde på høj (Danske Studier 1909) vil Olrik i fortsættelse af Chadwicks udvikling vise modsætningen mellem folkevandringstidens hirdkongedømme, der voxer med erobringerne, og en ældgammel præstelig kongemagt. Interessant er det, at Litauer og Slaver, da de optog ordet konge fra Germanerne, med dette navn også betegnede deres præster.

Ejendommeligt for de pålidelige navne på den danske kongeslægts medlemmer, som Beowulf giver os, er deres sammensatte karakter. Til efterledene -dene, -går, -veard, -ric, -mund og -ulf føjes forledene Healf-, Heoro-, Hrôð- (i tre tilfælde) og Hrêð-. Et enkelt navn stikker af fra de andre ved sin usammensatte form, det er Helge. Olrik fortolker det (i Dansk Helted.) som den »hellige«, formodentlig »den i gudernes varetægt stående«. Jeg fristes til at oversætte Helge efter Tacitus' ord om forholdet ved Nerthus' gudsdyrkelse: »attingere uni sacerdoti concessum« med »den alene i intimt forhold til guden stående«. Et andet usammensat navn på konger i Lejre (dog ikke i Beowulf) er Frode; det fjærner sig desuden fra de andre navne i Lejre-ætten ved ikke at have h- til forlyd. Vi mindes ved det en anden sætning hos Tacitus: »is adesse penetrali deam intelligit«, og fortolker navnet: »den som er kyndig i, inde i guddommens væsen«. Hvad der oprindeligt var titler for kongen i hans egenskab af mægler overfor guden, blev efterhånden personnavne i kongeslægten. Men Frode

er måske fra første færd et tilnavn til selve guden; Værnerne, til hvilke Njord hører, kaldes vise (Vaftþr. 39. Skírn. 17, 18.) og med indsigt i fremtiden (Þrymskv. 17.), Frey kaldes den vise mand (Skírn. 1, 2.). »Überall blicken versprengte Trümmer aus der dänischen Königssage hervor, die sich, zu einem ganzen vereinigt, merkwürdig genau mit den nordischen Mythen von Freyr und Njord decken« (Golther Myth. 241). Men sådanne navne som Helge og Frode kan ikke være fremkomne på en tidlig tid i en kongeslægts liv; der må være gået tradition i den; det sakrosankte væsen og den sakrale kundskab er blevet øget, eftersom det nedarvedes. Siden hen er det måske gået, som Bugge vil (Helgekvadene S. 157): »Når netop Helge og ikke Rolv eller Roar er den af de danske Skjoldunger, som i den i England udviklede nordiske heltedigtning blev gjort til de danske kongers ideale repræsentant, så har dette muligt tildels sin grund i hans navn, der betegner den mand, der som viet til guderne er ukrænkelig.«

Konge- og præstedømmet i Ulleje står imidlertid i forhold til Ull og ikke til Nerthus (Njord), hvem Tacitus' ord gælder. At Tacitus' Nerthus har haft sin gudebolig i Danmark, mener de fleste forskere. Magnus Olsen udtaler uden videre (Njardarløg 1905): Der er da ingen tvivl om, at den ø, som Tacitus omtaler, har tilhørt det nuværende Danmark eller ligget umiddelbart ved dets sydlige grænse. Ligeså Axel Kock og Møller, der lader sagnet om Skjold høre sammen med mythen om Nerthus. Kock siger videre, at vi har al grund til at formode, at Nerthuskultusen eller en dermed beslægtet har været kendt i Øst-Danmark ved den tid (kanske o. 600), da de i Beowulfdigtet antydede sagn overførtes fra Danmark til England. Kongen kan nu foruden for Ull også have varetaget tjenesten hos denne anden hovedgud i -lev-løse-tiden. For at kunne betjenes af kongen må guden have haft sin bolig nær Ulls. Vi har andre steder fundet de to guder arm i arm, og det kan forven-

tes også her på rigets højhelligste sted. Vi begiver os derfor igen ud på efterforskning.

Det beherskende højdepunkt i hele den gamle egn mellem det sammenhængende skovland i øst og Roskilde fjord i vest er Skyhøj, en overmåde smuk kæmpehøj midt på en højflade, der falder af med stejle rande, således at der nedenfor disse hele vejen rundt ligger moser, enge og søer. Fra Arresø i nord til Roskilde domkirke er synet frit; mod øst lukker skovlinjen for øjet, mod nordvest Hornsved, mens man på sine steder over den mellemste-lev-rige del af Hornsherred ser ud i Isefjordens store bredning til Odsherreds bakkedrag. Også fra naturens side er denne egn indrettet til at være beherskende; den ses videst om, og man ser videst om fra den. Omtrent lige langt fra Skyhøj, udenfor den cirkel, som søerne og engene danner, ligger til forskellige sider som vinkeltoppunkterne i en ligebenet trekant Ullejre, Slagslunde og Jørlunde. Så regelmæssigt forekommer anlægget at være, at det synes grundlagt ved en viljesakt. Er Ullejre givet som en helligdom af stor betydning, kan man næsten geometrisk slutte, at Slagslunde og Jørlunde også har været det. Om Slagslunde har jeg intet at sige, jeg forstår ikke bestemmelsesordet¹; ved Jørlunde vil jeg derimod dvæle. 1085, da stedet nævnes første gang, hedder det »Jurlunda hereth«, i Valdemars Jordebog ligeledes »Jurlundhæreth«. Forledet udledes sædvanlig, ganske på det løse, af gur, samme ord som i Gurre (A. T. Andersen, Tryherred: Fra Frbg. amt. Årbog 1908). Sprogmand forsikrer mig imidlertid, at der intet er ivejen for at udlede det af Njord; som fjord (fjørðr) i danske dialekter kan lyde fjur, således kan Njord (Njørðr) godt blive til jur, idet som før behandlet, den for tungen

¹ Derimod kunde jeg have lyst til at give en forklaring på et andet -lund, det jydske Gaverslund ved Randsfjordens -lev. Er forledet lig det norske garvôr, det vil sige gårdvogteren, og bevarer det samlede navn mindet om en gammel dyrkelse af sjælene eller af forfædrene?

lidet behagelige lyd nj er blevet til j alene. N.M.Petersen (Nordisk mythologi S. 185), som ikke tænker på Jørlunde, spekulerer på den underlige lydforbindelse og siger: »Eller er Nerthus, Njörðr, dog jörd med et tilsat n? den bogstavforbindelse har endnu noget uopklaret ved sig.« Vi kan endvidere sige: Njord går så ofte sammen med Ull, at nær et Ullejre må der også være en bolig for Njord, og intet andet sted i egnen passer så end Jørlunde. At Jørlunde i og for sig, uanset om det var Njord, der dyrkedes der, har været et anseligt sted, viser sig i, at det har givet herredet navn. Men har vi virkelig en Njords helligdom her, er det den eneste påviselige på Sælland¹, og allerede af den grund henviser vi Tacitus' castum nemus, hvor Nerthus dyrkedes, hertil, i brist af anden lokalitet til stedfæstelse. At det ligger op ad det berømte kongesæde, øger troen på, at vi er komne til det rette sted, men også til, at kongedømmet er opstået som præsteligt, at kongens myndighed skriver sig fra forholdet til Ull og Njord, fra kongens egenskaber både som Helge og Frode. Til Nerthus' lund hørte den sø, hvori gudens vogn blev toet. Olrik har et lille håb om, at vi måske en dag graver de gamle Lejrekongers lævninger og skatte frem af bankerne på Lejreås bredder. Jeg kunde ligeså godt tro, at man ved at grave i den nu udtørrede Jørlunde søs mosebund kunde finde efterladenskaber fra de trælle, der tvættede vognen, men som søen derefter slugte. I Nærrike har man nylig på en gård, der endnu bærer navnet Frøsvi, udgravet en offerplads fra o. 500, dvs. fra den tid, da Lejre stod i sin herlighed. Den lå ude på en mose og bestod af flere store stene. Rundt om var der arnesteder, dækkede af håndstore stene, som ofte var brændt skøre, og hvorpå offermaden er bleven kogt. Nær ved var der et lag af fåre- og svineben.

¹ Bortset mulig fra det efter efterledet at dømme ikke lidet yngre Njærde-rum.

Nær opad Jørlunde ligger Slangerup; kommer man vandrende sønderfra, viser de to byer sig en stund som een, hvorover de to anselige kirketårne rager op. I middelalderen var her fælles tingsted for tre herreder, for hele Nordsæland øst for Isefjord og nord for Værebros. De tre herreder har hvert for sig navne efter de kirkebyer i dem, der omtrent ligger nærmest ind mod Slangerup, Strø, Lyng¹ og Jørlunde; der har været tiltrækningskraft ind mod denne by. Denne enestående forbindelse mellem tre herreder, der ellers er ukendt i Danmark, kan have oldtidsoprindelse og gå tilbage til fælles gudevi, sådan som vi har fundet dem i egnen. Samhøret af de tre herreder kan være rest af et ældre forhold, som omfattede hele Sæland. Efterhånden rykkede tyngdepunktet i Sæland mod syd, og Ringsted i landets hjerte blev øens fælles landsting. Indsættelsen af Ty til tingets gud istedenfor Ull, der har været tingværner nær sit pavlun, har måske stået i forbindelse hermed; opad Ringsted ting lå Tyslund.

Slangerup er imidlertid en ung lokalitet, hvad efterledet viser. Det hænder undertiden, at en yngre lokalitet fortrænger en ældre eller ialtfald skubber den tilside. Serrislev var før hovedstedet, nu er København det. Slangerup var et torp, et torp forudsætter en adelby. Vi har den umiddelbart i nærheden. Mellem træerne i den nordlige del af Slangerup skimter man en anselig, langstrakt, af kæmpehøje kronet banke, så nær ved, tusind alen, at den ligesom har Slangerup ved sin fod. På banken ligger landsbyen Jorhøj i Slangerup sogn, en by med en anderledes anselig gammel endelse, den nærmeste til at have udskilt torpet. I Valdemars Jordebog regnes til kongelev, rigseje: Slangæ-

¹ Þjóðarlyng hedder kirkestedet i Skíringssalr. — Øster Gotlands ting var i Ljungaköping. Linköping (Fritzner, Arkiv f. n. Filol. I 23). -- Lyng-Topshøj ligger i Midsæland ved en gammel vigtig vejkrysning. — Lyngæ (nørræ og syndræ) er navnet på herredet omkring Jyllands landstingsted: Viborg, men ikke på nogen speciel lokalitet indenfor herredet.

thorp cum attinenciis suis; hertil hører vist Jorhøj. Før i tiden kunde man vist have sagt: Jorhøj cum attinenciis suis og til disse have regnet Slingerup, men det må have været før 1050 og den tid, da man skrev latin; ved det lag har kongsgården allerede ligget i Slingerup, ti denne by er fødested for Erik Ejegod. Et lignende forhold som mellem Slingerup og Jorhøj er antydnet mellem de sønderjydske Søderup og Alslev. Efter de gamle matrikler har Slingerup by en del jord i Jordøyemark, hvad der viser, at de to byer oprindelig har hørt sammen. Indtil 1344 hørte Jorhøj til kronens gods; da giver kong Valdemar »vor gård Hiortøgh« til nonnerne i Slingerup kloster (Rep. I 328; dansk oversættelse fra o. 1500, men navneformen synes at være korrekt overført fra originalen). Vi lærer byens navn at kende i en mindre afslebet form, med t til udlyd i forstavelsen og h til første bogstav, mens i Jørlundes (Hjørlundes) navn et h fejlagtigt er indkommet i senere tid. På grundlag af denne restaurerede form vover jeg måske den dristigste af alle mine påstande. Ikke skulde vi i Hjorthøj have stedet for selve den navnkundige hal Hjorte, som kong Hrodgar byggede og Beowulfskvadet forherligede? Den berømteste romerske historieskriver, den angelsaxiske forfatter af det ældste germanske oldkvad og den herlige danske skjald, som har sunget Bjarkemålet, de som hver på sin måde — såre forskellige i tid og kultur — har givet de tidligste og vigtigste oplysninger om vor stammes fortid, skulde alle tre i deres fantasi have kreset om samme lille plet i nord, den ene i kejsertidens Rom, den anden hinsides Vesterhavet, den tredje i hjemlandet, om en plet, som man i en time kan komme til fra det moderne København, men som indeslutter Nerthus' lund, Lejres gård og Hjortes hal. Og dog er der intet usandsynligt heri. Alle tre steder har hørt den historiske virkelighed til, og alle tre har de ligget på Sælland. Hvorfor så ikke tro på de navne, der indenfor denne ø kommer oldtidsnavnene nærmest og hvoraf de to,

Lejre og Hjorte, må have ligget nær hinanden — selv om de ikke har faldet helt sammen — som Ullejre og Hjorthøj ligger, mens det tredje hellige sted også må tænkes nær kongsgården, fordi kongen tillige var præst. Er Ullejre det rigtige Lejre, er Hjorthøj det rigtige Hjorte; ti Lejre, som er den danske overleverings sæde for Hrodgar og Hrodulf, og Hjorte, som Beowulf nævner med samme betydning, behøver ikke at være identiske, men må nødvendig ligge nær hinanden. Da Hrodgar byggede sin nye hal, kan han godt have flyttet den ud fra Lejre, men Lejrenavnet optog i den danske tradition Hjorte under sine vinger. I Bjarkemål står der dog intet om, at kongesædet er selve Lejre. De fælles institutioner for en egn, et landskab behøver ikke at ligge på samme plads. I Øster Götland har de egentlige tingsteder sikkert altid været Skeninge og Linköping, men om dem grupperer sig de forskellige vi; af norske gårdnavne kan man se, at flere gudehov har ligget lige ved de gamle høvdingesæder og vel altså på disses grund: Hovet i Gudbrandsdalen var på Hof, men hovværgeren boede på nabogården Hundorp. — Blandt Jorhøjs vange var før Staldhoiswangen (Stoldhøiswangen) med Stoldhøisaass. Har man lov til i sammenhæng med den at nævne det oldnordiske stalli, gudehylde, og således også indenfor byens egen grund at udpege en snævrere plads for et kultussted, eller til at anføre begrebet Lejrestol?

Vi har lært kongen at kende i hans præstelige syssel, men til oldtidskongens embede, således som man nutildags søger at klare sig det, har også hørt det at give folk foretræde, at vejlede med råd og skille trætter. Brunner (*Deutsche Rechtsgeschichte*) lader de to opgaver være nøje knyttede til hinanden. Da hævdelsen af retten i hedensk tid havde sakral betydning, var dermed af sig selv givet, at herskermagten havde en præstelig karakter. Sin mæglende, dømmende virksomhed varetager kongen, når han sidder på høj, som den gamle taleform lyder, hvad der

vel i ældgammelt dansk også har været meningen med at sidde på Hleiðrarstóll. Hleiðrarstóll som betegnelse for kongevælden er alt, hvad vi veed om kongeværdighedens ydre form. Lejrestol svarer til, hvad der på latin i Merovingerriget hedder, at kongen dømmer in aula. Danekongen har siddet på høj ved Hjorte. Nu forstår vi, at kongesædet i nutiden ikke hedder Hjorte men Hjorthøj. Hjorte brændte, men højen blev bevaret, og den nævnedes efter den sjunkne hal: Hjorthøj. Vi har i selve Sælland en parallel; det danske stednavn, der er os overleveret i den ældste form, er Salløv på Heden, som på runestenen fra o. 800 hedder »a Salhaugum«. Hjorte var navnet på en sal og giver afledningen Hjorthøj; det nøgne Sal — også en aneligere hal — giver afledningen Salhøj. På Salhøj sad en Þulr som lovens kender og rettens hævder, på Hjorthøj sad kongen selv. Til Lejrestolen svarer Håvamåls »Þularstóli«. I Beowulf fører Þylen ordet på kongens vegne, og han sidder i hallen ved kongens fødder. Han repræsenterer, siger Axel Olrik, så at sige den fredelige side af kongemagten, mens kongen er krigersk. Det er næsten som rollerne i sagnet er fordelt mellem Hrodgar og Helge. At der til en eller anden tid har været holdt ting på Jorhøjs grund, viser marknavnet Tinghøis Støckerne i byens Lillevang; det findes i de gamle matrikler. — Foruden Salhøj kan nævnes det ligeledes sælandske Skelverhøj, som tidligere er omtalt, i hvis forled findes det gamle navn på et højsæde, hvorom Bugge mener, at det har givet navn til kongeslægten Skilfingerne.

Hjorte alene hedder det i Beowulf, Lejre i Bjarkemålet, når der er tale om det danske kongesæde. For Sophus Bugge (Helgedigtene S. 151) står Heorot uden videre som svarende til det nordiske Hleiðr. Muligvis nævnes dog i en og samme nordiske kilde både Lejre og Hjorte. Det hedder i Brávallakvadet (Olrik: Arkiv f. nord. fil. X) i Saxos gengivelse:

Lethris autem prodiere Hortar Borrhyque
og i Søgubrot hedder de to
hiortr borgar.

Endelig i Starkadskvadet
Hort i Burgha.

Personnavnet Hjort eller Hort kommer lidt overvældende på Olrik. Hjortr findes i Norge kun som tilnavn og først på Island som selvstændigt mandsnavn, derfor holder Olrik på Saxos form: Hortar, men som ejer af et sådant navn kendes kun Knud den helliges foged; desuden formodes det af Oluf Nielsen i stednavnet Hortothorp. Borgi kendes ikke i dansk; at finde det med Oluf Nielsen i Borlev er søgt; det må hentes fra Sverige. Er det, når bestemmelsen af Hortar og Borrhy som personnavne er så besværlig, ikke rimeligere at tro på en forvanskning i kvadet, at antage i H. og B. oprindelig en apposition til Lejre. Istedenfor med Olrik at rekonstruere

Kómu or Hleiðrum	Belgi ok Beigaðr
Hortr ok Borgi	Barri ok Toli

at sætte:

Kómu or Hleiðrum	Hjartar or Borgi osv.
------------------	-----------------------

Appositionen indskrænker det videre begreb Lejre. Borg, der allerede bruges i Finnsdigtet om et germansk kongesæde: Finnsburuh, kan fortræffeligt være brugt i det yngre Brávallakvad. Fra den tid af, da de mange navne kun var ramseværk, kunde let små forstyrrelser komme ind. — Til rettelsen leder mig også et noget analogt tilfælde i samme digt. Olrik rekonstruerer:

Gnepja enn gamli	Garðr Stangbui
------------------	----------------

af Saxos:

Gnepia vetulus	Gardh Stang oppidi cultor.
----------------	----------------------------

Der kan læses:

Gnepja enn gamli	or Garðstangu (Garðstøngum).
------------------	------------------------------

Gårdstånga er en landsby og et sogn i Froste herred i Skåne, ikke at forvexle, som Olrik gør det, med Stångby

i Torne herred. Gårdstånga omtales o. 1025 på en runesten ved Forsheda kirke i Finnveden. I kirkemuren i selve Gårdstånga er der fundet en runesten, som nu er i Lund. Jeg veed meget vel, at Søgubrot har Garðr og ikke Garð; men også Olrik tager andensteds ikke hensyn til Søgubrots form. Til Gårdstånga i Skåne svarer Garstang nordpå og vel også Garstandale sydvestlig i Lancashire. Navnet hører således vikingtiden til. Gård kan stå i genitiv og være knyttet til det som marknavn meget almindelige -tange (-tang).

Adskillige steder i Tacitus' Germania synes at vise, at præstens og høvdingens ombud oprindelig har været noget hvert for sig. Når Germanerne vilde tage varsler, var sacerdos civitatis ledsaget af princeps. På tinge var det præsten, som slog til lyd, mens høvdingen indledede drøftelsen. Når en stamme drog ud til krig, ledsagedes den af præsterne, der tog med sig de guddommelige mærker fra de hellige lunde, og præsterne er endelig dem, der har ret til at ikende legemlige straffe og udføre dødsdomme. Det sidste tyder på, at dødsdømte ofredes til guderne. Man får indtrykket af både en mikado og en taikun. Fustel de Coulanges skriver (l'Inv. Germ. 275): »Det synes, som om der hos mange germanske folk ved siden af kongen har været sat en ypperstepræst, der til en vis grad delte magten med ham.« Strabo omtaler denne ypperstepræst hos Catterne og hos Geterne, Ammian omtaler ham hos Burgunderne. Men som i Japan har det på Sælland været præsten, der har fået overtaget, hvad kongenavnene Frode og Helge vidner om. Da høvding og præst forenedes i een person, blev dennes magtfylde så meget større, som han samlede den myndighed, der hidtil var i hænderne på to sysler.

Men kongen var ikke blot præst og tillidsmand, han var ikke mindst ringbryder, høvding for hirden, eller han blev det i tidens løb. Når Tacitus kun taler om Nerthus' præst og ikke om en konge, kan det være, fordi denne

kongemagt på præsteligt grundlag først har udviklet sig efter den romerske historieskrivers tid. Derimod har allerede hos Tacitus i modsætning til hos Cæsar høvdingen også i fred været omgivet af en krigerskare. Man kan tro, at Njordsdyrkelsen har været den oprindeligste i Nordsælland, og at kongen har været hans præst, men at så Ull kom frem i første række, da kongedømmet blev krigersk, og kongen overtog også hans tjeneste. Ull var den gud, man aflagde eder ved. Ved hans ring sværges der i Atlakvida. Efter Tacitus knyttedes krigerfølget til høvdingen ved en ed; på denne måde bliver det let for en krigs- eller krigergud tillige at blive en løftets og edens værner. Njords (Nerthus) dyrkelse kan føres tilbage til det første kristne århundrede, Ulls begynder eller bliver almindelig samtidig med udvandringen fra Sælland. Magnus Olsen (Kultminder I 230) antager, at hans dyrkelse har gået for sig fra tiden før Kristi fødsel nedover i romersk tid eller i folkevandringstiden, »den urolige tid, da hovedguden måtte blive en krigsgud«, aldeles det samme resultat, min bevisførelse munder ud i. Og expansionen fra Sælland svarer efter min opfattelse til, at Magnus Olsen antager, at Ulls dyrkelse oppe i Skandinavien som kampens (og tingets) gud efter al sandsynlighed er foregået ved kulturpåvirkning sydfra.

Også denne kongens egenskab som høvding kan oplyses gennem stednavnene. Således som -løse forekommer rundtom, særlig i Sverige, og således som de af -løses forled er beskafne, der overhovedet kan tolkes, er vi ledede ind på den tro, at lokaliteterne med -løse har været krigerkolonier. Men få steder finder vi dem så smukt udviklede som her i Nordsælland, udstrålende ligeligt til begge sider fra de steder, der har vist kongen som religiøs og som fredbringende autoritet. Syv nord for og sex syd for midtpunktet med de vi for Ull og Njord, som -løsesamfund havde nodig. -Løse udstråler her ikke som øst for Øresund fra et eller flere -lev, ti medlemmerne af -løse er

her ikke i afhængighed af høvding den og den, men det er selve Danekongens hird, vi har bosat om hans hal og hans gudeboliger. Kortet belærer os så slående om, hvorledes disse er de centrale og de mange -løse de afledede. Ved -løsernes samling om kongeborgen forenedes to ting: kongens fæller kunde have tilsyn med deres ejendom og samtidig deltage i det liv ved hove, som Beowulf skildrer så udtømmende. En sådan organisation er det, hvad også kortet viser, umuligt at skabe om det andet Lejre ved Roskilde. Når krig stod for døren, veed vi fra Tacitus, var mødestedet en hellig lund, det gælder både på Armins og på Claudius Civilis' tid (Ann. II 12 og Hist. IV 14); hvor bekvemt sådanne hellige steder skulde ligge, har vi et fortræffeligt eksempel på her fra Nordsælland i Jørlunde og Slagslunde. I disse viede lunde gemtes også i fællesskab hærmærkerne for at freindrages til brug i krigen (Germania kap. 7), og der holdtes de heste, som alene måtte drage guddommens vogn, og hvis vrinsken havde varslende betydning (kap. 10).

Et ejendommeligt forhold ved de to sælandske -løse-bygder bør der endnu gøres opmærksom på. Merløse herreds bygd er tydelig dannet på nyrydd i skov. Storskovene slutter sig så fortræffeligt om den til de forskellige sider; de forenes over den, og hele området er ganske frit for andre gamle stednavne; de nordøstsælandske -løse ligger for største delen op ad storskoven her. Hvad man ved at iagttage dette forhold kommer til at tænke på, er følgende. Som Chadwick skildrer det: Kongedømmet har oprindelig været præsteligt og fredeligt, men i folkevandringstiden gik det frem til også at blive krigersk og erobrende; kongens magt steg yderligere, og nu — her griber vi ind — blev det nødvendigt for ham at skabe et organiseret krigersamfund i større stil, end det før var kendt; det dannedes da ikke ved indkvartering i de gamle opdyrkede områder, således som Germanerne i Romerriget mange steder netop brugte de ro-

merske indkvarteringsprinciper ved deres bosættelse, men man skabte to selvstændige nye bygder, som indvandedes fra skoven og overlodes kæmperne. Chadwick har villet vise, hvorledes krigene afgjordes ikke af folkehære, men af ganske fåtallige skarer; netop sådanne, som efter min mening har afsat -løse. Hvor gavmilde Lejrekongerne var ikke blot med guld og våben, men også med jordegods, veed vi foruden fra Beowulf også fra Bjarkemålet, hvor helten føler sin takskyld overfor kong Rolf:

Bissenas regi debebo rependere gentes [tólf bú],
 quas titulis dedit ille meis.

Det er netop i vort Nordøstsæland, at disse konger har siddet. Det er under denne fremtrængen fra Sæland til bægge sider af -lev-løse, at kongemagten her er bleven stærk, som altid i erobringstider.

Ud fra antagelsen af -løse som bestemt for krigere forstås så forledet til nogle af de nordøstsælandske -løse, og der åbner sig derigennem videre perspektiver. Hearingas betyder på oldengelsk og vel på folkevandringstidens sprog i det hele raske krigere, tapre mænd. Det er under vor forudsætning rimeligt at finde dette ord i Herringløse, før Herdingeløse¹. Vore forklaringer af bestemmelsesordene i -løse som navne på våben eller dyr, på feltmærker i det hele forøges med den, at -løse kan være kaldt op efter indbyggerne, krigerne selv, ikke blot efter deres mærker. Men den nye supplerings af tydningen passer fortræffeligt til det tidligere nævnte. Navnet hearingas findes i det berømte angelsaxiske vers om Ing, der først var hos Danerne; her træffer vi Herdinge-løse nær op ad Danernes kongesæde. Og bl. andre ser ten Brink i denne Ing en skikkelse, der er nær i slægt med Nerthus (Njord). Er først Herdingeløse forklaret som krigernes -løse, henfører vi nabobyen

¹ N. M. Petersen (Saml. Afh. I 167) har ikke ret, når han som eksempel på endelsen -løse sat til en ældre bys navn nævner Hærdingæ løsæ. Det hænder aldrig ellers med -løse.

Sengeløses forled til det angelsaxiske *secg*, det nordiske *seggr*, mand, helt, en betydning, der ganske svarer til Herdingeløses. I kvadet om Finn slår en kæmpe sig for brystet: Sigferd er mit navn, jeg er Secgena leód, Segernes høvding. Men krigeren er en dansker, Danekongen Hnæfs dørvogter; der er ingen grund til at opfatte Seggerne som et eget folkenavn, derimod som et navn på krigsfæller. Seggeløse kan vel nok være blevet til Sengeløse, selv om lydovergangen ikke er helt regelmæssig.

Vi ser af disse eksempler, at genitiv godt kan bruges i forbindelse med -løse, men det er genitiv flertal, mens -løse i forbindelse med et personnavn i enkelttal er umuligt. Tydeligere og tydeligere godtgøres formodningen om, at -løse har med en flerhed at gøre. En lignende genitiv flertal finder man endvidere i Assenløse (før Asendeløs), Faringløse (før Farændeløsæ) Kyndeløse (jfr. de svenske heredsnavne på -kind), alle i Sælland. Når Farendeløse og Kyndeløse begge kommer af ord, som betyder æt, slægt, har vi gennem disse stednavne, netop fordi her særligt nævnes, at byerne er grundlagte af en slægt, vidnesbyrd om, at -løse ellers ikke var æt-byer, men fælle-byer.

Medens det oprindeligt kun var en ringe del af -løse, vi tillod os at forklare, er det nu, efterhånden som vi udvidede forklaringen af forledet, lykkedes at komme over 40 ind på livet, mellem en fjærdedel og en femtedel af det hele antal, tilstrækkeligt til at give hypotesen endel større autoritet, og det ud fra simple, i afhængighed af hinanden stående regler, udgåede fra et enkelt forhold, ikke ved behandling af hvert -løse for sig, alene sprogligt.

Skønt jeg i almindelighed vil protestere mod fjærntfra hentede glossesammenstillinger, tror jeg mig dog for folkevandrings-tidens vedkommende langt mere berettiget til at søge ordligheder for datidens sprog i Danmark i de nylig udvandrede, tidligere så nærboende Anglers end til at gå til det fjærne Islands sprog efter år 1000, særlig når det gælder ord, som omhandler krig, krigere, krigsorganisation og krigsudrustning. Om

vandringen af krigere fra fyrstegård til fyrstegård er der vidnesbyrd nok fra disse fjærne tider; tænk blot på Myrjingfyrsten Adilses skjald, der kom til Alboin i Italien. Med hvilke andre germanske stammer forenede de nordiske Heruler sig ikke i disse tider? Og med udvexlingen af folk forbandtes udvexlingen af ord; man tav ikke kvær i hallen, men snakkede løs om de evige æmner, krig og våben og smykker og jordegods, gavmilde og gerrige høvdinger.

Hvorom alting er, denne nordsælandske konstellation af det berømte navn Lejre med guden Ulls navn foran, af gudevi på -lunde, af navnet Hjorthøj nær ved det mærkelige Tryherreds ting, af -løse som to lange fløje herudfra igen, synes mig ikke at burde overses i drøftelsen af Danmarks oldtidsbebyggelse og dermed af Danmarks oldtids-historie. Selv de strængeste kritikere vil ikke kunne nægte, at det hele, fast jordbundet som det er gennem stednavnene, der kun kan tale sandhed, kræver opmærksomhed. Særlig når man opfatter Ulleljre, Jørlunde, Hjorthøj som een lokalitet, bliver der sammenhæng i opfattelsen. Lejrekongen er vogter af Nerthus' lund og bygger Hjorte, hans hird er bosat i mange -løse deromkring og har Ull til hovedgud sagn om Lejrekonger og om guder smelter sammen i Frodes skikkelse, og også han knyttes nøje til denne egn.

Vi står igen i kong Hrodgars og kong Hrodulfs hal, som var udgangsstedet for vor færd. »Freómægum feor ic folgade vîde«, for at bruge Vidsids ord, med det formål efter ævne at sprede lys over vort folks ældste historie. Ti i denne mærkelige vandrings- og erobringstid må Danernes navn og stamme, deres kongedømme, deres social-politisk-militære ordning og dermed deres rige være blevet til. Det har nu stået i over 1400 år.

Men det nye materiale, der er blevet brugt i denne afhandling, har været stednavnene¹.

¹ Først under korrektoren er jeg gennem det sidst udkomne hefte af Sjögrens »Sverige« bleven opmærksom på Ulunda ved Varnhem i Vester Götland.

SØNDERJYLLANDS JÆRNALDER. I.

VED

CARL NEERGAARD.

Den førromerske Jernalder.

Lange Tider havde Jærnet været i almindelig Brug i de gamle Kulturlande i Orienten, før det henved et Aartusinde f. Chr. F. træder frem som Nyttemetall i det nordlige Italien. Og atter hengik der Aarhundreder, inden Anvendelsen af det ved Kulturmeddelelse fra Folk til Folk overførtes til Roden af den jydsk Halvø. Saa sen var Veien, at Jernalderen først ved Aar 500 f. Chr. F. eller mulig lidt før indledtes i Sønderjylland og dermed i Skandinavien. Noget paafaldende er der dog ikke i denne langsomme Udbredelse af Jærnet. Ikke hurtigere naaede ellers i Oldtiden Kulturstrømninger, religiøse Forestillinger, Sæder og Skikke frem fra deres Udspring i Syden til periferiske Omraader i Nord.

Men Overgangen fra en Bronzealder til en Jernalder i Sønderjylland foregik ikke brat. Alt en Tid forinden, medens Bronzealderen endnu herskede, fremdukke hist og her Smaasager af Jærn ved Siden af Bronzegjenstande som Varsel om den kommende, nye Metaltid. I en Urne fra en Høj paa Amrom optoges saaledes sammen med en Bronzekniv af yngste Bronzealders Form et Brudstykke af en Jærnaal, og lignende var Indholdet af en Urne fra Voiens ved Haderslev. I et Par Lerkar fra Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt, laa der i Forbindelse med Bronzenaale af sen Form Fragmenter af Jærnaale¹. Ikke langt derfra, i en

¹ Fr. Knorr: Friedhöfe der älteren Eisenzeit in Schleswig-Holstein. I. S. 8.

Høi ved Uldal i Skrydstrup Sogn, fandtes imellem brændte Ben i et Lerkar et Knivsblad af Jærn sammen med en Naal fra Bronzealderens Slutning og to smaa Ravperler.

End mere tyder det paa en jævn Overgang fra Bronzealder til Jernalder i Sønderjylland, at Sæder og Skikke, saavidt Forholdene da ellers tillade at iagttage dem, med Jærnets Udbredelse enten ikke ændredes, eller hvor et Omslag fandt Sted, dette sædvanlig kun gradvis gennemførtes. Ligbrænding, som var den eneraadende Gravskik i den yngre Bronzealder, anvendtes fremdeles udelukkende i den førromerske Jernalder. Nu som før var det i Reglen faa og tildels uanselige Sager, der henlagdes ved de brændte Ben fra Ligbaalet som Gave til de Døde. Benene opsamledes sædvanlig i et Lerkar, der, atter i Fortsættelse af tidligere Skik, ikke sjældent nedgravedes i Udsiden af en ældre Jordhøi. Ofte valgte man dog, som før, til Gjæmmested for den benfyldte Urne at opkaste en egen Høi, men denne gjordes ganske lille og lav, saa at den kun tegnede sig i Landskabet som en næsten umærkelig Tue. Det var en Art Overgang til den Form for Begravelse, der under Paavirkning fra sydligere Kulturer alt havde vist sig i Bronzealderens Slutning, og som i hvert Fald i den ældre Jernalder blev den fremherskende: Ophør med den kunstige Jordhøi og Anbringelse af Urnen under Jordens naturlige Overflade. Et nyt Træk føiedes dog hertil, at Urnerne nu ofte nedsattes i større Mængde til samlede Gravpladser, og det hvad enten Gravene indrettedes i Tuer (»Tuegrave«) eller under flad Mark: sporadisk forekommer det dog allerede ved Bronzealderens Slutning. Det var fra Italien, at Skikken modtoges ved Meddelelse fra Folk til Folk.

Det, som da tydeligst angiver den nye Metaltids Indtræden, er Oldsagerne. Efter disses vexlende Art og Form kan der indenfor den førromerske Periode skjælnes mellem forskellige Fundgrupper.

Et sjældent ensartet Præg har en af disse Grupper, idet

den er sammensat af en ganske lille, stadig tilbagevendende Række af Oldsagarter. Det er dels Metalsager, hovedsagelig Naale, Øskenringe og Bæltehager, dels Lerkar.

Blandt Metalsagerne optræde Naalene i størst Antal. I Reglen ere de af Jærn, med et Hoved, der snart er krølle- eller ringformet udslaaet, snart bestaaer af tyndt Bronzeblik sædvanlig i Skikkelse af en fladtrykt Kugle. Men uanseet Hovedets Form forenes disse Naale ved eet, fra andre Jærnaldersafsnit ganske ukjendt Fællestræk: Stilken har saa godt som altid nær Hovedet en lille, knæformet Bøining, mulig for at fæste bedre i Tøi. I noget færre Antal end Naalene optræde Øskenringene, eiendommelige, kredsrunde og sluttede Ringe af Bronze, i Reglen forsynede med en enkelt, fast anbragt Øsken, der ligger i samme Plan som selve Ringen. Med Føie antages det, at de have været brugte ved Klædedragten, sandsynligvis til Lukke for Livbæltet. Lignende Anvendelse har ogsaa Bæltehagen haft, men kun faa Exemplarer ere trufne, der høre hjemme i heromhandlede Gruppe. De ere af ret simpel Form, dannede af et fladt, smalt eller trekantet Stykke Jærn med ombøiet Hage.

Hvad Lerkarrene angaaer, have de helt igjennem et lignende beskedent Præg som Metalsagerne. De fleste af dem have været benyttede som Beholdere for brændte Ben; derfor ere de oftest ret store. I Reglen have de Krukkeform, med en Hals, der kan være skilt fra Bugen ved et let op-høiet Baand, en indridset Linie eller en Indsnøring. Siden er mere eller mindre stærkt udbuet og saaledes, at største Bredde hyppigst falder ved eller noget over Midten. Mundingskanten er gjerne ret tynd, og paa Halsen eller lige under den kan der være et eller to Ører. Undertiden ere disse ved Ligfærden blevne afslaaede i Følge en rituel Ceremoni, der sammen med Gravplads-Skikken modtoges gennem Kulturmeddelelse fra Italien, men som iøvrigt ophørte hurtig efter. Selve Karrenes Lermasse er oftest ret fin og Formningen og Brændingen ganske god, ligesom Overfladen ikke

sjældent er afglattet. Men kun sparsomt anvendtes Ornamenter. De Motiver, som synes mest yndede, ere indridsede Buer eller Zikzakbaand. Ganske vist har man til denne Fundgruppe ogsaa villet henhøre et Lerkar med en anden og usædvanlig Dekoration: en Menneskefigur med opløstede Arme og under den en Cirkel. Dette ofte afbildede Kar¹ er

Fig. 1. Fra Uldal, Haderslev Øster Amt. $\frac{1}{4}$. Nationalmuseet.

fundet i en Høi paa Øster Hjerting Mark, Haderslev Vester Amt; men naar det siges², at Karret indeholdt en Bronzenaal, en Ravring og en Spindesten af Ler, beroer det paa en Misforstaaelse. Disse Smaasager optoges i en anden, ikke bevaret Urne i samme Høi; i det med Menneskefiguren prydede Kar laa derimod mellem brændte Ben nogle ubestem-

¹ Aarb. f. nord. Oldk., 1875, S. 36.

² Mestorf: Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein, 1886, S. 34.

melige Smaafragmenter af et fladt Jærnstykke. Efter sin Form tilhører Karret dog snarest Bronzealderens Slutning; Menneskefiguren minder i sin Art meget om Figurfremstillinger paa skandinaviske Klipperistninger fra Bronzealderen. Saaledes tilhører Fundet vel en Overgangstid til den før-

Fig. 2. Fra Uldal, Haderslev Øster Amt.
1/3. Nationalmuseet.

romerske Jærnalder. I den Retning peger det ogsaa, at et andet sønderjydske Lerkar med en lignende, indridset Menneskeskikkelse rummede mellem brændte Ben en Bronze-naal af seneste Bronzealdersform og en Ravperle; dette Kar hidrører fra en Høi i Toftlund Sogn, Haderslev Vester Amt.

Fig. 1 - 3 gjengive nogle typiske Lerkar fra den her omhandlede førromerske Jærnalders Fundgruppe. De ere alle fremdragne paa en Gravplads ved Uldal i Skrydstrup Sogn, Haderslev Øster Amt. Her har der ligget ialt 6 større Rundhøie fra Bronzealderen; umiddelbart syd for dem, tildels paa den saakaldte Knosmerhøi Vang, fandtes de førromerske Grave. Disse tegnede sig som ganske smaa, runde Tuer, der med en gennemgaaende Bredde af ca. 0,65 m hævede sig 0,30—

0,35 m over Jordfladen. Tuerne vare dannede af haandstore Sten, sædvanlig stablede i to Lag, og under dem, ca. 0,50 m dybt i Jorden, afdækkedes benfyldte Lerkar, et i hver Tue. Karrene vare i Reglen hensatte paa en flad Sten; en lignende

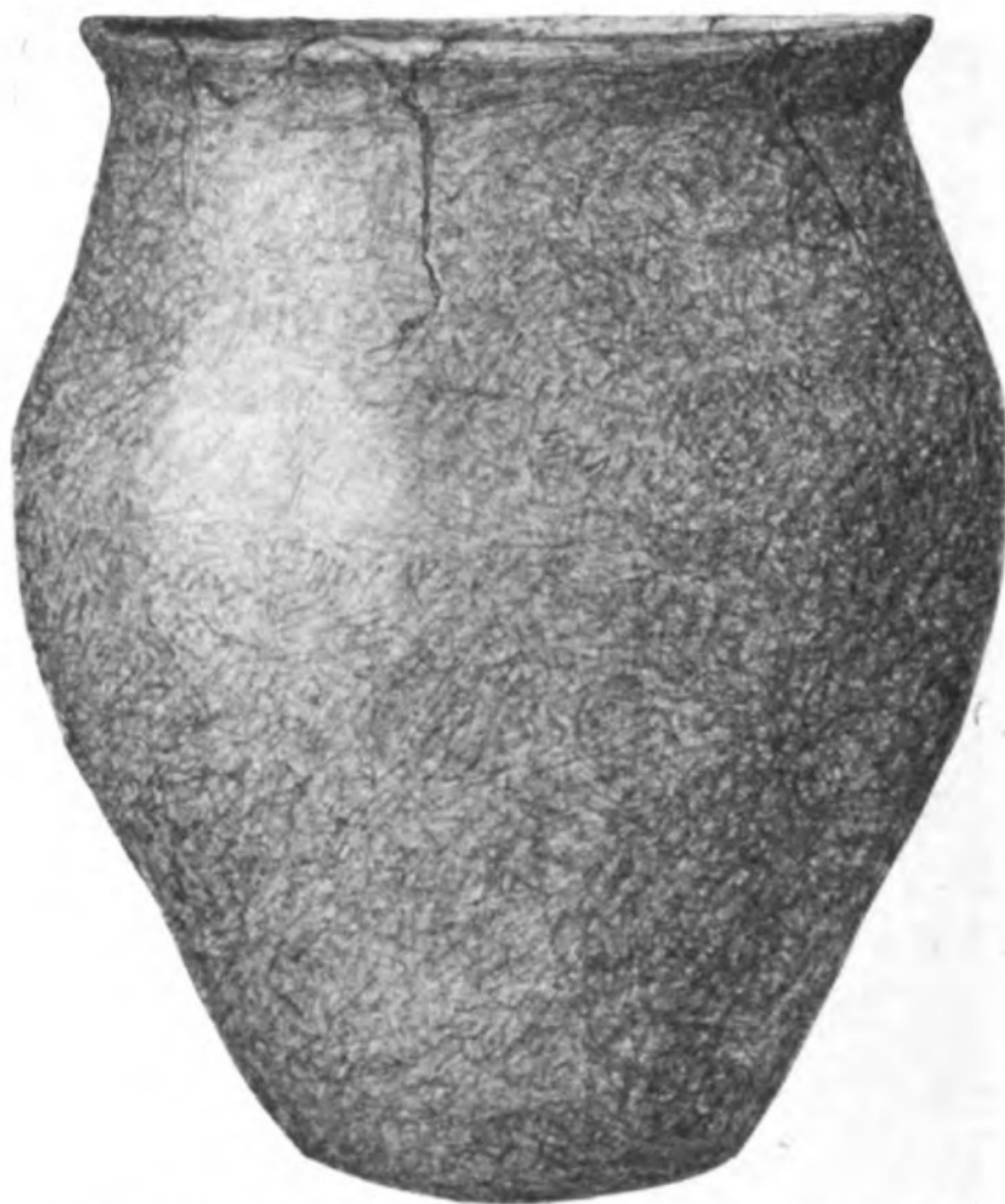

Fig. 3. Fra Uldal, Haderslev Øster Amt.
¹/₄. Privatsamling paa Langeland.

hvilede over Munden som en Art Laag, medens Siderne vare skjærmede med runde

Sten af vexlende Størrelse. Af saadanne Tuegrave har der oprindelig været en stor Mængde, men de fleste ødelagdes Tid efter anden, idet Stenene bleve tagne til Beklædning af et nærliggende Markdige, og selve Oldsagerne tilintetgjordes.

Kun en ringe Del af Fundet er saaledes

endnu i Behold, men splittet paa forskjellige Steder, dels i Haderslev Kredsmuseum, dels i Nationalmuseet og en Privatsamling paa Langeland.

Blandt de største Urner er Karret Fig. 1. Det er uden Øre og Ornamenter; nær Bunden er noget af Yderfladen i Oldtiden afskallet, hvorefter Partiet udbedredes med Harpixmapse, som dette ogsaa kjendes andetstedsfra. I Karret laa to ensdannede Jærnaale med ringformet Hoved samt en fragmenteret tresidet Bæltehage. To tilsvarende Naale og en Bronzeøskenring optoges i et Kar af Udseende nærmest som Fig. 2, men uden Ornamenter og i Stedet for Øre ud-

styret med en let, bueformet Fordybning. Atter to saadanne Naale laa i den ved Fig. 3 gjengivne, simple Krukke; Gravgodset bestod her tillige af en fragmenteret Jærnaal med Bronzebelægning samt en Bronzeøskenring af eiendommelig Form (se Fig. 4). Ringen, der er overbrudt, bærer to smaa, runde Øskener, og imellem dem er i modsat Plan anbragt to andre Smaaøskenner forbundne ved en Jærnstift. Øiensynlig har det været tilsigtet at danne en Ring med een større Øsken i Midten og to smaa ved Siderne, som saadanne foreligge andetstedsfra; et fuldstændig tilsvarende Sidestykke kjendes dog ikke. I et fjerde Lerkar laa foruden en Øskenring med en trekantet Øsken noget halvt smeltet Bronze, vistnok hidrørende fra en eller to Jærnaale med kugleformet Hoved af Bronzeblik. Af denne Slags Naale foreligge iøvrigt flere fra Uldal-Gravpladsen. I et Lerkar af Form mindende om Fig. 1 laa to, indbyrdes forbundne ved en fin Jærnkjæde, og i en anden Urne ligeledes to; i begge Tilfælde er dog kun meget lidt bevaret af selve Bronzeblikket. Atter andre Naale have krølleformet Hoved. Bedst bevaret er den i Fig. 5 afbildede, der tilligemed en ganske lignende udgjorde Gravgodset i et Lerkar. Ogsaa denne Art Naale have undertiden været parvis forbundne ved en fin Kjæde.

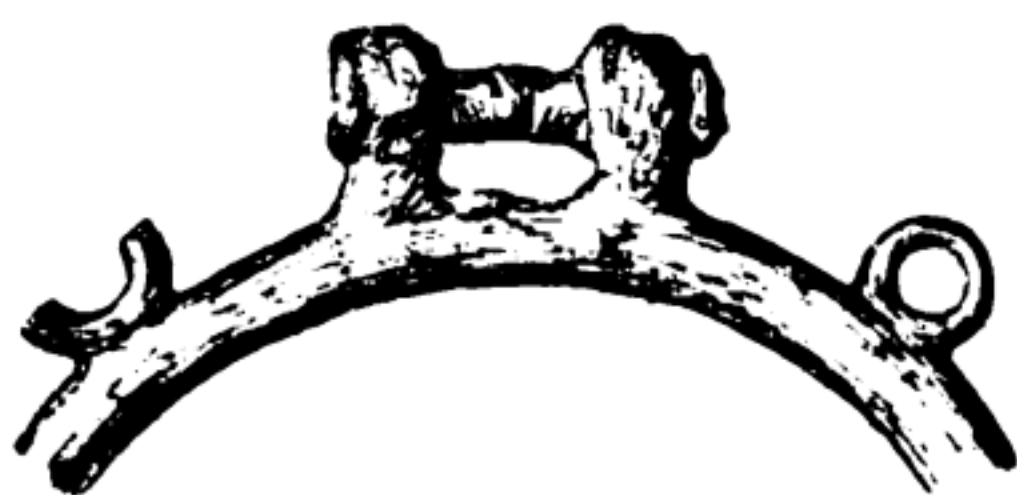

Fig. 4. Fra Uldal, Haderslev Øster Amt. $\frac{3}{5}$. Privatsamling paa Langeland.

Et Par Gange fremdroges Bæltehager. I mange flere Tilfælde var der dog intet Gravgoods mellem de brændte Ben. Dette gjælder Urnen Fig. 2, der under Øret er prydet med indridsede Bueornamenter. Over et andet, ligeledes kun med brændte Ben fyldt Kar laa en Lerskaal i omvendt Stilling for at tjene som Laag. Dog haves fra Uldal i hvert Fald eet virkeligt Lerlaag med Fals.

Saavidt det sees, har denne Gravplads i sin Art været den betydeligste, der kjendes fra Sønderjylland. Til den

slutter sig imidlertid en Række andre, større og mindre Gravpladser og enkeltliggende Grave. I Nabosognet Nustrup er der saaledes ved Nustrupbæk under flad Mark afdækket henved en Snes Grave. Der hidrører herfra adskillige Ler-

Fig. 5. Fra Uldal, Haderslev Øster Amt. ²/₃. Privatsamling paa Langeland.

kar af lignende Former som fra Uldal, delvis prydede med Bueornamenter, skraatstillede Stregebaand el. lign. Til et Par af dem høre Lerlaag med Fals; et tredje Kar, hvori laa en enkelt Jærnaal med ringformet Hoved, var dækket med et omvendt lagt Lerfad, hvis Mundingskant og Bund udvendig bære en Stregedekoration. Ogsaa nogle af de andre Kar indeholdt Naale, af Jærn eller Bronze, ligeledes hvert en enkelt. Ikke langt herfra er der paa en Mark ved Abkjær i Vedsted Sogn fundet en ganske lav og flad Lerskaal¹, og i en Høi sammesteds et Lerkar med bueformet Fordybning i Stedet for Hank. Et andet Kar, med indridsede Bueornamenter, stammer fra Arnlund i Vedsted Sogn. I Skibelund Mose, Nustrup Sogn, er fundet en Bronzenaal af Hovedform som Mestorf: Alterthümer, Fig. 409.

Længere vestpaa, i Haderslev Vester Amt, har der nær Toftlund været en større Gravplads med henved 90 Grave, men kun yderlig lidt herfra er bevaret: enkelte Lerkarskaar og Brudstykker af Jærnaale. I hvert Fald for en Del synes det at have været Tuegrave. Saadanne ere fremdeles trufne ved Meilby i Lintrup Sogn, hvor der vistnok ogsaa, i en Høi, er fundet et karakteristisk Lerkar med Zikzakbaand og Bueornamenter under Øret; det indeholdt kun brændte Ben. Fra Fjersted i Spandet Sogn hidrøre endelig to Jærnaale med krølleformet Hoved; de fandtes i et Lerkar med brændte Ben, i Udsiden af en anelig Høi.

I det Hele er det Strækningen nærmest syd for Konge-

¹ Afb. i Mestorf: Vorgeschichtl. Alterthümer aus Schlesw.-Holst., Fig. 452.

aaen, som har ydet den overveiende Mængde Fund af her omhandlede Art. Denne Del af Sønderjylland synes iøvrigt gjennem det meste af Oldtiden at have været særlig tæt bebygget. Fortsættes sydover, vil der dog være flere lignende Fund at anføre, især fra Slesvigs Østside. Strax paa Halvøen Løit i Aabenraa Amt har der været en større Gravplads; men som adskillige andre Steder ere Oldsagerne næsten alle tilintetgjorte; i Privateie opbevares herfra et fragmenteret Lerkar, hvori var brændte Ben og to Jærnaale med ringformet Hoved. Det var paa en aaben Plads inde i Skovby, at Fundet gjordes. Ved Perbøl i Kliplev Sogn fandtes et benfyldt Lerkar, hvori Øskenring og to Naale med krølleformet Hoved¹.

Atter længere mod Syd er der ved Nørre Smedeby i Bov Sogn, Flensborg Amt, afdækket en større Urnegravplads, hvilken dog ikke alene indeholdt Grave med Oldsager af her behandlede Art, men ogsaa Grave repræsenterende en anden, væsensforskjellig Fundgruppe. I denne Forbindelse skal da fra Nørre Smedeby kun anføres en Del Urner, hvori Gravgodset hovedsagelig bestod af Jærnaale med krølle- eller ringformet Hoved eller afsluttede med en Kugle af Bronzeblik. Ved en af Naalene af sidstnævnte Slags er Bronzeblikket prydet med Stregornamenter, ved en anden sees det, at Blikket har været fæstet og sammenholdt ved Hjælp af to korslagte Jærnstifter indvendig. Dette er en Form, der sikkert repræsenterer den sidste Udløber af Naalene med hul Bronzekugle som Hoved. Af og til indeholdt Urnerne ogsaa Bæltehager m. m.

Videre er der i Slesvigs sydøstlige Del nær Røjem i Brodersby Sogn, Gottorp Amt, fremdraget en anseelig Bronzenaal nærmest som Mestorf: Alterthümer, Fig. 409, og ved Lille Borne i Borne Sogn, Gottorp Amt, en Øskenring²; to saadanne hidrøre fra Urnegrave ved Østerby i Hytten Sogn og ved Seekamp i Dänischenhagen Sogn, begge Ekernførde Amt. I

¹ Fundet er afbildet i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. IV, Fig. 10, 11 og 14.

² Fr. Knorr: Friedhöfe der älteren Eisenzeit, I, S. 26.

en større Gravhøi ved Ramsdorf i Krop Sogn, Gottorp Amt, var en Urne med brændte Ben og derimellem en Bæltehage.

Vende vi os dernæst til Slesvigs Midtparti, stamme herfra to større Øskenringe, om hvilke der skal tales længere fremme (S. 241). Fra en Gravhøi ved Ørslev vest for Aabenraa hidrøre 2 toørede Lerkar uden Ornamente; i det ene laa mellem brændte Ben et Par Jærnaale med ringformet Hoved. Og hvad endelig Landets Vestside angaaer, er der i en Høi ved Lavrup i Døstrup Sogn, Tønder Nørre Amt, fundet en Urne, som sikkert maa henføres til Fundgruppen. Især er denne dog repræsenteret paa Øen Sild, som jo i det Hele staaer med usædvanlig mange Minder om en tæt Bebyggelse i Oldtiden. I Toppen af Markmanshoog paa Morsum Hede afdækkedes en Art Brandplet, hvori mellem brændte Ben og Trækul laa to Jærnaale. En anden Høi tæt derved rummede bl. a. i Udsiden tre Urnegrave. Det ene Kar var uden Oldsager; i det andet laa en Del smeltet Glas, og i det tredie blev foruden smeltet Glas og en lille Bronzefingerring optaget et Par Jærnaale med krølleformet Hoved og Rest af en fin Bronzekjæde som Bindeled¹. Endelig hidrøre fra Øen Før enkelte Lerkar af beslægtet Art.

Der er gjort saa nøie Rede for denne førromerske Fundgruppe med Øskenringe og visse Arter af Naale, Bæltehager og Lerkar, og saa meget herhen hørende Oldsagstof er sammenstillet² for at give Indtryk af, at det dreier sig om en

¹ H. Handelsmann: Die amtlichen Ausgrabungen auf Sylt 1873-80, S. 50 ff.

² Det skal eengang for alle bemærkes, at hverken denne eller andre Sammenstillinger af Oldsagstof i mindste Maade gjøre Krav paa Fuldstændighed. Den Gjennemgang af de sønderjydske Jærnaaldersfund, hvorpaa nærværende Undersøgelse hviler, sluttedes i 1913. Hvad der siden da er fremdraget, har det paa Grund af Forholdene ikke været muligt at søge Kundskab om; et og andet af det ældre Materiale er heller ikke seet. Jeg benytter iøvrigt denne Leilighed til at bringe Museumsmændene i Slesvig og Holsten erkjendtligst Tak for al Imødekommenhed og Hjælp. En særlig Tak har jeg at rette til Kieler Museets Embedsmænd, Directeur Dr. Fr. Knorr og Custos Rothmann, til Directeur Dr. E. Sauermann, Flensborg Kunstindustrimuseum, til Custos Raben fra Sønderborg Museum

bestemt, særpræget Gruppe, der har været udbredt i hvert Fald over Størstedelen af Sønderjylland. Ganske den samme, lidet artikulerede Fundgruppe kjendes iøvrigt fra Nørrejylland. Da den her efter Fremdragelsen af den store Gravplads ved Aarre i Varde-Eggen for en Snes Aar siden udskiltes, kunde det endnu synes, at den blot optraadte ret lokalt og spredt, begrænset til sydlige og sydvestlige Egne. Det siden da betydelig øgede Fundstof viser imidlertid, at Gruppen er udbredt over det meste af Nørrejylland. Samme eller lignende Arter af Øskenringe og Naale, som optoges ved Aarre, ere nu fundne midt inde og høit oppe paa Halvøen og derfra videre mod Øst, helt ud paa Djursland, snart i Urnegrave, snart i Brandpletter. Ogsaa i Norge har man nylig ment at kunne udskille Fundgruppen¹. At den derimod saa godt som ikke er fundet paa Fyen og Sjælland med hosliggende Øer og saaledes vel nu heller ikke kan ventes at findes der i synderligt Omfang, er et Forhold, som kun skal nævnes, men i denne Sammenhæng, hvor Talen er om Sønderjylland, ikke nærmere forklares.

Men ogsaa syd for Eideren træffes Fundgruppen i mere eller mindre lignende Skikkelse, i Holsten og derfra over visse Strækninger af Nordtyskland² og af Mellemeuropa. I sit Udspring har den Berøring med Hallstatt-Kulturen. Men jo længere mod Nord den optræder, des mere fjerner den sig i Væsen og Indhold fra sit Forbillede. Som den viser sig paa den jyske Halvø, bære Oldsagformerne tydelig Præg

og til Forstanderen for Haderslev Kredsmuseum, C. Lund. Denne sidste har utrættelig givet mig Oplysninger om Fund fra Haderslev Kreds, ligesom han ogsaa har meddelt mig Tilladelse til at maatte bringe Afbildninger af flere vigtige Oldsager i Haderslev Museum.

¹ H. Schetelig, i *Oldtiden*, III, S. 117. Se ogsaa A. W. Brøgger, i *Oldtiden*, I, S. 100. Om en tilsvarende Fundgruppe i Sverige se navnlig O. Almgren: *Die ältere Eisenzeit Gotlands*, 1914, S. 1 ff.

² Se navnlig G. Schwantes, i *Prähist. Zeitschrift*, I, S. 140 ff. R. Beltz, i *Mecklenburg. Jahrbücher*, LXXI, S. 1 ff. R. Beltz: *Die vorgeschichtl. Altertümer des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin*, S. 287 ff.

af hjemlig Omdannelse og Videreudvikling, ligesom ogsaa rent nordiske Elementer gjøre sig gjældende.

Fremdeles er der ingen Tvivl om, at denne Gruppe i Sønderjylland som andetsteds kun betegner et mindre Tidsafsnit indenfor den førromerske Jernalder, et eget Kulturtrin, gennem hvilket man har bevæget sig frem. Selv om andet ikke forelaa, vilde man paa Forhaand næsten kunne slutte det deraf, at overalt i Metaltiden skifte Oldsagformer og Fundgrupper ellers med høist et Par Hundrede Aars Mellemrum; men den førromerske Periode har haft en Varighed af mindst et halvt Aartusinde. I Fald virkelig saa konstante Former som de, hvorunder Naalene og Øskenringene optræde, havde holdt sig saa længe, skulde dette være mærkeligt. Som det strax skal sees, haves der imidlertid fra Perioden en Række Fund af ganske andet Præg og ikke samtidige med den nys omhandlede Gruppe. Sikkert repræsenterer denne da kun et Tidsforløb af et Par Hundrede Aar. Og dens Plads er ved Periodens Begyndelse.

Allerede Tilknytningen til Hallstatt-Kulturen viser, at Gruppen grænser umiddelbart op til Bronzealderen. Ikke mindre tydelig fremgaaer det af Oldsagerne. Naalene med krølleformet Hoved komme nær op til visse Naale fra Bronzealderens Slutning, og mellem de førromerske Lerkar og Lerkarrene fra yngste Bronzealder er der et ikke ringe Slægtskab. Betegnende er det ogsaa, at Tuegravene undertiden ere anlagte tæt op til Bronzealders Høie, og at man ikke sjældent brugte just disse til Gjæmmested for Urner med Øskenringe og Jærnnale.

Fundgruppens Tidsstilling har iøvrigt forlængst været behandlet og fastslaaet af andre, sidst af Dr. Fr. Knorr¹. Den store Tilvæxt i Fundmassen fra de seneste Aar gjør imidlertid, at man nu kan udtale sig med større Sikkerhed. Ogsaa vil man nu paa enkelte Punkter kunne uddybe Kjend-

¹ Friedhöfe der älteren Eisenzeit in Schleswig-Holstein, 1910.

skaben til denne ældste Jernaldersgruppe. Blandt andet gjælder det Spørgsmaalet om Lokalpræg, saaledes om de sønderjydske Funds Forhold til de tilsvarende Fundgrupper i Nørrejylland og Holsten.

Der er over hele den sønderjydske Gruppe et vist beskedent Præg. Dette er foran allerede fremhævet baade for Lerkarrenes og Metalsagernes Vedkommende. Disse sidste have helt igjennem en formaalstjenlig, man kunde sige fornuftig Størrelse. Øskenringenes Dimensioner svare godt til et Livbælte. Den trinde Stang, hvoraf selve Ringen er dannet, er ikke sværere end, den maatte være for at modstaa Træk og Slid, og Øskenen har en dertil passende Form. Ligeledes have de forskjelligartede Naale just den Længde, som skulde synes nødvendig for, at de kunde tjene efter deres Bestemmelse til at sammenhæfte Klædedragten; deres Hoved virker ikke særlig stort. Opmærksomheden skal for Naalenes Vedkommende endvidere fæstes ved, at de oftest optræde to og to i Urnerne. Saaledes maa de antages at have været brugte parvis; af og til sees de jo tilmed at have været forbundne to og to ved en lille Kjæde.

Et tilsvarende Præg er der over den nørrejydske Fundgruppe. Man sammenligne de her bragte Gjengivelser af sønderjydske Stykker med Afbildningerne af Oldsager fra Aarre-Gravpladsen i Varde-Egnen¹, hvilke gjennemgaaende kunne betragtes som typiske for Fundene fra Nørrejylland. Ogsaa nord for Kongeaaen have Naale og Øskenringe en rimelig Form og Størrelse, om end enkelte Øskenringe nok kunde synes noget massive. Naalene brugtes ligeledes her i Reglen parvis. Hvad Lerkarrene angaaer, ere de af samme Former og med samme faa og karakteristiske Ornamenter som de sønderjydske Kar: indridsede Buer og zikzakstillede Stregebaand. Der skulde endog intet synes til Hinder for, at Kar fremdragne nærmest norden og sønden for Kongeaa

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd., 1894, S. 176 ff.

kunde være udgaaede fra samme Pottemageres Værksteder, saa nøie er Ligheden. Kun Bæltehager ere ikke trufne i Nørrejylland; i Slesvig ere de fra denne Fundgruppe dog hellerikke almindelige.

Noget anderledes staaer det derimod, naar Blikket vendes mod Holsten. Ganske vist er der her fremdraget Lerkar noget lig de sønderjydske og nørrejydske, men til andre Karformer haves der ikke Sidestykker paa den jydske Halvø. Dette gjælder bl. a. visse Kar med glinsende sort Farve og eiendommelige Ører. Ogsaa Ornamentikken er tildels en anden; hyppigst træffes smaa, runde Fordybninger, der undertiden i et Antal af tre ere anbragte ved Karrenes Ører; af og til forekomme bemalede Lerkar¹.

Fremdeles viser Forskjellen sig ved Metalsagerne. Det er vel i Hovedsagen de samme Former som i Sønderjylland. Men Naalene kunne stundom ligesom Øskenringene være urimelig overdrevne i Formen. Der er Naale af en Størrelse, som langt overgaaer, hvad der maatte synes formaalstjenligt. Ved nogle Exemplarer af Formen med kugledannet Hoved af Bronzeblik kan Hovedet naa et Tværmaal af ikke mindre end 5—6 cm. Ogsaa optræde Naalene sædvanlig enkeltvis i Gravene, ikke parvis. Blandt Øskenringene findes flere, ved hvilke selve Ringen er meget bred og hul og Øskenen bevægelig indleddet paa den ved et fladt, omsluttende Baand; til Øskenen kan der endog kjædeagtig slutte sig lignende Øskener. Denne overudviklede Form for Øskenringe maa betegnes som særlig holstensk, idet den optræder i ikke ringe Antal her, men ikke længere sydover². Endelig indeholde de holstenske Gravfund af og til Smaasager af Bronze og Jærn, henhørende til det personlige Udstyr, der ikke eller dog kun sjældnere forekomme som Gravudstyr paa den jydske Halvø. I det hele gjøre de holstenske Fund, som

¹ Se Fr. Knorr: Friedhöfe der älteren Eisenzeit, I, S. 18 ff.

² Fr. Knorr: l. c. S. 26.

iøvrigt optræde i meget stort Antal, et noget rigere Indtryk. Med Føie er derfor i Museet i Kiel, hvor en ikke ringe Del af de sønderjydske Oldsager opbevares, de 3 store Kulturperioder udstillede saaledes, at indenfor hver af dem ere de slesvigske og de holstenske Fund holdte for sig. Tydeligere end Ord fortæller Museet da selv om de Forskjelligheder, der i fjern Tid kunde være mellem Landene paa hver Side af Eideren.

Enkelte Steder i Sønderjylland er der dog fundet Oldsager af samme overdrevent udviklede Form som i Holsten. En Naal med anseligt, kugledannet Hoved fra Gravpladsen ved Nørre Smedeby kommer saaledes de tilsvarende holstenske ret nær. En Bronzeøskenring af holstensk Type, fra Smedager Mose, Bjolderup Sogn, Aabenraa Amt, er gjengiven i Fig. 6. Den knapt 3 cm

Fig. 6. Fra Smedager, Aabenraa Amt. $\frac{1}{2}$. Nationalmuseet.

tykke Ring er hul; Øskenen er bevægelig, med et Kryds i Midten og to smaa Sideøskener. Efter Sigende har der hertil hørt en ca. 1 m lang Kjæde dannet af Led af samme Art og Udseende som Øskenen; den er dog nu forsvundet. En lignende Øskenring hidrører fra Oxager i Angel¹; den laa ca. 2 m dybt i en Mose. Snarest skulde det antages, at begge

¹ Afb. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. V, Fig. 14.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1916.

disse Ringe ere indførte fra Holsten. Karakteristisk er det iøvrigt, at de just ere fremdragne i Moser. Skulde det mon være i Kraft af en lignende Skik, som herskede i den yngre Bronzealder, at de største og anseligste Sager nedlagdes i Mark og Mose, formodentlig af religiøse Grunde som Offer til Guderne, men ikke brugtes som Udstyr for de Døde? Fra Nørrejylland kjendes ikke saadanne kolossale Øskenringe.

Det Fællesskab, der her er seet mellem de ældste førromerske Jernalderssager i Sønder- og Nørrejylland, vil ogsaa iagttages, naar man vender sig til Minderne fra Periodens senere Del. Selvsagt er der dog i Slesvig ogsaa Tilknytning til sydligere Egne, hvorfra Handelsvarer og Kulturstrømninger naaede frem.

Indenfor dette yngre Afsnit af den førromerske Periode vil man, i hvert Fald delvis, gjenfinde de to Fundgrupper, som Dr. Soph. Müller i sin Tid ved Siden af Gruppen med Øskenringe og Jærnaale udsondrede for den førromerske Jernalders Vedkommende i det nuværende Danmark, nemlig de to Grupper, der af ham kaldtes: en hjemlig og en fremmed, hver med sit eendommelige Indhold¹.

Fig. 7. Fra Syd-slesvig. ⁴/₅. National-museet.

Som karakteristisk for den hjemlige Gruppe udpegedes en Række svært støbte Bronzesager med et eget tungt Præg og altid fremdragne i Mark eller Mose uden Forbindelse med Grave. Men kun faa Oldsagarer repræsentere disse Bronzer, især Naale, Halsringe, Spænder og Bøilenaale. De første to Arter træffes i Sønderjylland, Spænderne derimod ikke og Bøilenaalene kun i meget ringe Antal.

Fig. 7 gjengiver en Naaleform, som fra Slesvig blot kjen-

¹ Vor Oldtid. S. 442 ff.

des i dette ene Exemplar, fremdraget i den sydlige Del. Fra Nørrejylland haves ligeledes kun eet Stykke, fra Fredericia-Egnen, og fra Fyen eet¹. I nøiagtig samme Skikkelse, med rundt, skiveformet Hoved og tre derfra udskydende Knopper, alt prydet med inddreiede, concentriske Kredse, synes Formen ikke at gaa sydover. Dog foreligge beslægtede Naale med lidt slankere og mere udtunget Hoved fra Nordtydskland og Holsten; een hidrører fra Nørre Brarup i Angel.

Ikke sjældne i Sønderjylland er derimod Bronzenaale som Fig. 8, med svært, ofte mere eller mindre konisk Hoved, der ligesom den Bue, Stilken danner umiddelbart under Hovedet, gjerne er ornamenteret. »Holstenske« har man kaldet disse Naale, fordi de i stort Antal optræde i Holsten. Ikke desto mindre naaer Formen høit op paa den jydsk Halvø, hvor den er truffen saa nordlig som nær Limfjorden. Fra Slesvig kjendes foruden Fig. 8, der hidrører fra en Mose ved Skovby i Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt, endnu eet mosefundet Stykke, fra det nærliggende Oxevad, i Oxevad Sogn. Derimod skrive de længere sydpaa i Slesvig fremdragne »holstenske« Naale sig fra Grave,

svarende til, at de i Holsten ogsaa meget ofte danne Gravudstyr. Een Naal stammer fra en Urnegrav paa den foranævnte store Gravplads ved Nørre Smedeby ved Flensborg², nogle andre ere fundne ved Lottorf i Haddeby Sogn, Gottorp Amt, ligeledes i Urnegrave. Dette Forhold, at Oldsager, som i Holsten væsentligst stamme fra Grave, men i Nørrejylland udelukkende fra Mark og Mose, i Sønderjylland optræde

Fig. 8. Fra Skovby, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. $\frac{1}{5}$. Nationalmuseet.

¹ Soph. Müller: Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen, Nr. 71.

² Afb. i Knorr: Friedhöfe, I, Pl. V, Fig. 113.

baade det ene og det andet Sted, er ganske karakteristisk. Det er sikkert en Følge af den Mellemstilling. Sønderjylland i geografisk Henseende indtager, og det viser, hvorledes Træk sydfra modtoges og delvis omformedes her.

Ganske eiendommeligt er ogsaa Forholdet ved de sønderjydske Halsringe. Fra den førromerske Jernalder i det nuværende Danmark haves, som forlængst paavist, to Arter af Halsringe, hver omfattende flere Udviklingstrin, der ved Mellemformer ere knyttede sammen til een stor Række, nemlig een Art, der med Udspring fra en simpel Ringform i den yngre Bronzealder ender som Ringe bestaaende af et fladt Baand med store, hule Endeknopper, og en anden, hvis sidste Udviklingsstadium betegnes af de eiendommelige, kronelignende Ringe¹. Førstnævnte Art er overveiende østdansk: Exemplarer af den ere derfor ikke fundne i Sønderjylland. Sidstnævnte optræder derimod i Danmark hyppigst vestpaa og træffes da ogsaa i Sønderjylland. Her dog ikke paa alle Udviklingsstadier. Der er, saavidt det sees, hverken fremdraget Ringe af allerældste Form, gjorte af et Rør af tyndt udhamret Bronzeblik, eller af alleryngste Form, med anselige Takker paa Ringens opadvendende Flade og en høi Midtknop ved Hængslet. De slesvigske Halsringe tilhøre Mellemformerne, dannede som de ere af en temmelig svær og trind Stang, hvis Overside er tværriflet eller tværstribet (se Fig. 9) eller har smaa og ganske lave Takker. Kun en enkelt Ring repræsenterer et noget tidligere Udviklingstrin, idet den bestaaer af en tynd og glat Stang². Mindst 14 Halsringe af denne Art kjendes fra Sønderjylland, et ganske betydeligt Antal, naar hensees til, at der fra Nørrejylland og

¹ Soph. Müller, i Nord. Fortidsminder, I, S. 19 ff. Demetrykiewicz: Korony bronzowe przedhistoryczne, i Materyalów antropol.-archeol. i etnogr. w Krakowie, IV, S. 70 ff. J. Kostrzewski: Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit, 1915, S. 73.

² Afb. i Mestorf: Vorgeschichtl. Alterthümer, Fig. 309; jvfr. Zeitschrift f. schlesw.-holst.-lauenb. Geschichte, Bd. 3, S. 431.

Øerne ikke foreligger flere end c. 45. Lysten til disse eien-dommelige Halssmykker har saaledes ingenlunde været mindre sønden Kongeaa end Norden for den. Med god Grund kan det antages, at de sønderjydske Ringe ere tilvirkede i selve Landsdelen. 5 af Ringene ere fundne i den alt i Oldtiden meget folkerige Strækning længst mod Nord, nemlig: i

Fig. 9. Fra Skast, Tønder Nørre Amt. $\frac{3}{5}$. Nationalmuseet.

Lintrup-Egnen, ved Tofthund, i Nærheden af Gram (?) og ved Høirup i Steppinge Sogn, alt Haderslev Kreds, samt ved Skast i Tønder Nørre Amt (Fig. 9). 1 hidrører fra Nørre Smedeby ved Flensborg¹, 4 fra Angel², 1 fra Als nær Sønderborg og 1 fra Sild³; endelig ere 2 uden nærmere Oplysning om Finstedet⁴.

De fleste af Ringene ere fundne i Moser, men tre stamme, saavidt det sees, fra Grave. Om Ringen fra Lintrup-Egnen hedder det, at den optoges »mellem Sten og Aske« i den sydlige Side af en Gravhøj, c. 0,65 m under Overfladen. Rin-

¹ Afb. i Knorr: Friedhöfe der älteren Eisenzeit, Pl. VI, Fig. 121.

² Den ene, fra Tøstrup, er afbildet i Mestorf: Vorgeschichtl. Alterthümer, Nr. 313; se ogsaa Zeitschrift f. schlesw.-holst.-lauenb. Geschichte, Bd. 5, S. 161. Om den anden, fra Skæggerød i Nørre Brarup Sogn, se Zeitschrift f. schlesw.-holst.-lauenb. Geschichte, Bd. 5, S. 211. Den tredje er nævnt i samme Zeitschrift, Bd. 3, S. 32. Mulig er den dog identisk med Ringen fra Skæggerød. Den 4. er fra Svakketorp, Gjelting Sogn.

³ Meklenburg. Jahrbücher, Bd. 36, S. 138.

⁴ Zeitschrift f. schlesw.-holst.-lauenb. Geschichte, Bd. 3, S. 431—32. En af disse 2 er afbildet i Mestorf: Alterthümer, Nr. 309.

gen fra Sild laa paa et Lerkar med brændte Ben, der stod i et Lerlag ved Røde Klev, og Nørre Smedeby-Ringen hidrører fra en Urnegrav paa den tidligere nævnte store Gravplads. I Modsætning hertil ere Halsringene fra Nørrejylland og de danske Øer, saavidt vides, fremdragne i Mark eller Mose, hvor de sikkert have været nedlagte af religiøse Grunde, medens i alt Fald een holstensk Ring er gravfunden ligesom enkelte andre nordtydske. Hvorvidt den sporadiske Anvendelse af Halsringe som Gravudstyr i Sønderjylland dog, som ved de »holstenske« Naale, skyldes Indflydelse sydfra, er noget tvivlsomt. I hvert Fald ere disse Ringe jo ikke, som Naalene, særlig knyttede til Landet syd for Eideren; langt snarere ligger Tilknytningen nordpaa, hvor Ringene optræde i størst Antal. Forklaringen kunde vel derfor ligesaa naturlig være at søge i en lokal Skik.

Vi vende os endelig til den fremmede Gruppe i den førromerske Jernalder, den Gruppe, der fortæller, hvorledes Norden i Aarhundrederne nærmest før Chr. F. paavirkedes af den keltiske Kultur, La Tène-Kulturen, hos Folkene i Mellem- og Vesteuropa.

Afbildningerne 10 og 11 ere hentede fra denne Gruppe. Den første Figur gjengiver et stærkt sammenbøiet og lidt fragmenteret La Tène-Sværd af den karakteristiske Form, der nu i de seneste Aar er fremdraget i ikke ringe Antal i Danmark, og som tillige optræder i visse Egne af Nordtyskland omkring Elben¹. Det er stærkt medtaget af Rust, men Enkelthederne ville dog ret tydelig kunne sees. Den tveæggede Klinge sidder i Skede; opadtil mod Fæstet har den vistnok været bueformet afsluttet, medens den forneden maa være lige afskaaret, ganske som Skeden. Denne er dannet af to tynde Jærnblikplader, af hvilke den ene med en ombøiet Kant griber om den anden. Til Optagelse af

¹ M. Jahn, i Mannus, Bd. V, S. 76 ff.; s. Forf.: Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit, 1916, S. 24 ff. Déchelette: Manuel d'archéologie, II, S. 1126

Bæreremmen tjente to smaa Øskener, men kun een af disse sees; fra andre Sværd vides det, at de sade skraat for hinanden, en paa hver af Skedens Sidekanter. Sværdet var nedlagt i et, vistnok med brændte Ben fyldt Lerkar, der stod under flad Mark ved Fæsted i Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt. I Karret laa endvidere

Skjoldbulen Fig. 11, ligeledes af karakteristisk Form, med ret lav Overdel, der skraanende stærkt ind mod Midten afsluttes i en

Tap; fremdeles en Spydspids og to fragmenterede Saxblade. En Kriger er det, som her er jordet med sin Udrustning. For første Gang efter flere hundrede Aars Forløb træffes Vaaben igjen i Sønderjylland som Gravgoods; fra nu af bliver det, i hvert Fald i de nærmeste Aarhundreder ikke ualmindeligt, ligesom ogsaa Skikken forsætlig at ødelægge Vaaben ved Sammenbøining lever videre; religiøse Grunde laa sikkert tildels bagved¹.

Fig. 10. Fra Fæsted, Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{2}$. Nationalmuscet.

¹ M. Jahn: Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit, S. 16.

Paa samme Mark ved Fæsted optoges iøvrigt to andre Lerkar med brændte Ben, samt i hvert en eenægget Jærkniv med lige Ryg; den ene af disse har ved Ryggen en bred, let fordybet Fure (Fig. 12). Mulig ere disse to Urnegrave samtidige med Vaabengraven eller i hvert Fald næppe meget yngre. Karrene stode 0,35—0,65 m under Jordfladen.

Fig. 11. Fra Fæsted, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{2}$. Nationalmuseet.

Længere mod Sydsydvest, ved Ottersbøl i Mjolden Sogn, Tønder Nørre Amt, er der fremdraget en lignende Vaabengrav. Den benfyldte Urne stod under flad Mark, uden omgivende Sten og saa nær Jordskorpen, at Ploven havde bortskaaret den øverste Del. Mellem Benene laa et overbrudt og forbukket, ufuldstændigt La Tène-Sværd; ved Fæstets Afslutning mod Klingen sidder det karakteristiske, stærkt indbuede Jærnbaand. Fragmenter af Skjoldbule og Spydspids samt to ensdannede Bøilenaale af Bronze udgjorde iøvrigt Gravgodset. En af Naalene er gjengivet i Fig. 13. De tilhøre en Gruppe, kjendetegnet ved den retvinklede Bøile og især hjemmehørende i den nedre Elbegn; i beslægtet Skikkelse forekommer den dog saa langt borte som i Sverige¹. Fra

¹ Schwantes, i *Prähist. Zeitschrift*, I, S. 155 ff. *Zeitschrift für Ethnologie*, 1911, S. 685. Beltz: *Die vorgeschichtl. Altertümer*, Schwerin 1910, Pl. 56, Fig. 55. Almgren: *Die ältere Eisenzeit Gotlands*, S. 6 og Fig. 40—43.

Sønderjylland kjendes et tredie Stykke, ligeledes fremdraget i den nordvestlige Egn, ved Hygum i Haderslev Vester Amt.

Et Par Meter fra denne Grav ved Ottersbøl afdækkedes en anden Urnegrav; mellem de brændte Ben i Lerkarret fandtes dog kun nogle Smaafragmenter af Jærnnagler. Atter godt et Hundrede Meter derfra stod en tredie Urne, uden Indhold af Oldsager.

Vistnok fra Sønderjylland, dog uden at det nærmere Findested kjendes, hidrører endelig et tredie La Tène-Sværd, rigtignok kun repræsenteret af Skeden. Denne er af Form som ovenfor beskrevet; forneden er den i Oldtiden bleven beskadiget, og Bruddet er derefter lukket ved Hjælp af 3 Bronzenagler¹.

Saa vel disse tre Sværd som de tre Bøile-naale tilhøre efter deres Form den senere La Tène-Tid. Dermed drages den Gruppe, hvortil de høre — den fremmede Gruppe — hen til Slutningen af den førromerske Jernalder i Sønderjylland. Forskjelligt andet tyder iøvrigt i samme Retning. Skjoldbule og Spydspids af Jærn kjendes ikke fra den ældre Del af den førromerske Tid, men optræde i mere eller mindre beslægtet Skikkelse i den følgende, romerske Periode. Det samme gjælder Jærnkniven og Jærnsaxen. Ikke mindst vigtigt er det, at Lerkar, med hvilke disse sildige La Tène-

Fig 12. Fra Fæsted, Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{2}$.
Nationalmuseet.

Fig. 13. Fra Ottersbøl, Tønder Nørre Amt. $\frac{4}{5}$.
Nationalmuseet.

Sager forekomme i Sønderjylland og iøvrigt ogsaa tilsvarende La Tène-Sager i Nørrejylland, vise nær Tilknytning til Lerkar fra den romerske Periode. De have ofte den tykke, facetterede Mundingskant, som næst Form og Ornamentik er det bedste Kjendetegn for

¹ Afbild. i Mestorf: Vorgeschichtl. Alterthümer, Fig. 395.

den romerske Jernalders Lerkar. Nogle nørrejydske Kar. fundne sammen med La Tène-Sværd, bære endvidere en Dekoration af brede, jævnsides stillede og rundtløbende Furer, et Ornament, der overordentlig hyppig sees paa Lerkar fra den romerske Periode baade i Nørre- og Sønderjylland (se nærmere S. 277).

Paa den anden Side er der Træk, der drager den »hjemlige« Gruppe indenfor førromersk Tid — Gruppen med »holstenske« Naale og en vis Art Halsringe — hen imod samme Kulturperiodes tidligere Del. Naal og Halsring forekommer i hvert Fald eengang paa en større Gravplads, der rækker tilbage til den ældste førromerske Tid — Fundgruppen med Øskenringe og Jærnnæle. Fremdeles optræde sammen med »holstenske« Naale af og til Sager, der efter deres Form falde ved Midten af den førromerske Periode.

Herefter skulde det da siges, at der indenfor førromersk Tid i Sønderjylland kan udsondres tre Afsnit, dog at de to sidste synes at glide jævne over i hinanden.

Spørgsmaalet om de kronologiske Forhold i den ældste Jernalder i Norden har ofte været fremme, men er blevet besvaret paa noget forskjellig Vis. Ikke lidet beroer dette dog paa, at Minderne fra denne Tid endnu optræde saa ujævnt fordelte, tildels begrænsede til større eller mindre Landomraader. For det nuværende Danmarks Vedkommende er det egentlig kun i Nørrejylland, at man kan følge den kronologiske Udviklingsgang; her synes der da ogsaa at kunne spores tre forskellige Lag.

Hvad Sønderjylland angaaer, har sidst Dr. Knorr behandlet Spørgsmaalet¹. I sin Udsigt over den ældre Jernalders Gravpladser i Slesvig og Holsten har han hævdet Tilstedeværelsen af 3 Udviklingstrin. Dog er det væsentligst paa Grundlag af holstensk Materiale, at Inddelingen er skeet.

¹ Fr. Knorr: Friedhöfe der älteren Eisenzeit in Schleswig-Holstein. I. 1910.

idet dette er overordentlig fyldigere end det sønderjydske. Et Udtryk herfor er det, at af de halvandethundrede Afbildninger, der ledsage Bogen, gjengiver kun en Snes sønderjydske Oldsager. Første Udviklingstrin betegnes efter Knorr hovedsagelig af Øskenringe, Jærnaale og visse Former af Bæltehager og Lerkar. Karakteristisk for mellemste Trin ere mere udviklede

Bæltehager, »holstenske« og andre Bronzenaale, Smaaringe med Beslagstykker, Halsringe og visse Bøilenaale af Mel-

Fig. 14. Fra Sønder Brarup, Gottorp Amt.
4/5. Nationalmuseet.

lem-La Tène-Former. Tredie Trin endelig betegnes især af situlaformede Lerkar, Bøilenaale af yngre La Tène-Former, store Bronzebælter samt forskellige Redskaber og Vaaben af Jærn.

Medens Minderne fra den første Tidsgruppe, som foran vist, ere forholdsvis meget hyppige i Sønderjylland, foreligge de fra de to senere i noget ringere Antal. Dog ere adskillige Oldsagformer og -arter repræsenterede.

Fra anden Tidsgruppe skal særlig nævnes en Bøilenaal af Bronze (Fig. 14), med Knopper paa Bøilen. Efter de noget usikre Fundangivelser hidrører den fra en Høi ved Sønder Brarup i Angel, hvor der ogsaa skal være fremdraget 4 Smaaringe af Bronze med vedhængende Beslagstykker samt nogle store Beslag formentlig henhørende til et Livbælte. Nær samme By er fremdeles i en Urne optaget en Bøilenaal af Bronze med to ornamenterede Knopper paa Bøilen. Et Par lignende La Tène-Bøilenaale og enkelte Bæltehager foreligge fra den tidligere omtalte Urnegravplads ved Lottorf i Haddesby Sogn, Gottorp Amt, og fra en Urnegravplads ved Nørre Brarup i Angel stamme bl. a. Bæltehager. Hertil maa da føies den foran nævnte anselige Række af »holstenske« Naale og Halsringe; optagne trindtom i Sønderjylland, fra Kongeaa til Sli og fra Als til Sild vidne de om, at det Kulturlag, de

repræsentere, har været udbredt over Størsteparten af Landsdelen.

Paa lignende Maade staaer det med Minderne fra tredie Tidsgruppe. Til de tidligere fremførte nordvestslesvigske Urnegrave med Vaaben og Bøilenaale skal her føies en lille Række Fund fra andre Egne af Sønderjylland. Ved Lottorf i Haddeby Sogn, Gottorp Amt, er der to Gange i situlaformede Urner fremdraget Dele af mærkelige Bæltebeslag: firkantede Plader af Jærn med en Belægning af Bronzeblik, som er prydet med pressede Ornamenten i Form af Dyrefigurer, Triskele og andre Tegn; ved Hjælp af tilnittede Øskener med en Ring have Beslagstykkerne været indbyrdes forbundne¹. I den ene Urne laa 5 saadanne, i den anden 3 eller 4. Til disse Livbælter høre endvidere Slutstykker af Bronze, et af dem med ombøiet Hage², og en Del smaa Nagler med halvkugleformet Hoved af Bronzeblik. Disse eiendommelige Bæltebeslag høre til en Gruppe, der har hjemme i Holsten. Ligheden mellem Beslagene indbyrdes er iøvrigt saa stor, at man har formodet dem udgaaede fra et og samme Værksted³. Norden for Eideren ere de med fuld Sikkerhed kun fundne her ved Lottorf. I Urnerne optoges sammen med dem bl. a. to sildige La Tène-Bøilenaale⁴.

Bøilenaale af sildig Form ere iøvrigt fundne flere Steder i Sønderjylland. En hidrører saaledes fra en Urne optaget paa Skjærshjærg i Kværn Sogn, Flensborg Amt⁵. En anden er fundet paa Amrom, i en høisat Urne⁶. Den i Fig. 15 afbildede, svære Bronzefibula er optaget i en Urne, der stod under Markfladen paa det saakaldte Thingsted nord for

¹ 41. Bericht des schlesw.-holst. Museums, S. 5 ff., og 44. Bericht, S. 5 ff.

² Afbildn. i Knorr: Friedhöfe, Fig. 141.

³ Mestorf, i Mittheilungen des anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein, 10. Hæfte, S. 6 ff.

⁴ Afbildede i Knorr: Friedhöfe, Fig. 130 a og 131. Om mulige Rester af noget lignende Bæltebeslag fra Sønder Brarup eller Dollerød, Gottorp Amt, se Mittheil. des anthropol. Vereins, 10, S. 17.

⁵ Afbildet i Knorr: Friedhöfe, Fig. 135.

⁶ Zeitschrift für Ethnologie, 1911, S. 805.

Breklum Kirke, Husum Amt. Der har her været en stor Urnegravplads, men kun dette ene Stykke er bevaret¹. Vistnok tilhører det Periodens Slutning. Endelig skal nævnes en anselig Urnegravplads ved Stenfelt i Ulsnæs Sogn, Angel; her var der dog ogsaa Grave fra anden Tid.

Saameget vil der nu kunne siges om det førromerske Afsnit i Sønderjylland, det sidste halve Aartusinde f. Chr. F. Hvor anderledes lyder det ikke end, hvad der paa et tidligere Tidspunkt i Arkæologien vidstes. For 50 Aar siden, da Worsaae udgav sit vakre Skrift om Sønderjyllands Oldtidsminder, kunde Jernalderen endnu kun deles i tre Afsnit; af disse omfattede den ældre Jernalder hele den Periode, der nu er udskilt som en førromersk Tid, en romersk Tid og en

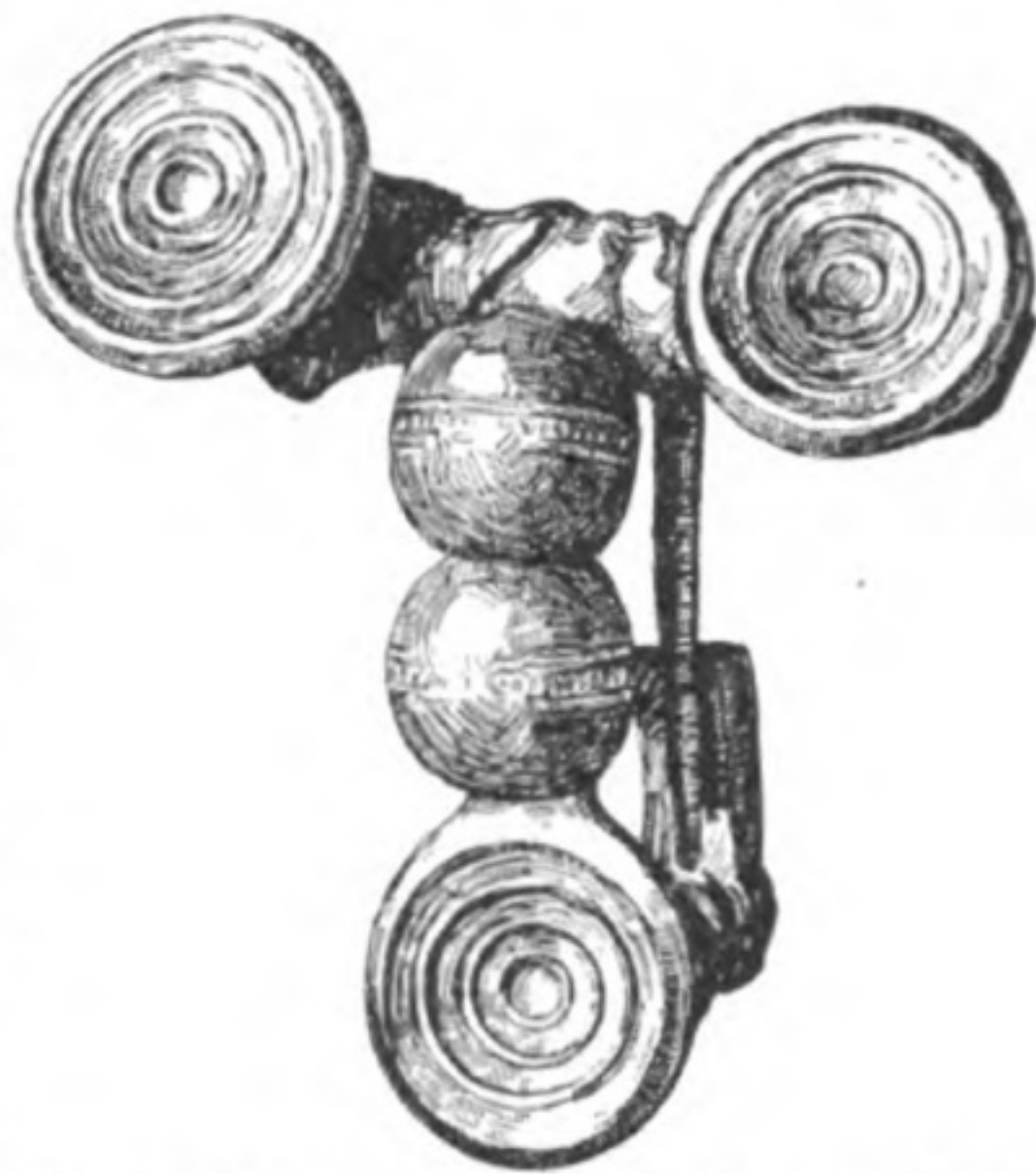

Fig. 15. Fra Breklum, Husum Amt.
4/5. Nationalmuseet.

Folkevandringstid. Knap en halv Menneskealder senere offentliggjorde Ingv. Undset sine Undersøgelser over Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa. Da erkjendtes en ældste, førromersk Jernalder, men for Sønderjyllands Vedkommende kunde der endnu kun fremføres Fund fra en halv Snes forskellige Lokalteter². Saare stærk har Tilvæksten af Oldsagsmateriale siden da altsaa været.

Og dog maa det indrømmes, at den førromerske Periode hører til de Oldtidsafsnit, om hvilke vor Viden er ringe. Fundene fra denne Tid have saa længe unddraget sig Opmærksomheden, fordi de i sig selv tildels ere saa uanselige. De tilfældige Findere have da ofte ikke agtet paa dem, naar Plov

¹ Engelhardt: Bidrag til Sønderjyllands Oldtidshistorie, i Nordslesvigske Søndagsblad, 27/4 1879.

² Undset: Jernalderens Begyndelse i Nord-Europa, 1881, S. 361.

eller Spade bragte Sagerne for Dagens Lys. Med deres gennemgaaende lidet afvexlende Indhold fortælle Fundene ogsaa kun om faa Sider af Livet og Virksomheden. Men de store Hovedtræk i Udviklingen staa nu fast. Man seer de Kulturstrømninger og Bevægelser, der efterhaanden have raadet, og man erkjender Periodens Ophør som Følge af Indflydelser fra den mægtige, romerske Kultur.

Den romerske Periode.

I de forskjellige Dele af det gammeldanske Rige vexle i den romerske Periode langt mere end i noget tidligere Oldtidsafsnit Gravformer og Gravskikke og dermed ogsaa Gravudstyr. Minderne fra de første to Aarhundreder efter Chr. F., som de ere indsamlede i Nationalmuseet, frembyde derfor fra Sted til Sted et ganske uens Billede, hvad Fundenes Art og Sammensætning angaaer.

Det afsidesliggende Bornholm møder frem med Brandpletter som Vidnesbyrd om, at Ligbrænding var næsten eneraadende Gravskik; i Mandsgravene danne Vaaben, ofte forsætlig bøiede og ødelagte, ikke sjældent Udstyret; Kvindegravene indeholde sædvanlig Gjenstande henhørende til Paaklædning og Pynt, eller andre Smaasager. Vaaben ere derimod saa godt som ukjendte fra Sjælland og Laaland-Falster. Her optræde Ligbrænding og Jordfæstelse af ubrændte Lig Side om Side. Hvor sidstnævnte Gravskik fulgtes, udstyredes de Døde ofte med anselige Mad- og Drikkekar af Bronze eller Glas, indførte fra Romerriget, og med Smykker af ædelt Metal. Saadanne Fund høre til de mest tiltrækkende fra den romerske Periode. Gravene med brændt Lig ere sædvanlig Urnegrave eller Brandpletter, men Gravgodset er da i Reglen kun ringe. Paa Fyen træffes baade Grave med ubrændt og brændt Lig; førstnævnte kunne være rige paa indførte romerske Bronze- og Glaskar, ganske som de tilsvarende fra den sjællandske Øgruppe. Vaaben mangle atter her næsten ganske, ligesom ogsaa i

Gravene med brændt Lig, der gennemgaaende have ydet et ringe Udbytte af Oldsager. Med Nørrejylland indføies atter et nyt Led i den hele vekslede Række af Gravformer og Gravgoods. I den nordlige $\frac{2}{3}$ Del spiller Gravlægning af ubrændte Lig en overordentlig Rolle; de Døde jordfæstedes hyppig med et mere eller mindre fyldigt Sæt af indenlandske Mad- og Drikkekar af Ler, og snart enkeltvis, snart paa store fælles Gravpladser. Romerske Kar ere derimod ret sjældne, ligesom Vaaben heller ikke ofte træffes som Gravudstyr. Dog udøvedes ogsaa Ligbrænding i den samme Del af Jylland; i Gravene med brændte Ben forekomme stundom Rester af flere Lerkar, der have været stillede paa Ligbaalet hos den Døde. I den sydlige $\frac{1}{3}$ Del af Nørrejylland, den Strækning, der hovedsagelig svarer til Ribe og Veile Amter og nærmest tilstødende Parti af Aarhus Amt, synes Gravlægning af ubrændte Lig næsten at have været ukjendt. Ligene brændtes, og Benene nedlagdes i Urner, der snart anbragtes under flad Mark, snart i Høie. Mændene udstyredes ikke sjældent med Vaaben, Kvinderne med enkelte Smaasager til Paaklædning og Pynt.

Hvad endelig Sønderjylland angaaer, ere Forholdene her i det Hele og store som i den sydlige Del af Nørrejylland. Naar Limfjorden ikke kunde bevirke Forskjel mellem Gravformer og Gravskikke i Vendsyssel og Landstrækningen nærmest søndenfor, var det jo heller ikke at vente, at den ulige smallere Kongeaa skulde kunne sætte Skjel. Tværtimod er det saa, at jo mere det arkæologiske Materiale øges, og jo større Kjendskab der vindes til Oldtidens Perioder, des klarere sees det, at Landet sønden og norden for Kongeaa dannede en Enhed. Saaledes fandt i Sønderjylland i den romerske Tid Begravelse af ubrændt Lig kun ret sjældent Sted; hovedsagelig synes dette at have været Tilfældet i Egnene længst imod Nord. Den fremherskende Gravskik var Ligbrænding, i Tilslutning til Forholdet i forudgaaende Tidsafsnit. Urnegrave, snart indrettede i Høie, snart og

hyppigst under flad Mark, træffes enkeltvis eller i større og mindre Samlinger overalt fra Eider til Kongeaa. Vaaben eller Smaasager henhørende til personligt Udstyr, til Paa-kledning eller Pynt, danne, flere eller færre i Tal, almindeligvis Gravgodset.

Men mindre afvejlende bliver saaledes det Præg, der hviler over de sønderjydske Fund fra de første to Aarhundreder efter Chr. F., ganske som dette ogsaa er Tilfældet ved Fundene fra Landet nærmest nord for Kongeaa og i det Hele fra Egne, hvor Ligbrænding herskede. Blandt Periodens slesvigske Oldsager indtage i Museernes Skabe Lerkarrene nu en fremtrædende Plads. I Sammenligning med dem fylde Vaaben og Smaasager ikke saa meget.

At disse sønderjydske Fund tillige gjøre et ret beskedent Indtryk, navnlig i Sammenligning med dem fra den sjællandske Øgruppe og tildels fra Fyen, dertil bidrager dog hellerikke lidet den Omstændighed, at romerske Kar af Bronze og Glas kun i ringe Antal ere fundne i Slesvig. Det er dem, som andetsteds give Fundene et saa anseligt og tiltrækkende Udseende. De svære Kasseroller med fortinnet Indside, med dybt inddreiede, concentriske Kredse under den brede Bund og med langt, fladt Haandtag, hvori et Hul til Karrets Ophængning, kjendes fra Sønderjylland kun i to Exemplarer, begge dog meget ufuldstændige; ingen af dem bærer romersk Fabrikantnavn. De ere fundne i en Høj ved Savstrup i Nørre Brarup Sogn, Gottorp Amt. Af Øsekar og Sier med halvkugleformet Skaal og langt og smalt, tykt Skæft er der hidtil ikke fremdraget et eneste Stykke. Derimod foreligge enkelte Øsekar med Si, af den for Periodens Slutning karakteristiske Form, med rundt hvælvet Bund og et bredt og fladt, udfliget Haandtag.

Fig. 16 gjengiver en saadan velbevaret Bronzesi, der i Forbindelse med det hertil svarende Øsekar hidrører fra en Grav ved Bodum i Nærheden af Aabenraa. Brudstykker af lignende Øsekar og Si ere fremdragne paa en stor Urnegrav-

plads paa Skjærshjærgi Kværn Sogn, Angel. Bevaret er dog kun noget af Haandtagene og nærmest tilstødende Del af Skaalen, saa at det ikke med Sikkerhed kan sees, om Karrene virkelig hidrøre fra den romerske Periode. Thi Øsekar og Sier med samme Art Haandtag, men med fladagtig Skaalbund haves fra Folkevandringstiden. Af Skaalbundene, som er det sikreste Tidsmærke, forefindes imidlertid intet ved Stykkerne fra Skjærshjærg. En Henførelse til den romerske Periode er dog sandsynligst, idet de øvrige Sager fra denne Gravplads væsentligst skrive sig fra dette Tidsafsnit. Endelig er der i en Urnegrav ved Gjenner, Ø. Løgum Sogn, Aabenraa Amt, bl. a. optaget

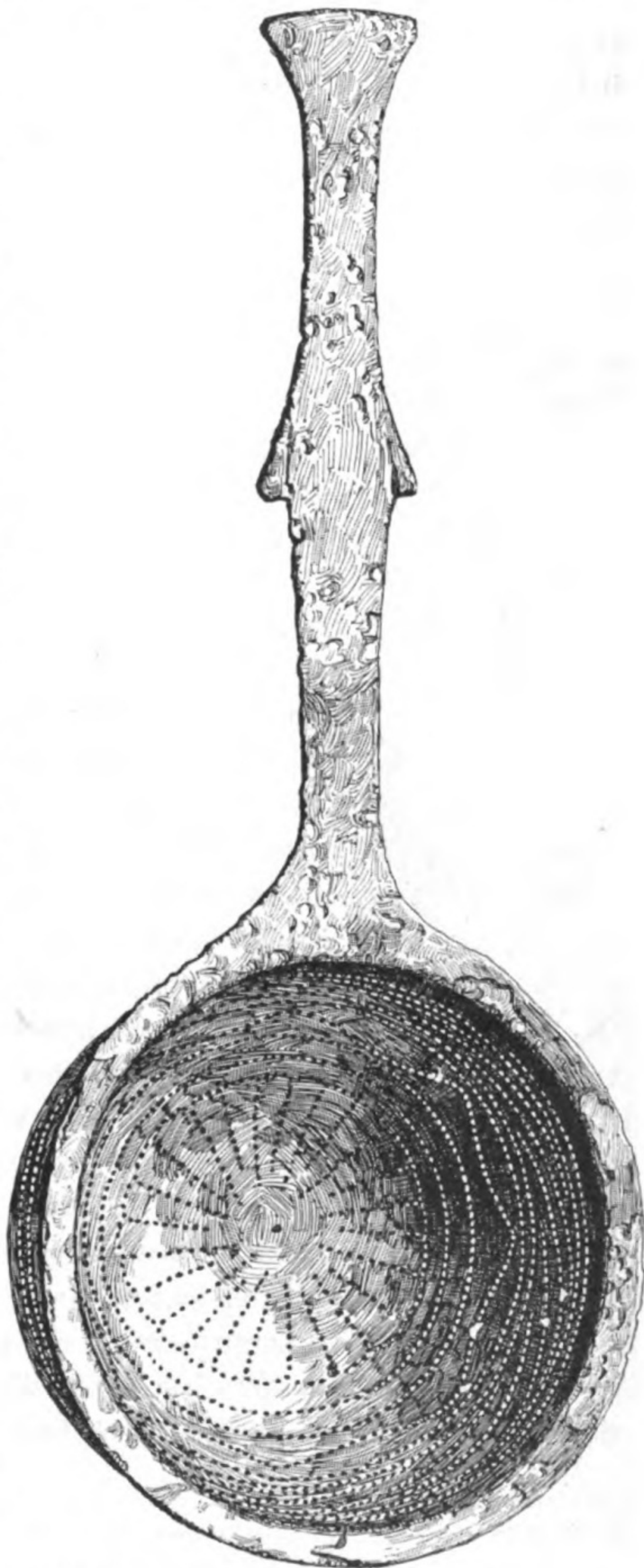

Fig. 16. Fra Bodum, Aabenraa Amt.^{2/3}. Nationalmus.

et forbukket og sønderbrudt Øsekar med Si, begge med Fabrikantmærke VGF (Ϸ: V. G. fecit) paa Haandtaget (Fig. 17). De tilhøre sikkert den romerske Jernalders Slutning; paa de tilsvarende Øsekar og Sier fra Folkevandringstiden forekomme Fabrikantmærker aldrig¹.

Fig. 71. Fra Gjenner, Aabenraa Amt. 4/5. Haderslev Museum.

De forskjelligartede andre romerske Bronzekar, som kjendes fra Nørrejylland og Øerne: Fade, Kander, Spande og Kjedler, ere derimod ikke trufne i Sønderjylland, og af Glas- kar haves kun Brudstykker af et eneste, et skaaldannet Kar af hvidligt Glas, stammende fra forannævnte Grav ved Bodum.

Vilde man dog af denne sparsomme Forekomst af romerske Kar drage den Slutning, at Sønderjylland følgelig kun i ringe Grad har haft Handelssamkvem med Romerriget, at Tilførslen af de fremmede Luxusvarer var lille, fordi Landet gennemgaaende ikke havde hævet sig til en saadan Velstand, at der var Marked for sligt, da turde dette næppe være fuldt berettiget. I en Midtstribe tværs over Nørrejylland, i Aarhus, Randers og Viborg Amter, er der ligeledes kun fremdraget forholdsvis faa romerske Bronzekar. Men

de her fundne Lerkar, som jo i Hovedsagen maa antages at være blevne til i Nærheden af de Steder, hvor de nu optages, synes at vise, at romerske Bronzekar dog i noget Antal maa have været tilstede. Intet andet Sted i Danmark sees Kera- miken i saa høi Grad som her at være paavirket af importerede Metalkar, idet snart disses Hovedform, snart Enkelthe- der ere blevne efterlignede i Leret. Der foreligger fra nævnte

¹ Willers: Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien, S. 84.

Del af Jylland flere Lurfade, som mærkelig nøie gjengive romerske Bronzefade. Til andre Lurkar er Forbilledet øiensynlig hentet fra romerske Kasseroller og Spande, og i endnu flere Tilfælde ere Lurkarrenes Mundingskant, Hank og Tud dannede efter klassiske Motiver. I det Hele giver Oldsagmaterialet, som det nu fremdrages, kun et ret ufuldstændigt Billede af, hvad der engang har foreligget. Det er mangehaande Faktorer, som i Oldtiden raadede for, hvad der betroedes til Jorden. Især Gravform og Gravlægningsmaade betingede som Udtryk for gængse religiøse Forestillinger, hvorledes Gravgodset sammensattes. Og Gravene ere jo Hovedfindestedet for Oldsager.

Men fraseet romersk Husgeraad træffes i Sønderjylland fra Aarhundrederne nærmest efter Chr. F. ganske de samme Arter af Sager som i det nuværende Danmark og væsentlig i samme Form og Udførelse, hvad der turde vidne om fortsat indbyrdes Forbindelse mellem de olddanske Egne.

Først skal der gjøres Rede for Vaaben. I to Urner fra en stor Gravplads ved Over Jersdal, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt, optoges tveæggede Sværd, med smal Klinge og lang Grebspids. Begge vare delvis krumbøiede og overbrudte for at finde Plads i Lurkarrene; med det ene fremdroges Brudstykker af en Jærnkantning til Træskeden. Fra samme Gravplads foreligge to andre, men eenæggede Sværd; til et af disse, hvis Grebtunge er af karakteristisk Form, med dybt indskaaren Indside og Nagler til Fastgjørelse af Træbeklædningen, høre 6 smaa, i begge Ender ombøiede og bredt udslaaede Jærnbaand, der have tjent til at sammenholde Skedens to Træplader¹. Et lignende, helt forbøiet eenægget Sværd og et lignende Skedebaand ere optagne paa en Urnegravplads ved Stenbjærg Kirke i Flensborg Amt. Ogsaa fra en Gravplads med ubrændt Lig ved Dovre i Lin-

¹ Afb. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VI, Fig. 8—9. Om saadanne Sværdskedebe-
slag se M. Jahn: Die Bewaffnung der Germanen (Mannus-Bibliothek Nr. 16), S. 140 f.

trup Sogn, Haderslev Vester Amt, hidrøre to Sværd, deriblandt et eenægget, paa hvis kraftig indskaarne Grebtunge endnu sidder det meste af Træbeklædningen, fastholdt af 6 Nagler.

Hyppigere end Sværd forekomme dog Skjoldbuler i Urnegravene. Dette er iøvrigt vel forstaaeligt, idet Buleren løsnet fra Skjoldtræet let kunde finde Plads i det benfyldte Lerkar,

Fig. 18. Fra Favervraa, Haderslev Øster Amt. $\frac{1}{2}$. Nationalmuseet.

medens Sværdet først krævede at krumbøies eller sønderbrydes. Bulerne foreligge under forskjellige Former. Det i Fig. 18 gjengivne Exemplar har konisk Overdel og 9 Nagler med halvkugledannet Hoved til Fastgjørelse af Skjoldtræet; Naglerne ere samlede tre og tre, men et Par af dem mangler nu. Skjoldbuleren er funden ved Favervraa i Tyrstrup Sogn nær Kristiansfelt. Sammestedsfra hidrører en lignende, men kun med 4 korsvis stillede Nagler. Ogsaa fra Urnegravpladsen ved Over Jersdal i Haderslev Øster Amt have et Par koniske Buler, og ikke meget forskjellige herfra ere to Buler fra Skjærsbjærg i Angel¹, to Buler fra Stepping og fra Galsted i Agerskov Sogn, Haderslev Kreds, og en Bule fra Ørslev i Hellevad Sogn, Aabenraa Amt. Andre Buler ere lavere, saaledes Exemplarer optagne paa Over Jersdal-Gravpladsen og

¹ En af disse er afbildet i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VIII, Fig. 17.

paa en Urnegravplads ved Vesterbæk i Roager Sogn, Haderslev V. Amt. Ved atter andre fortsætter den lave, let indbuede Overdel sig i Midten i en kortere eller længere Spids; saadanne Stykker ere bl. a. fundne paa Over Jersdal-Gravpladsen¹, fremdeles ved Gaansager i Vodder Sogn, Haderslev Vester Amt, paa Gravpladserne ved Vesterbæk i Roager Sogn og Dovre i Lintrup Sogn, samt paa en lignende ved Pommerby i Siseby Sogn, Svansen. I Forbindelse med nogle af disse Buler optoges Skjoldhaandtag med smukt profilerede Ender².

Ogsaa Spydspidser ere fremdragne i ikke ringe Antal i Sønderjylland. De ere alle af Hovedform som Fig. 19, der stammer fra en Urnegrav under flad Mark ved Fæsted i Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt. Bladet er stedse lancetformet, forholdsvis smalt og ofte forsynet med en Midtribbe. Ved et af 8 Exemplarer, fremdragne paa Over Jersdal-Gravpladsen, er Bladet prydet med Rækker af indslaaede, korte Streger, anbragte i Bladets Længderetning³.

I hvert Fald to Gange er der fundet Jærn-øxer, som med Sikkerhed kunne henføres til den romerske Periode. Den ene optoges i Graven ved Bodum nær Aabenraa; den er ret lang og smal, let udvidet henimod Æggen og med ovalt Skafthul bagtil. Den anden er betydelig kortere og med et stærkt udvidet Ægparti, som næsten har Halv-

Fig. 19. Fra Fæsted. Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt. ²/₃.Nationalmuseet.

¹ En afbildet i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII, Fig. 10. ² Om de forskellige Former for Skjoldbuler se M. Jahn: Die Bewaffnung der Germanen, S. 167 ff. ³ Afb. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII, Fig. 4. Jvfr. Zeit-

maaneform; sammen med Spydspids og andre Sager laa den mellem brændte Ben i en Urne, der fremdroges ved Bonert i Kosel Sogn, Ekernførde Amt.

I Forbindelse hermed skal nævnes, at der hist og her er fremdraget Sporer, dels af Bronze, dels af Jærn, og af de to Hovedformer, som ere karakteristiske for Aarhundrederne nærmest efter Chr. F.: enten med smal Pig og lange, slanke

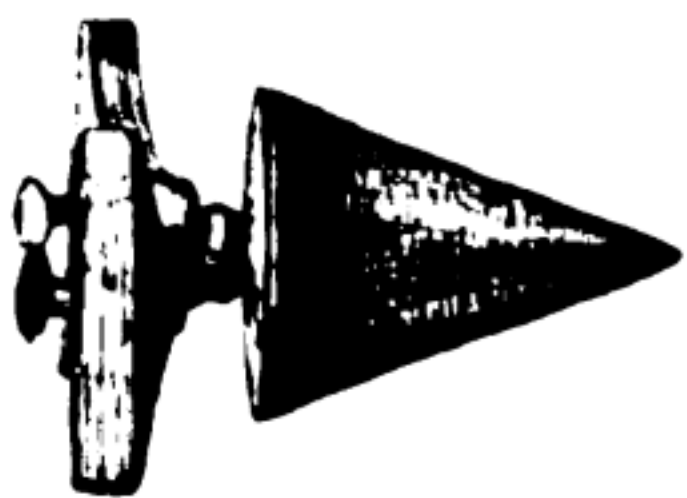

Fig. 20. Fra Gjenner, Aabenraa Amt. ⁸/₅. Haderslev Museum.

Arme, der yderst bære en Knap, hvorved de fastgjordes paa Læder, eller med en svær Pig, der ved et trindt Mellemstykke er fæstet paa en lille, udfliget Plade, i hvis Hjørner eller paa hvis Bagside findes Nagler til Fastgjørelse. To smukke, omtr. ensdannede Bronzesporer af førstnævnte Hovedform, som sikkert repræsenterer et ældre Udviklingstrin, ere fundne i en Høi paa Eskildsmark Gods ved Bonert i Kosel Sogn, Svansen, andre, af Jærn, paa Gravpladser ved Stenfelt i Ulsnæs Sogn, Angel, og ved Pommerby i Siseby Sogn, Svansen. Af sidstnævnte, yngre Form er et meget smukt Exemplar, helt af Bronze, gengivet i Fig. 20. Det hidrører fra den oftnævnte Urnegrav ved Gjenner i Aabenraa Amt, hvori desuden var to tilsvarende Sporer af Jærn. Fra Graven ved Bodum, ligeledes Aabenraa Amt, foreligge to Par Sporer af samme Form, men endnu sværere og med en Jærnspids gennem Piggens Midte¹.

Tvivlsomt er det derimod, om nogle Brudstykker af en Ringbrynje fundne ved Barsbøl i Jels Sogn, Haderslev Vester Amt, maa henføres til dette eller det følgende Jærnaldersafsnit. De synes at være af lignende Art som den næsten fuldstændige Ringbrynje i Vimosefundet. Fra den romerske Periode haves iøvrigt Dele af Brynjer fremdragne i Nørrejylland.

De hernævnte Sager til Krigerens Udstyr hæve sig ikke

schrift für Ethnologie, 1905, S. 380. M. Jahn: Die Bewaffnung der Germanen, S. 96.

¹ Se Afbildn. i Worsaae: Slesvigs Oldtidsminder, S. 51.

over, hvad der af samme Arter foreligger fra Nørrejylland og Øerne. Derimod træffes der blandt de paa slesvigsk Grund optagne Smaasager henhørende til det personlige Udstyr et og andet, som maa regnes til det ypperste, der i sin Slags kjendes fra olddanske Egne. Dette gjælder den i Fig. 21 afbildede Bøilenaal, funden »i et tildækket Kobberkar« i en

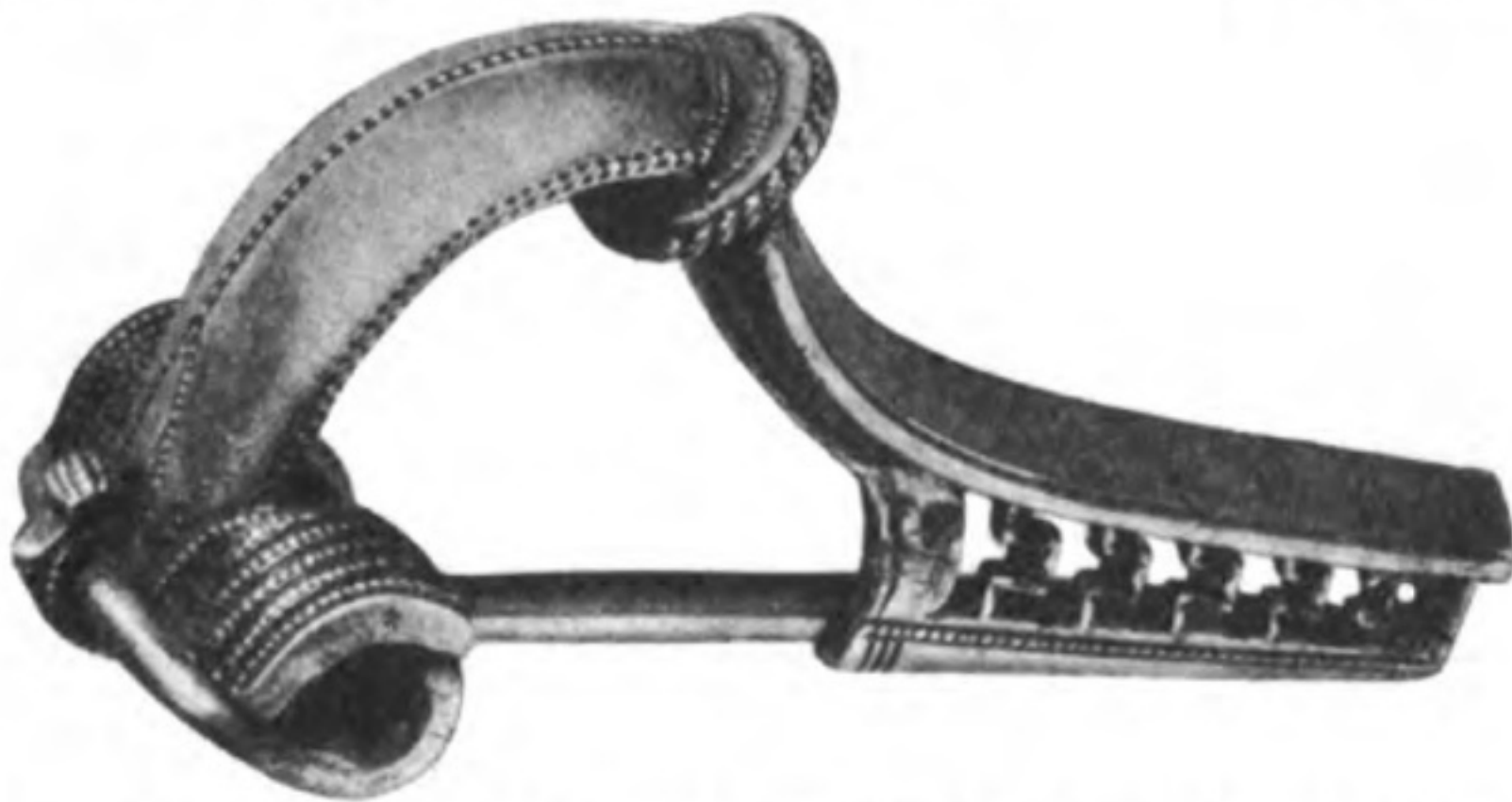

Fig. 21. Fra Bonert, Kosel Sogn, Ekernførde Amt. $\frac{1}{1}$. Nationalmuseet.

Høi paa Eskildsmark Gods ved Bonert i Kosel Sogn, Svansen. Stykket er af massivt Sølv og saa velbevaret og blankt, som var det nys udgaaet fra en Sølvsmeds Værksted. Bøilens Midtknop er omgivet af en snoet Guldtraad, og baade Dækpladerne over Spiralvindingen, Bøilen og Naaleskeden ere ornamenterede. Skeden er endvidere gjenembrudt i aftrappede Baand, hvilket i Forbindelse med den svære Bøile og den korte Spiralvinding viser, at Stykket tilhører Begyndelsen af den romerske Periode. Denne ædle og fine Form for Bøilenaale har nemlig sit Udspring i en sildig La Tène-Type. Givet er det dog ikke, at Pragtstykket fra Bonert skyldes en sønderjydske Haandværker; det kunde ogsaa være blevet til paa romersk Grund, hvor lignende Exemplarer ere fremdragne. Hjemligt Arbeide repræsentere sikkert derimod nogle Bøilenaale af samme Hovedform, med gjenembrudt Naaleskede, men noget ringere i Udførelsen og forfærdigede af Bronze. 3 saadanne hidrøre fra en Gravplads ved Hvidding Kirke i Haderslev Vester Amt, en fjerde fra Egnen ved Kristiansfelt og en femte fra Døstrup i Tøn-

der Nørre Amt. Nøie til denne Type slutter sig fremdeles et Par Bøilenaale, hvis Hovedform er den samme, kun at Naaleskedens smukke Trappemønster er afløst af smaa, runde Huller eller blot efterlignet ved indpunslede Linier. Utvivlsomt ere disse Stykker lidt yngre. Fig. 22, fra Feldum i Vonsbæk Sogn, Haderslev Øster Amt, repræsenterer førstnævnte

Fig. 22. Fra Feldum, Vonsbæk Sogn, Haderslev Øster Amt. ³/₄. Nationalmuseet.

Art, en Bøilenaal fra Løgumgaard i Nørre Løgum Sogn, Tønder Nørre Amt, sidstnævnte Art¹. At iøvrigt denne tidlige Form for Fibulaer i Sønderjylland er fremdraget i et saa forholdsvis ikke ringe Antal, svarer til, at den i det nuværende Danmark væsentligst hører hjemme mod Vest².

Fig. 23—24 gjengive den samme Hovedform for Bøilenaale, men paa et yngre Udviklingstrin, der betegner den romerske

Periodes senere Del. Som i det nuværende Danmark forekommer denne i kunstnerisk Henseende noget ringere Art Naale, med flad, baandformet Bøile og lang Spiralvinding, ogsaa i Sønderjylland særdeles ofte. Der er fremdraget mere end et halvthundrede Stykker. Det er overhovedet her den hyppigste Form for den romerske Periodes Bøilenaale. Største parten er af Bronze. Stundom er Bøilen prydet med indslaaede Ornamentter, og Dækpladerne paa Spiralvindingen kunne være af Sølv som ved Stykket Fig. 23, der hidrører fra en Urnegrav ved Veibøl i Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. En sjælden Gang er Materialet Jærn, noget hyppigere derimod Sølv. Disse Sølvfibulaer kunne være rigt ornamenterede og tillige prydede med Belægninger af Guldblik, som dette er Tilfældet ved to ganske ens Exemplarer fra oftnævnte Urnegravplads paa Skjærshøj, Angel³. Smukkere Bøile-

¹ Afbild. i O. Almgren: Studien über nordeurop. Fibelformen, Pl. II, Fig. 32.

² Se Almgren, l. c., S. 12 og 135.

³ Afbild. i Mestorf: Alterthümer, Fig. 562.

naale af denne Art ere overhovedet ikke trufne i gammel-danske Egne.

Stundom er der fremdeles paa sønderjydske Grund fundet Bøilenaale, der trods Forskjel i Enkeltheder dog slutte sig nær til den her beskrevne Hovedform. Saaledes Fibulaer, der i Bøilens Hovedende have to runde Udskjæringer eller, paa

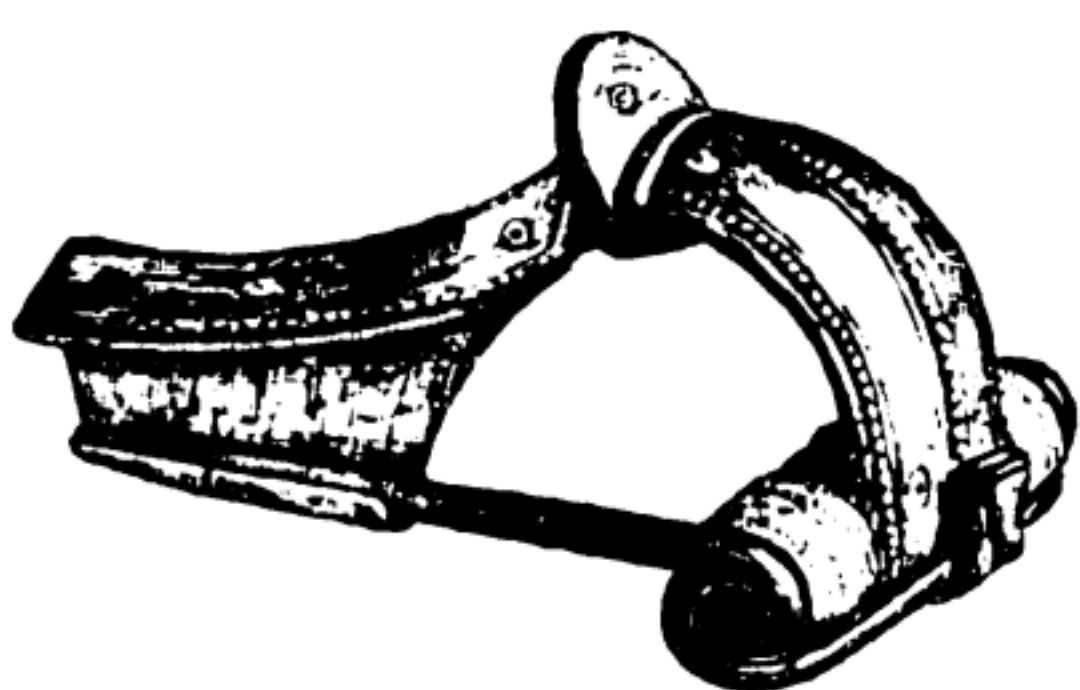

Fig. 23. Fra Veibøl, Haderslev
Øster Amt. $\frac{4}{5}$. Nationalmuseet.

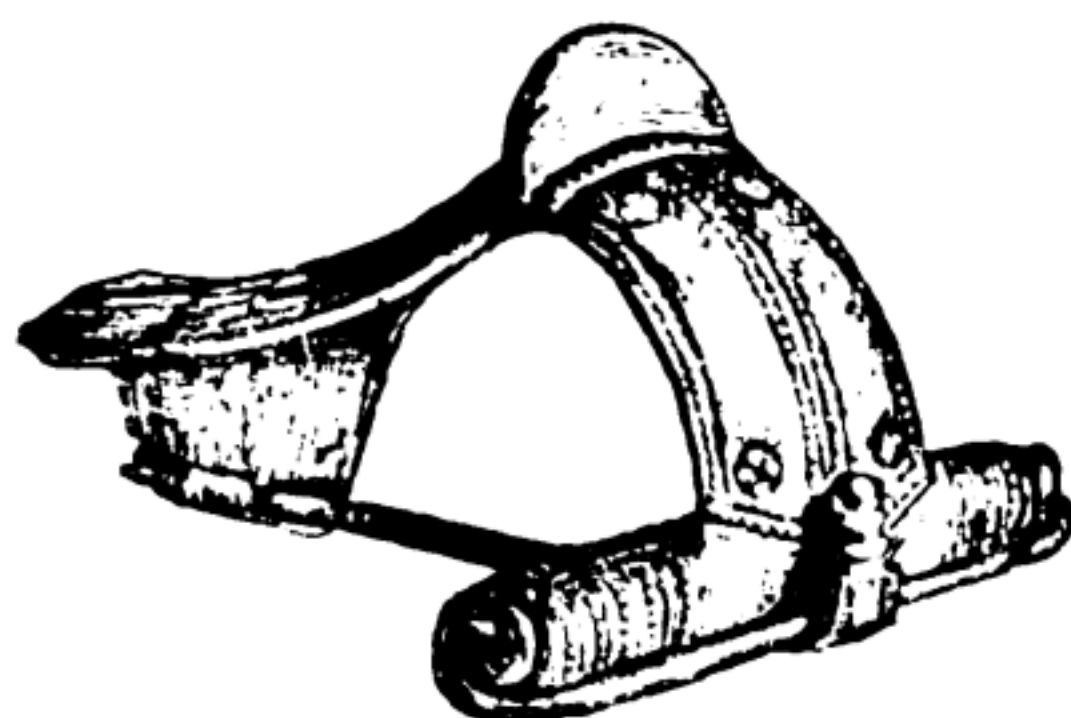

Fig. 24. Fra Skalnass, Amrom. $\frac{4}{5}$.
Nationalmuseet.

et senere Udviklingstrin, i Stedet for disse bære indstemplede Dobbeltkredse paa Fodenden (de saakaldte »Øienfibulaer«). Exemplarer af denne Art haves bl. a. fra Pommerby-Gravpladsen i Svansen¹, fra Nebel og Stenodde paa Amrom og fra Gravpladser ved Over Jersdal, Haderslev Øster Amt, og Smedeby, Flensborg Amt². I denne Forbindelse maa endelig nævnes en eiendommelig formet Bronzefibula fra en Urnegrav paa Skjærshjærg, Angel. Kun Spiralvindingen og Bøilens Fodende foreligge; denne sidstes Længdekanter danne en stærkt ud- og indbøiet Linie med et smalt, afsluttende Parti ved hver Ende. Fodenden kommer derved til at minde om den karnisformet profilerede Endedop paa samtidige Drikkehorn. Dette er i det smaa et karakteristisk Exempel paa, hvorledes Datidens Smykker paavirkedes af romersk Smag; thi det karnisformede Profil hører hjemme i klassisk Kunst.

Den anden Hovedform for den romerske Periodes Fibu-

¹ Afbild. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. III, Fig. 13.

² Jvfr. Almgren: Studien über nordeurop. Fibelformen, S. 147 og 153.

laer, kjendetegnet ved en smallere og ret trind Bøile, der ved Hovedet er stærkt udvidet, men tilspidset mod Foden, hvor der findes en Endeknop, er kun af og til truffet i Sønderjylland, dog paa forskellige Udviklingstrin. Fig. 25 gjengiver den ældste Type, sikkert af romersk Oprindelse. Fodenden er ved dette Stykke ufuldstændig. Der foreligger to eller tre

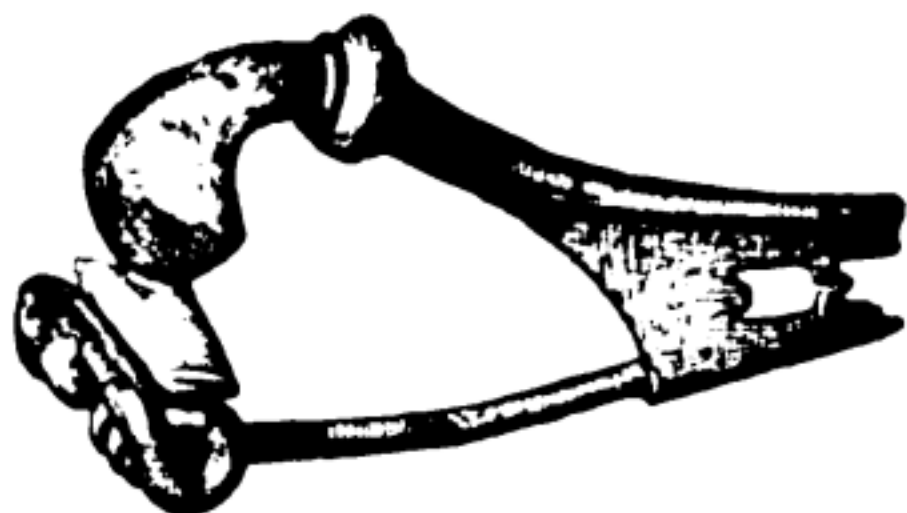

Fig. 25. Fra Sønderjylland. $\frac{1}{6}$.
Nationalmuseet.

saadanne, dog uden nærmere Oplysning om Findested. Af den senere, noget sværere og mere massive Form med Kam i Stedet for Midtknop paa Bøilen, haves Exemplarer bl. a. fra Djernæs i Hoptrup Sogn, Haderslev Øster Amt, og fra Gravpladserne paa Skjærshøj i Angel, ved Notfelt i Sønder Brarup Sogn, ligeledes Angel, og Over Jersdal i Haderslev Øster Amt¹. I det nuværende Danmark optræde disse Fibulaer talrigst paa Bornholm, hvad der svarer vel til, at de i Sønderjylland ere saa forholdsvis sjældne.

Foruden disse to Hovedformer er der dog hist og her paa slesvigsk Grund ogsaa fremdraget Bronzefibulaer af ganske anden Type, med eiendommelig, retvinklet Bøile uden Kam. 3 saadanne Exemplarer hidrøre fra Gravpladserne ved Nørre Brarup og Notfelt, Gottorp Amt, og ved Stenbjærg Kirke i Flensborg Amt. I Nørrejylland og paa Øerne er denne Form næsten ukjendt, medens den i stort Antal forekommer i visse Egne af Nordtyskland². Endelig haves et Par Jærnfibulaer af mindre udpræget Form fra Gravpladsen ved Over Jersdal, Haderslev Øster Amt³.

Om Anbringelsen af den romerske Perodes Fibulaer paa Klædedragten hersker der ingen Tvivl. Hvor de optages i Skeletgrave, have de stedse deres Plads ved Ligets Skuldre

¹ Almgren: Fibelformen, S. 158.

² Almgren: Fibelformen, S. 62 og 178 med Pl. VI, Fig. 138—147.

³ Afbild. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII, Fig. 11 og 18.

eller foran paa Brystet. Ud herfor vare de altsaa fæstede i Overklædningen. Saaledes er det iagttaget utallige Gange i det nuværende Danmark, og saaledes have Bøilenaalene sikkert ogsaa været baarne i Sønderjylland. Men Skeletgravene ere her, som foran nævnt, ikke mange i Tal, og i ingen omhyggelig undersøgt ere Fibulaer hidtil truffne.

Af Sager henhørende til Klædedragten indeholde de sønderjydske Fund fremdeles Remspænder. Adskillige saadanne foreligge, i Reglen simple, dannede af Jærn og sædvanlig fortil afrundede. Dog kunne de ogsaa være finere udførte, saaledes et Stykke fra Over Jersdal-Gravpladsen, med langstrakt, slank Bøile og Plade til Fastgjørelse paa Bæltet¹. Remspænder vare altsaa i Sønderjylland som i Nørrejylland og paa Øerne en almindelig Nyttegjenstand. Derimod synes Hængedopper til Livbæltet ikke at have fundet videre Anvendelse søndenfor Kongeaaen. I hvert Fald kjendes kun enkelte saadanne.

Hellerikke Naale ere hyppige her. Et fragmenteret Exemplar af Sølv, med lille, konisk Hoved, hidrører fra Over Jersdal-Gravpladsen². Sammesteds optoges endvidere Fragmenter af en Jærnnaal samt af en spinkel Bennaal med et, som det synes, leddelt, lille Hoved. 3 lignende, tildels ufuldstændige Bennaale haves fra en Gravplads ved Nørre Brarup i Angel, og Fragmenter af andre fra en Urnegrav paa Skjærshøj i Angel. I en Urnegrav ved Veibøl, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt, laa endelig Dele af flere Bennaale, med firsidet, ornamenteret Hovedende. Øiensynlig have de dannet et Sæt. Ogsaa fra nørrejydske Lerkargrave med ubrændt Lig vides det, at det enkelte Individ undertiden har baaret flere Naale.

Heldige Fund fra Nørrejylland og Laaland have iøvrigt vist, at Naalene væsentligst benyttedes til Haarsætning — hvortil de da ogsaa efter hele deres Art, med den ret spinkle

¹ Afbild. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII, Fig. 14.

² Afbild. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII, Fig. 7.

Stilk maatte synes bedre egnede end til at sammenholde Klædedragt¹.

Blandt Periodens andre Smykkesager skal først og fremmest nævnes Guldberlokker. Der kjendes 4 saadanne, deraf 3 fra den oftnævnte Urnegravplads paa Skjærshøj, Angel, og den fjerde, som er sammenbanket og overbrudt, fra en

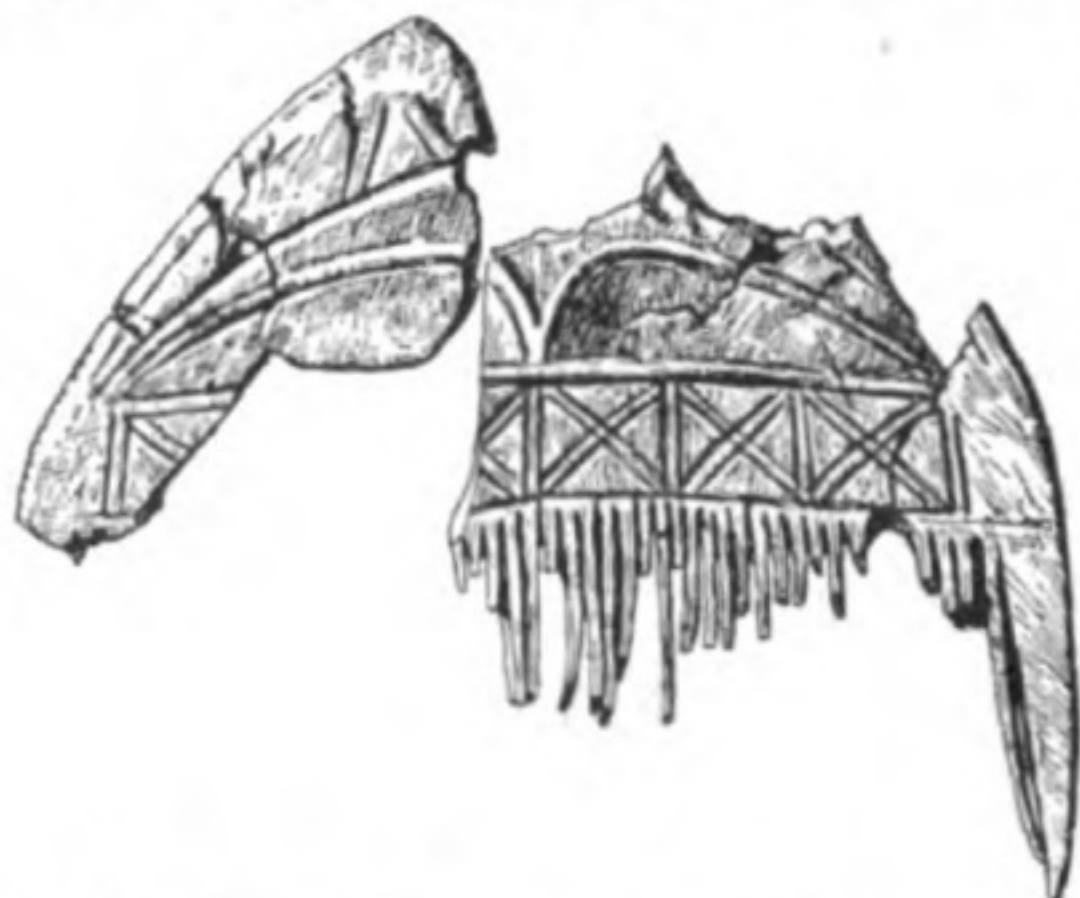

Fig. 26. Fra Gjenner, Aabenraa Amt. ³/₅. Haderslev Museum.

Urnegrav ved Fæsted i Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt². I hvert Fald de tre fra Skjærshøj tilhøre med deres særdeles fine og rige Belægning med Guldtraad og med de stærkt sammensatte Klaser af Druer forneden den romerske Periodes Slutning³. De ere iøvrigt blandt de største og smukkeste i deres Art⁴. Fra

samme Gravplads hidrøre endvidere 3 andre Guldhængespydelser, nemlig to cylindriske og en dobbeltkonisk, alle prydede med Belægning af Guldtraade⁵. Andre Hængesmykker af ædelt Metal kjendes iøvrigt ikke fra sønderjydsk Grund, og sparsomt er ogsaa her som i det nuværende Danmark, hvad der foreligger af Glasperler; det var først i det efterfølgende Kulturaftnit, at disse ret kom i Brug.

Paa lignende Maade staaer det fremdeles med Smykkespyde i Sønderjylland. Kun et lille Antal foreligger. Der haves et Par Armringe⁶ og enkelte Fingerringe; kun een af disse sidste er af massivt Guld. Denne Guldfingerring hid-

¹ Soph. Müller, i Nord. Fortidsminder, II, S. 21.

² Efter Sigende er endvidere fundet en Guldberlok i det som Fig. 30 afbildede Lerkar, der ligeledes hidrører fra Fæsted i Hygum Sogn.

³ Soph. Müller, i Nord. Fortidsminder, II, S. 22.

⁴ Afbild. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, S. 42.

⁵ Afbildede ibidem.

⁶ En Armring fra Havgaard i Ringenæs Sogn, Aabenraa Amt, er afbildet i Kieler Berichte, IX, Pl. V Fig. 3 og Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. V, 2.

rører fra oftnævnte Urnegrav ved Gjenner, Aabenraa Amt; den er af den samme simple Form, glat og sluttet, som ogsaa nogle Gange foreligger i Fund fra den romerske Periode i Nørrejylland og paa Øerne¹.

Hyppigere end Smykkesagerne optræde derimod i Fundene fra Sønderjylland Toiletredskaber og Smaagjenstande til personligt Brug, som dette ogsaa er Tilfældet norden for Kongeaaen. Fig. 26 gjengiver en Benkam af den Form, som er eiendommelig for den romerske Periodes Slutning. Den har været paa Ligbaalet og er derved sprunget i flere Stykker; ikke alle disse ere da med de brændte Menneskeben blevne opsamlede. Kammens Overdel er afrundet og prydet med Ornamenter, nederst et Bælte med Felter af korsvis stillede Streger og derover to flade, sammenstødende Buer, hvorefter fordybede Udskjæringer. Det er dette sidste Motiv og fremdeles den Eiendommelighed, at Kammen i Modsætning til noget yngre Stykker kun er gjort af et enkelt Stykke Ben, som kjendetegner og tidsfæster den². Den hidrører fra Urnegraven ved Gjenner nær Aabenraa. Dog sees det, at der i Sønderjylland omtr. samtidig har været noget anderledes dekorerede Benkamme i Brug, med Mønstre i gennembrudt Arbejde. Fragmenter af to saadanne ere fremdragne paa Gravpladsen ved Over Jersdal og i en Urnegrav ved Hønning i Arrild Sogn, Haderslev Vester Amt. Kammen fra sidstnævnte Lokalitet er iøvrigt tillige prydet med en Række inddreiede Kredse om et Midtpunkt — et Ornament, der hyppig sees paa Kamme af Form og Udstyrelse som Fig. 26.

Paa den oftnævnte Gravplads ved Pommerby i Svansen og paa Gravpladser ved Smedeby i Siversted Sogn, Flensborg Amt, ved Vesterbæk i Roager Sogn, Haderslev Vester Amt, og ved Notfelt i Sønder Brarup Sogn, Gottorp Amt, er der

¹ Soph. Müller, i Nord. Fortidsminder, II, S. 23.

² Soph. Müller, i Nord. Fortidsminder, II, S. 26. Til de her anførte Exemplarer kan føies: F. Peiser: Das Gräberfeld von Pajki, 1916, Pl. III Fig. 40.

fundet nogle Saxe, oftest af Jærn, en enkelt Gang af Bronze (fra Smedeby). Bronzesaxen er ganske lille, kun 5 cm. lang. og et Par af Jærnsaxene har en lignende, ringe Størrelse. Atter andre Jærnsaxe ere derimod en Del større, som dette iøvrigt oftest er Tilfældet, naar dette Redskab i den romerske Periode er gjort af Jærn.

Som Toiletsager maa her endvidere anføres Syle. Paa Over Jersdal-Gravpladsen er der fundet flere saadanne¹, og en enkelt i en Urnegrav ved Bonert i Kosel Sogn, Svansen. Mulig have Syle ogsaa foreligget andre Steder, men dette spinkle og skrøbelige Redskab er vel ofte undgaaet ukyndige Finderes Opmærksomhed. De Fragmenter af »Jærnaale«, der af og til angives at være fundne i Urner, kunne mulig tildels repræsentere Syle. I to Urner fra Over Jersdal-Gravpladsen fandtes Knoglehylstre, indeholdende Naal af Jærn eller Bronze. Om disse Naale dog ere identiske med Syle, er usikkert². I et enkelt Tilfælde er Sylskaftet bevaret, smukt forfærdiget af et firsidet tilskaaret Benstykke og helt over prydet med indskaarne Stregornamenter (fra Over Jersdal)³. Kun enkelte Gange sees Syl i Forbindelse med Jærnkniiv at have udgjort hele Gravgodset. Ellers ere Sylene oftest optagne i Urner sammen med Skjoldbule, Spydspids, Ragekniiv eller andet, som viser, at det dreier sig om Mandsgrave. Sylen maa følgelig i Jærnalderen have været særligt Mandsudstyr, ganske som dette ogsaa var Tilfældet i Bronzealderen. Det ligger da nær at antage, at dens Anvendelse i Aarhundrederne nærmest efter Chr. F. har været den samme som tidligere, nemlig til Legemets Pleie og Behandling og da snarest til Tatuering⁴. Dens Forekomst i Jærnalderen betegner da en Tradition fra ældre Tider. Dette har dog ogsaa forhen været

¹ Afbildede i Mestorf: Urnenfriedhöfe. Pl. VII, Fig. 5—6.

² Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII, Fig. 17. Se ogsaa Soph. Müller, i Aarb. f. nord. Oldkynd., 1900, S. 184.

³ Afbild. i Mestorf: Urnenfriedhöfe. Pl. VII, Fig. 13.

⁴ Soph. Müller: Vor Oldtid. S. 237.

fremført for det nuværende Danmarks Vedkommende¹, idet det har været seet, at Syle her af og til forefindes i romersk Jernalders Grave. Men først nu er Sagen ret bleven klar, efter at de i de seneste Aar undersøgte, store nørrejydske Gravpladser med Lerkargrave have vist, at Syle overordentlig hyppig høre med til Udstyret i Mandsgrave, hvor de næsten altid optræde sammen med Rageknive.

Ogsaa paa slesvigsk Grund ere Rageknive fundne i ikke ringe Antal. De ere af de samme, let varierede Former, som

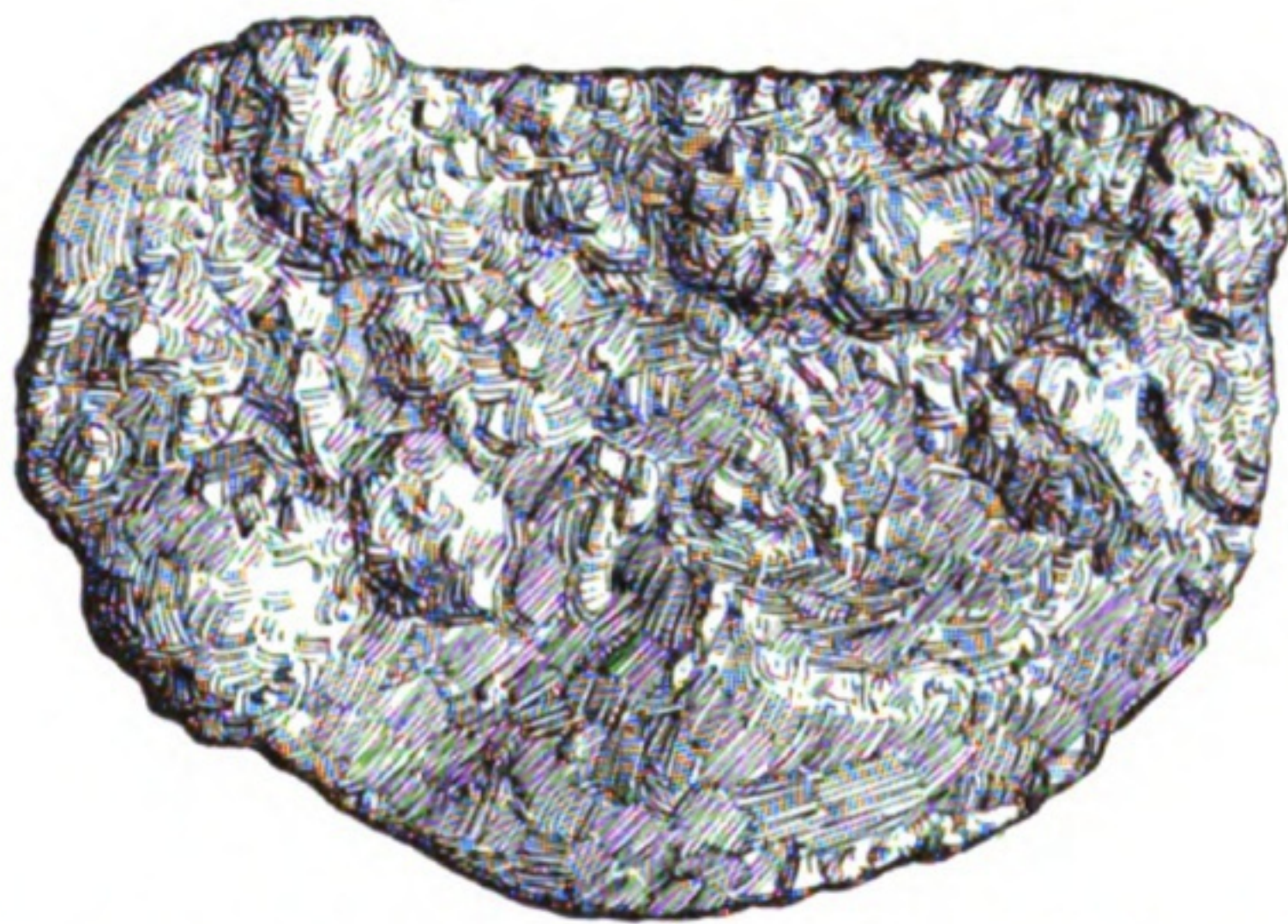

Fig. 27. Fra Fæsted, Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt. ²/₃.
Nationalmuseet.

kjendes andetstedsfra, snart med lige Ryg som Fig. 27, der hidrører fra en Urnegrav ved Fæsted i Haderslev Vester Amt, snart med mere eller mindre indbuet Ryg eller med en rund Udskjæring i dennes Midte. Adskillige Knive af disse Arter foreligge bl. a. fra de store Urnegravpladser ved Over Jersdal, Vesterbæk, Notfelt og Pommerby og paa Skjærshøj. Paa de samme Pladser og andre er endvidere optaget mangfoldige Jærnkknive af de to andre Hovedformer, som ere saa velkjendte fra den romerske Jernalder, men iøvrigt ogsaa anvendtes i det følgende Kultursnit, dels de smukke, smaa Knive med stærkt indbuet Ryg og krummet Skaft ofte af-

¹ Soph. Müller: l. c., S. 489.

sluttet i en lille Knop, dels de større og simplere Knive med lige Ryg og ret lang Grebspids¹. En sjælden Gang kunne dog ogsaa disse sidste være ret elegant gjorte, saaledes en Kniv fra Over Jersdal, med smukt forziret Skaft af Jærn².

Hvad der iøvrigt foreligger af Gjenstande til personligt Brug og af andre Smaasager, er ikke meget. Der kjendes enkelte Synaale af Jærn og Bronze, endvidere Spindestene af Ler, Hvæssestene o. a. Her skal ogsaa nævnes nogle Beslagstykker til Drikkehorn. 2 Par Endedopper til saadanne og nogle Dele af Kjædebeslag foreligge fra Skjærshøj-Gravpladsen. Dopperne have den velkjendte, karnisformede Profilering³. Fra Angel hidrører en Drikkehornsdop, afsluttet i et Oxehoved⁴.

En særlig Omtale kræver endelig den største af alle Oldsaggrupperne fra den romerske Periode i Sønderjylland: Lerkarrene, af hvilke der fra Grave foreligge nogle Hundrede. Mere end andet yde de et vigtigt Stof til Forstaaelsen af Landsdelens hele Kulturstilling; thi intetsteds mærkes saa stærkt det lokale Arbejde og lokale Eiendommeligheder. Disse Lerkar ere iøvrigt et saa meget taknemmeligere Oldsagmateriale, som den romerske Periodes Keramik, som den fremtræder i Gravfundene, just betegner et Høidepunkt i Udvikling indenfor Nordens Oldtid. Blomstringstiden begyndte i Slutningen af det førromerske Afsnit, La Tène-Tiden; med Folkevandrings-tiden indtraadte en Dekadence.

For knapt en halv Menneskealder siden vilde der dog næppe have kunnet siges saare meget om de sønderjydske Lerkar fra Aarhundrederne nærmest efter Chr. F. Dels var

¹ Se Afbildninger i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII, Fig. 9 og 2—3.

² Afbildet i Mestorf: l. c., Pl. VII. Fig. 1.

³ Afbildede i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VIII, Fig. 13 og 15. Fig. 13 gjengiver dog kun en ufuldstændig Dop. idet den runde Skive, der yderst afslutter det karnisformede Led, mangler. Skiven er afbrudt allerede i Oldtiden, men foreligger i Fundet.

⁴ Afbild. i Mestorf: Alterthümer, Fig. 657.

det Materiale, som dengang forelaa, ret ensartet. Det var hovedsagelig Kar af visse, stadig tilbagevendende Former og Dimensioner, som dette just maatte være Tilfældet, naar Karrene alle fremdroges i Urnegrave, og de i Oldtiden vare udseete dertil ud fra det Synspunkt, at de skulde tjene til Beholdere for brændte Ben fra Ligbaalet. Dels havdes der heller-

Fig. 28. Fra Emmerlev, Tønder Nørre Amt. $\frac{1}{5}$. Nationalmuseet.

ikke dengang et saa indgaaende Kjendskab til de samtidige, nørrejydske Lerkar — et Materiale, som viser sig nødvendigt for ret at forstaa de sønderjydske. Det er først i den sidste halve Menneskealder, at de store Undersøgelser af nørrejydske Lerkargrave have fundet Sted, hvorved er fremdraget et Par Tusinde Kar af mangfoldige Former. Og det er ligeledes først i det sidste Decennium, at man i Sønderjylland har opdaget Jernaldersgrave med ubrændt Lig og Sæt af forskjelligartede, finere Lerkar.

Fig. 28—31, sammenholdte med de i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VI, Fig. 1—2, 4—6, 14—15 og 17 bragte Afbildninger, give et godt Indtryk af, hvorledes de større Lerkar, de, som anvendtes til Gjemme for brændte Ben, bleve formede og dekorerede. Det er anselige Krukker, snart ret vide over Mun-

dingen og uden særligt Halsparti, idet Mundingskanten er anbragt under en Vinkel eller Bue paa selve Overdelen; snart snevre foroven, med kortere eller længere, lige eller nedadtil bredere Hals. Mundingskanten er oftest tyk og facetteret, Siden ret stærkt buet, afrundet ved Midten. Ved Bugens Over-

Fig. 29. Fra Fæsted, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{3}$. Nationalmuseet.

del findes ofte et, undertiden to eller tre Ører, som kunne være temmelig brede ved Grunden eller foroven og forneden afsluttes i udskydende Flige. Hyppigst ere Karrene ornamenterede, men noget langt Register af Motiver sees ikke anvendt. Navnlig forekomme Stregeprydelser og bredt indtrykkede Linier eller Baand, snart lange og horizontalt rundt-løbende, snart korte og stillede skraat til en Art Zikzakmønster. Disse Ornamente holde sig i Reglen til Karrenes Over-

del. Underdelen kan være ganske glat, undertiden dog ru eller mere eller mindre dækket af Kamstribning.

Til disse store Krukker slutter sig en Række andre Karformer, undertiden dog kun repræsenterede af faa Exemplarer, idet de væsentligst hidrøre fra de ret sjældent forekommende Lerkargrave med ubrændt Lig. Fig. 32—33 og 35—42

Fig. 30. Fra Fæsted, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{5}$. Nationalmuseet.

give en Prøve paa disse Karformer. Der haves mindre Krukker, smukt gjorte og med to Ører. Fremdeles Bægre; Hankekopper og et Fad; lave Skaale og Kar med jævnt buet Side, der trækker sig stærkt ind mod den lille Bund, snart ret store, snart smaa, saa at de nærme sig en Kops Størrelse.

Som det vil sees, er dette i det væsentlige de samme Hovedformer for Kar, som ogsaa samtidig optræde i Nørrejyl-land. Men ved nøiere Studium vil det vise sig, at de sønderjydske Kar, baade de store Krukker fra Urnegravene og Karrene fra Lerkargravene, gennemgaaende ved Enkeltheder

skille sig fra de tilsvarende nørrejydske — herved dog kun forstaaet Karrene fra den nordligste $\frac{2}{3}$ Del af Nørrejylland.

Ved de sønderjydske Bægre er saaledes Foden ret bred i Forhold til Overdelen. Anderledes dristig formedes derimod ofte Bægrene nordligere paa den jyske Halvø, med ganske smal Fod og bred Overdel. De sønderjydske Kar af Formen

Fig. 31. Fra Fæsted, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{3}$. Nationalmuseet.

med den buede Side, der trækker sig stærkt ind mod den lille Bund (Fig. 38—39 og 41) svare til nørrejydske Hankekar, men ere modsat disse næsten altid uden Øre. Ogsaa de sønderjydske Skaale mangle hyppigst Hank, medens en saadan i Reglen findes ved de nørrejydske Skaale, ofte endog særdeles smukt udført i Lighed med Hanke ved romerske Metalkar. Og hvad endelig de store Krukker angaaer, saa er Forholdet mellem deres Overdel og Hals stundom anderledes ved slesvigske Kar end ved nørrejydske.

Ikke mindre tydelig fremgaaer Forskjellen, naar man undersøger Karrenes Ornamentik. Det Motiv, som er det over-

veiende i Sønderjylland, er 2—7 flade eller noget indbuede, oftest umiddelbart sammenstødende Baand eller bredere Furer, der horizontalt løbe rundt om Karrenes Overdel (se Fig. 28, 32—33 og 36—41). Det optræder paa Kar af allehaande Størrelser og Former, baade paa finere og grovere, og dette, hvad enten Karrene efter de Metalsager, med hvilke de findes, hidrøre fra den romerske Periodes tidligere Del eller dens senere Del. Det er nu kort og godt Pottemagernes Yndlingsmotiv. Men ogsaa i Egnen nærmest nord for Kongeaaen, i den Landstrækning, der omtrent svarer til Veile og Ribe Amter og det sydligste Stykke af Aarhus Amt, er det fremherskende paa Lerkarrene fra det romerske Tidsafsnit. Høiere oppe paa den jyske Halvø er Baandmotivet derimod temmelig ukjendt. Det findes kun paa et ringe Antal af de Tusinder af Kar, der haves fra den nordlige $\frac{2}{3}$ Del af Nørrejylland. Paa Fyen forekommer det derimod af og til og længere østpaa en sjælden Gang.

Vender man sig til den modsatte Side, til Holsten, da sees Ornamentet vel ogsaa at have været anvendt der i Aarhundrederne nærmest efter Chr. F., dog ikke i et tilsvarende Omfang som i Sønderjylland; og hvad Karformerne angaaer, ere de ofte noget anderledes sønden for Eideren end nord for.

Naar hertil føies, at ogsaa selve Lerkarrene fra Sønderjylland, især fra Nordslesvig, og fra Strækningen nærmest nord for Kongeaaen vise et nøie indbyrdes Slægtskab, maa disse to Landomraader i den romerske Periode antages at have udgjort een stor Enhed, et eget Industriomraade med fælles Haandværk og Smag, kunde man sige for ikke at bruge for stærkt et Udtryk — ganske som det nu ogsaa efter Lerkarrene er seet, at der samtidig i den nordlige $\frac{2}{3}$ Del af Nørrejylland har været Industriomraader (Vendsyssel, Aarhus-Randers Egnen osv.). Betydningen af dette Forhold øges, naar det erindres, hvad foran, S. 255, er sagt om den romerske Periodes Gravskikke og Gravfund paa gammeldansk Grund: at de i Sønderjylland og den sydligste Del af Nørrejylland stemme

overens. Et bedre Vidnesbyrd om, at Kongeaaen ikke har dannet Skjel, kan næppe ønskes.

Hvad der her er udtalt om Baandmotivet, har et ganske mærkeligt Modstykke i et andet samtidigt Ornament: Mæanderen. Denne eiendommelige og skjønnne Slyngning forekommer, som bekjendt, allerede paa danske Oldsager fra den yngre Bronzealder, baade paa Metalgjenstande, paa Bensager og Lerkar, altid trukket med afrundede Hjørner. Efter en Afbrydelse i den førromerske Jernalder kom Mæanderen atter i Brug i den romerske Periode, nu dog stedse gjengivet med vinkelbøiede Hjørner. Men langt fra overalt paa gammel-dansk Omraade anvendtes den i Aarhundrederne nærmest efter Chr. F. Fra Elbegnene naaede den frem til Holsten, hvor der i sydlige og østlige Strækninger hist og her er fremdraget mæanderprydede Lerkar — Mæanderen her altid dannet af Punktrækker udførte med et lille Tandhjul el. lign. Fra Sønderjylland er den derimod fuldstændig ukjendt og ligesaa fra Egnen nærmest nord for Kongeaaen: fra Veile og Ribe Amter og den sydligste Del af Aarhus Amt. Først nord herfor og saa helt op til Jyllands yderste Spids optræder den paa Lerkarrene — her altid som Liniemæander. Den er i den nordlige $\frac{2}{3}$ Del af Nørrejylland Pottemagernes Yndlingsmotiv. I Norge er den yderst sjælden. Paa Fyen forekommer den sporadisk og ligesaa paa Sjælland, derimod kjendes den ikke fra Bornholm. Mæander og Baandmotiv supplere saaledes paa den jyske Halvø hinanden. Hvor det ene Ornament forekommer, mangler det andet og omvendt. Mæanderens Fremkomst til Nørrejylland maa iøvrigt antages at skyldes enten personlige Berøringer mellem Pottemagere her og i Nordtyskland eller Kulturforbindelser over Havet.

Foruden meget andet bidrager Mæanderslyngningen til at give Lerkarrene fra den nordlige $\frac{2}{3}$ Del af Nørrejylland et eget vakkert Udseende. Intetsteds blev der iøvrigt i den romerske Periode fremstillet saa godt Pottemagerarbeide som her. Atter indenfor dette Omraade ere Karrene ypperst i

Aarhus, Randers, Viborg og visse Dele af Ringkjøbing Amter. Med dem kan det, de sønderjydske Pottemagere samtidig fremstillede, som Helhed ikke staa Maal. Dog forekommer der blandt de slesvigske Lerkar adskilligt, som maa kaldes smukt Arbeide. Flere ere af god Form, med blank sort Overflade og sikkert udførte Ornamente. Stundom sees frem-

Fig. 32. Fra Hvidding, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{3}$. Museet i Ribe.

deles Enkeltheder, som ikke kjendes andetstedsfra. Lerkarret Fig. 28, der hidrører fra Emmerlev i Tønder Nørre Amt, bærer saaledes paa Bugen en lang og smal, buet Liste i ophøiet Arbeide; Sidestykke hertil haves ikke. Tæt under Mundingsranden paa Karret Fig. 32, fra en Skeletgrav ved Hvidding i Haderslev Vester Amt, er der anbragt to smaa, runde Huller, diametralt modsat hinanden. Til Bæresnor have de næppe været beregnede, dertil kunde de to Ører ligesaa vel have tjent. Lige under Hullerne er indvendig i Karrets Hals en fremspringende, rundtløbende Kant, øiensynlig bestemt til Støtte for et Laag. Gjennem de to Huller har da

vel en Pind været skudt ind som Lukke. Et lignende Træk findes ikke ved andre Kar.

Nogle af de største Kar fra Over Jersdal-Gravpladsen, i Haderslev Øster Amt, bære paa Underdelen en Mængde tætstillede, ovale Pletter, der staa ru, medens Karrenes Overflade iøvrigt er glat¹. Denne Dekoration er en enkelt Pottemagers

Fig. 33. Fra Over Jersdal, Haderslev Øster Amt. $\frac{1}{4}$. Haderslev Museum.

Indfald og er ikke bleven efterlignet andetsteds. Til Sammenligning hermed skal det nævnes, at der ogsaa i Nørrejylland i den romerske Periode optræder Lerkarornamenter begrænsede til ganske smaa Landomraader.

Fremdeles foreligger der blandt de sønderjydske Lerkar enkelte særegent formede Stykker. Fra Djernæs i Hoptrup Sogn, Haderslev Øster Amt, hidrører saaledes et lille, skaalformet Kar med fire Fødder, 8,5 cm høit. Udsiden er helt dækket med vandrette og skraatstillede, let indtrykkede Baand. Dette Stykke minder om firføddede Lerkar fra romersk Jernalders Lerkargrave i Vendsyssel. Ved Lyshøj i Husby Sogn, Flensborg Amt, er bl. a. fremdraget et mærke-

¹ Se Afbildn. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, S. 82.

ligt, lille Lerkar, desværre dog i fragmenteret Stand. Det er af aflang Form, kun 6 cm høit, med 4 ganske lave Fødder. Vistnok skal det forestille et Dyr. Hovedenden mangler nu; i den modsatte Ende løber det ud i en lille Spids¹. Endelig gjengiver Fig. 33 en Bukkelurne, som fyldt med brændte Ben, hvorimellem en Jærnkkniv, optoges paa den store Urnegravplads ved Over Jersdal i Haderslev Øster Amt. Midt paa Bugen sidde tre indefra udpressede, ovale Bukler, med lige indbyrdes Afstand, saaledes at de to ere diametralt modstillede, medens den tredie korresponderer med Øret. Under Mundingskanten sees det karakteristiske Baandornament. Lignende Bukkelurner foreligge i ringe Antal fra samtidige Lerkargrave i Aarhus og Randers Amter.

Der er hermed gjort Rede for hele Rækken af sønderjydske Oldsagarter, som de kjendes fra den romerske Periodes Grave. Ogsaa disse maa imidlertid betragtes, thi først derved bliver Billedet af Kulturtilstande i Slesvig i den romerske Periode nogenlunde fyldigt.

I Tilknytning til Skik i det forudgaaende Jærnaldersafsnit var, som alt nævnt, Urnegraven den fremherskende Gravform. I Reglen brændtes Ligene, og de med Benene fra Baalfærden fyldte Lerkar nedsattes under Jordens naturlige Overflade, stundom skjærmede af en lille Stenpakning eller med en flad Sten som Dække eller Underlag. Ofte stilledes de dog frit i Jorden. I Karrene nedlagdes Dødsgaver af forskjellig Art: snart Vaaben, hvilke hyppig sees at være mere eller mindre sammenbøiede, snart Smaasager til personligt Udstyr; disse ere undertiden beskadigede af Ild, fordi de have været paa Ligbaalet. Skikken at samle Urnerne paa store fælles Gravpladser fulgtes almindelig, nu som før. Ikke sjældent stilledes Karrene da ganske tæt, som det sees af Billedet Fig. 34, der er hentet fra en Gravplads ved Vesterbæk i Roager

¹ Lignende Kar kjendes fra Thüringen (A. Götze m. fl.: Die vor- und frühgeschichtlichen Altertümer Thüringens, Pl. XIX, Fig. 272—73).

Sogn, Haderslev Vester Amt. Men tillige forekomme Exempler paa, at Urner nedsattes i Udsiden af ældre Tiders Gravhøie. Ved Pommerby i Siseby Sogn, Svansen, var endog en stor Urnegravplads indrettet i en Stenalders Langdysse¹, og det samme var Tilfældet ved Store Tønde, Hostrup Sogn, Tønder Nørre Amt. Kun yderst sjældent sammendynge- des af nyt

Fig. 34. Urnegravplads ved Vesterbæk, Haderslev Vester Amt.

en anselig Gravhøi over Urnegraven (saaledes ved Gjenner, Aabenraa Amt). Lave Jordhøie til Beskyttelse for Urnerne have derimod i stort Antal været opkastede paa en Gravplads anlagt paa Banken Skjærshøj i Angel.

Med selve Gravudstyret indtraadte der nu tildels en lille Ændring. Medens dette i Slutningen af Bronzealderen og ligeledes i det ældre Afsnit af den førromerske Jernalder oftest ind-

skrænkede sig til en enkelt eller et Par Smaasager, findes der fra den førromerske Perodes senere Del, La Tène-Tiden, stundom Tilfælde, hvor det har antaget noget større Fylde, og for den romerske Jernalders Vedkommende gjælder noget lignende. Men just fordi Gravgodset nu kan være nogenlunde anseligt, bliver det undertiden muligt at sondre mellem Mands- og Kvindegrave.

Karakteristisk for Mandsgravene er først og fremmest Vaaben. I fire Grave, alle fra Over Jersdal-Gravpladsen i

Se Afbildn. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. XII, Fig. 12.

Haderslev Øster Amt, optoges Sværd enten i Forbindelse med Skjoldbule, Skjoldhaandtag, Spydspids og Kniv, eller med Ragekniv, med en simpel, ligerygget Kniv eller med Bronzefibula og Benkam. I andre Urnegrave ere Vaabnene kun repræsenterede af Skjoldbule og Spydspids; Udstyret bestaaer da iøvrigt af en eller flere Knive: Ragekniv, ligerygget Kniv eller lille, seglformet Kniv, en sjælden Gang af Syl, Jærnfibula ell. lign. Saadanne Grave have fra Gravpladserne ved Over Jersdal, Pommerby og Notfelt, endvidere fra Fæsted i Hygum Sogn, Gestrup i Agerskov Sogn og Kolsnap i Nustrup Sogn, alle Haderslev Kreds, samt fra Ørslev i Hellevad Sogn, Aabenraa Amt. En Urnegrav af lignende Art, fra Gaansager, Haderslev Vester Amt, indeholdt imod Sædvane 2 Spydspidser. I et enkelt Tilfælde, i en Grav ved Bonert i Svansen, var der i Stedet for Skjoldbule lagt Stridsøxe; Udstyret var iøvrigt Spydspids, Ragekniv, ligerygget Kniv, seglformet Kniv, Syl etc. og en eiendommelig, 7,5 cm. lang Jærngjenstand, dannet af en ret tynd, i Form af en Halvcylinder bøiet Plade, fra hvis to Længdekanter der midtpaa hæver sig to smaa, runde Flige indbyrdes forbundne ved en Jærnnagle; dens Bestemmelse er ukjendt. Endelig indeholdt een Grav Spydspids i Forbindelse med to Knive, en anden Grav Skjoldbule og Kniv, en tredie Skjoldbule, Ragekniv og en Bronzefibula; de to førstnævnte hidrøre fra Over Jersdal, sidstnævnte fra Pommerby.

Som Mandsgrave kjendetegner sig endvidere en lille Række Grave, hvori Dødsgaven bestaaer af en Ragekniv enten alene eller i Forbindelse med Knive af anden Art, med Syl, Spore, Sax eller en Jærnfibula. Thi Ragekniven har kun hjemme blandt Mandssager. Saadanne Grave foreligge fra de store Urnepladser ved Over Jersdal, ved Stenbjærg Kirke i Flensborg Amt og ved Notfelt, Stenfelt og Pommerby.

Af enestaaende Art er endelig en Mandsgrav, som afdækkes ved Gjenner i Øster Løgum Sogn, Aabenraa Amt. Ved Bunden af en større Høi stod, noget nedgravet i Undergrun-

den, et med brændte Ben fyldt Lerkar. Jordlaget umiddelbart over dette havde efterhaanden dannet sig til en fast Skorpe, saa at ingen Jord i Tidernes Løb var sivet ned i Karret. Ovenpaa og imellem de brændte Ben laa et Bronzeøsekar med tilhørende Si, begge sønderbrudte og forbukkede i Oldtiden (se S. 257 og Fig. 17), en Bronzespore (Fig. 20) og 2 tilsvarende Sporer af Jærn, en ligerygget Jærnkniv og 2 smaa Remspænder af Jærn, det ene firkantet, det andet fortil afrundet; fremdeles en Benkam (Fig. 26), en glat, lille Guld-fingerring (se S. 268) og en lille, ubestemmelig Sølvprydelse. Baade ved Anlæg og Indhold slutter denne Grav sig nær til en samtidig Grav afdækket under Bunden af en Høi ved Himlingøie i det sydøstlige Sjælland, dog at Beholderen til de brændte Ben her var en romersk Bronzekasserolle¹.

Som det sees, optræde Fibulaer stundom enkeltvis i sønderjydske Mandsgrave. Hovedsagelig høre de imidlertid hjemme i Kvindegrave, her dog oftest to eller tre Exemplarer i Følge. Hvor den enkelte Urne indeholder to Fibulaer, ere disse af en og samme Form. Saaledes dannede to Fibulaer som Fig. 23—24 Udstyret i en Grav ved Nørre Brarup. 2 lignende Fibulaer optoges i Forbindelse med Spindesten af Ler, Glasperle, seglformet Kniv, en lille Ranglesten og en Echinit (et forstenet Søpindsvin; brugt som Amulet)² i en Urne ved Nordby i Riisby Sogn, Ekernførde Amt. Den i Fig. 23 afbildede Fibula laa sammen med en tilsvarende, endvidere med nogle Bennaale, en seglformet, lille Jærnkniv, 5 smaa, runde Sten og en Echinit i en Urne fremdraget i Banken Svinpold ved Veibøl, Vedsted Sogn, Haderslev Øster Amt. Atter to saadanne Fibulaer rummedes med Synaal af Bronze og seglformet Jærnkniv i en Urne, der blev fundet paa Lintrup Mark, Haderslev Vester Amt. Og i 4 Urne-

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd., 1877. S. 390.

² Se Chr. Blinkenberg, i Festskrift til H. F. Feilberg. 1911, S. 61. Jvfr. s. Forf.: Tordenvaabenet i Kultus og Folketro, S. 69.

grave fra Skjærshøj, Angel, optoges Sæt af to dog ufuldstændige Fibulaer sammen med Remspænde, seglformet Kniv eller Bennaale.

Naar tre Fibulaer danne Udstyret i sønderjydske Urnegrave, ere de to ganske ens, den tredie derimod oftest af afvigende Form. To Bronzefibulaer som Fig. 23—24 og en simpel, lille Jærnfibula fremdroges saaledes i Forbindelse med en seglformet Kniv i en Urne ved Over Jersdal¹. Sammestedsfra hidrører et Gravfund bestaaende af to Bronzefibulaer som Fig. 23—24, en Bronzefibula af Hovedformen med den trinde Bøile og Endeknop, endvidere en seglformet Kniv, Remspænde og Naalegjemme. I en Urne fra Nørre Brarup laa to Bronzefibulaer som Fig. 23—24, en tredie Bronzefibula af Typen med den retvinklede Bøile samt en lille, seglformet Kniv, Remspænde, Bennaal, Lerperle og Hængedop. Endelig indeholdt en Urne fra Over Jersdal foruden seglformet Kniv tre Fibulaer; af Form ere alle ganske vist ens, som Fig. 23—24, men Forskjellen viser sig her ved Materialet: to ere af Sølv, den tredie af Bronze.

Skikken at nedlægge to ensdannede Fibulaer og en tredie af afvigende Form i den enkelte Grav er det iøvrigt ikke uden Interesse at træffe i Sønderjylland. Den kjendes, som nævnt, fra samtidige Kvindegrave i Nørrejylland og paa Øerne. I Grave med ubrændt Lig have de to ensdannede Fibulaer her deres Plads ved Ligets Skulder, den tredie foran paa Brystet. Saaledes er det iagttaget i Grave fra indbyrdes saa fjerntliggende Steder som fra Laaland, Vendsyssel og Aarhus-Randers Egnen. Naar sønderjydske Kvinder da fik et tilsvarende Sæt af Bøilenaale med i Graven, maa det være Udtryk for et Fællesskab i Klædedragt paa gammeldansk Omraade, og dette igjen, fordi Kulturgrunden var den samme.

Af denne Redegjørelse for Indholdet i sønderjydske Kvin-

¹ To af Fibulaerne ere afbildede i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VII. Fig. 16 og 18.

degrave vil det endvidere fremgaa, at de smaa Jærknive, der her optræde som Gravgoods, ere af den smukke Seglform, med indbuet Ryg og let bøiet Skaft. At disse Knive formentlig vare til Toilethbrug, vides andetstedsfra¹. Mulig tør deraf sluttes, at nogle Urnegrave fra Over Jersdal og Skjærshjærg, hvori laa en saadan Kniv i Forbindelse med kun en enkelt Fibula, ligeledes ere Kvindegrave. I den Retning tyder det i hvert Fald ogsaa, at en enkelt Jærnfibula og to Glasperler i en Urnegrav fra Nordby, Ekernførde Amt, laa sammen med Spindesten; thi saadanne høre kun hjemme blandt Udstyret i Kvindegrave.

Hvad der her indenfor Rækken af sønderjydske Urnegrave fra den romerske Periode er udsondret som Mands- og Kvindegrave, er dog ikke meget i Forhold til den hele Fundmasse. Undertiden indeholde Gravene nemlig kun en enkelt lille Gjenstand af uvæsentlig Art: en Kniv, et Remspænde el. lign., af og til et lille Lerkar. I adskillige Tilfælde er der endog slet ingen Dødsgave. Af 50 Urner fra Over Jersdal-Gravpladsen rummede saaledes 19 kun brændte Ben.

Gravgodsets Art vexler derimod ganske, naar man fra Urnegravene vender sig til de samtidige Skeletgrave. Mange i Tal ere disse, som tidligere nævnt, ganske vist ikke, og kun enkelte ere sagkyndig undersøgte. En fyldig Redegjørelse for denne Fundgruppe vil derfor endnu ikke kunne gives. Nogle Hovedtræk synes dog alt nu at kunne erkjendes.

Det er Lerkar, som overveiende udgjøre Indholdet. Gravene ere anlagte i Sand- og Grusbanker, hvori de sædvanlig med Mandslængde ere nedskaarne til forholdsvis anselig Dybde, ca. 1½ m. Et Fyldskifte betegner nu Gravene; i dem er mørkere, muldblandet Sand eller Grus, udenfor fast og urørt Undergrund. Fra de tilsvarende nørrejydske Lerkargrave vides det, at Ligene have været indesluttede i Trækister; da disse i Tidens Løb opraadnede, skred den overlig-

¹ Soph. Müller, i Nord. Fortidsminder, II, S. 27.

gende, blandede Jordmasse ned i Gravrummet og fyldte dette. Derfor det muldblandede Grus og Sand i Gravene.

Ved Dovre i Lintrup Sogn, Haderslev Vester Amt, er der afdækket fire saadanne Lerkargrave, alle med Længderetning N.—S. Karrenes Antal og Plads i Gravene var ret vexlende. En af disse indeholdt fire Kar. Midt ud for Nordenden

Fig. 35. Fra Hvidding, Haderslev Vester Amt. $\frac{2}{7}$. Museet i Ribe.

stod et Kar af Hovedform som Fig. 38 og ved Siden deraf et Bæger, over hvilket en Skaal var lagt som Laag; omtr. ud for Vestsidens Midte fandtes en Skaal liggende paa Siden og derunder en Jærkniv. I en anden Grav optoges ligeledes fire Lerkar, nemlig i det sydøstre Hjørne en lille Vase, ved Vestsidens Midte et Bæger samt en Krukke vistnok af Hovedform som Fig. 38, og midt ud for Nordenden en lignende, mindre Krukke; under den laa et Jærnfragment og omtr. midt i Graven et Jærnsværd. Medens begge disse Grave havde

Mandslængde, var den tredje Grav betydelig kortere, kun ca. 1 m lang; vistnok var det en Barnegrav. Udstyret bestod kun af et Kar som Fig. 38 og af en lille Krukke, begge henstillede ved Sydenden; ved Vestsiden laa en Jærnkniiv. Ogsaa de nørrejydske Barnegrave af denne Art indeholde kun et enkelt eller et Par Lerkar. Den fjerde Grav endelig har været

Fig. 36. Fra Hvidding, Haderslev Vester Amt. $\frac{1}{3}$. Museet i Ribe.

rigest udstyret, men blev desværre delvis forstyrret inden Undersøgelsen; foruden et stort, toøret Fad og et Bæger indeholdt den tre Skaale, tre Krukker som Fig. 38 samt Skaar af et Par andre Kar. Atter her maa, ligesom i Grav 2, en Kriger være jordet, thi der fandtes en fragmenteret Skjoldbule. I ingen af Gravene saaes Rester af selve Skelettet. Høiere oppe i Jorden fremdroges nogle Urnegrave, tildels dog tilhørende Folkevandringstiden. Iøvrigt er der ogsaa tidligere ved Grustagning paa denne Plads fundet flere Lerkar samt det S. 260 omtalte, eenæggede Jærnsværd; sandsynligvis stamme de for en Del fra romersk Jærnalders Lerkar-

grave med ubrændt Lig, og der maa da saaledes her have været en ret betydelig Gravplads.

Mindst 3 Lerkargrave med ubrændt Lig ere ved Grus-
tagning trufne i den lave Banke, hvorpaa i Middelalderen
Hvidding Kirke (Haderslev Vester Amt) blev bygget. Ogsaa
de vare godt mandslange, med Retning N.—S. Lerkarrene
havde stedse deres Plads i Sydenden. Efter hvad der har
kunnet oplyses, inde-
holdt en af Gravene 3
Kar; et af disse er gjen-
givet ved Fig. 38, et an-
det er af samme Form.
I den anden Grav opto-
ges de 2 toørede Kruk-
ker Fig. 32 og 36, frem-
deles et Kar af Form
som Fig. 38 og et som
Fig. 39, samt Skaar af
et Par Kar. Den tredie
Grav endelig indeholdt
4 Kar, nemlig et vase-
formet, over hvis Mun-
ding det lille Kar Fig. 39

Fig. 37. Fra Hvidding, Haderslev Vester
Amt. $\frac{1}{3}$. Museet i Ribe.

i omvendt Stilling var lagt som Laag, endvidere Karret Fig.
37 og en Krukke af Form som Fig. 38. I Nærheden af disse
Grave, men høiere oppe, kun ca. $\frac{1}{2}$ m under Jordoverfladen,
fandtes nogle Urnegrave ligeledes hidrørende fra den romer-
ske Jernalder. Blandt Lerkarrene herfra er den store Krukke
Fig. 35, der paa Overdelen er prydet med to jævnsides løbende
Zikzakbaand; 3 andre Kar ere af Krukkeform, som Fig. 38,
et femte er skaaldannet. Fra disse Urnegrave hidrøre efter Si-
gende endvidere 3 Bronzefibulaer af Hovedform som Fig. 21,
fremdeles en Bronzahaandledsring og to Fingerringe, af Sølv
og Bronze. Størsteparten af Karrene fra Hvidding-Gravplad-

sen ligesom ogsaa fra Dovre er prydet med det karakteristiske Baandornament.

Begge disse Gravpladser have, som det vil sees, ligget tæt syd for Kongeaaen. I Egnen strax nord herfor ere tilsvarende Grave fra den romerske Periode derimod ikke trufne, ligesaa lidt som de kjendes fra den modsatte Side, fra Holsten. Der skal søges op til de store Lerkar-Gravpladser i

Fig. 38. Fra Hvidding, Haderslev Vester Amt. $\frac{2}{5}$. Museet i Ribe.

Fig. 39. Fra Hvidding, Haderslev Vester Amt. $\frac{2}{3}$. Museet i Ribe.

Aarhus og Ringkjøbing Amter, om man vil have geographisk seet nærmeste Sammenligningsmateriale.

Som det er at vente efter de Smaaforskjelligheder, der i det foregaaende ere fremhævede indenfor Lerkar og Gravudstyr paa slesvigsk Grund og i den nordlige $\frac{2}{3}$ Del af Nørrejylland i den romerske Jernalder, viser der sig atter ved Lerkargravene sønden- og nordenfor Kongeaaen visse Uoverensstemmelser. Strax ved Gravenes Orientering. De sønderjydske ere lagte i Retning N.—S., de nørrejydske derimod i Ø.—V. I Aarhus-Egnen ligesom ogsaa i Randers-Egnen er det visse bestemte Lerkarformer, der udgjøre Gravsættet, andre end i Sønderjylland. Og hvad der tillige er værd at bemærke, i Aarhus- og Randers-Egnen sees Karrene at være stillede paa konstant Maade i Gravenes, langs disses Sydside

og, hvor Sættet er nogenlunde stort, i to Grupper: ved det sydvestre og det sydøstre Hjørne. Anderledes derimod i Sønderjylland. Saavidt det synes efter det ganske vist sparsomme Materiale, har der her ikke hersket lignende, faste Regler for Karsættets Sammensætning og Opstilling i Graven. Iøvrigt viser der sig just paa dette Punkt at have raadet forskjellig Skik i forskjellige Egne af den jydsk Halvø. I Vendsyssel

Fig. 40. Fra Ottersbøl, Tønder Nørre Amt. ²/₅. Nationalmuseet.

Fig. 41. Fra Ottersbøl, Tønder Nørre Amt. ²/₅. Nationalmuseet.

og Aarhus-Randers-Eggen fulgtes saaledes ikke samme Regler. Det er et nyt Vidnesbyrd om, at i Jernalderen Lokaludviklinger mere og mere gjøre sig gjældende.

Hvorledes iøvrigt Skikken at gravlægge Ligene ubrændte er indkommen i Sønderjylland, lader sig ikke sikkert afgjøre. Vistnok skyldes den udefra modtagne Impulser, men om disse ere at søge mod Nord paa den jydsk Halvø eller mod Syd hos germanske Folk, blandt hvilke Skikken samtidig eller endog tidligere gjorde sig gjældende, maa foreløbig staa hen. Vistnok har heller ikke denne nye Skik i Sønderjylland kun indskrænket sig til et lille Omraade nær Kongeaaen. Der foreligger nemlig enkelte andre slesvigske Fund fra den romerske Periode, som mulig kunne hidrøre fra Skeletgrave.

Fig. 40—41 gjengive et Bæger og en lav, hankeløs Krukke

fra Ottersbøl i Mjolden Sogn, Tønder Nørre Amt, fundne 1 m under Jordens Overflade »i et af fire $\frac{1}{2}$ m høie Sten dannet Kammer«. Mellem Karrene laa »Hovedet af en Bronzenaal« og »noget grønt«. Vistnok dreier det sig om en stenhegnet Grav med ubrændt Lig. Omtr. 1 m dybt i en Høj paa Fæsted Mark, Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt, af-

Fig. 42. Fra Fæsted, Hygum Sogn, Haderslev Vester Amt. $\frac{3}{4}$. Nationalmuseet.

dækkedes en flad Stenlægning og derpaa et Skelet, ved hvis Fødder stod det i Fig. 42 afbildede, ganske lille Lerkar. Utvivlsomt tilhører dette den romerske Periode og maa sammenstilles med Miniaturkar fra nørrejydske Lerkargrave og fra en af de rige Juellinge-Grave paa Laaland¹. I en Sandgrav ved Tornumskov i Lintrup Sogn, Haderslev Vester Amt, optoges nogle Lerkar, af hvilke i hvert Fald to, af Bægerform, maa henregnes til den romerske Periode; de stode $\frac{1}{2}$ —1 m dybt.

Et og andet kunde tyde paa, at der ogsaa her har været Grave med ubrændt Lig. I den modsatte Kant af Sønderjylland er der ved Djernæs i Hoptrup Sogn, Haderslev Øster Amt, gjort et Fund bestaaende af det S. 280 omtalte firføddede Lerkar, fremdeles af en Hankekop, Skaar af endnu nogle Lerkar samt en Bronzefibula og Knivfragmenter, alt optaget i en henved 3 m lang, stensat Grav, der stod ca. $\frac{1}{2}$ m under Jordens Overflade og vistnok rummede et ubrændt Lig².

¹ Nord. Fortidsminder, II, S. 14.

² I Grusbanker ved Leert, Stepping, Frørup og Fjelstrup, alle i Haderslev Øster Amt, skal der være fundet Lerkar i ret stor Dybde under Jordoverfladen, 1 m eller mere; men Karrene ere, saavidt vides, nu ikke be-

Helt forskjelligt herfra i Indhold er endelig et Fund fra Bodum ved Aabenraa, som ogsaa synes at repræsentere en Skeletgrav. »I en Stensætning« fremdroges et Bronzeøsekar med tilhørende Si (Fig. 16), hvori laa Brudstykker af en Glas-skaal (S. 258) og en Bronzefingerring med tynd Guldbelægning; fremdeles Jærnøxe og to Par Sporer samt nogle nu ikke bevarede Sager: Jærnsværd i Skede og Lerkar. Dette er iøvrigt det eneste sønderjydske Fund af lignende Slags som de mange paa romersk Husgeraad rige Fund, der haves fra Skeletgrave paa den sjællandske Øgruppe og Fyen.

Paa en Tilfældighed beroer det dog næppe, at ikke flere saadanne Fund ere bragte for Dagens Lys i Sønderjylland. Antallet af Gravfund fra den romerske Periode her er nu saa stort, at det sikkert ikke er uberettiget at slutte, baade at de forskjellige Arter af Grave ere fundne, og at deres indbyrdes Mængdeforskjel i det væsentlige alt er rigtigt udtrykt.

Naar der da i Tilslutning hertil skal gives en knap Udsigt over den romerske Jærnalders Gravfund i Sønderjylland, er Formaålet dog hovedsagelig at vise, hvorledes Fundene gruppere sig over Landsdelen. Man faaer derigjennem et Indtryk af Bebyggelsen.

Vender man sig først til Sønderjyllands Østside med Udgangspunkt længst mod Nord, har der ved Frøruprød i Frørup Sogn været en Urnegravplads, hvorfra en Bronzefibula af Hovedform som Fig. 24 foreligger. Strax sydvest herfor, ved Stepping, er der i en lille Forhøining af Sand fundet Skjoldbule, Skjoldhaandtag, Spydspids, Remspænde, Lerkarskaar m. m. Et Par lignende Vaabenfund haves fra Favervraa i Tyrstrup Sogn (S. 260), og fra Bjerningrød i Bjerning Sogn et Lerkar med brændte Ben, hvorimellem en Hvæssesten og Brudstykker af et formentligt Jærnsværd. Paa en Mark ved Vonsbæk er fundet nogle Lerkar (Skaal, Bæger og Hankekop), om sammen vides dog ikke. I en benfyldt Urne, der varede. Mulig have de for en Del repræsenteret romersk Jærnalders Lerkargrave med ubrændt Lig.

stod 0,65 m dybt i en Grusbanke ved Feldum, optoges en Bronzefibula (Fig. 22), og to andre — den ene af disse af tidlig Form (se S. 263) — samt et stort, vasedannet Lerkar hidrøre fra forskellige Steder i Egnen om Kristiansfelt. Ved Hoptrup er der fundet et vaseformet, mindre Lerkar og ved S. Marstrup i Hoptrup Sogn ligeledes et Lerkar, af Krukkeform, hvori brændte Ben; over dets Munding laa som Dække en Lerskaal. Ved Tørning i Hammelev Sogn er der under flad Mark afdækket en Urnegrav; i det krukkedannede Lerkar var mellem brændte Ben en ligerygget Jærkniv. I Banken Svinpold ved Veibøl, Vedsted Sogn, er fremdraget det S. 284 omtalte, smukke Urnefund og under flad Mark ved Djernæs en Skeletgrav med Lerkar, Bronzefibula m. m. (S. 292). Alle de hernaævnte Fund falde indenfor Haderslev Øster Amt; til dette hører endvidere den betydelige Urnegravplads ved Over Jersdal, hvorfra der til Museet i Kiel er kommet Udbyttet fra halvhundrede Grave (se bl. a. S. 286), medens enkelte Sager, deriblandt den mærkelige Bukkelurne Fig. 33, ere indlemmede i Haderslev Kredsmuseum. Høifund fra Over Jersdal repræsentere endelig nogle Lerkar samt 2 Rageknive og en ligerygget Kniv.

Fortsættes sydover, er ved Bodum nord for Aabenraa gjort det S. 293 omtalte rige Fund med Bronzeøsekar og Si etc., og i en Høi ved Gjenner en endnu rigere Urnegrav (S. 283); fra en Høi ved Bollerslev, Bjolderup Sogn, stamme et stort, krukkeformet Lerkar, et noget mindre Lerkar, en Bronzefibula og noget forrustet Jærn. I samme Sogn er fremdeles ved Todsøl afdækket en Urnegravplads med over en Snes Lerkar. I en af Skovgaards Marker i Riis Sogn er fundet Skjoldbule, Skjoldhaandtag, Spydspids og Lerkarskaar, og ved Havgaard i Ringenæs Sogn en Armring samt 2 Fibulaer.

Atter sydligere, i Flensborg Amt, er ved Lyshøi i Husby Sogn afdækket en Del Urnegrave; en af disse indeholdt det S. 280 omtalte, dyreformede Kar. Ikke langt derfra, paa Angels høieste Punkt Skjærsbjærg i Kværn Sogn, blev midt i

forrige Aarhundrede truffet et stort Antal tildels rigt udstyrede Urnegrave med enkelte Vaaben og Gjenstande hørende til Ridetøi, endvidere Smykkesager, Toilettredskaber, Husgeraad etc.; senere fremdroges paa en nordligere beliggende Kobbelt sammesteds en Del Urnegrave især med Fibulaer, Knive, Remspænder osv. (se S. 285). Videre er der ved Stenbjærg Kirke undersøgt en stor Urnegravplads (S. 283), som dog for en Del ogsaa tilhører Folkevandringstiden. Derefter følger i Gottorp Amt en Urnegravplads ved Nørre Brarup, dog med Grave ogsaa fra førromersk Jernalder og Folkevandringstid (S. 284 og 285), samt to store Gravpladser ved Notfelt i Sønder Brarup Sogn¹ og ved Stenfelt i Ulsnæs Sogn (se fl. Steder); af disse rækker førstnævnte langt ned i Folkevandringstiden — den bestod af en nordlig, overveiende ældre Del og en sydlig, overveiende yngre Del —, medens sidstnævnte væsentlig tilhører den førromerske Jernalders senere Del. Fra en Høi ved Savstrup i Nørre Brarup Sogn stamme to Bronzekasseroller (S. 256), og i en Urne optoges ved Sønder Brarup en Bronzefibula af Form som Fig. 24.

Endelig er i Ekernførde Amt ved Nordby i Riisby Sogn undersøgt et Par Urnegrave (S. 284 og 286) og ved Pommerby i Siseby Sogn en meget stor og vigtig Gravplads; nogle af Gravene her tilhøre dog Folkevandringstiden. I en Høi ved Bonert i Kosel Sogn er i ældre Tid fremdraget en Sølvfibula (Fig. 21) og et Par Sporer (S. 262); senere er der ved samme By gjort to Urnefund, begge med karakteristiske Mandssager (S. 283).

Det vil af denne korte Udsigt fremgaa, at indenfor Slesvigs Østside har den nordligste Del, Haderslev Øster Amt, det største Antal Fundpladser at opvise, medens de mest omfangsrige Urnegravpladser kjendes fra Flensborg og Gottorp Amter.

Anderledes stiller Forholdet sig, naar man vender sig til

¹ Om denne se 40. Bericht des schlesw.-holst. Museums, S. 12.

Sønderjyllands Midtparti. Her gruppere de allerfleste Gravfund sig i Haderslev Kreds. Fra Dovre i Lintrup Sogn hidrøre de S. 287 nævnte Lerkargrave med ubrændt Lig. fra Tornumskov i samme Sogn et Par Lerkar (S. 292) og fra Lintrup Mark en Urnegrav med karakteristisk Kvindeudstyr (S. 284). Ved Fæsted i Hygum Sogn er fremdraget dels i en Høj en Skeletgrav (Fig. 42), dels under flad Mark flere Urnegrave, nogle af disse med typiske Vaaben (S. 261). Fra en Høj ved Rødding hidrører et toøret Lerkar og fra en Grusbanke to skaaldannede Kar, i et af hvilke nogle ubestemmelige Brudstykker af Jærn. 2 andre Lerkar — et større krukkeformet og et mindre — ere formentlig ligeledes fremdragne i Rødding-Eggen. Ikke langt derfra er ved Barsbøl i Jels Sogn fundet de S. 262 nævnte Fragmenter af Ringbrynje m. m., og ved Nustrupbæk en større Urne. To andre Lerkar, begge indeholdende brændte Ben samt Skjoldbule, Spydspids og Kniv, ere fremdragne ved Kolsnap i Nustrup Sogn (S. 283) og ved Gestrup i Agerskov Sogn (S. 283); i en Høj ved Galsted i samme Sogn er ved brændte Ben fundet Skjoldbule og Spydspids (S. 260). I Nustrup Sogn er fremdeles ved Lundsby under flad Mark optaget en Urnegrav med 4 Lerkar, nemlig et stort indeholdende brændte Ben og derudenom 3 Skaale; i Graven var tillige en ligerygget Jærnkniv. Af romersk Jærnalders Gravfund udenfor Haderslev Kreds er der fra Sønderjyllands Midtparti kun at anføre et Urnefund fra en Høj ved Ørslev, Hellevad Sogn, Aabenraa Amt, med Vaaben (S. 260), samt en stor Gravplads ved Smedeby i Siversted Sogn, Flensborg Amt; der afdækkedes her et Par hundrede Urner indeholdende forskellige Smaasager, men kun lidt deraf er nu i Behold; for Størstedelen tilhører Fundet dog Folkevandringstiden¹.

Hvad endelig Slesvigs Vestside angaaer, holde Fundene sig ligeledes især til de nordligere Egne. I Haderslev Vester

¹ Se 9. Bericht der schlesw.-holst. Gesellschaft. S. 35 ff.

Amt er ved Hvidding gjort de S. 289 omtalte Fund af Urnegrave og Lerkargrave med ubrændt Lig. Formentlig fra Enderup i Hvidding Sogn hidrøre en stor Urne med brændte Ben og nogle Smaafragmenter af Bronze og Jærn. I Nabosognet Roager er der syd for Vesterbæk undersøgt en Gravplads med henved en Snes Urnegrave (se S. 261); nord for samme Landsby har der været to andre Urnegravpladser, hvoraf den ene, sydøstligst, dog forlængst er ødelagt; mulig denne dog tildels tilhørte Folkevandringstiden. Ved Gaansager i Vodder Sogn er fundet en Urnegrav med karakteristisk Vaabenudstyr (S. 261) og nær Hønning i Arrild Sogn 4 Lerkar med brændte Ben og Brudstykker af en Benkam (S. 269).

Tønder Nørre Amt har ligeledes ydet en Række Fund. Fra en Grav ved Ottersbøl i Mjolden Sogn hidrøre de S. 292 nævnte 2 Lerkar m. m. Ved Døstrup i Døstrup Sogn har været en lille Urnegravplads, hvorfra bl. a. er bevaret et Lerkar af Hovedform som Fig. 38, en Bronzefibula af ældste Type (S. 263) og Rester af en Jærnkniv; i samme Sogn er endvidere i en lille Høi ved Lavrup fundet et smukt dekoreret Lerkar¹. Atter i en Høi er der paa Løgumgaards Mark i Nørre Løgum Sogn fundet en Bronzefibula (S. 264), mulig i Forbindelse med et benfyldt Lerkar. Ved Store Tønde i Hostrup Sogn er der i en Stenalders Langdysses Jordhøining truffet en Urnegravplads, og mindre saadanne kjendes fra Nørre Vollum i Brede Sogn og fra Tvede i Tønder Landsogn. Fra en Grusbanke ved Emmerlev hidrører Karret Fig. 28, hvori brændte Ben og enkelte forrustede Jærnstumper; nær derved er tidligere fundet flere Urnegrave.

Fra Tønder Sønder Amt kan derimod kun nævnes eet Fund: nogle Urnegrave ved Karlum, og fra Husum Amt ligeledes kun eet: en Urnegrav med Bronzefibula m. m. optaget ved Øster Husum. Dette turde være det sydligst kjendte romersk Jærnalders Fund fra Slesvigs Fastlandsside mod Vest.

¹ Afbild. i Mestorf: Urnenfriedhöfe, Pl. VI, Fig. 6.

Thi i Eidersted er der ikke fremdraget en eneste Oldsag eller kjendes et eneste Mindesmærke fra dette Tidsafsnit ligesaa lidt som fra noget af de forudgaaende Afsnit af Oldtiden, Bronzealderen og Stenalderen. Marskstrækningerne, som væsentligst udgjøre dette Amt, vare vel saaledes dengang endnu ikke dannede.

Derimod haves fra Vesterhavssøerne flere Gravfund. Paa Sild er saaledes gjort i hvert Fald eet Urnefund, paa Før flere: paa Marken Greensbott ved Yttersum, endvidere ved Oldsum, Nieblum og Goting, og paa Amrom Urnefund ved Nebel og Stenodde samt i en Høi i Skalnas-Dalen (Fig. 24)¹.

Som alt foran nævnt gjør denne Liste dog i ingen Maade Krav paa Fuldstændighed. Fund kunne være overseete ved Gjennemgangen af de forskjellige Museer, og Tilvæksten fra de sidste Par Aar kjendes ikke. Vanskelighed volder det ogsaa, at sønderjydske Oldsagsmateriale er spredt paa mange Steder; det er derfor ikke let at opsøge. Endvidere skal det anføres, at der fra flere Steder foreligger Efterretninger om Fund af Urner, som strax efter Fremdragelsen forsvandt eller bortkastedes. Adskillige af disse have ikke usandsynlig tilhørt den romerske Jernalder. Alligevel skulde det antages, at den her meddelte Udsigt i de store Træk giver et nogenlunde rigtigt Billede af Fordelingen af den romerske Jernalders Gravfund indenfor de forskjellige Egne af Sønderjylland.

Ogsaa vil det af foranstaaende Bemærkninger om Oldsagformer og Oldsagarter være fremgaaet, at af Gravfundene repræsentere nogle den romerske Jernalders ældre Del, andre sammes yngre Del. Til de ældre Afsnit maa saaledes henføres Fund fra Feldum, Kristiansfelt, Hvidding, Døstrup, Løgumgaard og Bonert, til det yngre Gravfund fra Lintrup, Frøruprød, Veibøl, Over Jersdal, Djernæs, Gjenner, Bodum, Skjærshjærg, Sønder Brarup, Nørre Brarup og Nordby. For

¹ Aarb. f. nord. Oldkynd., 1875. S. 72 ff., hvor det dog ikke er seet, at det dreier sig om Fund fra meget forskjellige Afsnit af Jernalderen.

mangfoldige andre Gravfunds Vedkommende lader en saadan finere Tidsadskillelse sig ikke gennemføre.

Alt, hvad her er meddelt, tager, som det vil sees, kun Sigte paa Gravfundene fra den romerske Jernalder. Men fra samme Kultursnit foreligger der i det nuværende Danmark endnu to Fundgrupper: Mark- og Mosefund og Bopladsfund. Hvorledes stiller det sig dermed i Sønderjylland? Af førstnævnte Art kjendes kun ganske enkelte. Det vigtigste Mosefunds-Stykke turde vel være en lille Bronzefigur af ret tarveligt Arbejde og tillige meget slidt, forestillende en Jupiterbuste¹. Den hidrører fra en Mose ved Hostrup i Ensted Sogn, Aabenraa Amt. Og med Bopladsfundene er det i Sønderjylland gaaet paa lignende Maade som i Nørrejylland og paa Øerne: først forholdsvis sent ere saadanne blevne fundne. Men i Sønderjylland ere de tilmed kun i ganske ringe Omfang blevne undersøgte og granskede. En af de betydeligste Bopladser fra den romerske Periode er fremdraget nord for Vesterbæk i Roager Sogn, Haderslev Vester Amt. Kulturlaget synes ret vidtstrakt, men blot en lille Del af det er udgravet. Kulturlaget findes under flad Mark, dækket af et ca. 0,30 m tykt Muldtæppe, fra hvilket det dog ikke skiller sig meget tydelig. Derimod er det nedadtil skarpt afgrænset fra den lysegule Sand-Undergrund, idet det selv bestaaer af sortagtig Jord; dennes mørke Farve skyldes sikkert for en Del forraadnede animalske og vegetabilske Bestanddele. Kulturlagets Tykkelse vexler mellem 0,40 og 0,50 m. Fig. 43 er hentet fra denne Boplads. Det mørke Parti øverst i Billedet gengiver et lodret Snit ned gennem Muldtæppet. Den derefter følgende, solbelyste, vandrette Flade repræsenterer Kulturlagets Overside og det lyse Parti forrest i Billedet Sand-Undergrunden. Som det vil sees, er der her bortgravet et Stykke af Kulturlaget, og i dette blotlagt et Antal større og mindre, tæt sammenliggende Lerkarskaar. Omtrent saa tæt laa Lerkarskaarene overalt i det undersøgte Parti; der er

¹ Se Aarb. f. nord. Oldkynd., 1871. S. 435 og Pl. VI, Fig. 1.

saaledes fremdraget mangfoldige. Skaarene hidrøre baade fra større og fra mindre Kar, grovere og finere; ofte have disse været prydede med det karakteristiske Baandmotiv eller med Kamstribning. Et enkelt Skaar skriver sig fra en Lersi. Fremdeles var der et Par Karbunde med lille Hul i Midten, flere Fragmenter af de saakaldte Ildbukke eller rettere

Fig. 43. Boplads ved Vesterbæk. Haderslev Vester Amt.

Alteropsatser¹, der alle sees at have været hule, med større, runde Huller i Lervæggen; endelig en rund Skive dannet af et Lerkarskaar, med Hul i Midten, Kugler af Sten osv., alt saaledes af tilsvarende Slags som fra de mange samtidige Bopladsfund, der nu efterhaanden ere fremdragne i Nørrejylland og paa Øerne. Jærnsager forefandtes derimod ikke — som det iøvrigt ogsaa sjældent er Tilfældet paa Jernalders Bopladser —, og af Dyreben var der kun ganske en-

¹ Soph. Müller, i Aarb. f. nord. Oldkynd., 1907, S. 127.

kelte; sikkert have saadanne ikke kunnet bevare sig gennem Tiderne i Kulturlagets sandede Jord og i saa forholdsvis ringe Dybde under Jordsmonnet. Tæt ved Bopladsen, vest og syd for den, har der været to Urnegravpladser, den ene samtidig med den, den anden vistnok tildels noget yngre, fra Folkevandringstiden.

Ligeledes i Haderslev Vester Amt synes der ved Harreby i Hygum Sogn at have været en lille Boplads. Foruden nogle Lerkarskaar hidrører herfra det i Fig. 44 afbildede Brud-

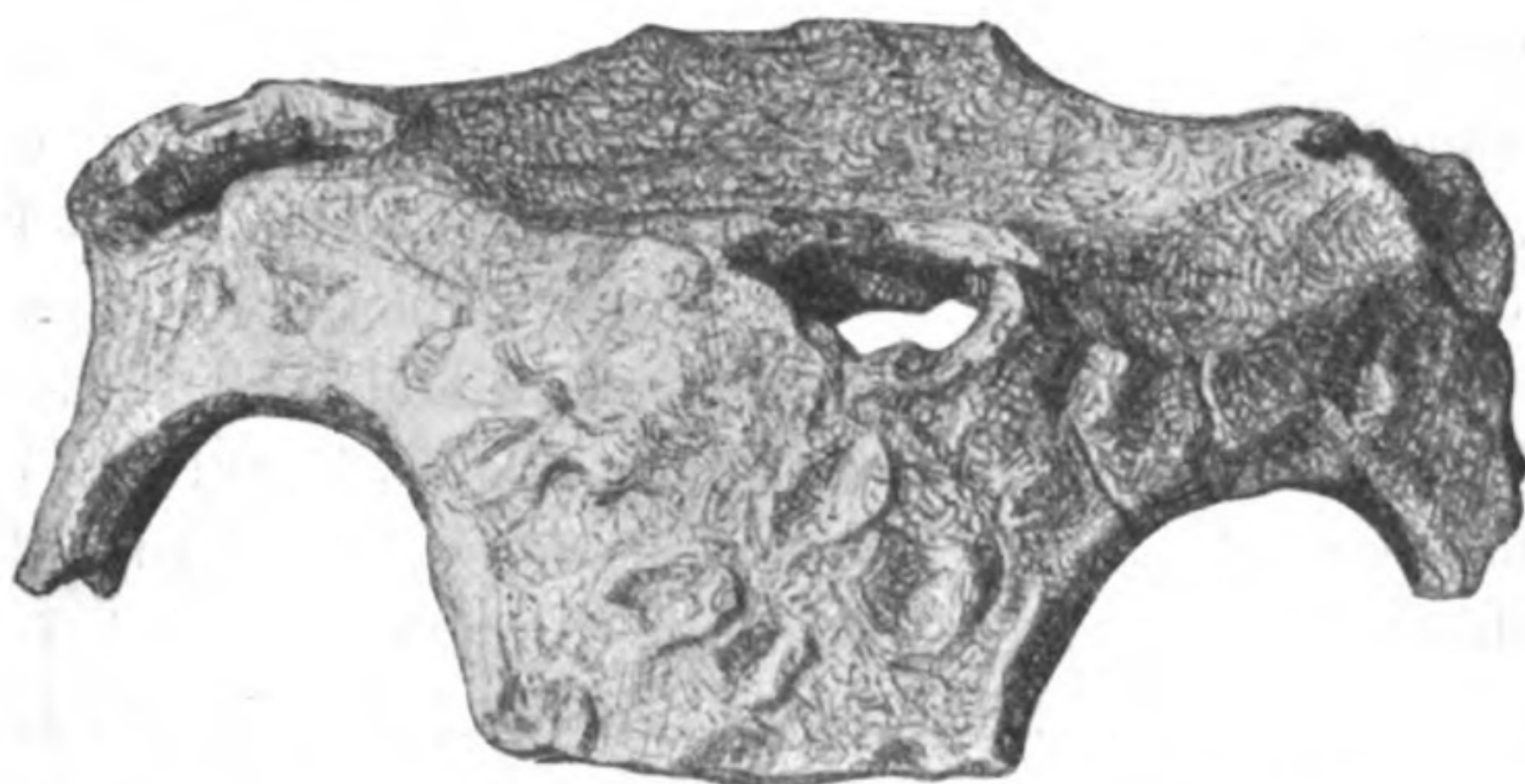

Fig. 44. Fra Harreby, Haderslev Vester Amt. $\frac{3}{5}$. Nationalmuseet.

stykke af en firsidet, indvendig hul »Ildbuk«. Dens Underdel mangler, ligesom ogsaa de fire fremspringende Hjørner foroven ere afstødte. Udsiden er dækket med Negleindtryk. Denne Alteropsats er i det Hele ganske som et lidt fuldstændigere bevaret Stykke fra Bastrup i Vamdrup Sogn, Anst Herred, Ribe Amt¹, ikke saa meget langt fra Harreby; af samme Art synes iøvrigt ogsaa Ildbuk-Fragmenterne fra Vesterbæk-Bopladsen at være samt nogle Brudstykker af Ildbukke fundne ved Djernæs i Hoptrup Sogn, Haderslev Øster Amt.

Ogsaa fra Øen Før foreligger der Bopladsfund. Paa Marken Greensbott ved Yttersum tegner der sig i en Klint ud

¹ Afbild. i Aarb. f. nord. Oldkynd., 1907, S. 132.

mod Havet over en længere Strækning lige under Muldlaget et indtil ca. 0,60 m tykt, mørkt Kulturlag, hist og her isprængt med ildskjærkede Sten og Stenrækker. Herfra stammer en Del Lerkarskaar, baade Randskaar, Side- og Bundskaar samt Øreskaar; Randskaarene have tildels den karakteristiske, tykke, facetstrøgne Mundingskant. Fremdeles et helt, lille Lerkar med Sihuller i Bunden og et Brudstykke af en med Sihuller forsynet Lerkarbund: samt Spindesten, Knusesten etc.¹ Noget nordligere paa Øen er der ved Store Dunsum undersøgt en anden, stor Boplads². Kulturlaget var her dannet af Bløddyrskaller, hovedsagelig Hjærtemuslinger og Blaa-muslinger samt nogle Østers og Strandsnegle — saaledes som dette ogsaa kjendes fra enkelte Jernaldersbopladser i Nørrejylland. Formentlig som Følge heraf forefandtes der adskillige Dyreknogler og Benredskaber, idet Skallernes Kalk vel har virket bevarende. Der var saaledes Benprene, Ben-naale, Benodde, Skulderblade af store Dyr, med Indsnit til Fastbinding, og en med Smaahuller forsynet mærkelig Gjenstand dannet af en Hvalknogle. Af de mange Lerkarskaar fra dette Kulturlag minde nogle om Skaar fra romersk Jernalders Bopladser, andre derimod samt nogle mere eller mindre fuldstændige Lerkar tyde paa dels noget ældre, dels noget yngre Afsnit af Jernalderen, saaledes at det sikkert her dreier sig om en gennem længere Tid benyttet Boplads. Af andre Sager herfra skal nævnes Spindesten, smaa Lerbrikker, Knusesten etc. Endelig er der andetsteds paa Øen fundet et Par Lerkarbunde med det for ældre Jernalders Bopladser karakteristiske lille Bundhul, samt et stort Bundskaar af et Sikar (fra Hedehusum).

¹ H. Philippsen: Kultur- und Naturbilder von Föhr, 1912. S. 21.

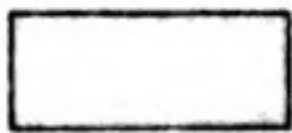
² Prachist. Zeitschrift, IV, S. 121. Mittheilungen des anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein. 9. H., S. 15.

Signaturbetegnelser

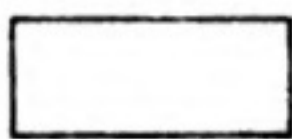
Kortene I-X:

gammelt skovland

gammelt hedeland

gammelt -torpland

Stednavne på -inge

Stednavne på -lev

Stednavne på -løse

Stednavne på -høj

Stednavne på -sted

Gudevi

Fynske navne på -vase

Stednavne på -um

Stednavne på -by(-tofte)

Kort XI:

Stednavne på -lev

Stednavne på -løse

Stednavne på -høj

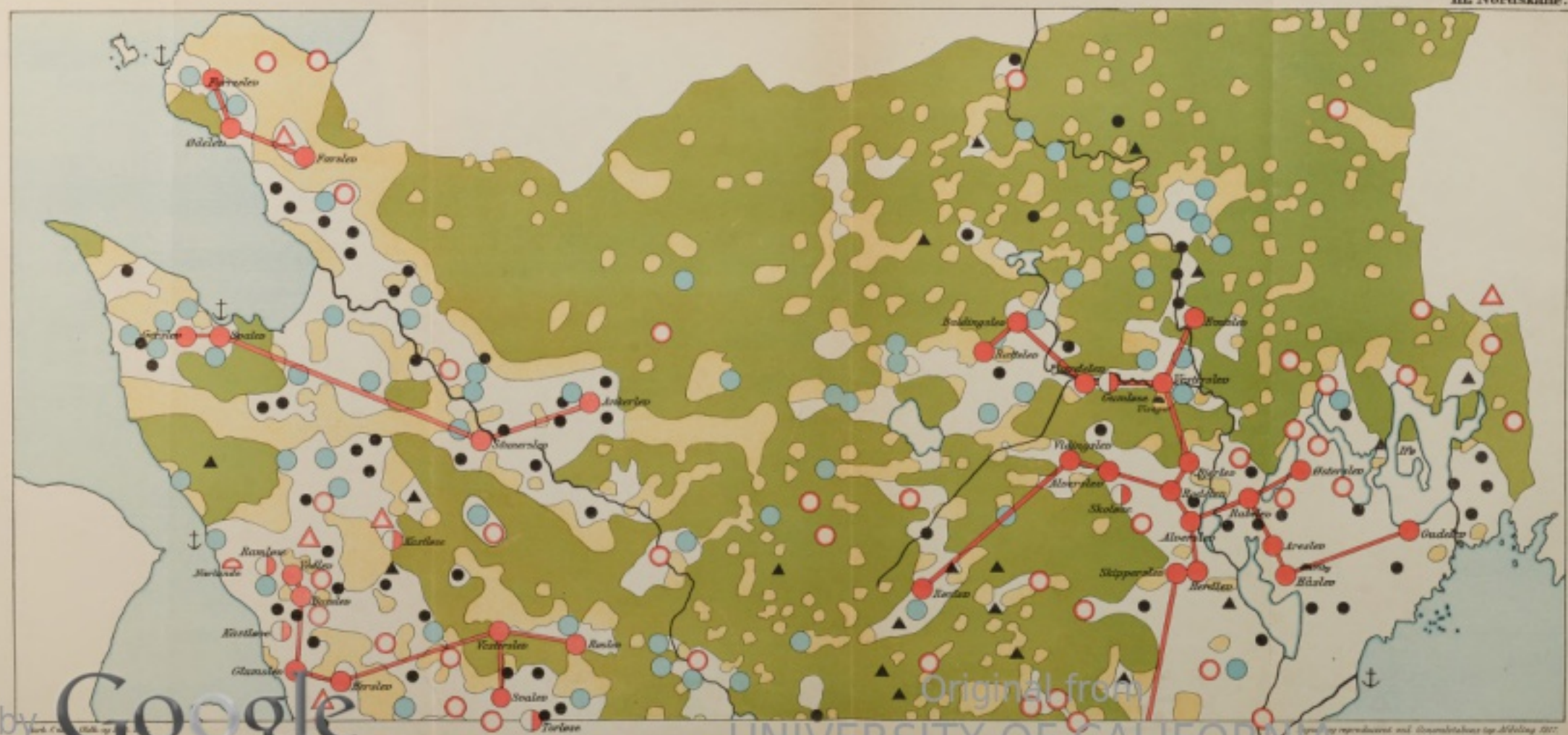

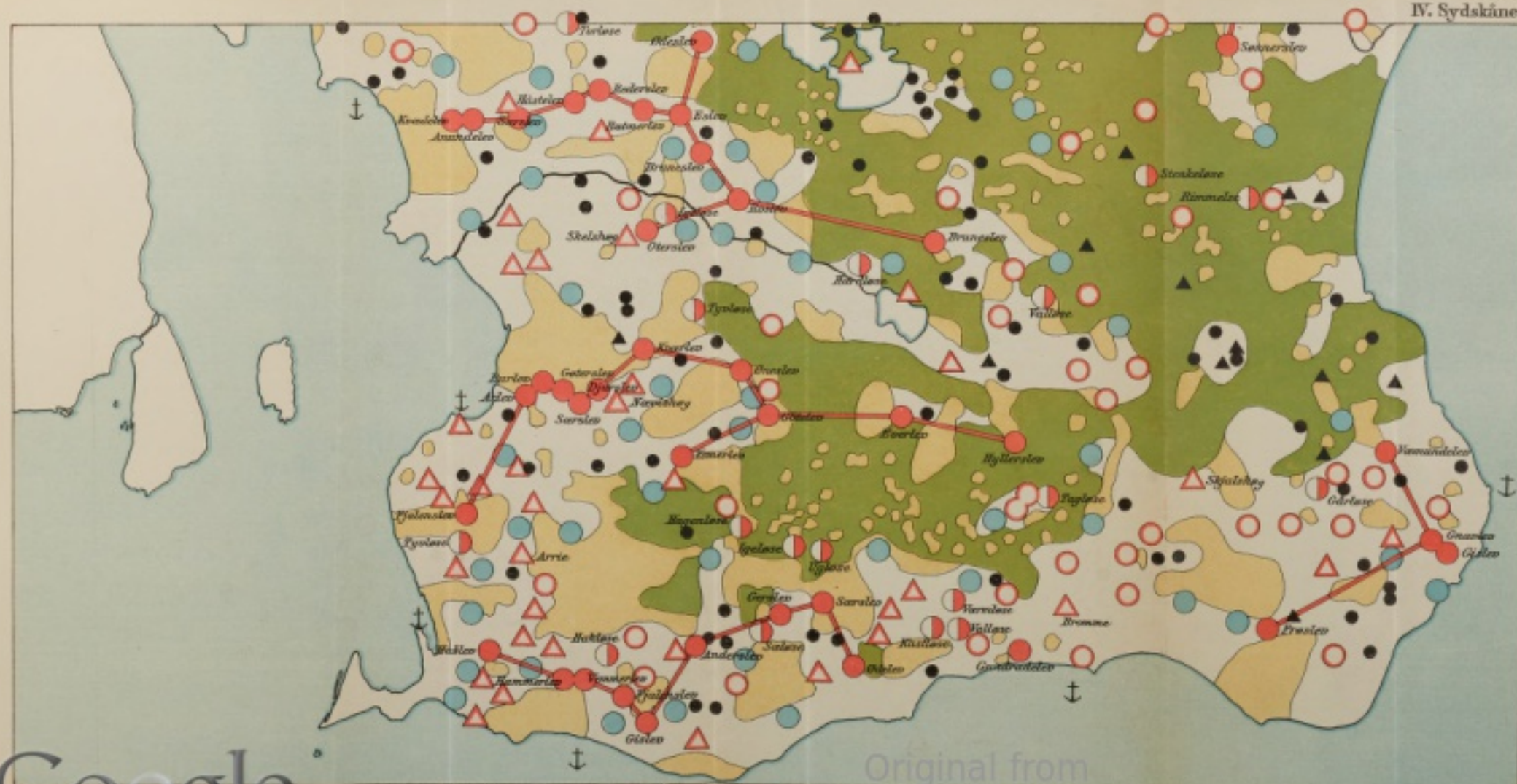
Gudevi

Tegnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1917.

I. Nordseeland.

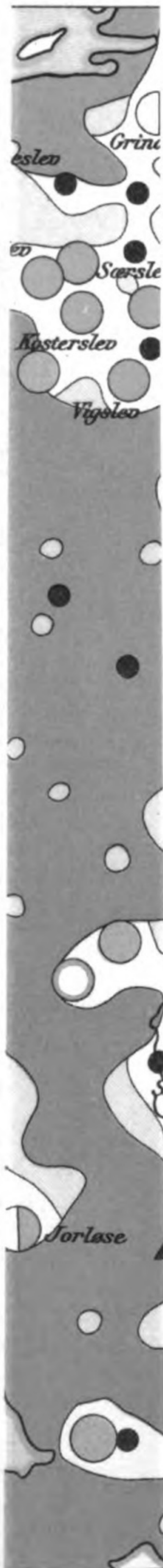

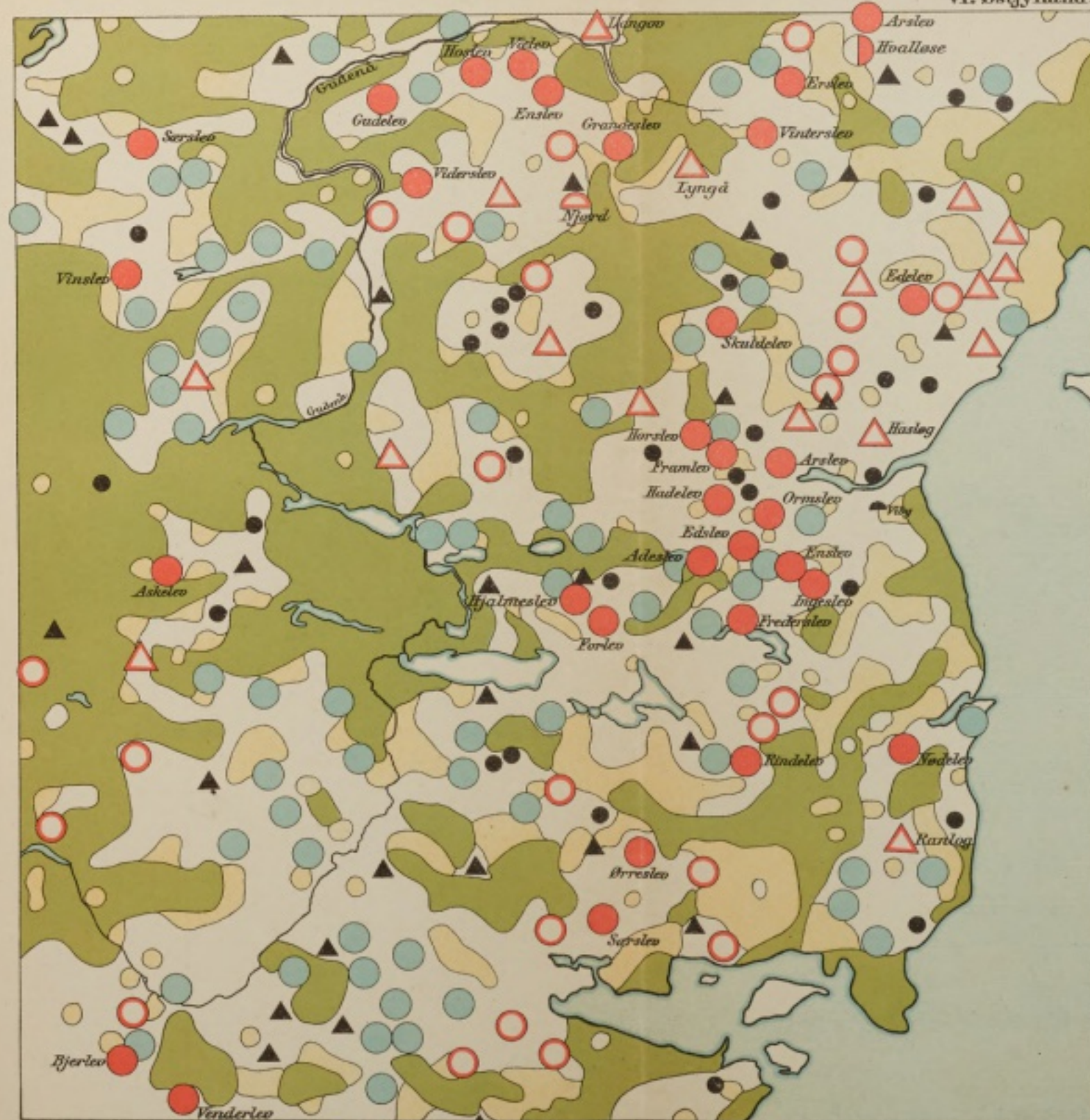

Arch. F. and. Old. og Hist. 1897.

Original from Digit og reprodukt ved. Generalstabens topografiske Afdeling 1951.

VI. Østjylland.

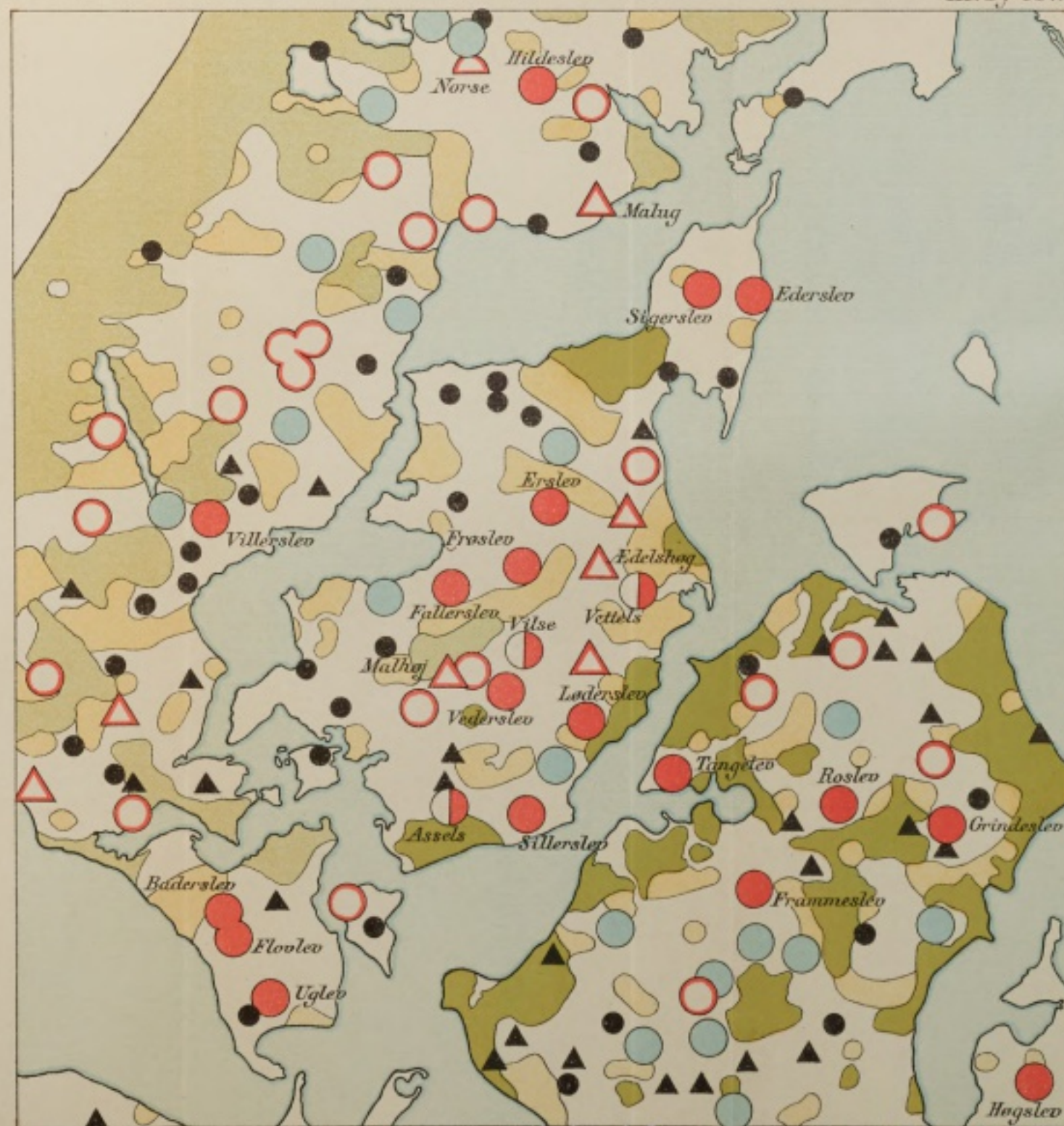
Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1917.

Tegnet og reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling 1917.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1917.

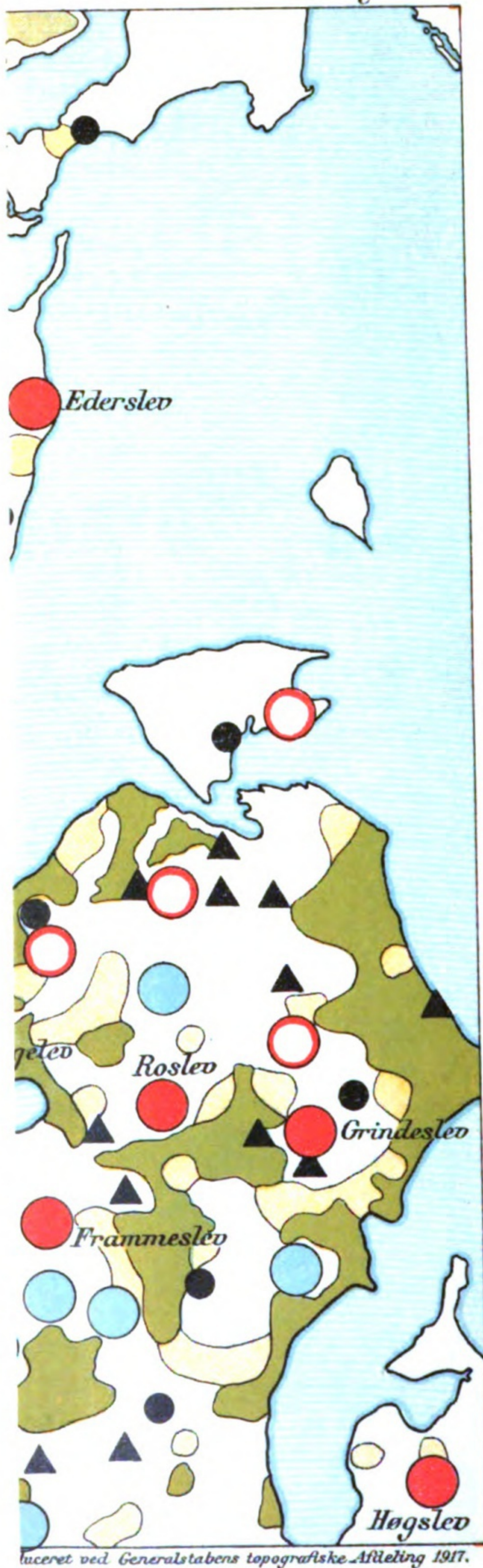
Tegnet og reproducet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1917.

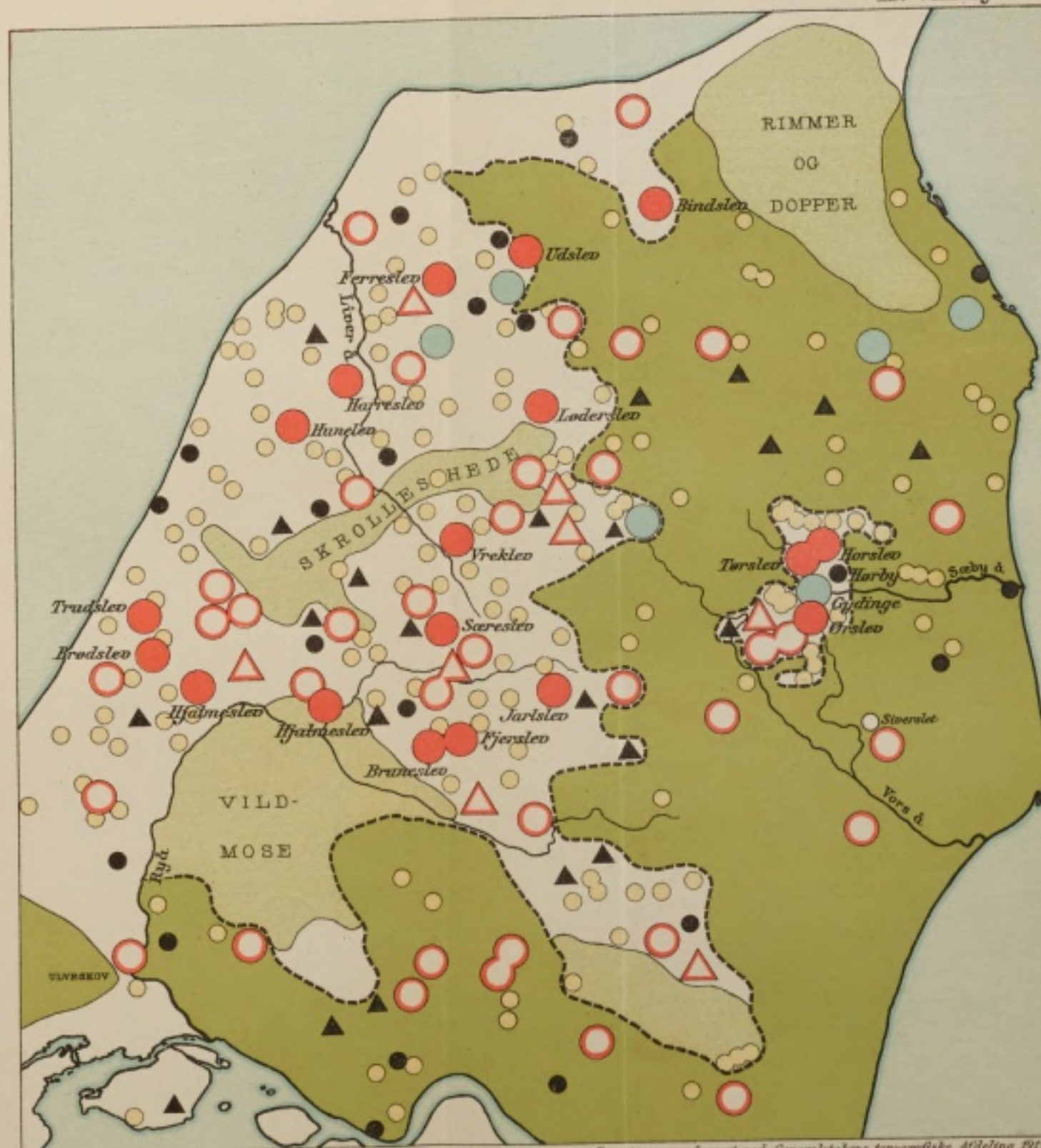

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1867.

Tyget og opretholdet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1877.

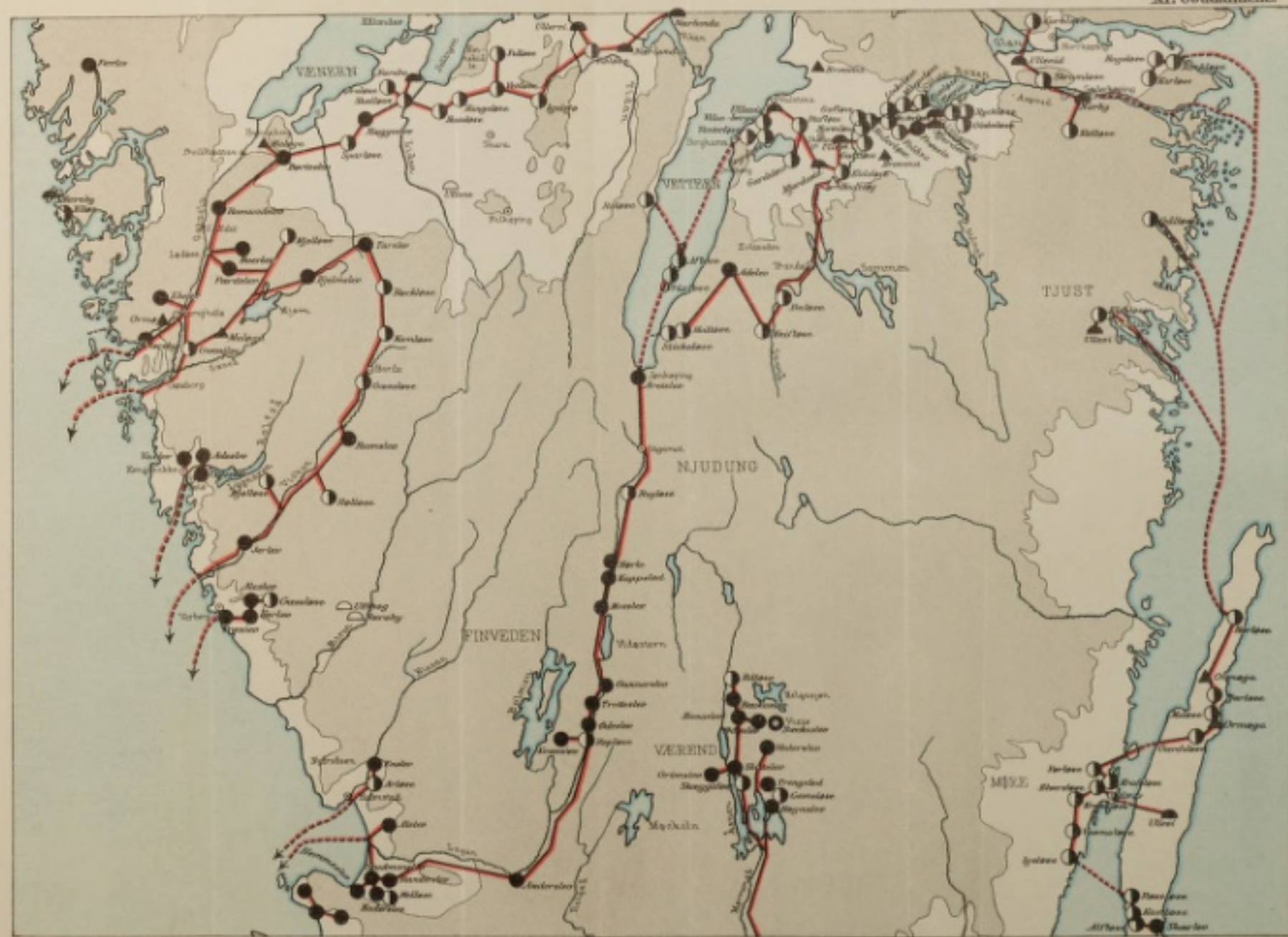
IX. Ty osv.

Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1897.

Tegnet og reproducet ved Generalstabens topografiske Afdeling 1917.

Aark. f. nord. Oldk. og Hist. 1867.

Tegnet og reproducet ved. Generalstabens topografiske Afdeling 1917.

AARSBERETNING FOR 1916.

Det Kgl. Nord. Oldskriftselskabs Møder i 1916.

Maanedsmøde den 25. Januar.

Forslag til Budget for Aaret 1916 forelagdes og vedtoges.

Museumsinspektør Jørgen Olrik foreviste Skattefundet fra Skjern Kirke.

Domkyrkoarkitekt Th. Wählin holdt Foredrag om: Det medeltida uret i Lunds domkyrka.

Maanedsmøde den 15. Februar.

Slotsforvalter Bering-Liisberg: Det Oldenborgske Horn.

Museumsdirektør Dr. M. Mackeprang: Importerede Døbefonter i Danmark.

Maanedsmøde den 21. Marts.

I dette og i det følgende Møde gaves en Række Meddelelser om nye lagttagelser og Fund i Nationalmuseet vedrørende Danmarks forhistoriske Archæologi. I dette Møde: Museumsdirektør Dr. Sophus Müller, Stenalders Lerkar og deres Ornamentik; Fil. Magister C. A. Nordman, Jættestuen ved Alsbjerg, Øster Han Herred; Underinspektør Thomas Thomsen, Bronzealders Gravfund fra Thorup, Skads Herred.

Maanedsmøde den 4. April.

Til Sekretær for Oldskriftafdelingen for 1916—1918 valgtes Bibliothekar Dr. Kr. Kålund; til Sekretær for Oldsagafdelingen for 1916—1918 valgtes Museumsdirektør Dr. Sophus Müller.

I Fortsættelse af de i sidste Møde givne Meddelelser vedrørende Danmarks forhistoriske Archæologi foretog Underinspektør Cand. mag. Hans Kjær: Mosefund fra den senere Bronzealder, — Museumsinspektør Dr. Chr. Blinkenberg: Gravpladsen ved Ryomgaard, fra den romerske Tid, — Museumsinspektør Carl Neergaard: Meddelelse om Guld-fundene fra den senere Jernalder.

Extraordinært Møde den 26. Mai

i Anledning af Sekretæren, Museumsdirektør Dr. *Sophus Müllers*
70 Aars Fødselsdag.

Vice-Præsidenten, Lehnsgreve Kmhr. F. C. O. Raben-Levetzau aabnede Mødet med en Hilsen fra Hs. Maj. Kongen, som af Helbreds-hensyn var forhindret i at komme tilstede, og rettede en Henvendelse til Sekretæren.

Udtalelser fremførtes af Professor Dr. Finnur Jónsson, Professor f. d. Riksantikvarie Dr. Oscar Montelius, Professor Dr. A. W. Brøgger og Konsul F. Ollendorff.

Derefter afholdtes en selskabelig Sammenkomst, hvori 128 Medlemmer deltog.

Møde i Odsherred den 25. Juni.

Ved Dragsholm gaves, med Lehn sbaron Zytphen-Adelers venlige Tilladelse, Meddelelse af Arkivar A. Thiset. Paa Veirhøj holdtes Foredrag af Arkivar Dr. Knud Fabricius. Ved den gamle Bøg i Kolaas Skov (Trap, Danmark II, 522) Udtalelse af Kmhr. Dr. P. E. Müller. I Faareveile Kirke holdt Prof. anat. Dr. F. C. C. Hansen Foredrag om Bothwell.

Maanedsmøde den 12. December.

Det vedtoges at udgive ved Professor Dr. F. Jónsson det oldnorske Værk Kongespeilet (Konungs skuggsjá) efter samtlige Haandskrifter, med Kommentar og dansk Oversættelse.

Underinspektør ved Nationalmuseet Magister Chr. Axel Jensen holdt Foredrag om: Boringholm, en jydsk Herregaardstomt fra Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Tid.

Prof. Dr. H. A. Nielsen gav Meddelelse om de sidste Aars Skeletfund fra Sten- og Jernalders Grave.

Udsigt over Selskabets Regnskab for 1916.

INDTÆGTER.	Kr.	Ø.
Kassebeholdning fra 1915.....	5642.	30
Henlagt til Udgivelse af Nord. Fortidsm. II, 2—3	5982.	55
Understøttelse fra Statskassen til Udgivelse af Skrifter.....	1000.	•
Medlemsbidrag.....	2670.	•
Renter af Selskabets faste Fond:		
Panteobligationer	3760.	•
Kreditforenings Obligationer	3537.	•
Konto Kurant med Banker.....	610.	69
Ved Salg af Selskabets Skrifter m. m.	972.	58
	24175.	12

UDGIFTER.	Kr.	Ø.
A. Almindelige Driftsudgifter: Sekretærerne 1400 Kr.; Besørgelse af de løbende Forretninger 200 Kr.; Assurance 75 Kr.; Trykning og Møders Afholdelse 999 Kr. 17 Øre; Honorarer for Foredrag, Lysbilleder m. m. 473 Kr.; Skrifters Forsendelse og Porto 447 Kr. 11 Øre; Fragt, Bekendtgørelser og andre Smaaudgifter 130 Kr. 79 Øre; Mødelokalets Istandsættelse og Udstyr 860 Kr. 58 Øre; Flytning af Oplaget 134 Kr. 88 Øre; Bud, Løn og Dyrtidstillæg 500 Kr.	5220.	53
B. Aarbøger for 1916: Forfatter-Honorarer 880 Kr.; Afbildninger 962 Kr. 50 Øre; Trykning og Papir 3044 Kr. 12 Øre; Heftning 381 Kr. 05 Øre	5267.	67
C. Mémoires for 1916—17: Oversætter-Honorar 368 Kr. 75 Øre; Forfatter-Honorar 147 Kr. 50 Øre; Afbildninger 179 Kr.; Trykning 603 Kr. 75 Øre; Heftning 51 Kr. 25 Øre	1350.	25
D. Sturlunga Saga: Afbetalt som forud optaget 1000 Kr. Kontoen har forskudsvis optaget: 37 Kr. 25 Øre.		

	11838.	45
Kassebeholdning den 31. December 1916	5354.	12
Henlagt til Nord. Fortidsminder, II, 2—3	6982.	55
	24175.	12

FASTE FOND:

Kr. ø.

Ny jyske Kjøbstadkreditforenings Obligationer 78200 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen af Grundeiere i Østifterne 4000 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen for København og Omegn 2000 Kr.; Obligationer i Kreditkassen for Østifterne 1000 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen af jyske Landeiendomme 13000 Kr.....		98200.	▪
Panteobligationer i faste Landeiendomme		94000.	▪
Sparekassebog i Sparekassen for København og Omegn		360.	45
		192560.	45

København, den 25. April 1917.

P. O. A. Andersen,
Selskabets Kasserer.

Revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

Th. Raben.**T. Ahlefeldt-Laurvigen.**

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY
Los Angeles
This book is DUE on the last date stamped below.

1 WEEK
LD-URL

JUN 8 - 1965

RECEIVED
LD-URL

JUN 24 1965

AM

7-4

4-9

9-10

PM

Form L9-Series 444

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

A1

LOS ANGELES

LIBRARY

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

A 000 275 229 3

